

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA VIII – 2005

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

VIII – 2005

SBORNÍK PRACÍ
SOUČASNÁ SITUACE HISTORIOGRAFIÍ
SOUDOBÝCH DĚJIN V EVROPĚ A USA
IMS FSV UK

USPOŘÁDAL JIŘÍ PEŠEK

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2006

Vědecký redaktor: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

Recenzovali: prof. PhDr. Zdeněk Beneš CSc.
doc. PhDr. Petr Svobodný

© Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2006

ISBN 80-246-1238-0
ISSN 1213-4449

Obsah

Editorial: Současná situace historiografií soudobých dějin v Evropě a USA JIŘÍ PEŠEK	7
Současná americká historiografie: témata, diskursy, metody SVATAVA RAKOVÁ	37
Politologické instituty v USA MILOŠ CALDA	57
Německé dějepiscectví současnosti JIŘÍ PEŠEK	77
Soudobé církevní dějiny („kirchliche Zeitgeschichte“) v německy mluvících zemích a jejich aktuální témata MIROSLAV KUNŠTÁT	117
Umělecké výstavy v SRN a NDR ANITA PELÁNOVÁ	131
Soudobé dějiny v Rakousku OTA KONRÁD	137
Od „mýtu rezistence“ ke „skříni hanby“. Nepotrestané válečné zločiny v Itálii (1945–2005) (Vom „Resistenza-Mythos“ zum „Schrank der Schande“. Verhinderte Sühne für die Kriegsverbrechen in Italien 1945–2005) KERSTIN VON LINGEN	155

Institucionální základna polské historiografie v roce 2003 JIŘÍ VYKOUKAL	167
Politická věda v Polsku. Vznik – vývoj – současný stav MICHAL KUBÁT	197
Ukrajinská historiografie v 90. letech 20. století. Základní poznámky k jejímu vývoji BOHDAN ZILYNSKYJ	211
Návrat historie: institucionální a ideová transformace litevské historiografie během devadesátých let LUBOŠ ŠVEC	231

**EDITORIAL:
SOUČASNÁ SITUACE HISTORIOGRAFII
SOUDOBÝCH DĚJIN V EVROPĚ A USA***

JIŘÍ PEŠEK

Záměrem konference Institutu mezinárodních studií FSV UK a ještě více pak cílem předkládaného sborníku je podat rozsáhle plošně komparující pohled na organizační a institucionální základnu, na klíčová témata, roviny diskursu a tematické trendy, na metodické problémy a na politické konotace evropské a severoamerické historiografie moderních a soudobých dějin na přelomu 20. a 21. století. Vedle převažujících studií ryze historických byly v souvislosti s mezioborovým charakterem kateder IMS k tématu přizváni i dva politologové (M. Calda a M. Kubát) a historička umění (A. Pelánová). Jejich příspěvky naznačují nutné přesahy výzkumu moderních a soudobých dějin za hranice tradiční, politickými tématy ovládané historiografie.¹

Žijeme v období, kdy se mění paradigma vnímání dějin jako tématu a dějepisu jako disciplíny – jak ve vztahu k dějepisné tradici, tak ve vztahu k (národnímu) státu, ke společnosti i k zaujaté intelektuální vrstvě recipientů a (řečeno s trochou nadsázky) i zájmových či politických skupin „objednatelů“ dějepisného výzkumu. Přejít od perspektivy výzkumu i výkladu dějin „odshora“, tedy z posic národního, státního, případně „státostranického“ zájmu a od potřeby ex post prováděné legitimisace politických kroků a postojů, resp. historického zaštitění aktuál-

* Konference se konala v rámci výzkumného záměru AD MSM 112300001.

¹ K uměleckohistorickým přesahům srovnej z nové produkce zejména objemný a inspirativní svazek: Robert Born – Alena Janatková – Adam S. Labuda (edd.), *Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs*, Berlin 2004.

ních vnitřních i mezinárodně zaměřených politických stanovisek, k pohledu „odspoda“, z úhlu pohledu „drobných lidí“, z hlediska dějin každodennosti, mikrohistorie a zejména z perspektivy, vyznačené kulturalistickými, antropologickými a lingvohistorickými „postmoderními“ metodickými převraty, nemohl minout dějepiscectví, zkoumající 20. století.

Historiografie na tyto podněty samozřejmě reaguje v jednotlivých prostředích velmi odlišně.² Zmíněný posun totiž není jakýmsi všeobecně platným a uznávaným „pokrokem“ nýbrž spíše výrazem proměn politického i vnitrosociálního diskursu v části či vybraných rovinách některých evropských a amerických prostředí. V jiných je naopak tradiční historiografický diskurs znovu „objevován“ v souvislosti s aktuálním redefinováním – zejména v kontextu s nově získanou národní nezávislostí a státností, s hledáním posic v širším evropském kontextu.

Svatava Raková se v příspěvku, opřeném o systematické vyhodnocení klíčových amerických historických časopisů, zaměřila na početně i produkci nesmírně rozsáhlou a od počátku 90. let dynamicky rostoucí, jinde nerosvratelnou mírou konkurence a rozvinutým profesním trhem se vyznačující historiografii USA. Její bázi jsou takřka výlučně university a o ně opřené dvě americké historické společnosti AHA a OAH. Přední místo při posuzování hodnoty dějepisných prací, ucházejících se o přízeň odborného tisku a publika, zaujímá „požadavek původnosti a neotřelosti témat i přístupů, který historiky tlačí k neustálým metodologickým inovacím a obrací jejich zájem ke stále užším, občas až kuriózně působícím subtématům, jež ovšem musí být náležitě konceptualizována.

Cena za udržování tohoto trendu je zaplácena v podobě rostoucího důrazu na analytickou a argumentační povahu diskursů na úkor narativa, hojnými teoretickými i terminologickými výpůjčkami z příbuzných vědních oborů (především antropologie, sociologie a teorie znalostí) a občas obtížně

² Pro poznání vlastní české – a její nejbližší sousedské slovenské – historiografie přináší významný soubor přehledných referátů ke stavu a popřevratovému vývoji historiografie Československá historická ročenka 2003, která obsahuje jednak Materiály z „Česko-slovenského historického fóra v Bratislavě“, konaného v dubnu 2003 pod názvem: Problémy české a slovenské historiografie na přelomu 20. a 21. století (s. 109–221, zde zejména závažné příspěvky Jaroslava Pánka, Petra Čorneje, Josefa Harny, Jana Rychlíka, Viléma Prečana a dvojice Radomír Vlček – Ladislav Hladký) a ze srpnového libereckého semináře „Česká a slovenská historiografie na počátku 21. století“ (s. 223–289, zde srovnaj zejména texty Jaroslava Pánka a Dušana Kováče a příspěvky k problematice učebnic Viliama Kratochvíla a Zdeňka Beneše).

srozumitelným, technicistním jazykem.“ Tematické, koncepční a metodické „nasměrování“ americké národní historiografie je tedy potřeba zkoumat v kontextu nejen intelektuálních, ale především sociálních a politických podmínek, v nichž se rozvíjí americká historická věda. V tomto kontextu hrají dnes – na rozdíl od starší doby, kdy byl akcentován pozitivně formulovaný „velký příběh“ amerického boje o svobodu a cesty k demokracii – velkou roli stále nové návraty k traumatizujícím otázkám společné národní minulosti a k tzv. historickým křivdám, jež byly spáchány na „znevýhodněných“ skupinách. Dominantní zájem je zaměřen na podoby procesu, jímž byly v průběhu modernizace vytvářeny a udržovány hierarchizované mocenské struktury na základě odlišných tělesných charakteristik – barvy pleti, rasy, etnicity, pohlaví, stáří či sexuální orientace – ústících ve společenskou diskriminaci „menšinových skupin“. Raková upozorňuje, že při analýze vzniku a proměn těchto konstruktů se historikové stále více věnují působení normotvorných fenoménů výrazně ovlivňujících život současných Američanů, což souvisí se závislostí historické produkce na společenské poptávce a s očekáváním bezprostřední společenské užitečnosti historické vědy ze strany veřejnosti i sponzorů. V bohatě odkazově dokumentovaném přehledu pak autorka probírá jednotlivá témata a problémové okruhy dějepisné produkce.

Miloš Calda se v příspěvku o politologických institutech v USA zaměřil na nejvýznamnější americké politologické instituty, takzvané *think tanks*. Podává jejich stručnou charakteristiku, uvádí hlavní směry jejich zájmu a charakterisuje jejich publikační výstupy. Příspěvek obsahuje také webové adresy, na nichž lze najít podrobnější informace. Článek je – s určitou licencí – strukturován podle – mnohdy nepřiznaného, ale veřejným působením projevovaného – politického zaměření institutů. Z konservativně orientovaných pracovišť sleduje Calda The American Enterprise Institute for Public Policy Research, The Cato Institute, The Heritage Foundation a Hoover Institution on War, Revolution and Peace, z liberálních The Brookings Institution, The Carter Center, Demos, Electronic Frontier Foundation, The Urban Institute, Worldwatch Institute a poté ještě řadu center, která nelze jednoznačně politicky definovat: zejména Center for International Studies, součást princetonské Woodrow Wilson School of Public and International Affairs. Autor připomíná, že americké politologické instituty jsou daleko výrazněji politicky profilovány než univerzity či periodika. Zdroje jejich financování ovlivňují i zadání výzkumných záměrů a úkolů. Dárci, kteří poskytují prostředky na provoz institutů, zároveň ovlivňují

zadání výzkumných záměrů a úkolů. Přestože některé instituty svým badatelům výslovně zakazují, aby brali ohled na názory sponzorů, mohou dárci dát najevo nespokojenost tím, že odmítnou přispívat v budoucnosti. Konservativněji orientované instituty jsou převážně financovány ze soukromých prostředků. Pracoviště, která využívají veřejné zdroje a velké nadace (např. Fordova nebo Rockefellerova nadace), jsou zaměřeny spíše liberálně, tj. stojí nalevo od středu.

Z evropských kontinentálních historiografií byla největší pozornost věnována německy mluvící střední Evropě, tj. německému a rakouskému dějepisectví. *Jiří Pešek* ve studii o německém dějepisectví současnosti konstatuje, že – podobně jako v jiných zemích západní Evropy a USA – se i německá historiografie opírá o rozsáhlou síť univerzitních pracovišť. S trochou nadsázky se dá říci, že se obor vyvíjí především na bázi trvalého proudu disertací, které jsou základními pramennými monografiemi, otevírajícími nová témata. Autor poté sleduje i klíčové výzkumné ústavy neuniverzitní povahy (mnichovský IfZ, berlínské ZVGE, mohučský IEG, lipské GWZO, göttingenský MPIfG, postupimský MGI, marburský HE a mnichovské CC) a německé zahraniční historické ústavy. Po přehledu spolkové organizace oboru a po přiblížení nejvýznamnějších odborných časopisů pak autor přechází k pokusu určit na bázi sond vzájemné kvantitativní proporce jednotlivých německým dějepisectvím zkoumaných oblastí, epoch a témat.

Jako prvou možnost, jak se orientovat v mase současné produkce, zvolil autor studium periodické historické bibliografie, supplementu *Historische Zeitschrift* a rozbor 14 000 bibliografických záznamů pro rok 1998 a 17 500 pro rok 2001 (nárůst 25 % za 3 roky!). Největší zájem badatelů platí tematickým okruhům: politika, stát, právo, resp. hospodářství a společnost. Následuje náboženství a církev, resp. publicistika a veřejné mínění. Nejzřetelnější kvantitativní nárůst publikačního zájmu je znát u dějin vědy a techniky, následovně u publicistiky a veřejného mínění a za třetí u hospodářství a společnosti. Z chronologicko regionálního rozboru bibliografií je zřejmé, že váha svatě říše římské, resp. poté Maloněmecka a vilémovské říše v souhrnu německé dějepisné produkce kontinuálně roste (z 54 % ve středověku na 71 % pro „dlouhé“ 19. století). Pro „krátké 20. století“ je v bibliografii podíl zájmu o Německo roven 72 % dějepisné produkce do roku 1945 a 79 % pro poválečnou dobu. I tak je ovšem podíl zájmu německého dějepisného cechu o dějiny za hranicemi „domácí“ oblasti imponující (zejména ve srovnání s jinými, dominantně nacionálně

orientovanými historiografiemi).³ Jen malý podíl pozornosti je ovšem německými historiky věnován „Rakousku“, byť šlo o významná říšská teritoria, většinou se sídelním městem císaře, v 19. století pak o závažnou součást dominantně německy určeného střeoevropského prostoru. Rakouský podíl se pohybuje okolo 4 % publikovaných studií, ve 20. století klesá pod 3 %.

Nejvýznamnější oblastí zájmu německých historiků mimo hranice zpětně promítaného německého národního státu je Francie. Nejzřetelnější je to pro středověk, kdy si Francie nárokuje 15 % vší německé medievistické literatury oproti 8 % pozornosti, věnované středověké Itálii a papežství. Pro raný novověk trvá pro oblasti mimo říši dominance zájmu o Francii (7 %), následován tentokrát Británií (6 %), východní Evropu a Rusko (5,5 %). I pro 19. století vede v neněmeckých oblastech Francie s 5,5 %, opět následována východní Evropou a Ruskem (5 %). Pouze východní Evropa a Rusko si v průběhu dějinných období zachovala stoupající tendenci zájmu německých dějepisců. Zřejmě je to dáno existencí samostatného oboru „Osteuropageschichte“, který nemá protějšek v nějakých „dějinách západní Evropy“. U Iberského poloostrova, Francie, Itálie, jihovýchodní i severovýchodní Evropy sledujeme oproti tomu trvalý pokles německé badatelské přítomnosti od středověku do 19. století a ještě dramatictější pro „krátké 20. století“. Jestliže pro středověk připadalo na země Evropy mimo území říše přes 40 % publikací, pro druhou polovinu 20. století již jen 22 %. Pokles zájmu nejhůře postihuje západní Evropu, zatímco neněmecká střední a východní Evropa, především ovšem sovětská říše, se drží relativně lépe. Sovětský svaz je – zřejmě v kontextu zájmu o nacismus a jeho expansi – pro léta 1914–45 nejintenzivněji zkoumanou zemí mimo Německo. Módou posledních let jsou „mimoevropské dějiny“. Podíl dějin Asie, Ameriky, Afriky a Austrálie v německé produkci však dohromady činí jen asi 6 %.

Jako korektiv pro obraz načrtnutý na bázi bibliografií, byla zvolena sonda do recenzní rubriky ústředního německého historického časopisu – *Historische Zeitschrift* pro léta 1998 a 2002. Zde zaujme menší zájem o středověkou Francii, podstatně větší zájem o raně novověkou Británii, nižší zájem o Polsko a Rusko a nulový zájem o středověkou a raně novověkou bohemikální, uherskou nebo jihoslovanskou problematiku. Německé bádání

³ Srovnej: Jiří Pešek, České a světové dějepisectví v současnosti, in: VII. sjezd českých historiků – Praha 24.–26. září 1993, Praha 1994, s. 97–107.

prostě nebere událostní, procesuální ani strukturální vývoj na východě říše a těsně za její východní hranicí na vědomí. Polsko je – nepříliš frekventovanou – výjimkou. Ale ani Rakousko nepatří k přednostním objektům zájmu německých recesentů děl starších dějin. Pro 19. a 20. století činí podíl ryze vnitroněmecké problematiky 60 % recensované produkce. To je lepší než při vlastní, bibliografii podchycené produkci. Největší (6 %) zájem platí Francii, následované Ruskem, resp. SSSR, USA a Velkou Británií. Z ohniska pozornosti tentokrát zmizel celý evropský sever a nesovětské (ovšem také již neněmecké) Baltikum, na západě Nizozemí, na východě Maďarsko, takřka zcela Polsko a s malou výjimkou i Balkán. Tematicky trvá primát vnitřní i zahraniční politiky, doprovázený zájmem o hospodářské a společenské aspekty domácího i zahraničního vývoje. Upoutá i výraznější podíl prací o církvi, církevní politice a ovšem antisemitismu. Za zmínku stojí i zájem o dějiny německého dějepisectví. Umění, kultura, vzdělání, ani věda a technika však zájem recesentů nepřitahují.

Položíme-li si otázku, které období je v Německu badatelsky a publikačně nejfrekventovanější, zjistíme, že je to 20. století a v jeho rámci hlavně 13 nacistických let. V poslední době se zájmu těší i bezprostředně poválečné období a prvá dekáda dějin NDR. Až za těmito „privilegovanými“ epochami následují dějiny vilémovského Německa, resp. celého 19. století. Rychle poklesající zájem badatelů o dějiny středověku a raného novověku je spojen s odbouráváním výuky latiny a rychlým omezováním schopnosti mladé generace pracovat s prameny starší doby.

Co do tematických oborů dominují recensované produkci politické a po nich – s odstupem – sociální dějiny. U politických dějin došlo v minulých desetiletích k posunu od deskriptivních prací k strukturálním, komparativním a tematicky smíšeným přístupům, které kombinují politicko-historické tázání se sociálně-historickou tematisací nebo s aktuální reinterpretací kulturních dějin z hlediska politických a sociálních dějin. Stabilní posici si uchovávají hospodářské dějiny, mj. díky tomu, že se velmi úspěšně dokázaly integrovat do výzkumu nacismu. Zájem publika, procházející chronologicky napříč všemi epochami, si udržují i dějiny každodennosti. „Motorem“ metodických i tematických inovací v německém dějepisectví je již od 80. let výzkum nacismu, II. světové války a nacistické agrese, dějin holocaustu a zločinů na slovanském i romském obyvatelstvu střední a východní Evropy.

Miroslav Kunštát se zaměřil na soudobé církevní dějiny v německy mluvících zemích a jejich aktuální témata. Autor sleduje poválečný vývoj

a vymezování se oboru. Prostor této disciplíny leží mezi teologií a historií obecněji jako historická reflexe putování církve lidskou společností, jako hledání specifických základů jejího konání nad horizontem každodenních politických rozhodnutí. Cílem není rekonstruovat církevní dějiny jako příběh a sled událostí, ale v souladu s vývojem obecné historiografie (zejména s ohledem na podněty sociálních dějin) obohatit dosavadní tradiční postupy kvantitativní a strukturalistickou deskripcí. Bází oboru jsou v německy mluvících zemích početné historické katedry teologických fakult. Fakulty (zejména evangelické) mnohdy vidí svoji perspektivu nejenom v dekonfessionalizaci, v ještě zřetelnějším přerušení vazby na konkrétní církev a v aktivním směřování ke kulturologickým, resp. kulturně vědeckým disciplínám.

Kunštát sleduje významná centra, klíčové časopisy a připomíná podstatná témata a velké badatelské výkony. Upozorňuje, že základním tématem zůstává i nadále církev v nacionálním socialismu, opuštěna však byla dříve převládající linie, pojmající dějiny církve tohoto období výlučně jako dějiny pronásledování církve nacisty. Naopak se začínají množit strukturalně založené analýzy a rozборы dějin idejí, které se snaží zmapovat ideologické překryvy s nacionálním socialismem a předpoklady, které vysvětlují praktické *soužití* církve a křesťanství s nacismem.

Pozornost církevních historiků je i nadále věnována formám a projevům katolického antisemitismu a antijudaismu. Mnohé momenty se podařilo upřesnit s oporou nově zpřístupněných fondů vatikánských archivů. Tématem výzkumu se stala doposud opomíjená témata: např. nacistická perzekuce Svědků Jehovových. Trvalý zájem byl věnován i proměnám a krizi struktur a součástí politického katolicismu (např. studie o roli katolického spolkového života v moderní společnosti, o fenoménu tzv. katolických tovaryšů či o křesťanském dělnickém hnutí). Pozornost byla přitom zaměřena i na vztah těchto struktur k nacionálnímu a nacistickému hnutí, resp. na jejich konflikt s nacionálním socialismem a jejich cílenou destrukci. Rozmach feministické teologie v 80. a 90. letech vedl i ve výzkumu soudobých církevních dějin k objevení role ženy a ženskosti v církvi. Tento fenomén se týká všech období výzkumu, ženy jako světice a mystičky jsou objevovány v nové dimenzi, historická a teologicko-filosofická interpretace jejich díla je obohacena psychologickými přístupy. Nově je zkoumán podíl žen na reformaci a na národněsocialistickém „přizpůsobení“ části německého protestantismu. Nebývalého rozsahu i polemického ostří nabyly po r. 1989 práce o postavení a roli církví v bývalé NDR. Teology stále více zajímá, do jaké míry „církev v socialismu“ byla i autentickou „církví v při-

tomné době“, církvi onoho kvasu, jejíž působení mělo směřovat daleko za hranice koordinátů tehdejší moci a zvláště. Tedy: do jaké míry byly církve (byť marginalizovány) integrální součástí tehdejšího systému a jak fungovaly jako tato součást. Za hlavní přínos církevního dějepisce 90. let lze považovat vznik rozsáhlých syntéz: Besierovy dějiny východoněmecké evangelické církve, jimž předcházely studie o infiltraci církvi východoněmeckou Stasi, Schäferova disertace o vztahu státu a katolické církve v NDR a Raabeho práce na podobné téma pro období 1949–1961.

Anita Pelánová se v příspěvku, věnovaném uměleckým výstavám v rozděleném Německu, soustředila na skutečnost, že vývoj i retrospekce výtvarného umění se kulturní veřejnosti prezentuje zejména v podobě výstav, které z části zprostředkovávají informace o záměrech a kulturní politice státu nebo významných organisátorských subjektů, z části působí jako cesta umělecké komunikace a prostředek interpretace zejména aktuálního výtvarného umění, resp. jeho konfrontace s různými vrstvami minulé tvorby. Umělecké výstavy pořádané v obou německých státech od jejich vzniku v roce 1949 až do opětovného sjednocení v roce 1989, jsou dokladem nejen odlišné kulturní politiky, ale také rozdílného vztahu ke společné minulosti. Přehled významných výstav tak na jedné straně dokumentuje proměny soudobého západoněmeckého umění, jeho vnímání společností a ovšem i pedagogisující snahu o překonání ověřeně konservativních, s uměleckými koncepcemi nacistického režimu spojených způsobů umělecké tvorby i prezentace umění. Na druhé straně v NDR přejatý program socialistického realismu, vyhlášený roku 1934 v SSSR, mohl zcela bezkonfliktně navázat na nacistickou estetiku „Blut und Boden“ včetně ideologického slovníku i její nenávisti k modernímu umění. Teprve od počátku 70. let začali i přední koryfeje uměleckých svazů „konvertovat“ k dosud tabuizované expresionistické, abstraktní či fotograficky naturalistické tvorbě nebo k virtuózně traktovaným citacím slavných historických děl, zasazeným do „modernistních“ rámců. Rok 1989 pak již před pádem železné opony přinesl jednoznačnou „konvergenci“ výstavních aktivit obou německých států.

Ota Konrád zaměřil svoji pozornost na vývoj výzkumu soudobých dějin v Rakousku. Autor sleduje vznik této disciplíny v poválečné době nejprve ve Spolkové republice Německo (Hans Rothfels) a počátky oboru, soustřeďující ho se nejprve na problematiku nacismu a jeho dějinných předpokladů. Z hlediska let 1933–1945 pak byla následně interpretována (přínejmenším) celá první polovina 20. století. Od 70. let v souvislosti s rozvojem

německých universit a se zpřístupňováním archiválií z období po roce 1945 se jako témata výzkumu začala prosazovat i spojenecká okupace Německa a od 80. let se optika rozšířila i na také Adenauerovu éru, popř. na Německo až do konce 60. let.

Na rozdíl od německých soudobých dějin, které získaly svoji první významnou institucionální oporu již v roce 1953 založením Institut für Zeitgeschichte v Mnichově, se v Rakousku obor začal prosazovat až o více než jedno desetiletí později: Roku 1966 založil Ludwig Jedlicka Institut für Zeitgeschichte na Vídeňské universitě, následovaly instituty v Salzburku (1967) a v Linci v roce 1968. Další tři universitní instituty byly založeny až v 70. a 80. letech na universitách v Klagenfurtu, ve Štýrském Hradci (1984) a v Innsbrucku (1984). Výzkumu soudobých dějin se věnuje i řada mimo-universitních pracovišť, vzniklých buď jako „odnož“ universitního institutu (Ludwig Boltzmann Institut für Gesellschafts- und Kulturgeschichte v Linci), či jako instituce blízka určité politické straně (Karl Renner Institut, Bruno Kreisky Archiv). Jestliže se německé Zeitgeschichte zaměřily již od 50. let na éru nacionálního socialismu, museli se rakouští historikové ještě koncem let šedesátých vyrovnávat se zcela jinými společenskými očekáváními, formulovanými oběma nejsilnějšími politickými stranami. Rakouská politická elita projevovala zájem především o „konsenzuální zpracování dějin první republiky a stabilisaci druhé republiky“, tedy o výzkum rakouského odboje a let 1918 až 1938 ve smyslu rekonstrukce „jíného“ Rakouska, které, jak zněla oficiální interpretace moderních rakouských dějin. Posun přinesla až 70. léta, doba rozvoje rakouských universit, spojeného s politikou Kreiskyho levicových vlád a s první rakouskou ministryní vědy Hertovou Finbergovou, která v rámci své demokraticko-reformní universitní politiky našla v tomto oboru spojence proti konzervativním universitním strukturám a tradiční rakouské universitní historiografii. Zlomové období konce 80. let otevřelo Rakousku jeho nedávnou minulost jako aktuální politický problém. Stalo se přelomem i pro rakouské soudobé dějiny. Od počátku 90. let tak nabývá na významu tematika nacionálně socialistického režimu, v Rakousku stále intenzivněji nahlížená z perspektivy obětí.

Jestliže tzv. Waldheimova aféra vyvolala v Rakousku veřejnou diskusi o nedávné minulosti a přinejmenším u části veřejnosti vzbudila zájem o toto téma, způsobily další diskuse let devadesátých v oblasti soudobých dějin tematickou diferenciaci a zčásti i metodologickou proměnu. Hamburská výstava o zločinech Wehrmachtu, která byla otevřena i v hlavních rakouských městech, vedla k zájmu o otázku rakouského podílu na zloči-

nech nacionálně socialistického státu, zároveň však ostré kontroverze, doprovázející tuto výstavu, a postoj určité části obyvatelstva k ní, odhalily diskrepanci mezi oficiálním způsobem vzpomínání konce druhé světové války například v souvislosti se „vzpomínkovým rokem“ 1995 a mezi neoficiální „kulturou vzpomínání“, živou v regionech. Jestliže se v oficiální interpretaci jevila druhá světová válka jako válka „německá“, jejíž konec znamenal osvobození „první oběti“ nacismu, byla tím zakrývána rakouská spoluzodpovědnost na válce i na zločinech armády. Pro historiografii tak výstava o zločinech Wehrmachtu otevřela další tematiku – otázku vzniku a vzájemné provázanosti obou tak zdánlivě odlišných kultur vzpomínání a připomínání si nacionálně socialistické minulosti v druhé republice.

Tematické rozšíření a metodologické obohacení rakouských soudobých dějin přinesla i – mezinárodní – diskuse devadesátých let k problematice (ne)navracení „arizovaného“ majetku po roce 1945. V Rakousku vznikla v roce 1998 na popud vlády „Historische Kommission“ s mandátem prozkoumat „zabavení majetku na území Rakouské republiky během nacionálně-socialistického období a navrácení popř. odškodnění ze strany Rakouské republiky po roce 1945“. Její zpráva byla publikována roku 2003. Rakouští historikové již překročili úzký rakouský rámec a reflektují současné trendy. Zájem se nyní přesouvá z nejvyšší rozhodovací úrovně na perspektivu obětí či přímých pachatelů. V tomto kontextu vznikla biografie 62 000 rakouských obětí holocaustu a rozběhl se výzkum obětí eutanazie.

Těžiště univerzitního výzkumu soudobých dějin ovšem nadále zůstává na univerzitách, přičemž neplatí ani původní časové vymezení „soudobých“ rakouských dějin – tj. První republika, léta okupace a cesta ke vzniku Druhé republiky: tématem výzkumu se dávno staly i dějiny samotné Druhé republiky. Pozoruhodnější zjištění se však týká relativně vysokého počtu prací, věnovaných období před rokem 1918, a to nejenom posledním válečným letům a vzniku První republiky, ale i poslední čtvrtině 19. století, které jsou stále považovány za výzkumy v rámci soudobých dějin.

V poslední době jsou rakouské soudobé dějiny obohacovány i z metodologického hlediska – jestliže po dlouhá léta převládaly politické dějiny, popř. dějiny sociální či hospodářské, lze od poloviny devadesátých let v rámci soudobých dějin pozorovat prosazení se Oral history, dějin všedního dne, kulturních dějin nebo např. otázek vlivu médií na politickou kulturu a postoje obyvatelstva.

Studie *Kerstin von Lingen* sleduje cestu italské historicko politické reflexe italského fašismu a hnutí odporu od celospolečenského mýtu „rezistence“

k současnému masivnímu, oficiálnímu trendu bagatelisace zločinů fašistického období. Od roku 1945 se s požehnáním italských politických stran vytvořila taková kultura vzpomínání, která se s oporou v antifašistickém mýtu – základním kameni poválečného italského státu – po celá desetiletí vyhýbala odlišení vlastního podílu na válečném dění, na okupačním teroru a válečných zločinech od německé účasti. Vzpomínání se tu pohybuje ve dvou rovinách. První z nich představuje historické zpracování faktů a způsob, jakým je vnímá veřejnost, politika a tisk. Druhou rovinu tvoří, podobně jako v Německu, instrumentalizace vzpomínek. Téměř po padesát let určoval v Itálii veřejný život a politickou kulturu „mýtus rezistence“, zatímco v Německu byly až do devadesátých let minulého století vzpomínky na druhou světovou válku utvářeny legendou o čisté válce na italské frontě.

Vzpomínání na válku spočívá z velké části v uznání obětí války a válečných zločinů. Z tohoto důvodu je přikládán velký význam počtu, ale především definici skupin obětí. Porovnatelnost obou totalitních režimů, německého a italského, vybízí k diskusi především o antisemitismu, respektive pronásledování židů a o válečných zločinech spáchaných za okupace. Problematika pronásledování židů hraje v italském vzpomínání jen okrajovou roli. Bylo zavražděno celkem 7300 italských židů, většina z nich po deportaci římského ghetta do Osvětimi. S poukazem na skutečnost, že tyto lidé zemřeli v německém táboře, zůstává dodnes nezodpovězená otázka, do jaké míry se na pronásledování židovských spoluobčanů podílely italské organizace. Podrobné studie věnované italským válečným zločinům na Balkáně, v Řecku a při dobovačných bojích v Etiopii a Libyi vyšly teprve v posledních letech. Italská okupační politika si podle prvních hrubých odhadů vyžádala přibližně 60 000 obětí. Naproti tomu v Itálii docházelo od začátku léta 1944 k válečným zločinům, spáchaným vojáky wehrmachtu. Gerhard Schreiber došel roku 1997 k 6049 mrtvým německým vojákům a 52 237 obětem z řad partyzánů. Počet civilních obětí během německé okupace v letech 1943 až 1945 činil 9200 žen, dětí a starců.

Mýtus o rezistenci sloužil v poválečné Itálii jako zakládající mýtus demokratického státu. Tvrdil, že se Itálie sama osvobodila od fašismu a nacistické okupace, a neptal se, čím se kdo zabýval v letech okupace. Tento mýtus působil jako jednotící prvek ve společnosti, již během okupace téměř rozvrátila občanská válka. Mýtus o národním osvobozeneckém hnutí dal možnost i bývalým fašistům a kolaborantům, kteří unikli politickým čistkám, aby prohlásili svoji protiněmeckou angažovanost v posledních

dnech války za odboj. Ze zakladatelského mýtu se vyvinula interpretace válečné minulosti, jež démonizovala Německo, a zlehčovala roli italského fašismu. Tento pohled předurčila spojenecká propaganda, jejíž interpretaci po roce 1945 ochotně převzala italská média, politici a intelektuálové.

Antifašismus sloužil jako zakládající konsensus italských politických stran, byl však překryt antikomunistickým paradigmatem, když Itálie roku 1947 podepsala mírovou smlouvu a došlo k vyostření studené války. Italská komunistická strana ovšem zůstávala početně nejsilnější komunistickou stranou západu. V 60. letech se odboj stal „politickým základem republiky“, která každoročně oslavovala sama sebe. Studentská revolta roku 1968 a vlna terorismu v sedmdesátých letech vedla v očích veřejnosti do velké míry k vyloučení komunistů z národního vzpomínkového diskurzu. Antifašistický mýtus odboje byl otrěsen rovněž po zavraždění bývalého předsedy vlády Alda Mora v roce 1978. Na počátku 80. let mýtus utrpěl hlubokou trhlinu, když při generačním konfliktu uvnitř vládnoucích stran křesťanských demokratů a socialistů padly otázky po podílu jednotlivých politiků na odboji za války. Ty inspirovaly vědecký výzkum a měnily vžitá paradigma: posléze se prosadilo paradigma o italské občanské válce. 90. léta, kdy došlo k otrěsu italského stranického systému, stála ve znamení „tlusté čáry“ národního usmíření antifašistů s fašisty.

Obraz nezáludného italského fašismu vytvořila za války spojenecká propaganda ve snaze ulehčit Italům změnu fronty. Spojenci tím odsouhlasili, že se „svedení“ Italové fašismu zřekli roku 1943. Italský národ byl „good boy“, jenž se pod jinou vládou dokáže polepšit. Tento postoj se projevil i v otázce válečných zločinů. Politické strany jednotně odmítaly stíhání italských válečných zločinců před spojeneckými soudy. Stejný ochranný mechanismus, který nechal italské válečné zločince bez potrestání, využili v Itálii ve svůj prospěch také němečtí spolubojovníci. Výsledky vyšetřování německých válečných zločinů byly na konci 50. let archivovány v tajném fondu, později nazvaném „skříň národní hanby“. Ministr zahraničí Gaetano Martino roku 1956 oficiálně nařídil, aby italská vojenská prokuratura nepožadovala po Spolkové republice Německo vydání dalších válečných zločinců. Pokyn zastavit právě začínající italský program procesů proti německým válečným zločincům byl zdůvodněn tím, že by mohlo dojít k ohrožení německé obranyschopnosti. Italská konzervativní i komunistická strana se zcela shodly na interpretaci fašismu jako operetního režimu. Ta dávala možnost zprostit celý národ spoluviny na vražedné válce proti židovským spoluobčanům nebo cizím probořeným národům.

Pád komunismu roku 1989, rozpuštění Komunistické strany Itálie a zhroutilí zkorumpovaného kartelu křesťanských demokratů roku 1992 vytvořilo v Evropě nevídané politické vakuum, které bylo zaplněno novými stranami. Znovusjednocení Německa v roce 1990 dále destabilisovalo italské vnímání vlastního národa – srovnávání se s Německou říší, prováděné po celá desetiletí, se jevílo jako již neodpovídající. Institucionální vakuum vyplnil Berlusconi, který také ve spolenectví své Forza Italia s „novými pravičáky“ takzvané Alleanza Nazionale, navazující na neofašistickou stranou MSI, úspěšně vytvořil novou národní identitu. Defašizace italské kultury vzpomínání se s Berlusconiho příchodem dostala rovněž do politiky. Společenská akceptovatelnost nebo zlehčování, tedy defašizace fašismu pokračovalo ve druhém funkčním období Berlusconiho jako vlna antikomunistické „refašizace“ veřejného života. Její příznaky lze spatřovat v přejmenovávání historických míst a ulic po fašistických politicích. Dnes hrozí, že vzpomínky na partyzánskou válku, jež se z vědomí italské veřejnosti vytratily společně se zánikem mýtu o odboji, budou nahrazeny „připomínkou obětí“.

Jiří Vykoukal se zaměřil na prozkoumání Institucionální základny polské historiografie v roce 2003. Instituce jsou obecně podstatným prvkem postkomunistické transformace a zvláště rozvoj historiografie v Polsku po roce 1990 je nedílně spojen s nástupem masivního institucionálního rozvoje ve smyslu rekonstrukce i nekonstrukce, který se projevuje ve sféře badatelské, a hlavně a především ve sféře vysokoškolské. Institucionální strukturu tak lze zobrazit v zásadě ve dvou rozměrech, z nichž první zachycuje oblast převážně výzkumnou, druhá pak oblast vysokoškolskou.

Badatelské instituce se zabývají základním, částečně i jistou formou „aplikovaného“ výzkumu. V prvním ohledu jsou nejdůležitější dvě akademie, a to jednak „služebně“ starší Polská akademie věd a umění se sídlem v Krakově, založená 1872, jednak Polská akademie věd, založená 1951, se sídlem ve Varšavě. Ve druhém směru lze uvést především roku 1998 založený Institut národní paměti se sídlem ve Varšavě. Polská akademie věd a umění (PAU) sestává ze šesti oddělení, z nichž 5 bylo reaktivováno roku 1990. Historie je umístěna na druhém v podstatě širěji společensko-vědním oddělení. Historická témata nacházíme také v oddělení filologie, kde vedle klasické filologie a neofilologie působí komise pro dějiny umění a slovanšskou kulturu. V rámci Polské akademie věd (PAN) působí několik ústavů zabývajících se dějinami, na prvním místě především Historický ústav. Ten se zabývá jednak dokumentační činností, zahrnující bibliografické, edi-

torské, encyklopedické, kartografické a slovníkové aktivity, jednak vlastními individuálními i kolektivními výzkumy s cílem zpracování syntéz, monografií, dílčích studií a prací určených ke školské potřebě. Historií v PAN tematizuje též Ústav dějin vědy, Ústav politických studií i Ústav slavistiky.

Speciálním případem „aplikované historiografie“ je Institut národní paměti (IPN). Tento ústav (jeho rámcovou analogií je český Ústav pro vyšetřování a dokumentaci zločinů komunismu) byl založen roku 1998 na základě zákona: *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*. Plný název lépe ilustruje poslání ústavu, který vznikl po volbách 1997, kdy středopravicová koalice prosadila v parlamentu legislativu postulující distanci od komunistického režimu a zavádějící lustrační proceduru. Institut měl dle zákona převzít dokumentaci tajných služeb starého režimu a zpřístupňovat ji tak, aby bylo možné řešit soudní postihy lidí odpovědných za zločiny spáchané od roku 1939, zpřístupňovat údaje poškozeným osobám a dále provozovat vědecko-vzdělávací činnost.

Na vysokoškolské úrovni najdeme historii dominantně zastoupenou na univerzitách a na vysokých školách pedagogických, tedy na úrovni velkých a s výjimkou několika soukromých univerzit také veřejnoprávních škol. Ze současných 17 polských univerzit existuje „historická fakulta“ – jako pojem odpovídající v českém kontextu přibližně filozofické fakultě – na čtyřech univerzitách, na sedmi nacházíme v názvu kombinaci historie s jinými disciplínami (sociologie, filologie, pedagogika, společenské vědy) a na zbývajících šesti se historie skrývá pod fakultami humanistiky, resp. společenských věd. U starších universit je výrazná snaha integrovat historii v rámci humanistiky, univerzity zakládáné „na zeleném drnu“ nebo vznikající z bývalých vysokých pedagogických škol nedisponují dostatečně silným zázemím a staví proto historii do širších rámců. „Nominální“ převaha historiografie je však zřejmá.

Na 17 polských univerzitách pracovalo v rámci uvedené struktury fakulta – ústav na konci roku 2003 celkem 212 kateder, tj. průměrně 12 kateder na jednu univerzitu – největším počtem kateder (18) disponoval Historický ústav Historické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově, nejmenším (8) Historický ústav Historické fakulty Varšavské univerzity – čili obě největší polské univerzity, které se v ročních hodnoceních nejlepší vysoké školy střídají o první a druhé místo. Zaměření většiny kateder je definováno tradičně chronologicky, na ně jsou napojeny obory podpůrné a obory se spe-

cifickým zaměřením. Chronologicky koncipovaný blok začíná ve třech případech katedrami archeologie, pokračuje 15 katedrami starověkých dějin, 20 katedrami středověku, 44 katedrami novověkých dějin (z toho 11 se specializací na raný novověk 16.–18. století, 9 na 19. století, 3 na období 1918–1939, 7 jen pro polské dějiny). 21 katedra se zaměřuje na soudobé dějiny (z toho 7 jen pro dějiny Polska).

Silné jsou dále katedry s teritoriálním a regionalistickým zaměřením: dominantní je skupina 12 kateder pro dějiny východní, resp. středovýchodní Evropy, dále následuje specializace balkanistická, dějiny Byzance, středomořské oblasti, z domácích regionů je nejvýrazněji zastoupeno Slezsko, Pomořany, Varmiňsko-Mazury a Velkopolsko. Z tematických oborů je nejvýraznější zastoupení sociálních a hospodářských dějin, dále dějin církve a kultury, politických dějin, dějin vojenství a konečně osm specializovaných pracovišť zaměřených na dějiny židů, knihovnictví a dějiny knihy, biografistiku, historickou geografii, epigrafiku a heraldiku.

Starší university mají historické obory podstatně silněji obsazené (až 150 pracovníků na jedné universitě) než poválečné university nebo nově zřízené školy. Také z hlediska kvalifikace se ukazuje, že starší univerzity jsou na tom výrazně lépe – je tu vyšší koncentrace vědeckých stupňů a titulů, naopak směrem k mladším univerzitám tato koncentrace klesá a zvyšuje se zastoupení nižších stupňů. Podíváme-li se na souhrnné údaje za univerzity i pedagogické školy, pak zjistíme, že vysokoškolská báze polské historiografie v roce 2003 zahrnovala celkem 23 historických ústavů disponujících celkem 269 katedrami. Institucionálně nejsilnějším oborem je novověk, tj. od 16. století do 1945 (59 kateder), následují soudobé dějiny (31), středověk (26), starověk (20) a archeologie. Celkem na polských vysokých školách působí na 1280 historiků.

Politickou vědou v Polsku, jejím vznikem, vývojem a současným stavem se zabýval *Michał Kubát*. Politologie není v Polsku novinkou až popřevratového období. Na rozdíl od většiny států sovětského bloku se zde politologie ve skutečném slova smyslu mohla až na malé intermezzo v padesátých letech a na počátku šedesátých let dvacátého století rozvíjet relativně svobodně. Po roce 1989 se polská politologie zařadila k nejdynamičtějším společenskovědním oborům v zemi a dnes zde zaujímá spolu s proslulou polskou sociologií výsadní postavení. Polská politická věda patří k nejlepším v postkomunistické Evropě a je důstojným partnerem „západní“ politologii.

Krizovým okamžikem pro polskou poválečnou politickou vědu se stal rok 1951, kdy byly zlikvidovány politologicky orientované vysoké školy ve

Varšavě i Krakově a místo politologie začal být vykládán marxismus-leninismus. Již po roce 1956 se však školy vrátily k politologii a Polsko spolu s Jugoslávií se stalo jedinou komunistickou zemí, kde se nepřednášel vědecký komunismus. Následovalo opět krátké období absence politologie na polských vysokých školách, ale již v roce 1963 byl do 13 vysokoškolských studijních programů zaveden kurs Základy politických věd. V roce 1966 se politologie už vyučovala na 29, v roce 1968 na 65 vysokých školách (20 000 studentů) a od roku 1970 na všech polských vysokých školách. Největšími a nejdůležitějšími středisky politologie se staly university ve Varšavě, Krakově, Vratislavi, Poznani a Lublinu.

V Polsku existovaly jakoby dvě politologie – skutečná a zdánlivá: Na jedné straně v zemi působily instituce, které sloužily čistě komunistické straně a vychovávaly stranický a vojenský politický aparát. V letech 1957–1968 a 1971–1990 existovala Vysoká škola sociálních věd při Ústředním výboru PZPR, v letech 1951–1990 působila Vojenská politická akademie. Na straně druhé se Polsko již v roce 1950 stalo členem Mezinárodní společnosti pro politické vědy (IPSA) a od roku 1957 existuje Polská společnost pro politické vědy. Od roku 1972 je politologie přítomna na půdě Polské akademie věd, kde byl založen Výbor pro politické vědy. S výjimkou zmíněných stranických škol se od šedesátých let mohla polská skutečná politologie rozvíjet relativně svobodně.

Pád komunismu roku 1989 tak paradoxně nepřinesl polské politologii „revoluční“ změny, politologie navázala na předchozí období. Politologie je v Polsku institucionálně přítomna na třech úrovních: 1. universitní, 2. neuniversitní a 3. soukromé. V akademickém roce 2002/2003 probíhalo magisterské studium politologie na patnácti ze sedmnácti universit, na třech vysokých pedagogických školách a sedmi soukromých vysokých školách. Nemagisterské studium v oboru politologie bylo možné na 26 soukromých vysokých školách.

Vydavatelská činnost je v oblasti politické vědy neobyčejně bohatá, a to jak vzhledem k původní tvorbě, tak k překladům, panuje však poněkud paradoxní situace, protože se jedná téměř výhradně o knižní produkci. V Polsku neexistuje obecně uznávaný celostátní odborný politologický časopis s pravidelnou periodicitou, který by reprezentoval celou polskou politologickou obec. Hlavními vydavatelskými centry jsou Varšava, Krakov, Vratislav a Lublin (méně Katowice, Gdaňsk, Poznaň, Toruň).

Polská politologie se v současné době věnuje všem oblastem politické vědy. Jistou zvláštností je začlenění žurnalistiky do politologických fakult

a institutů, což je důsledek historického vývoje polských politologických pracovišť. Jako hlavní oblasti zájmu polských politologů lze označit následující témata: sociologie politiky, volby a volební systémy, teorie politiky, strany a stranické systémy, teorie a praxe transice a demokratické konsolidace, nejnovější politické dějiny, politické systémy, historie a současnost politického myšlení, teorie demokracie, teorie totalitarismu, politická kultura, politická geografie, mezinárodní teritoriální studia (hlavně východoevropská studia) a mezinárodní vztahy. Polští politologové se rovnocenně věnují jak teoretické, tak i praktické rovině. Používají převážně moderní a v politické vědě převažující empiricko-analytický přístup v kombinaci s komparativní metodou. Zvláštní důraz je kladen na samotné Polsko, které je z politologického hlediska detailně zkoumáno po řadu let. Pozornost je věnována i některým specificky „polským tématům“ jako jsou polsko-německé vztahy nebo polská emigrace.

Bobdan Zilynskyj se zaměřil na ukrajinskou historiografii v 90. letech 20. století.⁴ Vyšel ze zmapování vývojových rysů ukrajinského dějepisectví v letech 1991–2000 na bázi orientace v – poměrně těžko dostupné – knižní produkci novější odborné ukrajinské historiografie a na základě přihlídnutí k vývoji dvou hlavních odborně-historických periodik Ukrajiny, časopisů *Ukrajinskyj istoryčnyj žurnal* a *Ukrajinskyj istoryk*. Vývojové podmínky ukrajinského dějepisectví na konci sovětského období přitom označil jako kritické, přičemž krisový stav s malými proměnami existoval už od konce 20. let 20. století. Důsledky stalinského teroru, který těžce zasáhl ukrajinské dějepisectví a zlikvidoval desítky jeho představitelů, byly dlouhodobé. Na jeho zakonzervování se podílelo i brežněvovské stagnační období, během něž ukrajinskou vědu poničila druhá vlna represí, které byly sice méně drastické, značnou měrou však omezily manévrovací prostor ukrajinských odborníků.

Za této situace ukrajinská historiografie nedokázala dostatečně rychle využít podmínek, které se od poloviny 80. let začaly rýsovat v podmínkách gorbačovovské přestavby. Míra vydavatelských aktivit a rozsah výzkumných zájmů ukrajinských historiků nedosáhly ani ve druhé polovině 80. let stavu

⁴ Škoda, že autor nepracoval se zajímavými příspěvky lvovského historika: Jaroslav Hrycak, *Ukrainian Historiography 1991–2001. The Decade of Transformation*, in: Alojz Ivaniševič – Andreas Kappeler – Walter Lukan – Arnold Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, (Österreichische Osthefte Jg. 44), Wien 2002, s. 107–126 a lüneburského badatele: Rudolf A. Mark, *Anmerkungen zur Historiographie der Ukraine seit 1991*, tamtéž, s. 127–135.

z konce plodných 20. let 20. století. Nejtíživějším problémem ukrajinské sovětské historiografie zůstala její přepolitizovanost a podřízenost vládnoucí ideologii vyúsťující až do dogmatickosti, se kterou „střežila čistotu“ základních tezí o vývoji Ukrajiny a jejích vztahů s Ruskem.⁵ Mnohé teze stalinského období nesměly být zpochybněny ani v době Chruščovovy vlády.

Z kvantitativního hlediska byl na území sovětské Ukrajiny na konci 80. let 20. století dostatek odborných historických pracovišť i jejich zaměstnanců. Nejprestižnější odbornou institucí představoval Ústav dějin Akademie věd Ukrajinské SSR. V roce 1985 zde pracovali 144 odborní pracovníci a 85 pomocných vědeckých sil. Ústav byl podřízen požadavkům čelných kruhů Komunistické strany Ukrajiny, musel se tedy přednostně zaměřovat na ideologizovaný výzkum a výklad nejnovějších dějin. Obdobně tomu bylo s produkcí Ústavu dějin strany při ÚV KSU: kromě zajišťování překlady kompletního Leninova díla do ukrajinštiny vydával monografie a edice zaměřené výlučně na témata ze 20. století.

Další kyjevské centrum pěstování historie tvořila pracoviště Státní university T. H. Ševčenka. Publikační možnosti historiků z tohoto pracoviště a také z ústředního archivního i knihovního pracoviště Ukrajiny nebo z jejích muzeí však zůstávaly omezenější než v případě pracovišť akademických. Nepříznivé důsledky přinášelo také omezování počtu vydávaných knih, časopisů i sborníků, ve kterých ukrajinská historiografie mohla prezentovat výsledky své práce. Na základě brežněvovských tradic trval příkaz vydávat část odborných titulů o ukrajinské tematice v ruštině. V některých regionech Ukrajiny nebyly v ukrajinštině publikovány téměř žádné historické práce.

Za nešťastný jev Zilynskyj označuje také nadměrnou centralizaci výzkumné i publikační činnosti historiků. Tento trend omezoval možnosti všech ostatních odborných center včetně universitních měst. Ukrajinská historiografie byla v SSSR zatlačována do periferního postavení a do stínu ruské historické vědy. Prohlubovala se též izolace ukrajinského dějepisceví od historiografií jiných zemí i od mezinárodních institucí. Charakteristická je účast jediného ukrajinského představitele v rámci sovětských delegací, vyslaných v letech 1955–1965 na mezinárodní historické kongresy.

Jen zdánlivou výhodu nabízela dlouhodobě přetrvávající podvojnost vývoje ukrajinské historiografie vzniklá na počátku 20. let 20. století odcho-

⁵ Srovnej Serhij Plokyh, *The Ghost of Pereyaslav: Russo-Ukrainian Historical Debates in the Post-Soviet Era*, *Europe-Asia Studies* 53. 2001, s. 489–505.

dem části historiků z ruské části Ukrajiny do protibolševické emigrace, resp. na základě příslušnosti západní Ukrajiny k jiným státům než SSSR. Další příliv ukrajinských historiků do zemí západního světa nastal poté, co si sovětská vojensko-politická moc v letech 1943 a 1944 znovu podmanila Ukrajinu, a to včetně západoukrajinských území. V 80. letech 20. století se v emigrační historiografii završila generační obměna a většina ukrajinských historiků činných v západním světě již nemohla být oprávněně nazvána emigranty. První možnost navázání kontaktů mezi oběma větvemi ukrajinské historiografie poskytlo založení Mezinárodní asociace ukrajinistů v italském Palermu v r. 1989 a výraznějších kontur nabylo toto úsilí na kongresu asociace, konaném roku 1990 v Kyjevě.

Překotný vývoj událostí v roce 1991 přispěl ke změnám společenské prestiže dějepisu i historiků. Pro historické zájmy rodící se ukrajinské opozice byly ovšem směřovatné práce autorů v předchozích desetiletích zakázaných nebo programově zapomínaných. Zvláště výrazně se začal obnovovat zájem o dílo Mychajla Hruševského. Po pádu ideologických bariér tíhla část ukrajinské historické obce i laických zájemců k nekritické glorifikaci tohoto historika a jeho koncepcí. Náhlé odstranění ideologického tlaku však samo o sobě nemohlo garantovat, že ukrajinští historikové dokáží rychle a bez problémů nabídnout takové pojetí dějin své země a národa, s nímž by se mohla ztotožnit ukrajinská inteligence i širší vrstvy obyvatelstva, které byly rychle vrženy do postsovětské skutečnosti. Propagandistické střety před referendem o ukrajinské nezávislosti byly přitom ovlivněny reinterpretační dějin Ukrajiny.

Velké části jednotlivců i institucí chyběla schopnost sebereflexe či ochoty k ní. Neexistovaly podmínky k provedení vnitřní očisty oboru, jejíž nezbytnost byla částí historiků pocítována s ohledem na nepřírozený vývoj v předchozí časové etapě. Běžným jevem se stala zásadní proměna politických stanovisek i prioritních tematických okruhů, které se nyní – po zmrazení výzkumu dějin komunistické strany – pokoušeli zpracovat historikové, hledající novou obživu. Ústřední časopis Ústavu dějin Ukrajiny si uchoval pozici centrálního historického periodika, které ovšem bylo prakticky až do roku 1994 charakterizováno názorovou nehybností. Texty ukrajinských historiků z diaspory nebyly však až na malé výjimky v UIŽ tištěny ani v následujících letech. Vývoj ukrajinské historiografie po r. 1991 byl poznamenán tím, že nebyli prakticky nijak postiženi historikové, kteří v předchozím období pod patronátem KSU udržovali zpolitizovanou a odborně bezcennou podobu ukrajinského dějepisectví. Vědečtí pracovníci, kteří

zaujímalí na sklonku sovětského období vedoucí pozice, si dokázali zachovat své postavení.

Brzy po rozpadu SSSR začaly být vyslovovány pochybnosti o reálném obsahu nově vzniklé ukrajinské státnosti. Dosavadní „gubernská“ Ukrajinská SSR se přetvořila ve stát, nezávislý na Rusku více než v kterékoli etapě sovětského období svých dějin. Postsovětská Ukrajina potřebovala historiografii nezávislou na zavržených ideologických schématech. Nejcitelněji byl tento problém pocítován ve vzdělávací sféře, a to prakticky u všech stupňů a typů škol. Do konce 80. let nebyly totiž ve školách této republiky vykládány dějiny Ukrajiny jako samostatný předmět. Důležitým úkolem se proto stala příprava nových, populárně pojatých syntéz a učebnic. Cílem se stalo postupné vytváření historického myšlení nejmladší generace obyvatel, ale také jeho změna u příslušníků generačně starších skupin.

Tematicky začaly enormní zájem historiků vyvolávat otázky tradice ukrajinské státnosti od středověku až do 20. století. Výrazně se prosazovaly náměty spjaté s pokusem o nastolení ukrajinské státnosti v letech 1917–1920, tedy pokusům o vyčlenění Ukrajiny z rozpadlého carského Ruska a Rakousko-Uherska, resp. o sjednocení obou poněkud odlišně se vyvíjejících státních celků – Ukrajinské lidové republiky a Západoukrajinské lidové republiky. Tato tematika se stala v jistém smyslu doslova kultovní. Ukrajínští historikové zkoumající 20. století se začali také intenzivně zabývat moderní ukrajinskou emigrací a diasporou a významnými osobnostmi z jejího okruhu. Vedle přirozeného zájmu historiků o nově pojaté politické dějiny Ukrajiny sovětského období se jako druhý tematický okruh, jemuž byla věnována nebyvalá pozornost, prosadil výzkum tradic starší ukrajinské státnosti. Jde o výklad a rozbor specifického fenoménu, kterým byl svérázný, krátkodobě existující hetmanský stát v severovýchodní Ukrajině mezi polovinou 17. a 18. století. Méně výrazné výsledky přinesl nově koncipovaný výzkum dějin Kyjevské Rusi.⁶

Přes velmi bouřlivý pozitivní vývoj ukrajinské historiografie nebylo až do r. 2000 úplně překonáno rozštěpení ukrajinského historického výzkumu do dvou základních proudů – domácího a exilového. Trvají otevřené i skryté polemiky mezi příslušníky obou skupin. Přesto lze konstatovat, že sle-

⁶ Srovnej: Dittmar Schorkowitz, Die Herkunft der Ostslaven und die Anfänge des Kiever Reiches in der postsowjetischen Revision, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* NF 48. 2000, s. 569–601.

dované desetiletí značně přiblížilo možnost navázání korektních vztahů a vyrovnávání protiv. Základní pozitivní skutečnosti nebyly nadto znehodnoceny ani nemalými finančními problémy, které znemožnily či odsunuly realizaci části publikačních projektů a přiměly část historiků k opuštění oboru.

Luboš Švec pojmenoval svůj příspěvek „Návrat historie: institucionální a ideová transformace litevské historiografie během devadesátých let“. Podává tu informace o podmínkách a souvislostech transformace litevské historiografie, a to jak v její institucionální, tak v ideové rovině – tj. o způsobech jak reflektovala dějiny a hlavních tendencích, které se prosadily v litevské historiografii.⁷ Předpoklady pro hluboké strukturální a ideové změny, jimiž prošla litevská historiografie od přelomu osmdesátých a devadesátých let byly spjaty s uvolněním kánonů sovětské historiografie za perestrojky. Východiskem narušení sovětských paradigmat se stala diskuse o stalinských nezákonnostech excesech, iniciovaná z centra s „perestrojkovým“ cílem oslabit argumentační základnu konzervativní části sovětského vedení a byrokracie a otevřenou diskusí s vtažením veřejnosti připravit půdu pro urychlení reformy sovětské společnosti. Aktivizovala především historickou obec a veřejnost u národů, které byly postiženy stalinským terorem a deportacemi. Glasnost obsahovala zřetelný historický akcent a diskuse nad sovětskou minulostí zároveň vyjadřovala aktuální postoje.

Impulsy k zahájení diskuse nad dějinami nevzešly přímo od historiků, ale od spisovatelů a umělců. Historický odborný tisk nereagoval okamžitě, ani nemohl vzhledem k delší periodicitě a odborné náročnosti. Proto v diskusi let 1988–1989 sehrály ústřední roli časopisy tvůrčí inteligence a republikový denní tisk. Historie se rychle stala instrumentem politického zápasu o demokratizaci a vzápětí o obnovení litevské státnosti. Litevští historici se zapojili do diskusí veřejnosti a během let 1988/1989 zpochybnili a vyvrátili paradigmata, na nichž byla postavena legitimita sovětského režimu. Zápas o interpretaci historie se stal integrální součástí ideologického boje závěrečné fáze studené války a jejího významu si byly vědomy obě strany. Konzervativci nedokázali obhájit tradiční interpretaci. Ustupovali ofenzivně revisionistů nejen na stránkách odborného tisku, ale i v učebnách a v médiích

⁷ Opět jako v ukrajinském případě stojí za to doplnit odkaz na přehlednou studii: Alvydas Nikžentaitis, Die Geschichtsschreibung in Litauen: Zehn Jahre nach der Wende, in: Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln?*, s. 201–218.

a přesouvali své publikační aktivity z litevského tisku do ruskojazyčného tisku. Právě v těchto diskusích nastoupila silná mladá generace historiků, kteří pak během devadesátých let zaujali přední pozice v litevské historiografii.

Vedle problematiky stalinských deportací a represálií proti litevskému obyvatelstvu roku 1940, koncem čtyřicátých a na začátku padesátých let začali mladí historikové věnovat pozornost dosud opomíjeným tématům litevské meziválečné státnosti a poukázali na slabost sovětské moci v Litvě, na její plnou závislost na bodácích Rudé armády. Věnovali pozornost proklamaci a utváření litevského státu a přes uznání jeho počáteční slabosti jej de facto rehabilitovali jako alternativu vůči sovětskému systému.

Poukazy na oběti stalinských čistek mezi litevskými komunisty v sobě ještě obsahovaly určitou rehabilitaci reformních komunistů. Oproti tomu druhé dva okruhy diskusí – ustanovení sovětské moci v Litvě, postoj komunistů k litevské státnosti – a především klíčové okolnosti paktu Molotov-Ribbentrop, anexe Litvy a nastolení sovětského režimu podlamovaly legitimitu Litvy jako sovětské republiky. Zveřejnění existence tajných dodatků smlouvy a uznání jejich existence zcela zpochybnilo legalitu připojení Litvy k SSSR. Relativně malá skupina dogmatických historiků držících se sovětského paradigmatu se poměrně rychle dostala do izolace.

Již roku 1988 byly zahájeny práce na změně struktury výuky historie jak ve školství. Do středních škol byl zaveden stohodinový kurz litevských dějin. Ty se dosud nevyučovaly, byly rozplynuté v dějinách Ruska a SSSR. Zásadní přeměny školství se však uskutečnily až na začátku devadesátých let. Během procesu obnovení nezávislosti došlo k „aktualizaci“ historie, která se stala důležitou složkou politického a ideologického zápasu. Litevská historická věda se zapojila do procesu demontáže sovětské ideologie a postavila předpoklady pro obnovení litevské státnosti. Hlad po historii – a to nejen po té nejnovější – mezi veřejností byl obrovský, této vlně zájmu odpovídala oživená cílená kultivace tradice litevské státnosti a nové hodnocení zapojení Litvy do orbitu západního křesťanství a kultury jako protikladu vůči východnímu, resp. sovětskému orbitu. Historismus sehrál důležitou roli při vymezování nové identity litevské společnosti a definování státnosti během devadesátých let.

Postupně se v oboru dějin 19. a 20. století prosadila silná generace mladých historiků, kteří vystoupili nejdříve proti sovětské koncepci litevských dějin a poté odmítli konzervativní nacionalistickou koncepci. Litevská histo-

riografie v emigraci jinak neměla natolik silnou pozici jako např. lotyšská.⁸ Ideově i personálně vycházela z meziválečné litevské historické školy. Dominovala v ní spíše nacionalistická interpretace. Během první poloviny devadesátých let dominovaly historiografii problémy litevské státnosti, sovětské okupace, represálií, stalinského teroru. Ke konci devadesátých let s výstupy na začátku našeho století se pozornost přesunula k některým „kostlivcům“ ve skříni, z nichž pravděpodobně nejkontroverznějším tématem se stal holocaust židovského obyvatelstva Litvy a postoj a účast Litevců.⁹

Sít odborných center, věnujících se historii, lze rozdělit na ústavy primárního výzkumu – Ústav litevské historie, muzejní a dokumentační pracoviště, kde specifické postavení zaujalo Centrum výzkumu genocidy a rezistence obyvatel Litvy, a na vysokoškolská pracoviště. Vzhledem k mzdovým problémům bylo běžné personální propojení, zaměstnání na několika pracovištích, především specialisté vědeckých institutů učili na několika vysokých školách zároveň. Do značné míry právě vědecké osobnosti určovaly zaměření studia a výzkumných úkolů.

Několika přeměnami prošlo Výzkumné centrum genocidy a rezistence litevského obyvatelstva, jehož hlavní náplň tvořil výzkum sovětských represálií (genocida obyvatelstva Litvy včetně holocaustu za druhé světové války). Středisko iniciovalo za účasti litevských a mezinárodních historiků řadu konferencí i edičních podniků k problematice sovětské okupace, sovětského teroru, deportací a rezistence. Rozsáhlou reformu doznala výuka historie na vysokých školách. Navýšil se počet posluchačů, finančně krytý zavedením poměrně vysokých poplatků za studium, a především vzniklo několik nových univerzit. Byla provedena reorientace studia a zaveden systém kompatibilní se západním. Nejdůležitější centrum vzdělávání představuje Historická fakulta Vilniuské univerzity.

* * *

Záměrem našeho svazku nemohlo být podat systematický přehled situace jednotlivých národních historiografií euroamerického prostoru mezi Ska-

⁸ Srovnej: Ilgvars Misans, *Geschichtswissenschaft in Lettland nach 1990. Zwischen Traditionen und Neuorientierung*, in: Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fessel*?, s. 179–193.

⁹ Srovnej: M. Messmer, *Sowjetischer und postkommunistischer Antisemitismus. Entwicklungen in Russland, der Ukraine und Litauen*, Konstanz 1997.

listými horami a Sibiří. Něco podobného ani není v silách Institutu mezinárodních studií FSV UK. Jsme si nicméně vědomi toho, že pro čtenáře by byla užitečná jistá kontextualisace předložených studií nebo přinejmenším odkaz k aktuální literatuře nejvýznamnějších „velkých historiografií“, které jsme nedokázali referentsky podchytit. Pro britskou historiografii je k dispozici série aktuálních, z mezinárodních konferencí vzešlých sborníků a příruček.¹⁰ A také z bohaté nabídky literatury k historii francouzské odkažme alespoň na některé novější práce.¹¹

Zdaleka nejbohatší je ovšem nabídka zpracování vývoje i současného stavu historiografie ruské, resp. bývalé sovětské. Zde se lze opřít především o soustavný zájem německého dějepisceví východní Evropy, kde Rusko a jeho historiografie trvale představuje velké téma. Základní přehled aktuálních problémů i produkce ruského postsovětského dějepisceví podává vynikající, v opakovaně inovovaných versích vydávaná Hildermeierova příručka *Die Sowjetunion 1917–1991*, resp. obdobně, ale v autorsky generačně mladším pohledu, oddíl „problémy a interpretace“ v druhém – Ruské říši i Sovětskému svazu věnovaném – dílu Bohnovy a Neutatzovy „Studijní příručky Východní Evropa“.¹²

¹⁰ Srovnej sborník z konference *Deutsches Historisches Institut London: Benedikt Stuchtey*, (ed.), *British and German historiography, 1750–1950*, Oxford Univ. Press, 2000, přehlednou příručku: *Michael Bentley, Modern historiography*, London 1999, Sborník, připravený Robinem W. Winksem, *The historiography of the British Empire-Commonwealth: trends, interpretations, and resources*, Aldersholt 1995, týmž autorem redigované kolektivní dílo *Historiography*, Oxford Univ. Press 1999, vydané v řadě *The Oxford history of the British Empire*. Francouzský pohled na britské dějepisceví zastupuje sborník: *Frédérique Lachaud – Isabelle Lescent-Giles – François-Joseph-Ruggiu* (edd.), *Histoires d'outre-Manche – tendances récentes de l'historiographie britannique: (actes du colloque, Université de Paris-Sorbonne, 5 février 2000)*, Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne 2001. A konečně pohled na anglickou historiografii podává i reprezentant dnes snad nejprogressivnějšího centra ruského dějepisceví: *Izmail I. Šarifzanov, Anglijskaja istoriografija v XX veke: osnovnyje teoretiko-metodologičeskie tendencii, školy i napravlenija*, Kazaň 2004.

¹¹ *Robert Frank* (ed.), *Écrire l'histoire du temps présent: en hommage à François Bédarida: actes de la journée d'études de l'IHTP, Institut d'histoire du temps présent, Paris, CNRS, 14 mai 1992 Paris 1993*, François Bédarida (ed.), *L'histoire et le métier d'historien en France, 1945–1995*, Paris 1995 a *Jean-Paul Ruano-Borbalan* (ed.), *L'histoire aujourd'hui: nouveaux objets de recherche, courants et débats, le métier d'historien, Auxerre 1999*. Za bibliografickou rešerši k britské i francouzské historiografii děkuji Dr. Lucii Filipové.

¹² *Manfred Hildermeier, Die Sowjetunion 1917–1991 (Oldenbourg Grundriss der Geschichte Bd. 31)*, München 2001, *Grundprobleme und Tendenzen der Forschung* s. 103–162, *Thomas M. Bohn – Dietmar Neutatz* (edd.), *Studienhandbuch Östliches Europa, Bd. 2: Geschichte des Russischen Reiches und der Sowjetunion*, Köln – Weimar – Wien 2002, s. 203–288.

Zajímavý pohled nabízejí dva příspěvky v podnětném sborníku vídeňského Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut „Klio bez okovů? Historiografie ve východní Evropě po zhroutilí komunismu“, usilujícím o přehledné a systematicky provedené zmapování celé evropské oblasti území kdysi sovětského impéria. Zde je pro Rusko konfrontován pohled ruské moskevské historičky a mladého specialisty na zejména starší ruskou historiografii z německé Jeny.¹³ Již zde se ovšem zřetelně objevuje fenomén, se kterým se čtenář při sledování historiografické produkce k ruským (resp. sovětským) dějinám setkává dnes a denně: ruští autoři odkazují prakticky jen na ruské autory a vyrovnávají se takřka výhradně s produkcí vydanou v Rusku, zatímco západní, v tomto případě především němečtí či anglosaští badatelé citují z rusky tištěné produkce (až na výjimky děl autorů toho kalibru, jako je Boris Mironov) prakticky jen edice, zatímco jejich odkazy na zpracování se až na výjimky týkají jen německé a anglosaské literatury.¹⁴ Kvantifikace obsahově vynikající recensní rubriky tak renomovaného časopisu, jako jsou mnichovské *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* by takovéto pozorování jen potvrdila. Překladů odborné ruské literatury do němčiny nebo angličtiny přitom je (s výjimkou „sensační“ literatury publicistických „objevitelů“ typu Suvorova) dosud v podstatě minimum.

Zubkova upozorňuje, že její stať není analytický „Forschungsbericht“, nýbrž jen pokus o vymezení charakteristických tendencí, naznačení klíčových zlomů a upozornění na kvalitativní posuny v ruské postsovětské his-

¹³ Ivaniševič – Kappeler – Lukan – Suppan (edd.), *Klio ohne Fesseln?*, zde: Elena Zubkova, *Goldene Zeit der Geschichtsforschung? Tendenzen der postsowjetischen Historiographie in Russland*, s. 81–92, Thomas M. Bohn, *Paradigmawechsel in der russischen Historiographie? Sechs Thesen und drei Prognosen*, s. 93–105.

¹⁴ Dobře to lze demonstrovat na jedné z úvodních studií zde častěji citovaného sborníku *Klio ohne Fesseln?*, kde si newyorský historik Mark von Hagen v zajímavé studii: *From Russia to Soviet Union to Eurasia. A View from New York Ten Years After the End of Soviet Union*, s. 43–60 vystačil jen s anglosaskou literaturou. Badatel o dějinách ruské předrevoluční sociologie a historiografie T. M. Bohn tak ve své zajímavé studii o změně paradigmatu ruského dějepisceví do jisté míry činí také, byť ruskou literaturu k nejnovějším dějinám historiografie bezpečně zná a odkazuje na ni, ale necituje její mínění, nýbrž odkazuje na ni vždy pouze jako na pramennou základnu svého zkoumání. Srovnej: *Paradigmawechsel*, s. 97n. Tento jev má obecnější platnost: Srovnej v tomto směru mé recensenské konstatování ad: Dietrich Beyrau (ed.), *Religion und Gesellschaft im Russland vor der Revolution von 1917*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. 52*. 2004, s. 321–420, Jörg Baberowski (ed.), *Stalinismus und Religion*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. 52*. 2004, s. 481–583, in: *ČČH 103*. 2005, s. 463–464, zde s. 464.

toriografii.¹⁵ Jako klíčový bod dějepisného obratu autorka uvádí rok 1991 – rok zániku SSSR. Tehdy došlo i k rozpadu dosavadního metodického monismu.¹⁶ Politický obrat se v ohledu na soudobé dějiny stal publicistickou výzvou, na niž ovšem s výjimkou několika klíčových osobností nově orientované historiografie (J. Afanasjev, G. Bordjugov, V. Kozlov, O. Chlevnjuk) zareagovali spíše laikové.¹⁷ Důsledkem byl pokles společenské prestiže historiografie jako celku. Zánik Sovětského svazu se stal i počátkem nové komunikace s – dosud zakazovaným – zahraničím.¹⁸ Nastartoval tak proces pozvolného „dohánění“ evropského dějepisectví v jazykovém, metodologickém, tematickém i v technicko řemeslném ohledu. Problémem pro většinu profesionálních historiků existenčně velmi stresové přelomové situace se stalo „zmizení“ praktické celé mladší generace historiků, která opustila obor a změnila profesi. Až s odstupem se objevila nová mladá, názorově již zcela odlišná generace.

Změna politického klimatu i otevření archivů přineslo obrat ruské historiografie k „bílým místům“ zejména sovětských dějin.¹⁹ (T. M. Bohn ve svém komentáři – s. 99 – zdůrazňuje dějepisně kvalitativní rozdíl tematicky vyčerpaného „západu“, utíkajícího se do formalistických inovací, a Ruska

¹⁵ K výchozí posici srovnej Dietrich Geyer (ed.), *Die Umwertung der sowjetischen Geschichte* (Geschichte und Gesellschaft, Sonderheft 14) Göttingen 1991.

¹⁶ Autorka tedy zjevně nesdílí perestrojkový optimismus zasloužilého badatele z amerického Seattle, Eduarda Thadena, který tvrdí, že: „The history of Soviet Marxist-Leninist historicism ended in 1987, if not earlier“, srovnej: Eduard Thaden, *Marxist Historicism and the Crises of Soviet Historiography*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* N.F. 51. 2003, s. 16–34, zde s. 34. Navazuje zde na optimistické vize britského historika východoevropských dějin R. W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*, Bloomington, Indianapolis 1989, s. 5–6, 176–184.

¹⁷ Zcela nekriticky, zejména co se týče pozitivního postoje presidentů Jelcina a Putina k liberalisaci historického výzkumu a zpřístupnění archivního materiálu, nahlížel pak R. W. Davies na vývoj raně postsovětské historiografie. Srovnej jeho knihu *Soviet History in the Yeltsin Revolution*, New York 1997. Jako masivní korektiv by tu mohla být použita politologicko-historiografická práce Elke Fein, *Geschichtspolitik in Russland. Chancen und Schwierigkeiten einer demokratisierenden Aufarbeitung der sowjetischen Vergangenheit am Beispiel der Tätigkeit der Gesellschaft Memorial*, Münster – Hamburg – London 2000, v jejíž IV. části autorka ukazuje, že i za Jelcina šlo vždy a jen o legitimisaci ve smyslu sebezpotvrzení jeho moci formou kritiky „nehodných“ předchůdců.

¹⁸ K desátému výročí zániku impéria srovnej studii Stefan Plaggenborg, *Die Sowjetunion, Versuch einer Bilanz*, *Osteuropa* 51. 2001, s. 761–777.

¹⁹ Srovnej Gennadij A. Bordjugov, *Istoričeskije issledovanija v Rossiji. Tendencii poslednich let*, Moskva 1996, Alexandr Logunov, *Otečestvennaja istoriografičeskaja kultura. Sovremennoje sostojanie i tendencii transformacii*, in: týž (ed.) *Obrazy istoriografii*, Moskva 2001, s. 7–58, A. N. Sacharov, *Rossija v XX veke. Sudby istoričeskoj nauki*, Moskva 1996.

s jeho zoufalou žízni po zpracování a přehodnocení nejrůznějších, po léta zanedbávaných, zakázaných nebo falsifikovaných politických personálních i regionálních témat.) V průběhu prvního postsovětského desetiletí je přitom zřetelný posun dějepisného zájmu od výzkumu meziválečného stalinismu ke conceptualisaci stalinismu poválečného období. Velmi symptomatické je, že významné a mj. sociálně velmi problematické období II. světové války je novým ruským dějepisectvím prakticky zcela vynecháváno, resp. „Velká vlastenecká válka“ se stala monopolizovaným „majetkem“ názorově konservativní lobby vojenských historiků „staré školy“.²⁰ Velmi specifická tradice vykristalisovala v oblasti výzkumů dějin ruského impéria a vztahu státního národa k ostatním národům: Výzkum se tu soustřeďuje na 19. a počátek 20. století, pro sovětskou epochu se záběr radikálně zužuje na čistě „ruská témata“. Je tu patrná tematická resignace na osamostatnivší se teritoria sovětského impéria. Jistou výjimku tu představuje nadále trvající zájem o Tatarstan, severní Kavkaz a Jakutskou oblast.

„Archivní revoluce“ let 1992–93 přinesla ohromná množství nově uvolněných archivních pramenů a v řadě ohledů do základu proměnila starší představy o událostech, historických procesech i roli jednotlivých osobností.²¹ Ve většině případů nejsou však badatelům jasná výběrová kritéria, koncepce, která platila pro uvolnění a ediční zpřístupnění jednotlivin i celých archivních fondů – celek ruského archivního bohatství sovětské doby zpřístupněn nebyl a nadto již od roku 1994 nastoupilo opětne uzavírání nebo blokování – z části dokonce i chronologicky starých fondů.

Ruskou reakcí na vytváření desovětsiackně emancipačních nacionálních historických konceptů neruských národních společností doby perestrojky a zejména osamostatnivších se států bývalého impéria, které byly a jsou ruskou historiografií i politikou vnímány jako „zahraněční provokace“ (s. 89),

²⁰ Zubkova, Goldene Zeit, s. 88n. Srovnej i četné speciální studie k tomuto historiograficko-politickému problému: Stefan Kreuzberg, „Ich war in einem völlig anderen Krieg...“ die sowjetische und russische Historiographie über den „Großen Vaterländischen Krieg“, Osteuropa 48. 1998, s. 505–518, Joachim Häslar, Aufarbeitung der Vergangenheit? Der Große Vaterländische Krieg in der Historiographie der UdSSR und Russlands, in: Russland und Deutschland 60 Jahre nach dem Krieg, Osteuropa 55. 2005, Themenheft 4–6, s. 115–126. K sovětské a ruské politice historisování pohledu na rok 1941 soudí ředitel nově zřízeného Německého historického institutu v Moskvě, Bernd Bonwetsch, že „v dlouhé perspektivě se ruská kultura vzpomínání od Brežněvových dob změnila jen málo“ (Jahrbuch f. Historische Kommunismusforschung 2005, s. 42).

²¹ Karl Eimermacher – Anne Hartmann (edd.), Das historische Gedächtnis Rußlands. Archive, Bibliotheken, Geschichtswissenschaft, Bochum 1999.

se v Rusku stala obecná obranná nacionalisace a sebeidentifikace s „národními dějinami“.²² Proti nacionálním konceptům „odpadlíků“ je s úspěchem stavěn princip ruského sebepotvrzení a dějinného mučednictví. Jasně (a ne právě inovativně) jsou v tomto kontextu definováni i nepřátelé Ruska: Je to „západ, zednáři a sionisté“.

Ztráta dosud nezpochybnitelné půdy marxismu-leninismu vedla k hledání ideologických alternativ zázemí historiografie: Zubkova identifikuje nejprve obrat k dosud kritizovaným noetickým teoriím 19. století, poté následoval „objev“ teorie totalitarismu a po něm masivní nástup směsice módních směrů. Spíše než snahu o vyzkoušení možností metodologické nabídky spatřuje Zubkova tíhnutí k deklaracím a pouhému formálnímu zaštitování se západními modely. Konkrétním příkladem je tu přijímání francouzské školy Annales jako výhodně se nabízející alternativy k marxismu. Za „metodologickými modlitbami se v praxi skrývá obrat k jednoduchému pozitivismu. Nápor pro výzkum uvolněného, dosud neznámého pramenného materiálu, kterému bývá bez snahy o jakoukoliv vnější i vnitřní pramennou kritiku přičtena role vše osvětlujících korunních důkazů, nastolil v řadě případů „archivfetišismus“: „Epocha teorií bez fakt byla nahrazena epochou fakt bez teorií“. (s. 87)

Marné hledání ideologické alternativy vyústilo v ideový marasmus a obrat k tradiční otázce po charakteru „ruské civilisace“. Patří k západu Evropy, patří na východ nebo je to jedinečná syntesa v podobě „Eurasie“? V závislosti na řešení těchto koncepčních otázek dochází návazně ke zřetelné diversifikaci tematického zaměření v ruském dějepisectví: politické rozčlenění historiků vede návazně k „okupování“ témat carských i sovětských dějin jednotlivými názorovými skupinami dějepisců. Je symptomatické, že v oblasti historiografie dosud pasivní Kreml se od roku 2001 již opět začal zajímat o směřování historiografie. Východiskem se stala snaha o státem řízenou unifikaci dějepisnými učebnicemi zprostředkovaného obrazu ruských a sovětských dějin s důrazem na ruské „národní zájmy“.

Jestliže Zubkova podala zajímavý a živý obraz na základě osobní reflexe empirické zkušenosti, Bohn se pokusil vpravit její zjištění, obohacená o jeho vlastní znalosti a zkušenosti do rámce teoreticky fundovaného roz-

²² Srovnej: Elena Zubkova – Aleksandr Kuprijanov, Vozvraščeniye k „russkoj ideje“: krizis identičnosti i nacionalnaja istorija, in: Karl Eimermacher – Gennadij Bordjugov (edd.), Nacionalnyje istorii v sovetskom i postsovetskich gosudarstvach, Moskva Moskva 1999, s. 299–328.

boru změn postsovětského historiografického paradigmatu.²³ Z jeho tezí je třeba přednostně připomenout postřeh (s. 100n.), že v Rusku panuje naprostý nezáměr o historické osudy osamostatnivších se sousedů. Dokonce i na bázi nově zpřístupněných sovětských statistických materiálů není zpracováván vývoj celého impéria, nýbrž jen ruské federace. Vzhledem k tomu, že ani není sledována dějepisná produkce nových států (et vice versa), hrozí naprostá ztráta historiografického kontextu. Tato situace však není dána jen aversí vůči „odpadlíkům“. V postsovětském Rusku prakticky ustal výzkum obecných dějin – provádějí se reedice starých sovětských syntéz nebo syntézy píší žurnalisté a různí vizionáři.

Ztráta státní legitimizační a identifikační role historiografie vedla k jejímu vytlačování „kulturologií“ (s. 102), což je podle Bohna název pro transformovavší se marxismus leninismus, oplodněný novým ruským nacionalismem a operující tezí o „exklusivitě ruské civilizace“. Také dějepisná publicistika masivně tíhne k diskusím na tradiční téma „Rusko a Evropa“.

Svá nejkritičtější pozorování shrnuje pak Bohn do „prognózy“: „V ruském dějepisectví nedošlo ani k vypuzení stranických kádřů jako v bývalé NDR, ani k reintegraci disidentů jako v Polsku nebo v Maďarsku.²⁴ Dokud stará generace drží klíčové posice řízení vědy, bude pro inovativní síly velmi těžké zlikvidovat mentální zdi nadále existujícího myšlenkového a pojmového systému. Generační výměna je bezpodmínečným předpokladem integrace polyglotních ruských historiček a historiků do mezinárodní vědecké společnosti... V posledním desetiletím však ruská historiografie propásla příliš mnoho šancí.“ (s. 103n.) A k problematice dějepisného diskursu Bohn dodává: „Odmítnutí Euroasiatů není o nic méně významné než vyrovnání se s historií stalinismu. Na ideologické úrovni platí, že je třeba čelit výměně dominance třídního boje za dominanci „národní otázky“. (s. 105.) Ta by totiž vedla ke spojení dějepisectví státu a národa v klasicky „německém“ modelu historismu, opět směřujícího k nějakému „Sonderwegu“.

Mezinárodní zájem o sovětské a ruské dějiny a v tomto rámci také o dějiny sovětské a ruské historiografie je – přes masivní redukci výzkumu

²³ Srovnej k tomu: Svetlana Červonnaja, *Geschichtswissenschaft Russlands in den 1990er Jahren. Problematik, Methodologie, Ideologie*, Osteuropa 51. 2001, s. 695–715.

²⁴ Je zajímavé, resp. pro německý výzkum „východní Evropy“ spíše typické, že silná česká disidentská historiografie tu vůbec není brána v úvahu. Bohn tu v „disidentském kontextu“ s aktivitami společnosti Memorial odkazuje na výše citovanou práci: Elke Fein, *Geschichtspolitik in Russland*.

SSSR a celé východní Evropy po roce 1991 – ohromný.²⁵ Problémem, který se (nesměle) hlásí na celé řadě platforem a jak v mnoha státech bývalého sovětského bloku (tedy zdaleka nejen v samém Rusku), tak v západoevropských historiografiích je poměrně minimální ochota a schopnost recipovat produkci nově se etablovavších – nacionálních – historiografií a naopak v těchto nových, od moskevského centralismu se oprostivších historiografií problém nadále se vyrovnávat mj. také s ruským dějepisectvím a přitom intenzivně recipovat výkony ohromné německé a angloamerické historiografie východní Evropy a Ruska.²⁶ Hrozí tu jistě nebezpečí, že tak mohou vzniknout jakési paralelní historiografické „světy“, které nebudou navzájem komunikovat jinak, než prostřednictvím – nekompatibilní, protože pokaždé jiným způsobem a směrem instrumentalisované – politické kultury historického vzpomínání (Erinnerungskultur). I to si ovšem již Evropa vyzkoušela za studené války...

²⁵ Poměrně širokou mezinárodní diskusi k tomuto tématu shrnul Stefan Creuzberg (ed.), *Wohin steuert die Osteuropaforschung? Eine Diskussion*, Köln 2000. Z dílčích příspěvků srovnej zejména: Jörg Baberowski, *Das Ende Osteuropas und das Fach Osteuropäische Geschichte*, *Neue Züricher Zeitung* Nr. 265 z 13./14. 11. 1999, Stefan Creuzberg – Jutta Unser, *Die Osteuropaforschung als Instrument der Politik im kalten Krieg. Zwischen ideologischer Motivation und wissenschaftlichem Erkenntnisinteresse*, tamtéž.

²⁶ Srovnej např. Gabor T. Rittersporn, *New Horizons. Conceptualizing the Soviet 1930s.*, *Kritika* 2. 2001, s. 307–318, Laura Engelstein, *Culture Everywhere. Interpretations of Modern Russia, across the 1991 Divide*, *Kritika* 2. 2001, s. 363–393.

SOUČASNÁ AMERICKÁ HISTORIOGRAFIE: TÉMATÁ, DISKURSY, METODY

SVATAVA RAKOVÁ

Americké profesionální, tj. akademické a univerzitní dějepiscectví na počátku 21. století tvoří mohutný poznávací, vzdělávací, organizační a sociální korpus, který – zasazen do každodenní reality, na niž musí reagovat – vytváří a reprodukuje uvnitř americké společnosti svébytný kulturní prostor s vlastní instituční a organizační sítí, materiálními zápas, profesním žargonem a především myšlenkovými a výzkumnými imperativy. Jeho početnost (22 tisíc historiků v roce 2002), křivka růstu (od počátku 90. let přibývá každým rokem tisíc nových Ph.D. z historie) a především intenzivní knižní, časopisecká a digitální odborná produkce, dosahující ročně několika tisíc titulů, prakticky znemožňují podat přehledný obraz byť jen nejvýznamnějších výsledků bádání v oboru domácích a světových dějin posledních let: jednalo by se o stovky prací, navíc vzhledem k tematické pestrosti obtížně zařaditelných do typologického vzorce. Je však možné pokusit se vystihnout a charakterizovat slibné výzkumné trendy a směry bádání, které společnost považuje za přínosné pro vlastní sebereflexi a jejichž rozvoj podporuje prostřednictvím systému cílených subvencí – grantů, rozvojových programů a účelově zaměřených orgánů (výborů, sdružení) státního, veřejného i soukromého charakteru.

Profil této tvorby, vlastně jakýsi indikátor společenské poptávky po obecně akceptovaném obrazu národní minulosti, lze rekonstruovat z výběru textů určených k publikaci v nejprestižnějších oborových periodikách s celonárodní působností. Tyto časopisy, jejichž redakční a autorské kolektivy sdružují profesní elitu vzešlou z konkurenčního boje federálního rozměru, nejenže představují nejpozoruhodnější výsledky národní historio-

grafie, ale také vědomě a plánovitě modelují její základní výzkumné strategie. Ty zasahují celé spektrum historikova pracovního postupu: od označení preferovaných objektů zájmu přes vymezení diskursivního výkladového pole až po metodické návody v duchu interdisciplinárních, lingvistických a kulturně-antropologických přístupů. Historikům působícím na stovkách univerzit a kolejí jsou tímto způsobem prezentovány modely výkladu národní minulosti, jimiž by se měli řídit ve své vlastní odborné činnosti a uplatňovat je rovněž v pedagogické praxi. Nejedná se zdaleka jen o obsah a pojetí publikovaných článků a studií, ale také o tematizaci diskusních fór, okruhy soustavně sledovaných teoretických a metodických otázek a výběr recenzovaných knih, výstav a filmů.

Akademická historická věda je v USA rozvíjena téměř výlučně na vysokoškolských a univerzitních katedrách. O úroveň odbornosti, organizační zázemí, vydávání zmíněných časopisů, informační servis a sociální problémy historické profese se starají dvě hlavní profesní organizace – Americká historická asociace (AHA) a Organizace amerických historiků (OAH).¹ Výzkumné ústavy bez vzdělávacího působení představují v amerických podmínkách spíše výjimku, kterou státní (natož federální) rozpočty nejsou ochotny podporovat. Tradiční a velmi respektovaná opora koloniálního bádání, Ústav pro rané americké dějiny a kulturu ve Williamsburgu (založen 1943), který vydává reprezentativní oborový časopis *William and Mary Quarterly* a pořádá vědecká setkání vrcholné úrovně, si zajistil v roce 1997 přežití jen díky významnému soukromému nadačnímu odkazu.²

Federální, státní i veřejné instituce zato chápou význam uchování národního kulturního a historického dědictví, zejména písemných pramenů a archiválií. Již v 90. letech 19. století vytvořila AHA Komisi pro historické rukopisy, která se ve 20. století přeměnila v Komisi pro veřejné archivy. Prostřednictvím jejího působení AHA usilovala o vytvoření instituce národního archivu (*National Archives*), který byl zákonem zřízen v roce 1934;³ v roce 1936 z iniciativy AHA vznikla Společnost amerických archivářů.

¹ Jejich mnohostranné činnosti byl věnován můj příspěvek na předešlé konferenci VZ FSV UK: Svatava Raková, Mosty mezi univerzitou a společností. Příklad AHA a OAH, in: Jiří Pešek (ed.), Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii III. Univerzity a vzdělání, Praha 2003, s. 57–67.

² Tzv. Omohundro Endowment, viz *William and Mary Quarterly* (dále WMQ), 54/1 (1997); od počátku 1997 ústav přijal jméno sponzora (Malvern Omohundro) do svého názvu.

³ Timothy Walch (ed.), *Guardian of Heritage. Essays on the History of the National Archives*, Washington D.C. 1985, s. 1–15.

Postupně se v USA vyvinulo několik systémů uchování historických dokumentů: národní archiv (dokumenty spojené s činností federální vlády), síť státních archivů (činnost státních administrativ), výzkumné knihovny (knihy, časopisy, obrazové a zvukové záznamy kulturní povahy), místní historické společnosti, specializované archivy a univerzitní sbírky (fondy dobrovolných sdružení a osobností a dokumenty vztahující se k oblasti podnikání) a konečně soukromé sbírky.⁴ V současné době tvoří zastřešující orgán federálních archivních fondů Správa národního archivu a záznamů (NARA), která ve spolupráci s Kongresovou knihovnou ve Washingtonu, Smithsonianým institutem a některými univerzitními knihovnami centry rozvíjí od počátku 90. let rozsáhlé, po technické, právní a organizační stránce náročné programy digitalizace historických dat.⁵

Ani archivace federálních dokumentů nejvyššího významu se však neobejde bez soukromých finančních zdrojů. Na jejich výběr, uspořádání a technologie uchování dlouhodobě dohlíží komise vytvořená součinností Národní výzkumné rady (NRC), Americké rady učených společností (ACLS), Rady knihovních zdrojů (CLR) a Výzkumné rady pro společenské vědy (SSRC), institucí, které jsou podporovány z velkých nadací – Mellonovy, Rockefellerovy a Sloaneovy.⁶ Také oblíbený program *Americká paměť*, který souběžně s federálními projekty Národního archivu rozvíjí Kongresová knihovna a jehož náplní je elektronické zpřístupňování nejruznějších typů historických dokumentů včetně písemností osobní povahy, korespondence a deníků, je uskutečňován pouze díky podpoře soukromých i korporativních sponzorů, zlákaných značným zájem veřejnosti.

Krátký a nezbytně fragmentární pohled na funkci amerického archivního systému měl za cíl pouze upozornit na skutečnost, že i tak obecně uznávaná a evidentně potřebná část působení historiků, jakou je uchování a zpřístupnění pramenné základny, dat a informací pro studium národních dějin, závisí v nemalé míře na schopnosti přitáhnout soukromé finanční zdroje. Tento úhel pohledu se tím spíše uplatňuje v badatelských programech a projektech, které jsou existenčně vázány na veřejnou poptávku

⁴ Roy Rosenzweig, Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era, *American Historical Review* 108/1 (2003), s. 745.

⁵ Prvním federálním programem tohoto typu (1993–1996) byl projekt financovaný Národní komisí pro historické publikace a záznamy, realizovaný při Fakultě informatiky a knihovnictví Univerzity v Pittsburghu; příprava viz David Bearman (ed.), *Archival Management of Electronic Records*, Pittsburgh 1991.

⁶ Committee on the Records of Government.

a musí plnit aktuální potřeby univerzitního, ale především společenského *establishmentu*. Spojené státy dokázaly vytvořit patrně nejdynamičtější systém vysokoškolského vzdělání, který se vyznačuje jinde nesrovnatelnou mírou konkurence a rozvinutým profesním trhem. Mezi vysokými nároky na produkci historických disertací, studií a monografií zaujímá přední místo požadavek původnosti a neotřelosti témat i přístupů, který historiky tlačí k neustálým metodologickým inovacím a obrací jejich zájem ke stále užším, občas až kuriózně působícím subtémům, jež ovšem musí být náležitě konceptualizována.⁷

Cena za udržování tohoto trendu je zaplácena v podobě rostoucího důrazu na analytickou a argumentační povahu diskursů na úkor narativa, hojnými teoretickými i terminologickými výpůjčkami z příbuzných vědních oborů (především antropologie, sociologie a teorie znalostí) a občas obtížně srozumitelným, technicistním jazykem.⁸ Tematické, koncepční a metodické „nasměrování“ národní historiografie, iniciované nejvýznamnějšími oborovými periodiky, je tedy potřeba zkoumat v kontextu nejen intelektuálních, ale především sociálních podmínek, v nichž se rozvíjí americká historická věda.⁹

Za základní rys amerického historického bádání tzv. profilového charakteru, jehož výsledky a výstupy jsou považovány za klíčové z hlediska žádoucího vývoje oboru, je možno označit stále nové návraty k traumatizujícím otázkám společné národní minulosti a k tzv. historickým křivdám, jež byly spáchány na „znevýhodněných“ skupinách. Přednostní zájem je přitom zaměřen na nejrůznější podoby procesu, jímž byly v průběhu modernizace vytvářeny a udržovány hierarchizované mocenské struktury na základě odlišných tělesných charakteristik – barvy pleti, rasy, etnicity,

⁷ Historické zkoumání inspirované antropologií se např. stále častěji obrací k symbolům fyzické kultury (sport, lov, nemoci, plastická chirurgie), různým ikonám populární kultury (komiksy, televizní novely, satanské kultury) či k vyděleným svérázným sociálním skupinám (pouliční gangy, pionýrské organizace, sekty). Krajní případ tematické revoluce patrně představuje práce Rachel P. Maines, *The Technology of Orgasm. Hysteria, the Vibrator, and Women's Sexual Satisfaction*, Baltimore 1999, seriózně recenzovaná na stránkách JAH 87 (2000), s. 244–245.

⁸ Na charakteristice soudobé americké historiografie jako disciplíny ohrožené nadvládou teoretizujících a explanativních modelů nad narativem a poznamenané přílišnou specializací se shodli účastníci diskuse iniciované redakcí JAH, viz např. Bruno Ramirez, *Clio in Words and in Motion. Practices in Narrating the Past*, JAH 86/1 (1999), s. 998–1000.

⁹ Jedná se zejména o celonárodní periodika *American Historical Review* a *Journal of American History*, na období koloniálních a revolučních dějin se specializuje *William and Mary Quarterly*.

rodu (*gender*), stáří, sexuální orientace a nejnověji odchylek od fyzického ideálu (*disabled persons*).¹⁰ Při zkoumání prostředků a způsobů, jejichž prostřednictvím většinová společnost definovala vztahy dominance a podřízenosti založené na tělesnosti a dosahovala celospolečenského konsensu ohledně jejich platnosti a náležitosti, využívají američtí historikové teoretických východisek a terminologie diskursu společenské disciplinace.¹¹ V jeho rámci se soustřeďují na stále sofistikovanější odhalování především skrytých, manipulativních metod, které sloužily k modelování obecně akceptovaného sociálního a kulturního konstruktů jednotlivých tělesných kategorií. Skutečnost, že při analýze vzniku a proměn těchto konstruktů se historikové stále více věnují působení dvou normotvorných fenoménů výrazně ovlivňujících život současných Američanů, totiž vědeckému poznání a symbolům společnosti masové spotřeby, bezpochyby souvisí s výše zmíněnou závislostí historické produkce na společenské poptávce a s očekávaním bezprostřední společenské užitečnosti historické vědy ze strany veřejnosti i sponzorů.

Ve spektru případů společenské marginalizace založené na fyzických vlastnostech (rasismus, sexismus, ageismus, homofobie) zaujímá jednoznačně první místo otázka rasové diskriminace.¹² Důvodem je nepochybně trvající tíživé dědictví černošského otroctví, které, jakkoli poněkud zmírněno faktem růstu černošské střední třídy a inteligence od 80. let 20. století, stále přetrvává v podobě vysokého procenta závažné kriminality, chudoby, rozvrácených rodin a nemanželských dětí v černošské populaci.¹³ Studie věnované nejrůznějším projevům černošské disciplinace vesměs

¹⁰ Mezi léty 1996–2000 se téma rasy a etnicity, popřípadě gender objevilo bez výjimky v každém vydání *Journal of American History*.

¹¹ Méně než v 80. letech je užíván termín kulturní (tělesný) kolonialismus, který zahrnuje řadu projevů skryté disciplinace (prostřednictvím reklamy, populární kultury apod.); v současnosti je tento koncept aplikován spíše na vnější působení západní civilizace a setkává se s kritikou (např. Elizabeth Elbourne, *Word Made Flesh. Christianity, Modernity, and Cultural Colonialism in the Work of Jean and John Comaroff*, *AHR* 108/2 (2003), s. 435–460.

¹² Na tuto skutečnost upozornil Joel Williamson, *Wounds Not Scars. Lynching, the National Conscience, and the American Historian*, *JAH* 83/4 (1997), s. 1221–1253. Williamson načrtl vývoj hierarchie „znevýhodněných“ v moderní americké historiografii. v polovině 20. století v boji o pozornost historiků soutěžily kategorie *rasa* a *třída*, později *třidu* vytlačil *gender*, avšak až doposud „race beats gender in America“ (tamtéž, s. 1227). Svůj výklad autor charakteristicky dokládá výsledkem právě probíhajícího procesu s černošským aspirantem na soudce Nejvyššího soudu Clarencem Thomasem, obviněným (rovněž černoškou) ze sexuální agrese, který se těšil velké popularitě mezi americkou veřejností.

¹³ Viz např. James W. Clarke, *The Lineaments of Wrath. Race, Violent Crime, and American Culture*, New Brunswick 1998.

nepracují – na rozdíl od výzkumů zaměřených na etnicitu – s pojmem transkulturace či procesem kulturního přenosu mezi černými a bílými Američany, spíše se zaměřují na odhalování kulturního kontextu negativních či diskriminačních postojů bělošské společnosti vůči Afroameričanům. Transkulturní přístup lze zaznamenat pouze v pracích koncipovaných v duchu ideologicky motivovaného černošského internacionalismu, ztělesněného ve vizi celosvětové africké diaspory – kulturního protipólu bělošské mocenské nadvlády.¹⁴ Ve zpracování domácích témat však nad kategoriemi kulturní výměny jednoznačně převažuje explanativní model vycházející z diskursu ukáznování, a to jak prostřednictvím legálního donucování a mimozákonného násilí, tak především tlakem bělochy vytvářených a diktovaných kulturních norem.

Snaha historiků rozpoznat a popsat i skryté, do kulturních symbolů a mentálních postojů zašifrované souvislosti mezi existencí historického otroctví a přetrvávajícím černošským problémem obrací jejich pozornost k 19. století a zejména k obdobím, které měly klíčový význam pro vytvoření ustálených rasistických stereotypů. Z tohoto zorného úhlu jsou zkoumány různé aspekty otrockého života charakteristické zejména pro zenit jižanské civilizace před občanskou válkou, které vtiskovaly všem vrstvám společnosti trvalé kulturní představy a návyky; podobně se pozornosti těší poválečná přestavba, během níž nabývala ustálených rysů veřejná podoba svobodného černocha. Na rozdíl od předchozích desetiletí, kdy se historikové téměř jednoznačně angažovali ve prospěch antirasismu a černošské emancipace (zejména 70., ale i 80. léta), lze v současné tvorbě i nadále vysledovat trend nastoupený počátkem 90. let, který hledá vyváženější pohledy jak na historickou realitu otrockého a černošského postavení, tak na různé strategie přijímané oběma stranami rasového střetávání.

¹⁴ Pojetí rozptýlené černošské diaspory, udržující africkou kulturní identitu v nepřátelském světě, s protiiperialistickým a protirasistickým (protibělošským) podtextem se objevuje v americké intelektuální tvorbě od konce 19. století. Z novějších prací viz např.: Joseph Haris (ed.), *Global Dimension of the African Diaspora*, Washington 1982; Paul Gilroy, *The Black Atlantic. Modernity and Double Consciousness*, New York 1992; Thomas J. Davis, *Africans in the Americas. A History of the Black Diaspora*, New York 1994; Ronald Segal, *The Black Diaspora*, New York 1995; nejnověji James Meriwether, *Proudly We Can be Africans. Black Americans and Africa, 1935–1961*, Chapel Hill 2002. Konceptualizací společného kulturního prostoru se tomuto směru přibližují nové tzv. atlantické dějiny (společné dějiny národů a kultur na březích Atlantiku), pěstované od 80. let 20. století zejména Bernardem Bailynem na Harvardu.

Revizionistické práce posledních let ovšem dosti podstatně pozměnily dosavadní výkladové linie. Případové studie otrockého života z různých lokalit a sociálních prostředí prokázaly, že černošům se i v předválečné dekádě přes nesporné utužování otrockých zákonů a vyhrocování bělošských rasových postojů dařilo podstatně rozšířit prostor pro autonomní rozhodování a nejrůznějšími formami odporu přinutit majitele, aby ustupovali od přijatých standardů černošského chování.¹⁵ Rostoucí separace obou společenství, způsobená především demografickým faktorem – černošskou populační explozí, ale podnícená i možnostmi otroků v rozvíjejících se městech, vyústila ve vznik oddělené sféry nejen kulturní, ale i fyzické, jež otrokům poskytovala příležitosti k uplatnění osobních schopností a dokonce k hmotnému i sociálnímu povznesení.¹⁶

Revoluční přínos představovaly dále studie věnované široce provozované praxi pronajímání otroků, která vtahovala do systému ekonomických zájmů a rasových předsudků i většinu obyvatelstva Jihu, která černochoy nevlastnila.¹⁷ Revizi byly podrobeny také dosavadní představy o postavení žen-otrokyň, spoutaných sítí rasových a genderových hierarchií. Proti dosavadní viktimizační koncepci (např. vlivné práce O. Patersona) byl nově kladen důraz na samostatnost jejich jednání, aktivní přístup k vlastnímu osudu (*to be in control*) a na schopnost bránit se násilí otrokářů; diskuse historiků se vyrovnávala zejména s tématem vysoké otrocké porodnosti, nově

¹⁵ Pregnantní shrnutí revizionistické koncepce přinesl Christopher Morris, *The Articulation of Two Worlds. The Master-Slave Relations Reconsidered*, JAH 85/2 (1998), s. 982–1007, zde příslušná literatura. Proti dřívější koncepci otrocké rodinné autonomie (J. Blasingame, E. Genovese, H. Gutman) historikové 90. let vyzdvihují autonomii ekonomického jednání, jehož podnikatelská motivace je ovšem oproštěna od „afrického rodinného sentimentu“. K zakladatelským monografiím tohoto revizionistického směru náleží především Ira Berlin/Philip Morgan (edd.), *The Slaves' Economy. Independent Production of Slaves in the Americas*, Portland 1991, pro americký předválečný Jih pak Charles Jonyer, *Down by the Riverside. A South Carolina Slave Community*, Urbana 1984; Roderick McDonald, *The Economy and Material Culture of Slaves. Goods and Chattels on the Sugar Plantations of Jamaica and Louisiana*, Baton Rouge 1993; Betty Wood, *Women's Work, Men's Work. The Informal Slave Economies in Lowcountry Georgia*, Athens 1995; William Dusinger, *Them Dark Days. Slavery in the American Rice Swamps*, New York 1996.

¹⁶ Doklady o rozsahu majetku plantážních otroků snesl např. Dylan Penningroth, *Slavery, Freedom, and Social Claims to Property among African Americans in Liberty Country, Georgia, 1850–1880*, JAH 84/2 (1997), s. 405–435; monograficky nejnověji Laurie A. Wilkie, *Creating Freedom. Material Culture and African American Identity in Oakley Plantation, Louisiana*, Baton Rouge 2000.

¹⁷ Nejnověji Keith C. Barton, *Good Cooks and Washers. Slave Hiring, Domestic Labor, and the Market in Bourbon Country, Kentucky*, JAH 84/2 (1997), s. 436–460.

interpretované jako výsledek svobodného rozhodování matek, nikoli jako účinek bělošského pobídkového systému.¹⁸

Na druhé straně se v ohnisku zájmu historiků ocitlo vytváření modelů vzorového, adaptovaného černocha, konformního vůči bělošskému civilizačnímu ideálu, které tvoří nepominutelnou a vlivnou, byť nepřilíš revoluční stránku černošských emancipačních tradic a představ o černošské identitě.¹⁹ Mezi sledovaná témata otrockých dějin náleží dále konstrukce obsahu rasy, která je vyvozována z analýz soudních případů rozhodujících o rasové příslušnosti při nárocích na svobodu, protestech proti prodeji, ale i v rodinných a trestních záležitostech.²⁰

Vývoj rasových postojů v Unii po porážce Jihu je na rozdíl od srovnatelně příznivého pohledu na šance plantážních otroků posuzován téměř jednoznačně jako krok zpět: černoši ztratili manévrovací prostor vybojovaný v průběhu staleté adaptace na otrokářský systém a konfrontování se zažitým celospolečenským rasismem, začínali v bodě nula. Historikové v posledních letech předešleli přehlídku nejen nevyužitých možností k demokratizaci společnosti, nýbrž naopak dokumentovali nejrůznější podoby zesíleného pronikání rasových postojů do všech oblastí veřejného i soukromého života.²¹ Představy o hmotných poměrech otroků byly výrazně korigovány zjištěními o existenci majetkových hierarchií („otrockých podnikatelů“) na plantážích a poukazy na rozvinutý systém finančních pobídek, zatímco absence pozemkové reformy a přijímání černých zákonů na

¹⁸ Srv. např. David B. Gaspar/Darlene Hine (edd.), *More than Chattel. Black Women and Slavery in the Americas*, Bloomington 1996. Recenzent (Kent A. Leslie v JAH 83/4 (1997), s. 1375) charakteristicky zpochybnil, že sexuální násilí bylo páčáno pouze na ženách, a tázal se po existenci mužských otrockých znásilnění a dokonce harémů.

¹⁹ Takovou osobností byl např. propuštěný otrok a úspěšný podnikatel a literát Venture Smith, srv. Robert E. Desroches, *Not Fade Away. The Narrative of Venture Smith, an African American in the Early Republic*, JAH 84/1 (1997), s. 40–67.

²⁰ Teoreticky je konstrukce rasového obrazu pojednána in: Werner Sollors, *Neither Black nor White yet Both*, New York 1997; konkrétní případy např. Walter Johnson, *The Slave Trader, the White Slave, and the Politics of Racial Determination in the 1850s*, JAH 87/1 (2000), s. 13–39; Edward E. Baptist, *Cuffy, Fancy Maids, and One-Eyed Man. Rape, Commodification, and the Domestic Slave Trade in the United States*, AHR 106/5 (2001), s. 1619–1650. Význam rasových hledisek v práci jižanských soudů otrokářského období byl diskutován s nejednoznačným výsledkem v tematickém fóru *William and Mary Quarterly*, věnovaném tzv. spiknutí Denmark Vesey z roku 1821 (WMQ 58/4 (2001), s. 913–976).

²¹ Edmund L. Drago, *Hurrah for Hampton! Black Red Shirts in South Carolina during Reconstruction*, Fayetteville 1998; Christopher Waldrep, *Roots of Disorder. Race and Criminal Justice in the American South, 1817–1880*, Urbana 1998; Mark R. Schneider, *Boston Confronts Jim Crow, 1890–1920*, Boston 1997.

Jihu za Rekonstrukce způsobily rychlý úpadek materiálních poměrů i sociálního postavení osvobozených černochů.²²

Setrvačnost i proměny v konstrukt rasy a úloha tohoto procesu při disciplinaci rasových postojů americké společnosti jsou sledovány i ve 20. století. Skryté kontexty i otevřené formy rasových animozit dokládají detailní rozbor a výklad jednotlivých případových studií, jakými jsou rozvodové soudy z důvodů rasové nečistoty, faktor rasy při posuzování trestných činů, paragrafy přistěhovaleckých zákonů či skandály spojené s mezirasovými projevy lásky a fyzické přitažlivosti.²³

Téma manipulace veřejným míněním prostřednictvím působivých konstruktů (civilizačních stereotypů) se v současné americké historiografii nemezuje pouze na rasové postoje, i když tyto jsou nepochybně námětem v profilové tvorbě nejvíce frekventovaným. Badatelé se zaměřili i na symboliku dalších projevů modernizačního sociálního ukázněvání: usměrňování ambic probuzené ženské emancipace, regulace sociálního chování v manželství a rodině, vytváření a vštěpování společensky žádoucích názorů na dříve tabuizované náměty sexu, obscenity, prostitute a kriminality, které se díky rozvoji bulvárního tisku prodraly do popředí populární kultury. Právě potřeba ovládnout svět sociálních preferencí a kulturních norem měnící se společnosti v podmínkách sekularizované, urbanizované a multietnické Ameriky na sklonku 19. století a v průběhu 20. století povolala do těchto služeb jednákanon nejnovějších vědeckých poznatků, jednak závazné standardy vzhledu, chování a hodnot, diktované požadavky masové spotřeby.²⁴

²² Christopher Waldrep, *Substituting Laws for Lash. Emancipation and Legal Formalism in a Mississippi Country Court*, JAH 82/4 (1996), s. 1425–1451; Jonathan Zimmerman, *Black Teachers in the Jim Crow South*, JAH 87/1 (2000), s. 65–91; Eugene Genovese, *A Consuming Fire. The Fall of the Confederacy in the Mind of the White Christian South*, Athens 1998; Daniel W. Stowell, *Rebuilding Zion. The Religious Reconstruction of the South, 1863–1877*, New York 1998.

²³ Mae M. Ngai, *The Architecture of Race in American Immigration Law. A Reexamination of the Immigration Act 1924*, JAH 86/1 (1999), s. 67–92; Peggy Pascoe, *Miscegenation Law, Court Cases, and Ideologies of Race in Twentieth Century America*, JAH 83/1 (1996), s. 44–70; Kevin Boyle, *The Kiss. Racial and Gender Conflict in a 1950s Automobile Factory*, JAH 84/2 (1997), s. 496–523; z monografií např. Mary F. Berry, *The Pig Farmer's Daughter and Other Tales of American Justice. Episodes of Racism and Sexism in the Courts from 1865 to the Present*, New York 1999; Maria Diedrich, *Love Across Color Line. Ottilie Assing and Frederick Douglass*, New York 1999.

²⁴ Dějiny disciplinace společenských postojů prostřednictvím medicínských, vědeckých i kulturních argumentů, které provázely přesun od vnitřních nástrojů kontroly chování (*self-control*), se dočkaly obsáhlého souhrnného zpracování z pera klasika oboru. Peter N. Stearns, *Battleground for Desire. The Struggle for Self-Control in Modern America*, New York 1999.

Případové studie z konce 90. let dokládají rostoucí regulaci společenského chování ve smyslu striktního prosazování maskulinních a středostavovských (protestantských) ideálů na různých příkladech normotvorné disciplinace: cenzurování sexuální kultury (medikalizace sexuálního chování, kontrola písemných a výtvarných projevů, represe vůči prostituci),²⁵ kriminalizace kontroly porodnosti,²⁶ legální a sociální potvrzování mužských závazků vůči rodině a dětem, intolerance svobodného mateřství.²⁷ Jako výrazný příklad manipulace společenských postojů prostřednictvím kulturních vzorů a norem se těší pozornosti historiků kult maskulinní sexuality, uplatňovaný v americké vnitřní i zahraniční politice zejména v období studené války. Vliv ideálu důsledně rozdělených genderových rolí, resuscitovaného v USA v plné síle po druhé světové válce, byl dosud zkoumán spíše v souvislosti s mýtem ženskosti a následnou feministickou kritikou; v poslední době je pozornost soustředěna rovněž na jeho projevy v „mužské“ části veřejné sféry – politice, ideologii, vojenství.

²⁵ Helen L. Horowitz, Victoria Woodhull, Anthony Comstock, and Conflict over Sex in the United States 1870s, *JAH* 87/2 (2000), s. 403–434; Beryl Satter, *Each Mind a Kingdom. American Women, Sexual Purity, and the New Thought Movement, 1875–1920*, Berkeley 1999; *For the Love of Pleasure. Women, Movies, and Culture in Turn-of-the-Century Chicago*, New Brunswick 1998; Patricia Cohen, *The Murder of Helen Jewett. The Life and Death of the Prostitute in Nineteenth-Century New York*, New York 1998; Andrea Friedman, *Pruriest Interests. Gender, Democracy, and Obscenity in New York City, 1909–1945*, New York 2000.

²⁶ Andrea Tone, *Black Market Birth Control. Contraceptive Entrepreneurship and Criminality in the Gilded Age*, *JAH* 87/2 (2000), s. 435–459; Janet F. Brodie, *Contraception and Abortion in Nineteenth Century America*, Ithaca 1994; *The Sex Side of Life. Mary Ware Dennet's Pioneering Battle for Birth Control and Sex Education*, New York 1996; Donald Crichlow, *Intended Consequences. Birth Control, Abortion, and the Federal Government in Modern America*, New York 1999. V poslední době se historikové v kontextu ženské disciplinace stále více zajímají o vývoj postojů vůči kontrole porodnosti chemickou prevencí (Bernard Asbell, *The Pill. A Biography of the Drug that Changed the World*, New York 1995; Elizabeth Watkins, *On the Pill. A Social History of Oral Contraceptives*, Baltimore 1998; Lara Marks, *Sexual Chemistry. An International History of the Pill*, New Haven 2000).

²⁷ Michael Willrich, *Home Slackers. Men, the State, and Welfare in Modern America*, *JAH* 87/2 (2000), s. 460–590; Linda Gordon, *Pitied but Non Entitled. Single Mothers and the Policy of Welfare, 1890–1935*, New York 1994; *Těž, Heroes of Their Own Life. The Politics of Family Violence*, Boston, 1880–1960, New York 1988; Christine Daniels/Michael Kennedy (edd.), *Over the Threshold. Intimate Violence in Early America*, New York 1999; Gwendolyn Mink, *The Wages of Motherhood. Inequality in the Welfare State, 1917–1942*, Ithaca 1995; Amy Dru Stanley, *From Bondage to Contract. Wage Labor, Marriage, and the Market in the Age of Slave Emancipation*, New York 1998; Joanne Goodwin, *Gender and the Policy of Welfare Reform*, Chicago 1997. Legální i sociální postih mužů, kteří se chovají „neodpovědně“ vůči rodině, není historiky hodnocen shodně, srv. Laura McCall/Donald Yacovone (edd.), *A Shared Experience. Men, Women, and the History of Gender*, New York 1998.

Lze říci, že zájem o kulturní (lingvistické) stereotypy studené války a bipolárního světa takřka vytlačily tradiční politickou a diplomatickou historii na okraj zájmu editorů profilových časopisů.²⁸ Průlomovou studií, která podrobila textové dekonstrukci klíčovou rétoriku diplomata a politologa George Kennana (včetně tzv. dlouhého telegramu) a doplnila ji všestranným rozbohem společenského prostředí jeho moskevského působení,²⁹ záhy doplnily další práce usilující o postižení co nejširšího spektra symbolů a znaků americké politické kultury vyvíjejících se ve stínu nukleární války, zejména rasových, genderových a homofobních rysů, ale i dalších sociálních charakteristik.³⁰

Již z výše uvedených příkladů koncepčních a metodických postupů, vytyčovaných studiemi v pilotních oborových časopisech, lze vyčíst jednoznačnou nadvládu tzv. kulturního obratu v současné americké historiografii na úkor lingvistických analýz.³¹ Diskurs sociálního ukázněvání přirozeně povzbuzoval zájem o historické postavení disciplinovaných skupin (*the other, otherness*) včetně nejrůzněji definovaných (popřípadě úsilím historiků konstruovaných) subkultur, které lze nejlépe zkoumat za použití meto-

²⁸ Práce tohoto typu se ovšem objevují i nadále, většinou se spornými odbornými ohlasy; vedle nepříliš vstřícně přijaté Thomas Parish, *The Cold War Encyclopedia*, New York 1996 (rec. JAH 83 (1997), s. 1479) byla za malou objektivitu a příliš proamerický postoj kritizována kniha John L. Gaddis, *We Now Know. Rethinking Cold War History*, New York 1997, čerpající z nově přístupných sovětských archivů, stejně jako série monografií k vietnamské válce (Marylin Young, *The Vietnam War, 1945–1990*, New York 1991; Michael Hunt, *Lyndon Johnson's War. America's Cold War Crusade in Vietnam, 1945–1968*, New York 1996; James Olson/Randy Roberts, *Where the Domino Fell. America and Vietnam, 1945 to 1995*, New York 1996).

²⁹ Frank Costigliola, „Unceasing Pressure for Penetration“. *Gender, Pathology, and Emotion in George Kennan's Formation of the Cold War*, JAH 83/4 (1997), s. 1309–1340. I zdánlivě tradiční výklad kubánské krize (Robert Weisbrot, *Maximum Danger. Kennedy, the Missiles, and the Crisis of American Confidence*, Chicago 2001) je polemikou s domnělým prezidentovým „macho“ přístupem k zahraniční politice.

³⁰ Směrodatnou diskursivní studii obrácenou k rétorice a symbolům vnitřní politiky je K. A. Cuordileone, *Politics in an Age of Anxiety. Cold War Political Culture and the Crisis in American Masculinity, 1949–1960*, JAH 87/2 (2000), s. 515–545; vztah mezi krizí americké mužské identity a politickým myšlením studené války autor dále rozvedl v knize *Politics in an Age of Anxiety. Manhood and American Culture in the Cold War*, Routledge 1999. S pojmem „kultura studené války“ domácí badatelé pracovali v rámci antropologizujících přístupů ovšem již dříve, srv. např. Guy Oakes, *The Imaginary War. Civil Defense and American Cold War Culture*, New York 1994.

³¹ Monografie ke konstrukci skupinových identit, založené výlučně na textové analýze, se v současné americké produkci vyskytují spíše sporadicky, srv. např. David Duke, *Writers and Miners. Activism and Imagery in America*, Lexington 2002, o obrazu horníků v americkém společenském vědomí.

díky kulturní antropologie, tj. prostřednictvím analýzy a výkladu kulturních symbolů. Přednostním žánrem se staly „antropologické a kulturní studie zkoumající nonverbální a netextové, zato však trvale působící (každodenní) praktiky a kategorie ovlivňování a kontroly myšlení a chování, které nejsou běžně jako mocenská manipulace vnímány“.³²

Výzkum a konceptualizace jednotlivých „kultur“ s odhalováním příslušných symbolických kontextů a kořenů reprezentativního vnímání se soustřeďuje na nejrůznější, především fyzické (neintelektuální) fenomény spotřební společnosti (turistika, sport, kult krásy, reklama), regiony a subkultury. Prakticky jakékoli téma se může stát předmětem analýzy jako reprezentace v souvislosti se setrvačností či změnami kulturních vzorců – zaklínadlo kultury (*new cultural history*) zcela nahradilo dřívější magickou moc sociálního pozadí a motivace. Zvláště pro práce publikované po roce 2000 se zdá, že slovo „kultura“ či jeho derivace v názvu je přímo povinné: dějiny kultury domácího poradenství následují kulturní dějiny reklamy osobní hygieny, kultura akustiky a naslouchání v moderní Americe, americký fundamentalismus a masová kultura.³³

V rámci „kultury“ a s pomocí sociologie a antropologie jsou vykládány i jevy dříve chápané jako příslušející do sféry politiky, rasových střetů či vojenství, u nichž se historikové pídí po konstrukci a výsledné podobě obrazu-idolu, sestaveného z motivů sociálních, genderových, rasových a nejspíše „kulturních“.³⁴ Vytváření kulturních konstruktů se těší přednostní pozornosti jako nejmocnější moderní nástroj disciplinace subkultur. V tomto hegemonním teoretickém a výkladovém rámci se ovšem objevuje řada cenných a nápaditých prací ve smyslu vytěžení neobvyklých pramenů a jejich původního čtení. To se vztahuje např. na tzv. nové vojenské dějiny, které zajímá nikoli průběh válečných operací, nýbrž vliv existence fenoménu armády

³² K ideologickým souvislostem užívání historické a kulturní antropologie v národní historiografii srv. nejnověji Sally E. Merry, *Hegemony and Culture in Historical Anthropology*, AHR 108/2 (2003), s. 460–470; citát str. 461.

³³ Sarah Leawitt, *From Catherine Beecher to Martha Stewart. A Cultural History of Domestic Advice*, Chapel Hill 2002; Julian Sivulka, *Stronger than Dirt. A Cultural History of Advertising Personal Hygiene in America, 1875–1940*, Amherst 2001; Emily Thompson, *The Soundscape of Modernity. Architectural Acoustic and the Culture of Listening in America, 1900–1933*, Cambridge 2002; Douglas Abrams, *Selling the Old-Time Religion. American Fundamentalists and Mass Culture, 1920–1940*, Athens 2001.

³⁴ Na tomto přístupu a příslušné rétorice má zřejmě nemalý podíl koncepce USA jako vzorové **multikulturní** země, dominující v národní ideologii od počátku 90. let, a s ní související snaha definovat veškeré společenské konflikty jako kulturní (nejnověji srv. např. Jonathan Zimmerman, *Whose America? Culture Wars and Public Schools*, Cambridge 2002).

na kulturní koncepty společnosti (a *vice versa*), a dále specifické rysy vojenské či válečné kultury (*military culture*) jednotlivých konfliktů včetně psychologických projevů. V tomto rozpětí se pozornost zaměřuje na dodnes aktuální konstrukt amerického „demokratického vojáka“, vytvořený Rooseveltovou propagandou 40. let, na kulturní stereotypy ovlivňující chování příslušníků amerických bojových sborů za druhé světové války či na kulturní limity omezující nasazení válečných technologií fašistickou Itálií.³⁵

Antropologicky laděné kulturní studie se zaměřují jednak na výzkum společenských subskupin s nápaditě odlišným životním stylem, jednak – v návaznosti na tzv. environmentální historii a jako její dědictví – na určitá teritoria a oblasti, zejména na lokality s mohutným symbolickým nábojem pro vnímání americké národní identity (New York, Apalačské pohoří, Divoký Západ, Kalifornie). V rámci první skupiny se vedle prací věnovaných životu jednotlivých etnik americké multikulturní společnosti,³⁶ indiánských kmenových společenství,³⁷ profesních skupin či náboženských sekt,³⁸ dynamicky rozvíjejí zejména dějiny tzv. *disabled* (fyzicky i mentálně postižených osob) a jejich boje se sociální méněcenností, disciplína, jejíž počátky se datují do 80. let 20. století. Tato znevýhodněná skupina reprezentuje zvláštní druh diskriminace, na němž historikové, sociologové a lékaři dokládají široké sociální dopady kulturního konstruktu „normálnosti“ a „odlišnosti“.³⁹

³⁵ Benjamin L. Alpers, *This Is the Army. Imagining a Democratic Military in World War II*, JAH 85/1 (1998), s. 129–164; Peter Schrijvers, *The Crash of Ruins. American Combat Soldiers in Europe During the World War II*, New York 1998; Tent., *The GI War against Japan. American Soldiers in Asia and Pacific During World War II*, New York 2002; MacGregor Knox, *Hitler's Italian Allies. Royal Armed Forces, Fascist Regime, and the War of 1940–1943*, New York 2000.

³⁶ Největšímu zájmu se těší – z pochopitelných důvodů – Mexičané a Asiaté, a dále tradičně Židé (tematický výstisk *Rethinking History and the Nation-State. Mexiko and the United States as a Case Study*, JAH 86/2 (1999)); Lon Kurashike, *Japanese American Celebration and Conflict. A History of Ethnic Identity and festival, 1934–1990*, Berkeley 2002; Michael Staub, *Torn at the Roots. The Crisis of Jewish Liberalism in Postwar America*, New York 2002).

³⁷ Paul C. Rositer, *Rebirth of the Blackfeet Nation, 1912–1954*, Lincoln 2001; Brooks Blevins, *Hill Folks. A History of Arkansas Ozarkers and Their Image*, Chapel Hill 2002; Loretta Fowler, *Tribal Sovereignty and the Historical Imagination. Cheyenne-Arapaho Politics*, Lincoln 2002.

³⁸ Nejnověji např. David Weaver-Zercher, *The Amish in the American Imagination*, Baltimore 2001; David Walbert, *Garden Spot. Lancaster County, the Old Order Amish, and the Selling of Rural America*, New York 2002.

³⁹ Srv. pionýrskou studii Paul Longmore/David Goldberg, *The League of Physically Handicapped and the Great Depression. A Case Study in the New Disability History*, JAH 87/3 (2000), s. 888–922; monograficky James Trent, *Inventing the Feeble Mind. A History of Mental Retardation in the United States*, Berkeley 1994; Robwert Buchanan, *Illusions of Equality. Deaf Americans in School and Factory, 1850–1950*, Washington 1999; Lauri Umansky/Paul

Prací historické regionalistiky,⁴⁰ zabývajících se kulturou určité oblasti s cílem zmapovat její podíl (resp. podíl její reprezentace) na vytváření celonárodního obrazu (zpravidla v souvislosti s vývojem tamních genderových a rasových poměrů), je doslova nepřeborné množství a v současnosti náleží k nejhojněji zastoupenému druhu v odborné historické literatuře. Jedná se o antropologicky pojímané studie pokrývající nejrůznější typy vztahu člověka a přírodního i sociálního prostředí, především takové, jež nejvýrazněji ovlivnily americkou imaginaci a (re)formovaly společenské představy a očekávání jak obyvatel dotyčné enklávy, tak okolní společnosti. Častým předmětem studia je fenomén předměstí různého sociálního obsazení, geografického umístění a rasové charakteristiky, dále společenství tzv. amerického pohraničí v období teritoriální expanze, národní megapole typu New Yorku, Chicaga či Los Angeles, turistická centra, hornická městečka. Všechny tyto případové studie věnují zvláštní pozornost kulturní charakteristice prostředí, jeho demografickým, etnickým, rasovým a genderovým poměrům a ovšem jejich konstrukt – obrazu, jímž přispěli k vytváření celonárodních stereotypů.⁴¹

Na závěr stručného přehledu dominantního, *pro domo* zaměřeného odvětví současné americké historiografie bude zajímavé připomenout i několik posledních prací nesených v duchu nikoli zásadní rekonceptualizace metodikou kulturního obratu, nýbrž spíše tradičního revizionismu dosud přijímaných interpretací významných úseků národních dějin. Ke koloniálnímu období se objevila diskuse zpochybnující pohled na předre-

Longmore (edd.), *The New Disability History. American Perspectives*, New York 2000; Douglas Baynton, *Forbidden Signs. American Culture and the Campaign against Sign Language*, Chicago 1997; Susan Birch, *Signs of Resistance. American Deaf Cultural History, 1900 to World War II*, New York 2002. Teorie zrodu diskriminační konceptualizace postižených srv. Claire Liachowitz, *Disability as a Social Construct*, Philadelphia 1988.

⁴⁰ V USA spíše užívané označení *environmentální dějiny* se chce distancovat od metodické nenáročnosti a lokálpatriotismu, tradičně spojovaných s regionálním dějepisectvím.

⁴¹ Jako příklady lze uvést z nejnovější produkce Mark Carroll, *Homesteads Ungovernable. Families, Sex, Race and Law in Frontier Texas, 1823–1860*, Austin 2001, či Milton Sernett, *North Star Country. Upstate New York and the Crusade for African American Freedom*, New York 2002; hornická města: Michael Amundson, *Yellowcake Towns. Uranium Mining Communities in the American West*, Boulder 2002; předměstí: Nicholas Bloom, *Suburban Alchemy. 1960s New Towns and the Transformation of the American Dream*, Columbus 2001; Becky Nicolaides, *My Blue Heaven. Life and Politics in the Working-Class Suburbs of Los Angeles, 1920–1965*, Chicago 2002; Char Miller (ed.), *On the Border. An Environmental History of San Antonio*, Pittsburgh 2001; mýtovné lokality např. Jane Becker, *Selling Tradition. Appalachia and the Construction of an American Folk, 1930–1940*, Chapel Hill 1998.

voluční sociální vztahy jako strukturu striktně hierarchizovanou různými stupni závislosti, rozdělenou obecně přijímanými zásadami nadvlády a podřízenosti, jejíž členové přirozeně respektovali nárok elit na vládu. Argumenty o existující sociální i fyzické mobilitě a protiautoritářských modelech chování byly obohaceny zejména novějšími poznatky vztahujícími se k početnosti a sociálnímu statutu přistěhovalecké masy, jejíž mentalita zásadním způsobem prolomila dosavadní klientelní systém.⁴²

Koncepčně pozoruhodnější revizi představili historikové raného národního období, kteří na základě podrobných lokálních studií zpochybnili ustálenou představu o klíčovém významu walthamsko-lowellského výrobního systému v dynamice rozvoje novoanglického textilnictví před občanskou válkou a o jeho úloze normotvorného vzoru pro následnou podnikatelskou elitu.⁴³ Inspirativní výzvu k přehodnocení teze o postupném vyzrávání amerického patriotického cítění a svébytné národní identity v průběhu 18. století přinesla studie vykládající tento proces naopak jako formu obranné reakce, jíž Američané (podobně jako Skotové) čelili nástupu britského nacionalismu a marginalizace lidí z imperiálního „pohraničí“.⁴⁴

Stejně jako dějepisci domácího vývoje, nacházejí se v zasetí diskursu ukázkování a metodologie kulturního obratu i američtí historikové moderních evropských dějin. U této profesní skupiny je zmíněná orientace ještě nápadnější, snad díky jejímu menšímu početnímu zastoupení a silnějšímu konkurenčnímu tlaku na užívání co možná aktuálních přístupů. K doložení této skutečnosti uvedu jen přehled upřednostňovaných námětů, mezi nimiž – vedle prací věnovaných evropskému rasismu obecně, konkrétně pak ambivalentní francouzské recepci černochů a africké kultury, kolísající mezi *negrofobií* a *negrofilii*,⁴⁵ – dominuje ukázkování prostřednictvím vyhraněných genderových identifikací. Na rozdíl od 70. a 80. let se již většinou

⁴² Deference or Defiance in Eighteenth-Century America? A Round Table, JAH 85/1 (1998), s. 13–97. Zpochybňování „modelu společenského respektu“ bylo prezentováno zejména generací starších badatelů (Michael Zuckerman, Kathleen Brown, John Murrin).

⁴³ Diskuse shrnuta ve studii François Weil, Capitalism and Industrialization in New England, 1815–1845, JAH 84/4 (1998), s. 1334–1354.

⁴⁴ Timothy H. Breen, Ideology and Nationalism on the Eve of the American Revolution. Revision Once More in Need of Revision, JAH 84/1 (1997), s. 13–39.

⁴⁵ Neil McMaster, Racism in Europe 1870–2000, New York 2001; k francouzskému rasismu zvláště srv. Tyler F. Stowall, Paris Noir. African Americans in the City of Light, New York 1996; Elizabeth Ezra, The Colonial Unconscious. Race and Culture in Interwar France, New York 2000; Brett Berliner, Ambivalent Desire. The Exotic Black Other in Jazz-Age France, Amherst 2002.

nejedná o feminismem inspirované studie k dějinám žen a ženského hnutí, k jeho motivaci, limitům či úspěchům, nýbrž o odhalování vzniku, podoby a disciplinační funkce kulturních vzorců rodinných rolí – ženskosti, mateřství, dětství a především kultu maskulinity, ztělesňujícího celý komplex dominantních stereotypů. Obraz (konstrukt) těchto rolí ovšem nevznikal centrálně řízenou manipulací, nýbrž byl výsledkem souběžného působení množství společenských, ideologických i fyzických vlivů a tlaků, jejichž povaha a původ jsou předmětem odborného zájmu. K této tematice se po roce 2000 zaměřila celá řada monografií s teritoriální specializací na evropské velmoci – Velkou Británii, Francii a nejnověji Rusko;⁴⁶ zejména v případě Ruska slouží rekonstrukce projevů latentní přítomnosti maskulinního kultu v národní historii a kultuře jako jeden z explanativních modelů k osvětlení původu a zázemí ruského (sovětského) totalitarismu.⁴⁷

Z historie střední a středovýchodní Evropy se největšímu zájmu tradičně těší modernizace Německa a jeho cesta k diktatuře. Vedle sepětí nacistické strany s bankami a průmyslovými firmami, nyní však nahlíženého v kontextu poválečných odškodňovacích a kompenzačních nároků,⁴⁸ je pozornost věnována zakotvení tohoto hnutí v modernizačním procesu a způsobu, jakým jeho představitelé přetvářeli pro svou potřebu průvodní jevy masové kultury – rozvinuté technologie, vliv vědeckých teorií, kult

⁴⁶ David Kuchta, *The Three-Piece Suit and Modern Masculinity. England, 1550–1850*, Berkeley-Los Angeles 2002; Jo Burr Margadant (ed.), *The New Biography. Performing Femininity in Nineteenth-Century France*, Berkeley-Los Angeles 2000; Lisa Sigel, *Governing Pleasures. Pornography and Social Change in England, 1815–1914*, New Brunswick 2002; Joy Dixon, *Divine Feminine. Theosophy and Feminism in England*, Baltimore 2001; Nicoletta Gullace, *The Blood of Our Sons. Men, Women, and Renegotiation of British Citizenship during the Great War*, New York 2002.

⁴⁷ Barbara Clemens et al (edd.), *Russian Masculinities in History and Culture*, New York 2002; Choi Chatterjee, *Celebrating Women. Gender, Festival Culture, and Bolshevik Ideology, 1910–1939*, Pittsburgh 2002; Catronia Kelly, *Refining Russia. Advice Literature, Polite Culture, and Gender from Catherine to Yeltsin*, New York 2001; Barbara Nelson/Jehanne Gheith (edd.), *An Improper Profession. Women, Gender, and Journalism in Late Imperial Russia*, Durham 2001; Wendy Goldman, *Women at the Gates. Gender and Industry in Stalin's Russia*, New York 2002; Dan Haley, *Homosexual Desire in Revolutionary Russia. The Regulation of Sexual and Gender Dissent*, Chicago 2001.

⁴⁸ Harold James, *The Deutsche Bank and the Nazi Economic War against the Jews. The Expropriation of Jewish-Owned Property*, New York 2001; S. Jonathan Wiesen, *West German Industry and the Challenge of the Nazi Past, 1945–1955*, Chapel Hill 2001; Frank Bajohr, „Aryanisation“ in Hamburg. The Economic Exclusion of Jews and the Confiscation of their Property in Nazi Germany, New York 2002.

masové spotřeby.⁴⁹ Nacistický teror vůči Židům a nepřátelům Říše je rovněž trvalým předmětem zájmu historiků, kteří se neustále vracejí k otázkám nastoleným Ch. Browningem (1992)⁵⁰ a D. Goldhagenem (1995) ohledně spoluúčasti (spoluviny) řadových Němců na masovém vraždění a holocaustu; spektrum současných názorů se pohybuje od snahy konkretizovat tento fenomén na případových studiích a dobrat se tak vyváženého postoje až po potvrzení hromadného podílu občanů Německa na genocidě.⁵¹

Novodobým dějinám ostatních východoevropských zemí je věnována pozornost spíše nárazová, systematicky je zkoumán snad pouze osud, diskriminace, koexistence a asimilace tamní židovské „subkultury“; v posledních letech vyšly takto zaměřené práce (včetně biografických studií) z prostředí Ruska, Ukrajiny, Polska, Rumunska a českých zemích.⁵² I relativní novinka středoevropských dějin – pád komunistických režimů 1989 – je americkými historiky po přelomu století již nazírána strategií kulturní marginality. Poslední práce věnovaná „karnevalové revoluci“ se přednostně zabývá dočasnou úlohou a nástroji radikálních (výstředních, recesistických)

⁴⁹ Kees Gispén, *Poems in Steel. National Socialism and the Politics of Inventing from Weimar to Bonn*, New York 2002.

⁵⁰ Nejnověji předložil závažný syntetický pohled: Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution*, Jerusalem 2003, ihned přeložený do němčiny pod titulem: *Die Entfesselung der „Endlösung“*. *Nationalsozialistische Judenpolitik 1939–1942*, München 2003.

⁵¹ Snahou o „objektivní“ pohled se vyznačuje Eric A. Johnson, *Nazi Terror. The Gestapo, Jews, and Ordinary Germans*, New York 1999. S dosti negativním přijetím u odborných recenzentů se setkala u nás rovněž vydaná a komentovaná práce Robert Gellately, *Backing Hitler. Consent and Coercion in Nazi Germany*, New York 2001, doplňující spektrum spoluviny řadových Němců na nacistických zločinech. Centrální fakt rozšířeného udavačství je typický pro všechny moderní diktatury, další témata byla lépe zpracována jinde (koncentrační tábory, pochody smrti), popřípadě od autora samého již dříve (nucené práce zahraničních dělníků), závěry jsou poznamenány příličnou generalizací (rec. *AHR 108/1* (2003), s. 276). Ke koncentračním táborům a roli SS nejnověji Michael T. Allen, *The Business of Genocide. The SS, Slave Labor, and the Concentration Camps*, Chapel Hill 2002. Na přelomu století se objevily také provokativní práce o vztahu evropských neněmeckých etnik k Židům v průběhu holocaustu. Vedle nejznámějšího polského případu Jan T. Gross, *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton 2001, vyšla v anglickém překladu i pionýrská studie o bulharské ochraně židovských spoluobčanů z pera francouzského historika Tzvetana Todorova, *The Fragility of Goodness. Why Bulgaria's Jews Survived the Holocaust*, Princeton 2001.

⁵² Jako příklady z posledních let uvádím ChaeRan Freeze, *Jewish Marriage and Divorce in Imperial Russia*, Hanover (N. H.) 2002; Rosa Lehman, *Symbiosis and Ambivalence. Poles and Jews in a Small Galician Town*, New York 2001; Hillel J. Kieval, *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*, Berkeley-Los Angeles 2000; biografické studie David Assaf, *The Life and Times of Rabbi Israel of Ruthin*, Stanford 2002; Robert Levy, Ana Pauker. *The Rise and Fall of a Jewish Communist*, Berkeley-Los Angeles 2001.

opozičních hnutí – anarchistů, antiglobalistů, antimilitaristů, zelených, která stála mimo politicky relevantní disentanční proudy, a s hojným využitím metod orálních dějin mapuje podstatu jejich zásadní mimochodnosti s evropskou levicí.⁵³

V případě národní historiografie tak plodné, dynamické a zároveň náročné na sofistikované metodické přístupy, jakou je historická věda ve Spojených státech, nelze ve stručném přehledu zachytit ani v hrubých obrysech nejvýznamnější přínosy, jimiž přispěla k poznání vlastní i světové minulosti. Pozornost v článku se proto omezila na zachycení nejnápadnějších a nejrychleji se šířících, směr udávajících (módních?) inovací či proměn v tematickém, konceptuálním, diskursivním a metodologickém směřování, jak se odrazily v odborné knižní produkci a promítly do ediční politiky profilových oborových periodik. V posledních letech však byly na jejich stránkách vedle uvádění novinek diskutovány i „tradiční“ klíčové problémy dějin moderní euroatlantické civilizace, jejichž prizmatem se historikové dobírají jejího dějinného smyslu a které tvoří trvalou součást ideologické výbavy jakéhokoli přemýšlení o historicitě a časovém rozměru kolektivní lidské existence: nacionalismus a jeho vztah k jiným velkým modernizačním ideologiím – liberalismu a socialismu,⁵⁴ kořeny a důsledky totalitního myšlení se zvláštním zřetelem k problematice francouzské a ruské revoluce.⁵⁵

Velkou část tvůrčí energie amerického dějepisectví spotřebovaly také rozsáhlé syntézy i specializované monografie k politickým, hospodářským a diplomatickým dějinám, založené na konvenční metodice vytěžení a interpretace původních (nově otevřených – Rusko) úředních pramenů či novém čtení již známých zdrojů, které rozšířily naše poznání minulých faktů a vztahů bez přílišných ambicí na odhalení kulturních stereotypů a dekonstrukci symbolů. Bez užšího časového a teritoriálního vymezení by ani

⁵³ Padraic Kenney, *A Carnival Revolution. Central Europe 1989*, Princeton 2002.

⁵⁴ Srv. např. nedávné diskusní komparativní fórum AHR *Vytváření národní identity ve věku revolucí* (Creating National Identities in a Revolutionary Era), AHR 106/4 (2001), s. 1214–1290; stále vycházejí i souhrnné práce k dějinám fenoménu nacionalismu (Patrick J. Gearty, *The Myth of Nations. The Medieval History of Europe*, Princeton 2001; Robert H. Wiebe, *Who We Are. A History of Popular Nationalism*, Princeton 2001).

⁵⁵ Současnou americkou diskusi k povaze a významu francouzské revoluce s nezbytnými soudy o ambivalenci jejího civilizačního dosahu naposled shrnul a rozvinul dva příspěvky v AHR. Lynn Hunt, *The World We Have Gained. The Future of the French Revolution*, AHR 108/1 (2003), s. 1–19; Rebecca L. Spang, *Paradigm or Paranoia. How Modern Is the French Revolution?*, tamt., s. 119–149 (zde početná literatura).

jejich základní přehled nemohl být ničím více než výčtem bez analytické kritiky. I v pracích tohoto více či méně tradičního typu se však autoři většinou nespokojují s prostým chronologickým líčením událostí, nýbrž hledají řešení nekonvenčně postaveného či nezvykle nasvíceného problému vztahů, závislostí a hierarchií, k jehož formulaci přispěly výše nastíněné principy poststrukturalistického chápání dějin a antropologizující metody kulturního obratu. Nicméně historické pátrání po skrytém obsahu symbolů veřejné kultury, které nepozorovaně, neuvědoměle, ale tím průrazněji ovlivňují naše představy o světě, jeho hodnotách a smyslu, jistě neznamená – přes občasnou námětovou bizarnost – jen rozmarnou poststrukturalistickou odbočku bezstarostného světa před 11. zářím. Lze se spíše tázat, proč do tohoto tematického spektra dosud takřka nepronikl fenomén tak nezměrného dosahu, jakým je elektronická a virtuální kultura reprezentovaná Microsoftem a Matrixem.

POLITOLOGICKÉ INSTITUTY V USA

MILOŠ CALDA

Dnešní americkou politologii charakterizuje značná pestrost směrů, zájmů, institucí, úrovně a publikačních možností. Nelze se zde zabývat všemi jejími institucemi a programy. Stranou proto zůstanou APSA,¹ hlavní profesionální organizace amerických politologů, stovky politologických programů různé náročnosti, jaké nabízejí americké univerzity, a nebudeme se zde moci zabývat ani analýzou četných odborných periodik, s jejichž příspěvky se dnes našťestí mohou – v plnotextové podobě – seznamovat studenti a pedagogové Karlovy univerzity v placené databázi JSTOR.² Zaměříme se zde na nejvýznamnější americké politologické instituty, takzvané *think tanks*.³ Pokusíme se o jejich stručnou charakteristiku, uvedeme hlavní směry jejich zájmu a do určité míry i jejich publikační výstupy, uvedeme také webové adresy, na nichž zájemce najde podrobnější informace.

Tento příspěvek je – s určitou licencí – strukturován podle politického zaměření institutů. Tím se jeho autor vědomě dopouští určité generalizace, neboť politická tendence amerických institutů nebývá vždy jednotná a otevřeně přiznávána.

¹ www.apsanet.org.

² <http://bi.cuni.cz>.

³ Podle výkladového slovníku *Merriam-Webster's 11th Collegiate Dictionary* (2003) je termín *think tank* poprvé doložen v roce 1890. Je v něm definován takto: „an institute, corporation, or group organized for interdisciplinary research (as in technological and social problems)“.

1. Konservativní politologické instituty

1.1 Americký institut pro podnikání a výzkum politiky (AEI)

Americký institut pro podnikání a výzkum politiky (*The American Enterprise Institute for Public Policy Research*)⁴ zastává v mnohém tradiční konservativní postoje, jako jsou zachování a posílení svobody, princip omezené vlády, soukromé podnikání, obrana tradičních kulturních a politických institucí, volání po důrazné zahraniční politice a národní obraně. AEI byl založen v roce 1943. Má nepochybně značný vliv na administrativu George W. Bushe.⁵ V AEI působí řada tzv. neokonservativců, stoupenců směru, u jehož zrodu stáli odrodilci z řad radikální, ba trockistické levice.

Ve svém výzkumu se AEI zabývá ekonomikou a obchodem, problematikou sociálního státu, zdaňováním, veřejnými výdaji, mírou regulace, právním systémem, vnitřní i zahraniční politikou USA a obranou. Každoročně AEI produkuje desítky knih a stovky článků a výzkumných zpráv. Vydává rovněž časopis *The American Enterprise*. Jeho publikace dostávají vládní úředníci, obchodní firmy, novináři a akademičtí pracovníci, jeho konference a přednášky občas přenáší americká veřejná televize C-SPAN (*Cable-Satellite Public Affairs Network*).⁶

V AEI pracuje zhruba padesát badatelů: ekonomů, právních vědců, politologů a odborníků na zahraniční politiku. Spolupracuje s ním přes sto externích pracovníků v USA i jinde. Vědečtí pracovníci často vypovídají před výbory Kongresu USA, působí jako poradci vlády, jejich názory jsou často citovány v amerických médiích. AEI je neziskovou, nezávislou organizací, která je financována granty a příspěvky nadací, korporací a jednotlivců. Ve statutu AEI se – snad poněkud alibisticky – uvádí, že je tento institut přísně nadstranický a že nesmí zaujímat žádná stanoviska ke konkrétním politickým otázkám ani k chystaným zákonům. V jeho vědecké radě najdeme prominentní americké politology, například Jamese Q. Wilsona, Eliota A. Cohena a Samuela P. Huntingtona.

⁴ www.aei.org.

⁵ V roce 2003, nedlouho před útokem USA a Británie na Irák, proslovil na půdě Institutu mezinárodních studií FSV UK přednášku přední politolog AEI Joshua Muravchik, který v nadcházejícím svržení režimu Saddáma Husajna spatřoval počátek dlouho odkládaného řešení problémů Blízkého Východu, jednoho z nejnebezpečnějších světových ohnisek konfliktů. Muravchik očekával, že tam bude – pod americkou kuratelou – zahájeno směřování celého regionu k míru a k demokracii.

⁶ www.c-span.org.

1.2 Institut Cato

Institut Cato (*The Cato Institute*)⁷ byl založen poměrně nedávno, v roce 1977. Jeho název je odvozen z titulu *Cato's Letters*, pod nímž kolem roku 1720 vycházely články anglických autorů Johna Trencharda a Thomase Gordona, stoupců Lockeovy politické filosofie. Soubor Trenchardových a Gordonových článků byl v období Americké revoluce a v ústavních diskusích v 80. letech 18. století nejcitovanějším dílem.

Institut sídlí ve Washingtonu. Podle vlastního vyjádření se snaží prosazovat ve veřejných diskusích tradiční americké principy omezeného vládnutí, svobody jednotlivce, svobodného trhu a míru. Institut Cato má rozsáhlý publikační program týkající se hlavních témat veřejné politiky. Vydává knihy, monografie, informativní texty a kratší studie. Pořádá pravidelná fóra a diskuse o vydaných knihách. Třikrát do roka vydává *Cato Journal*. Pořádá konference i mimo území Spojených států (například v Londýně, Moskvě, Šanghaji a v hlavním městě Mexika). Vydává čtvrtletník *Regulation* a čtrnáctidenně vycházející bulletin *Cato Policy Report*. Jako jediný z amerických politologických institutů nabízí dva každodenní servery *Cato Daily Commentary* a *Cato Daily Dispatch* určené pro majitele kapesních počítačů (tzv. PDA), kteří si mohou texty stahovat z internetu.⁸

Institut Cato nepřijímá žádnou finanční podporu od vlády. Dostává ale dary od nadací, korporací a jednotlivců. Další příjmy má z prodeje vlastních publikací. Má statut neziskové vzdělávací instituce.⁹ Jeho rozpočet se blíží 13 milionům dolarů. Pracuje v něm zhruba 90 zaměstnanců na plný úvazek, z toho 16 vedoucích vědeckých pracovníků. Spolupracuje s ním na 60 externích badatelů. V institutu působí i stážisté.

Institut Cato se staví za hodnoty tradičního liberalismu, za kapitalismus svobodného trhu, který je v jeho materiálech označován za „nejprogressivnější, nejdynamičtější a nejproměnlivější systém, jaký kdy svět poznal“. Staví se proti státním intervencím do obchodu a soukromého života. Distančuje se od dnešních amerických liberálů a hlásí se k původnímu jeffersonovskému pojetí, které je dnes stále častěji označováno za „libertarianismus“ resp. „tržní liberalismus“. Oceňuje podnikatelský duch, tržní proces, požaduje nižší zdanění a přísné respektování občanských svobod, zatímco vůči sociálnímu státu i „zahraničním vojenským dobrodružstvím“

⁷ www.cato.org.

⁸ přes server www.avantgo.com.

⁹ Podle sekce 501(c)3 federálního daňového zákona.

se staví skepticky. Tržní liberálové poukazují na komplexnost dnešní společnosti a tvrdí, že socialismus a plánování jsou pro moderní svět příliš primitivní, neohrabané a nevhodné. Tradičně se tvrdí, že komplexnější společnost vyžaduje komplexnější vládnutí, ale podle institutu Cato je pravdou opak. Podle jeho pojetí platí, že čím je společnost jednodušší, tím méně škod plánování napáchá. Plánování dobře nefunguje ani v zemědělské společnosti, v průmyslové ekonomice je příliš nákladné a v informačním věku je přímo nemožné. Kolektivismus a plánování jsou zaostalými nástroji, které jsou pro společnost jen přítěží.

Vize tržních liberálů je kosmopolitní a je v ní místo pro menšiny. Tržní liberálové odsuzují napadání gayů, Japonska, boháčů a přistěhovalců, vítají vysvobození černochů a žen z etatistických omezení, která jim tak dlouho nedovolovala, aby se stali součástí hlavního proudu hospodářského života. Největším úkolem dneška je podle institutu Cato rozšíření politické svobody a příležitosti k hospodářskému vzestupu i na ty, kterým tyto možnosti byly dříve upírány jak v USA, tak po celém světě. Institut Cato se na jaře 2003 ostře postavil proti zásahu USA v Iráku.

1.3 Nadace Heritage

Nadace Heritage¹⁰ (*The Heritage Foundation*; česky „tradice“, „dědictví“) prosazuje řešení soudobých problémů na základě „idejí, principů a tradic, které vedly k velikosti Ameriky“. Nadace Heritage prosazuje svobodu jednotlivce, svobodné podnikání, omezenou vládu, silnou národní obranu a tradiční americké hodnoty. Požaduje rozšíření možností ve vzdělání, zdravotnictví a v duchodovém zabezpečení, spravedlivé rovné a jednoduché daně. Vláda se má podle ní soustředit na své hlavní funkce, respektovat své meze a nikoho neprotežovat. Nadace Heritage již řadu let spolupracuje s komerční sférou, s exekutivou a s Kongresem. Neomezuje se jen na výzkum, ale snaží se generovat řešení a nabízet je Kongresu, exekutivě, médiím i širší veřejnosti. Klade větší důraz než jiné instituty na ekonomické, politické a sociální tradice USA. Hlásí se ke konservatismu, k uchovávání hodnot a myšlenek, které motivovaly generaci zakladatelů Spojených států. Nadace nepřijímá žádné vládní fondy. Na rozdíl od AEI předkládá hlavně analýzy a doporučení zaměřené na americkou společnost a méně se zabývá mezinárodními vztahy USA.

¹⁰ www.heritage.org.

1.4 Hooverův institut

Hooverův institut (*Hoover Institution on War, Revolution and Peace*)¹¹ působí na Stanfordově univerzitě. Založil jej v roce 1919 Herbert Hoover, který se později stal jednadvacátým prezidentem Spojených států (v úřadě 1929–33). Původně Hooverův institut sloužil jako archiv dokumentů z období 1. světové války. Od počátku shromažďoval dokumenty o ruské revoluci. Sběrka se rychle rozrůstala a jeho knihovna i archiv se staly jedním z největších a nejúplnějších zdrojů specializovaných na politické, ekonomické a sociální změny ve 20. století.

Dnes vlastní Hooverův institut unikátní sbírku k dějinám světového komunistického hnutí, včetně dějin Komunistické strany USA. V archivech Hooverova institutu jsou uchovávány i letáky, brožury, různé podzemní publikace, nevydané memoáry, deníky a korespondence. Každoročně přichází do Hooverova institutu na 7000 badatelů ze zhruba 40 zemí. Knihovna má přes 1,6 milionu svazků a 50 milionů dokumentů a mikrofiší.¹²

Mezi čestné členy Hooverova institutu patří či patřili Ronald Reagan, Alexander Solženicyn, Margaret Thatcherová. Zasloužilým členem je bývalý státní tajemník George Shultz. Působí v něm i ekonom Milton Friedman.

V minulosti Hooverův institut vedl lítou „válku akademiků“ s levicově liberálními katedrami Stanfordovy univerzity. V posledních letech tyto konflikty ustoupily do jisté míry do pozadí.¹³

Z výzkumných programů Hooverova institutu uvedme: Vláda zákona a majetková práva, Role kultury a hodnot, Odpovědnost, efektivita a zastupitelská role vládních institucí, Hospodářský růst a daňová politika, Finanční, lidský a intelektuální kapitál, Přerozdělování v oblasti daňové, sociální, zdravotnické a demografické. Rámcový program Mezinárodní soupeření a globální spolupráce (*International Rivalries and Global Cooperation*) se zabývá problémy vztahu zahraniční politiky k bezpečnosti, obchodní politice a vládě práva.

Hooverův institut má několik dalších, úžeji zaměřených programů, tzv. iniciativ: Americké veřejné školství, Vlastnická práva, vláda zákona a ekonomická výkonnost, Konec komunismu, Fórum národní bezpečnosti, Přechod k demokratickému kapitalismu, Americký individualismus a hodnoty,

¹¹ www.hoover.org.

¹² katalog viz <http://library.stanford.edu/webcat>.

¹³ V archivu Hooverovy instituce jsou rovněž uloženy jedinečné sbírky dokumentů z odkazu Ferdinanda Peroutky a z nakladatelství 68 Publishers.

Odpovědnost vlády vůči společnosti, Vytváření kapitálu, daňová politika a hospodářský růst.

V Hooverově institutu pracuje téměř sedmdesát knihovníků, kurátorů, archivářů a dalších odborníků. Badatelům pomáhá více než 80 pomocných vědeckých pracovníků. Institut vydává několik periodik, například čtvrtletník *Hoover Digest: Research and Opinion on Public Policy* a týdeník *Weekly Essays*.

Rozpočet Hooverova institutu se pohybuje kolem 25 milionů dolarů.

2. Liberální politologické instituty

2.1 Brookingsův institut

Brookingsův institut (*The Brookings Institution*)¹⁴ byl v roce 1927 založen průmyslníkem a filantropem Robertem S. Brookingsem. Je soukromou, neziskovou a na politické strany bezprostředně nenapojenou organizací, která se zabývá analýzami školství a ekonomiky i sociálními otázkami, například migrací, zahraniční politikou a vládnutím. Má tři základní výzkumné programy: ekonomická studia, mezinárodní studia a studia věnovaná vládnutí. Jeho nakladatelství *Brookings Institution Press* vydává zhruba 50 knih ročně. Institut rovněž vypracovává studie pro vládu, s podmínkou, že tyto studie nebudou utajovány.

Statut Brookingsova institutu obsahuje pasus o konfliktu zájmů. Jeho vědečtí a administrativní pracovníci musejí každoročně předkládat prohlášení o tom, jaké mají zájmy mimo institut, jestliže se tyto zájmy dotýkají jejich výzkumné či správní činnosti. Tato prohlášení kontroluje revizní komise. Sponzorovaný výzkum nesmí zabraňovat svobodnému bádání a šíření jeho výsledků. Právo badatelů na úplné zveřejnění výsledků nesmí být omezeno ani v případě, že jim budou poskytnuty tajné informace. Brookingsův institut rovněž vydal závazný text o poctivosti bádání, v němž jsou stanoveny předpisy pro případ, že vznikne podezření z plagiátorství.

2.2 Carterovo centrum

Carterovo centrum (*The Carter Center*)¹⁵ vzniklo z iniciativy bývalého amerického prezidenta Jimmyho Cartera (v úřadě v letech 1977 až 1981),

¹⁴ www.brookings.org.

¹⁵ www.cartercenter.org.

kteřý dosud působí jako předseda jeho dozorčí rady. Centrum má sídlo v Atlantě, kde spolupracuje s univerzitou Emory. Specializuje se na problematiku lidských práv a na snahy o reformu amerického zdravotnictví. Má k dispozici i knihovnu, která je financována federální archivní správou NARA (*The National Archives and Records Administration*). Carterovo centrum bylo zřízeno z darů soukromých osob, nadací a korporací. Jeho rozpočet činí zhruba 35 milionů dolarů.

V Carterově centru pracuje přes 100 studentů. Pomáhá mu týdně zhruba 160 dobrovolníků, kteří pomáhají především jako informátoři v souse-
dícím muzeu Jimmyho Cartera.

2.3 Demos

Institut Demos,¹⁶ který byl založen v roce 1999, usiluje o nalezení společenských modelů, které by vedly k prosperitě, rozšíření příležitostí a zmenšování společenských protikladů.

Demos vypracoval program demokratických reforem, které by vedly k plnější účasti Američanů ve volbách a v dalších oblastech rozhodování. Zdůrazňuje dva dynamické procesy: (1) rovnováhu moci a odpovědnosti v politických institucích, korporacích a občanské společnosti tak, aby všechna mocenská centra působila ve shodě s veřejným zájmem, a (2) otevřenou diskusi o cílech společnosti.

Demos spolupracuje s mnoha partnery, aby prosadil možnost registrace voličů ještě v den voleb.¹⁷ Od tohoto opatření si slibuje zvýšení volební účasti a odstranění problémů, k nimž ve volebních místnostech dochází. Dále usiluje o zrušení zákonů, které upírají volební právo bývalým vězňům. Vydává dvakrát týdně emailový časopis *Democracy Dispatches*, který rozesílá stoupenčům reforem, aktivistům a dalším zájemcům. Výzkumní pracovníci Demosu vydali mnoho výzkumných zpráv, ve kterých se zabývají globalizací, imigrací a technologickými změnami. V poslední době vydal institut výzkumné zprávy *Securing the Vote: An Analysis of Election Fraud* (o volebních podvodech) a *Expanding the Vote: The Practice and Promise of Election Day Registration* (návrh na uzákonění registrace voličů v den voleb).

¹⁶ www.demos-usa.org/demos/.

¹⁷ V USA neexistuje centrální registrace, v níž by byly zachyceny adresy všech plnoletých občanů. Voleb se proto smějí účastnit pouze ti občané, kteří se – z vlastní iniciativy – dali předem zaregistrovat ve voličských seznamech.

2.4 Nadace pro elektronickou hranici

Sanfranciská Nadace pro elektronickou hranici¹⁸ (*Electronic Frontier Foundation*, EFF) zkoumá vztah informační technologie a občanských svobod. Vznikla v červenci roku 1990 poté, co začala americká tajná služba sledovat distribuční kanály dokumentu, který byl nelegálně zkopírován z počítače telefonní společnosti BellSouth. V dokumentu bylo podrobně popsáno fungování celostátní tísňové telefonní linky č. 911.

EFF se angažuje ve významných soudních sporech. Postavila se například za doktoranda Kalifornské univerzity Bernsteina, jemuž americký Department spravedlnosti zakázal zveřejnění jeho šifrovacího počítačového programu. EFF se angažuje i v několika kauzách týkajících se překonávání různých kódů, jimiž si majitelé autorských práv chrání autorská práva (například k filmům na nosičích DVD), a vystupuje také proti pokusům o mravnostní cenzuru internetu.

2.5 Městský institut

Městský institut (*The Urban Institute*)¹⁹ byl založen na přelomu 60. a 70. let 20. století jako neziskový, nadstranický výzkumný ústav, jehož úkolem bylo a je zkoumání problémů amerických měst a městských populací. Jeho úkolem je především zjišťování pravděpodobných dopadů navrhovaných opatření (reforma sociální péče, financování zdravotní péče, financování základních a středních škol) na obyvatelstvo vnitřních měst, tedy na chudší, především afroamerické vrstvy. Zabývá se především analýzami činnosti příslušných vládních míst, zejména Departmentů práce, bytové politiky a rozvoje měst (HUD), zdravotnictví, školství a sociální péče (HEW) a Úřadu pro rovnost příležitostí (OEO). Soustřeďuje se na dopady vládní politiky na ty nejméně privilegované, například na stále početnější nezletilé svobodné matky, na regulaci nájemného,²⁰ na dopravní politiku (výzkumní pracovníci institutu například zjistili, že efektivnější využívání silniční dopravy by bylo hospodárnější než investice do předměstské kolejové dopravy). Vypracovává také dlouhodobé projekce vlivu úprav sociálního zabezpečení na obyvatelstvo městských center.

¹⁸ www.eff.org.

¹⁹ www.urban.org.

²⁰ V USA existuje regulované nájemné jen v těch městech, jejichž růst je omezen zeměpisnou polohou.

2.6 Institut pro sledování globálního vývoje (WWI)

Environmentalisticky zaměřený Institut pro sledování globálního vývoje (*Worldwatch Institute*)²¹ založil v roce 1974 Lester Brown. WWI se označuje za soukromou výzkumnou organizaci, která usiluje o trvale udržitelné životní prostředí a sociálně spravedlivou společnost, ve které budou uspokojovány potřeby všech lidí, aniž by tím bylo ohroženo životní prostředí nebo blaho budoucích generací. Zkoumá „komplexní interakce lidí, přírody a ekonomik“. Hledá „základní příčiny a praktická řešení světových problémů“, chce „inspirovat lidi, aby požadovali novou politiku, nové modely investic a nový životní styl“. Jeho deklarovaným cílem je přechod k ekologicky udržitelné a sociálně spravedlivé společnosti.

3. Další instituty

3.1 Centrum pro mezinárodní studia (CIS)

Centrum pro mezinárodní studia (*Center for International Studies*)²² působí na Princetonské univerzitě jako součást Wilsonovy školy pro veřejné a mezinárodní záležitosti (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*). Každoročně vysílá CIS na Princetonskou univerzitu významného hostujícího profesora. Pořádá rovněž mezinárodní konference, jichž se účastní badatelé, novináři a představitelé veřejného života z této oblasti.

V rámci Centra působí celkem devět programů a podinstitutů:

3.1.1 Ústav pro nadregionální studia Blízkého východu, Severní Afriky a Střední Asie (*Institute for the Transregional Study of the Contemporary Middle East, North Africa, and Central Asia*) byl založen v roce 1994. Věnuje se komparativnímu studiu hlavních problémů celé oblasti. Zabývá se především jejím vlivem na světovou ekonomiku, studuje formy vládnutí, demokratizaci a situaci na poli lidských práv, prosazuje dialog kultur Blízkého východu s Evropou a USA.

3.1.2 Dullesův program studia mezinárodní politiky (*John Foster Dulles Program for the Study of Leadership in International Affairs*) byl založen v roce 1986. Je pojmenován po bývalém americkém státním tajemníkov

²¹ www.worldwatch.org.

²² www.wws.princeton.edu/~cis/index.html.

(v úřadě 1953–1959). Zabývá se moderním státnictvím s důrazem na vlastnosti vůdců, kteří ovlivnili tvářnost světa, zvláště v období poválečné nukleární konfrontace.

3.1.3 Lichtenštejnův program o sebeurčení (*Liechtenstein Institute on Self-Determination*) byl založen v roce 2000. Fondy na jeho činnost poskytuje lichtenštejnský panovník Hans Adam II. Program se soustřeďuje na problémy státní suverenity, hranic a autonomie, na společensko-kulturní a náboženské problémy, na roli a charakter mezinárodních organizací, jako jsou OSN a nevládní uskupení.

3.1.4 Program komparativních a regionálních studií (*Program in Comparative and Regional Studies*) se věnuje srovnávací politické analýze rozvojových i průmyslově vyspělých států. Zabývá se mj. budováním státních institucí, rolí státu v řízení ekonomiky, demokracií a jejím rozvojem. Program sponzoruje činnost semináře zhruba deseti politologů z Princetonské univerzity, kteří pravidelně diskutují o problémech srovnávací politikologie a o současných výzkumných projektech jednotlivých členů.

3.1.5 Program pro mezinárodní politickou ekonomii (*Program in International Political Economy*) sponzoruje jednotlivé výzkumné projekty, které se zabývají dopadem vývoje ekonomické teorie na mezinárodní politiku, především na vztah mezi hospodářským multilateralismem a hospodářským regionalismem, dopadem vojensko-politických aliancí na volný obchod i kvantitativními analýzami státních zásahů na devizových trzích.

3.1.6 Program o americko-japonských vztazích (*Program on U.S.-Japan Relations*) se zabývá nejvýznamnějšími hospodářskými a politickými problémy těchto významných ekonomik pacifické oblasti. V posledních letech se soustřeďuje na tři témata: na efektivitu japonských investic, na „virtuální alianci“ USA, Japonska a Koreje a na vztah hostitelských zemí k existenci zahraničních vojenských základen.

3.1.7 Výzkumný program o mezinárodní bezpečnosti (*Research Program in International Security*) vychází z premisy, že i v období po skončení studené války přetrvávají tradiční problémy národní a mezinárodní bezpečnosti. Hlavní náplní tohoto programu jsou semináře (pořádané jednou měsíčně) věnované bezpečnostním studiím. Významní badatelé a praktičtí politikové na nich přednášejí o otázkách národní bezpečnosti. Program rovněž sponzoruje „politologické obědy“ pro studenty na magisterské

úrovni a poskytuje stipendia studentům Princetonské univerzity, kteří se zabývají mezinárodní i národní bezpečností.

3.1.8 Skupina pro výzkum jižní Evropy (*Southern European Research Group*) se zabývá především analýzami Portugalska, Španělska, Itálie a Řecka. Skupina vznikla po získání grantu Nadace pro rozvoj vztahů mezi USA a portugalsky hovořícími zeměmi (*Luso-American Development Foundation, LADF*). Skupina podporuje studium Portugalska a zve badatele, kteří se zajímají o další jihoevropské státy. Výsledkem práce skupiny se staly dvě knihy věnované nezaměstnanosti v jižní a „nové“ Evropě: *Unemployment in Southern Europe: Coping with the Consequences* (Frank Cass, 1999) a *Unemployment in the New Europe* (Cambridge University Press, 2000). Skupina se v současné době podílí na projektu studujícím kontinuitu a proměny politických elit v jižní Evropě.

3.1.9 Program studií o světovém řádu (*World Order Studies Program*) vznikl v roce 1970. V současné době se věnuje především analýze způsobů, jimiž se státy jakožto teritoriální jednotky vyrovnávají se stále propojenějším mezinárodním prostředím. Zkoumají rovněž vztah mezi normami státní suverenity a snahami o sebeurčení jak menšin, tak nadnárodních uskupení.

3.2 Centrum pro bezpečnostní politiku

Centrum pro bezpečnostní politiku (*Center for Security Policy*)²³ bylo založeno v roce 1988. Zabývá se především vlivem regionálních, obranných, ekonomických, finančních a technologických faktorů na bezpečnost USA. Jeho analýzy a doporučení jsou určeny americkým institucím, jichž se prakticky dotýká bezpečnostní problematika (exekutiva a legislativa, ozbrojené síly a příslušné agentury), ale také obchodnímu a finančnímu světu a široké veřejnosti. Centrum se opírá i o spolupráci se současnými i bývalými členy „bezpečnostní komunity“. Samo má velmi omezený počet stálých pracovníků. Zcela evidentní je jeho „jestřábí“ zaměření a bezvýhradná podpora politiky administrativy Georgie W. Bushe.

3.3 Centrum pro strategická a mezinárodní studia (CSIS)

Centrum pro strategická a mezinárodní studia (*The Center for Strategic and International Studies*)²⁴ vypracovává pro americké i zahraniční

²³ www.centerforsecuritypolicy.org.

²⁴ www.csis.org.

instituce strategické analýzy zahraničně politických problémů. Ředitelem CSIS je od roku 2000 John J. Hamre, bývalý náměstek tajemníka pro obranu, předsedou jeho dozorčí rady je bývalý senátor Kongresu USA Sam Nunn. CSIS má 190 stálých vědeckých a pomocných pracovníků. Soustřeďuje se na tři hlavní témata: (1) nové výzvy pro národní a mezinárodní bezpečnost, (2) odborné analýzy všech hlavních světových regionů, a (3) vytváření nových koncepcí vládnutí v globálním věku v rámci tří podprogramů: (a) technologie a veřejná politika, (b) mezinárodní obchod a finance a (c) zdroje energie.

CSIS sídlí ve Washingtonu, jeho pobočka *Pacific Forum*, specializovaná na problematiku států oblasti Tichého oceánu, je v Honolulu.

CSIS přispívá k formulaci politiky strategickými analýzami a hodnocením politických rizik, která přináší 21. století. Jeho odborníci monitorují významné politické, bezpečnostní, mezinárodně politické a sociální trendy po celém světě; analyzují regionální vývoj, zvláště v mezinárodních organizacích, jako jsou EU, ASEAN, NAFTA a Mercosur.

Hned po 11. září 2001 vytvořila CCIS skupinu pro otázky terorismu, národní a mezinárodní bezpečnosti, regionální studia a náboženství. Ještě v témž roce uveřejnila tato skupina knihu *To Prevail: An American Strategy for the Campaign against Terrorism*, která obsahuje podrobnou analýzu možností a potřebných opatření v boji proti terorismu, od posílení policie a výzvědných služeb po opětovné promyšlení amerického přístupu k hlavním regionům světa.

Příbuznými tématy se zabývá další skupina, která zkoumá možná ohrožení „kyberprostoru“ teroristy. Zvláště po teroristických útocích z 11. září si USA výrazněji uvědomují význam informační technologie jako cíle teroristů i jako nástroje boje proti nim. Společně s Brookingsovým institutem provádí CSIS analýzu její zranitelnosti.

Globální iniciativa o stárnutí (*Global Aging Initiative*, GAI). GAI se zabývá dopady stárnutí populace vyspělých průmyslových států na hospodářství, finance a globální bezpečnost. Upozorňuje politiky, byznysmeny a mezinárodní veřejnost na důsledky stárnutí populací především v USA, v Japonsku a v Evropě.

Mezinárodní iniciativa o infrastruktuře mezinárodního obchodu (*International Business Infrastructure Initiative*) se zabývá především problémy finanční nestability v různých zemích světa.

Projekt sedmi revolucí (*Seven Revolutions Project*) se pokouší zmapovat pravděpodobnou podobu světa v roce 2025 v sedmi oblastech, v nichž do-

cháží k převratným změnám. Jsou to: populační vývoj, hospodaření se zdroji, technologie, informatika, hospodářská integrace, řešení konfliktů a vládnutí. S výsledky seznamuje představitele soukromého sektoru, průmyslu, akademické obce, neziskové organizace a vlády po celém světě.

CSIS vytváří „strategické sítě“, které mají umožnit setkávání významných světových představitelů. Jednou z nich je Rada pro budoucnost technologie a politiky (*Council on the Future of Technology and Public Policy*). Vytvořilo skupinu 20 významných činitelů, v níž působí pět členů Kongresu, dva laureáti Nobelovy ceny, devět generálních ředitelů velkých korporací a dva bývalí tajemníci pro obranu. Skupina vypracovává projekty v těchto problémových oblastech: vzdělání, výzkum a vývoj, duševní vlastnictví, regulace internetu, ochrana soukromí, biotechnologie (včetně mezinárodní regulace geneticky upravených organismů) a liv internetu na vládnutí.

Spolupráce při snižování hrozeb (*Cooperative Threat Reduction, CTR*), další program CSIS, je uskutečňován ve spolupráci s Ruskem. Jeho cílem je snížení hrozby válečného střetu. Podílí se na něm konsorcium politologických institutů nejen v USA a v Rusku, ale také v několika evropských státech.

Další program se zabývá reformou vývozních omezení, která by se týkala vývozu jak zbraní, tak informační technologie.

Ve výkonné radě CSIS nacházíme významné veřejné činitele a politology, jako jsou Harold Brown, Felix G. Rohatyn, Zbigniew Brzezinski, William S. Cohen, James R. Schlesinger, Brent Scowcroft, James Woolsey, Carla A. Hills, Henry A. Kissinger a Robert S. Strauss, mezi poradci se statutem *senior adviser* jsou Wesley K. Clark, Thomas Pickering, Fred C. Iklé a Anthony Zinni. CSIS vydává několik bulletinů (informace o panelových diskusích, výzkumné zprávy) a periodik, jako jsou *Africa Notes, Briefing Notes on Islam, Canada Focus, Euro-Focus, Hemisphere Focus, Issues in International Political Economy, Japan Watch, South Asia Monitor* a *Turkey Update*.

Celková výše grantů, které CSIS obdrželo z různých zdrojů, činí 25 milionů dolarů. 85 procent příspěvků pochází od korporací, nadací a jednotlivců. Pozoruhodnou kapitolu, v České republice nepříliš známou, představují dary, které CSIS odměňuje pojmenováním vědeckých míst, programů a stipendií po dárcích. Rozpočet CSIS v roce 2001 dosahoval 17,5 milionu dolarů. Zbývající prostředky získává CSIS z grantů, vládních kontraktů a výtěžků z publikační činnosti.

3.4 Rada pro kvalitu vládnutí (CEG)

Rada pro kvalitu vládnutí (*Council for Excellence in Government*)²⁵ byla založena v roce 1983 skupinou předních představitelů byznysu. Zaměřuje se na posílení vazeb mezi politickými institucemi a občany. Soustřeďuje se na čtyři problémové okruhy: na získávání těch nejlepších a nejméně inteligentnějších lidí do veřejných služeb, na podporu inovací a efektivitu vládnutí, na vtažení občanů do politické činnosti a na využívání informační technologie k dosažení uvedených cílů. Již od poloviny 80. let se také zabývá stále zdélavějším procesem potvrzování prezidentem jmenovaných vysokých úředníků Senátem. Rada má 700 členů, kteří předtím působili ve školství, v obchodních korporacích a v neziskových organizacích, a kteří tak či onak sloužili v politických institucích. Čestnými předsedy CEG jsou bývalí američtí prezidenti (Ford, Carter, Bush a Clinton). Dalším nosným programem CEG je Technologie a elektronické vládnutí (*Technology and E-Government*). V roce 1997 bylo v jeho rámci založeno konsorcium soukromých, veřejných a neziskových organizací, které se do roku 2002 rozrostlo na 70 institucí. Program spolupracuje s čelnými odbornými institucemi USA, například s Národní nadací pro vědu (*National Science Foundation*) a Národní akademií věd (*National Academy of Sciences*). S konsorciem spolupracuje 350 předních odborníků z vládní, soukromé a neziskové sféry, kteří se zamýšlejí nad cestou k plně elektronické formě vládnutí. V roce 2001 konsorcium vydalo publikaci *E-Government: The Next American Revolution*, v níž jsou formulovány principy, na jejichž základě by tohoto cíle mohlo být dosaženo. V materiálech CEG se uvádí, že se myšlenka elektronického vládnutí těší široké podpoře americké veřejnosti.

CEG se rovněž pustila do průzkumů veřejného mínění, které zkoumají postoje veřejnosti k politickému systému a k aplikacím informační technologie v politické sféře. V průzkumech se již delší dobu projevuje nízká důvěra veřejnosti ve federální, státní i místní politické instituce, propast mezi občany všech věkových skupin a politikou. Tato propast je zvláště výrazná u mladé generace. CEG uděluje prestižní cenu za vynikající služby veřejnosti, která byla pojmenována po Elliotu L. Richardsonovi. V roce 2002 se prvními lauréaty stali státní tajemník Colin Powell a bývalý státní tajemník George Shultz.

²⁵ www.excelgov.org.

Vcelku lze konstatovat, že CEG slouží spíše jako tribuna pro politické prominenty minulé i současné a že její badatelské výsledky lze stěží srovnávat s produkcí nejvýznamnějších politologických institutů.

CEG působí i v několika evropských a asijských zemích, například v Turecku a v Číně. V květnu 2003 uspořádala seminář v Praze o roli informatiky v politickém systému pro 100 českých vládních úředníků, představitelů českého byznysu a pracovníků neziskových a akademických organizací.

Rada se rovněž věnuje transatlantickým vztahům. Evropská komise uznala její význam tím, že ji zařadila mezi několik málo amerických center, která podle jejího názoru adekvátně studují problematiku Evropské unie.

3.5 Hudsonský institut

Hudsonský Institut (*The Hudson Institute*)²⁶ vznikl v roce 1961. Založila jej v Grotonu na řece Hudson trojice prognostiků, z nichž nejznámějším byl Herman Kahn, autor i do češtiny přeložené knihy *Přemýšlení o nemyšlitelném*. Kahn pracoval od roku 1948 v institutu RAND, kde se pokusil aplikovat teorii her, operační výzkum a systémovou analýzu na vojenskou strategii.

Kahn měl rozhodující podíl na posláních Hudsonova institutu, které formuloval jako „nekonvenční přemýšlení o budoucnosti“. Ve svých začátcích publikovali pracovníci Hudsonského institutu dvě významné knihy, *Rok 2000 (The Year 2000)* a zvláště *Vznikající japonský superstát (The Emerging Japanese Superstate)*, práci, která v mnohém předpověděla hospodářský vzestup Japonska. V roce 1987 vypracoval institut – který se mezitím přestěhoval do Indianapolisu – studii *Workforce 2000*, která přesně předpověděla vývoj na americkém pracovním trhu. Institut se po skončení studené války věnoval vytváření plánů na ekonomickou reformu v postsovětských státech a podporoval růst občanské společnosti ve východní Evropě.

Hudsonský institut se již více než deset let zabývá možnými dopady biotechnologie. Staví se proti „prorokům zmaru“, kteří před biotechnologií varují na základě iracionálních argumentů. Badatelé institutu zastávají názor, že biotechnologie dokáže snížit erozi o celých 95 procent, poukazují na ekologickou prospěšnost biotechnologických odrůd, které díky vyšším výnosům uchrání před exploatací přírodní biotopy v Asii, na vyšší nutriční hodnotu biotechnologicky modifikovaných potravin, a v neposlední řadě na skutečnost, že lidstvo závisí na šlechtění plodin již tisíce let.

²⁶ www.hudson.org.

3.5.1 Jedním z hlavních programů je v současné době „Po 11. září“ (*After 9–11*), který se věnuje hrozbě terorismu. Linie časného varování, které vybudovaly USA za studené války proti sovětské hrozbě, jsou proti překvapivému útoku teroristů naprosto neúčinné. Po 11. září 2001 vydal institut monografii *After 9–11-01*, která je věnována podrobnému vyhodnocení dlouhodobých důsledků této tragické události a možným scénářům dalšího vývoje.

3.5.2 Program Pracovní síly po roce 2020 (*Beyond Workforce 2020*)²⁷ navazuje na studii z roku 1987 *Workforce 2000*. Je zaměřen na prognózy vývoje na pracovním trhu v nejbližší budoucnosti. Pokouší se najít odpovědi mj. na tyto otázky: Jaký vliv bude mít stále liberálnější přistěhovalecká politika?²⁸ Jaký dopad budou mít na pracovní trh nové technologie? Jak se Spojené státy vyrovnají s informačním věkem? Jaké reformy budou nutné ve školství, zejména středním? Jak americké pracovní síly obstojí v globální konkurenci?

3.5.3 Program Základy obnovy (*The Foundations of Renewal*) se soustřeďuje na reformu systému sociálního zabezpečení, který by se již neměl primárně opírat o státní či federální instituce, nýbrž o občanskou společnost, především o neziskové agentury, náboženská sdružení, sousedskou výpomoc a dobročinné aktivity soukromých firem. Program má i mezinárodní dimenzi. Pravidelně pořádá symposia o reformách sociální péče v různých státech a oblastech, například ve Spojeném království, ve Střední Asii, Německu a v Austrálii.²⁹

3.5.4 Program Společnost, která se učí (*The Learning Society*) se snaží formulovat vzdělávací cíle v období, kdy rozdíly v přístupu k informační technologii zvětšují propast mezi majetnými a nemajetnými nejen v globálním měřítku, ale také uvnitř Spojených států. Je pravděpodobné, že se úroveň poznání v 21. století stane nejdůležitějším faktorem přispívajícím k nerovnosti. Již v 80. letech došli badatelé Hudsonského institutu k závěru, že pro další hospodářský rozvoj nejsou nejnovější počítače a technickou vybavené učebny tak významné jako četba významných knih, schopnost

²⁷ www.beyondworkforce2020.org.

²⁸ V posledním desetiletí se prudce zvýšil počet legálních přistěhovalců do USA. Pohybuje se mezi 900 tisíci a 1 milionem ročně. 70 procent přistěhovalců přichází z Mexika.

²⁹ <http://hls.hudson.org/index.cfm>.

jasně psát a zřetelně vyjadřovat myšlenky, a také znalost algebry a orientace ve statistických údajích.

3.5.5 Program Reforma vládnutí (*Rewiring Governance*) zkoumá vztah mezi rozvojem informační technologie a vládnutí. Podle názoru badatelů Hudsonského institutu jsou Spojené státy lépe než kterákoli jiná země připraveny na přechod od industriální ekonomiky k ekonomice informatické. Přitahují experty v oblasti špičkové technologie nejen vyššími příjmy, ale především nemateriálními faktory, jako jsou nezávislost, podnikavost, svoboda a možnosti osobního růstu. Dnes vydávají USA celých 9 procent HDP na informační technologii, zatímco v roce 1992 to bylo pouhých 7,5 procenta. Informační technologie se podílela na hospodářském růstu v období 1995 až 1999 33 %. Technologická revoluce má dopad na stále větší část ekonomiky, od výrobních závodů s roboty po zemědělce, kteří monitorují úrodu pomocí počítačových modelů. Informační technologie dává přístup na světový trh i malým rodinným firmám. Informační technologie může poskytnout politický vliv těm, kteří dosud stáli na okraji ekonomického a politického dění. Internet umožňuje získávání prostředků potřebných k vedení volební kampaně od drobných dárců, na obzoru jsou volby „přes internet“. Internetem lze posílat petice, vykonávat nátlak na politiky.

3.5.6 Program Bezpečná obec (*Secure Communities*) se orientuje na čtyři sociální zla ohrožující bezpečnost obce: zločinnost, nezaměstnanost, bezdomovectví a chudobu. Kriminologové působící v Hudsonském institutu poukazují na souvislost nízkého vzdělání a zločinnosti: zhruba 80 % vězňů v USA nemá ukončené středoškolské vzdělání. Již více než deset let se podílejí na programu na snížení zločinnosti v Indianapolis, na kterém se podílejí místní policie, soud pro mladistvé, prokuratura, magistrát a Indianáská univerzita.³⁰ Spolupracují i náboženské instituce, které mají těsnější vazby na rodiny než státní orgány a mohou tak přispět k řešení problémů zločinnosti.³¹

3.6 RAND

Institut RAND (zkratka názvu *Research and Development*)³² je jedním z nejstarších v USA. Vzešel z výzkumné činnosti v americkém leteckém

³⁰ <http://ccp.hudson.org/index.cfm>.

³¹ www.hudsonfaithincommunities.org.

³² www.rand.org.

průmyslu za 2. světové války. Vznikl v roce 1948, kdy se oddělil od leteckého závodu firmy Douglas v Santa Monice v Kalifornii a stal se soukromou neziskovou organizací, která slouží „veřejnému blahu a bezpečnosti Spojených států“. Institutu RAND se podařilo shromáždit tým vědců, inženýrů a sociálních vědců z různých oblastí, kteří mu umožnili interdisciplinární přístup ke zkoumání nejen amerických, ale i globálních problémů. Snad jako první institut tohoto typu vytvořil podmínky pro týmovou spolupráci vojenských výzkumných programů, vládních agentur, univerzit a průmyslu.

3.7 Americký mírový institut

Americký mírový institut (*The United States Institute of Peace*)³³ byl zřízen Kongresem USA, „aby podpořil rozvoj, šíření a využívání poznatků k podpoře míru a k omezování mezinárodních konfliktů“. Jeho činnost spadá do šesti oblastí: (1) studium mezinárodních vztahů a zdrojů konfliktů, navrhování způsobů, jak konfliktům předcházet a jak je urovnávat; (2) podpora legislativě a exekutivě a koordinace při řešení mezinárodních konfliktů mírovými prostředky; (3) podpora dialogu mezi stranami konfliktů a pomoc v oblastech, které jsou pro USA prioritní; (4) výcvik pracovníků v oblasti mezinárodních vztahů, spolupráce s mezinárodními a neziskovými organizacemi; (5) pomoc při zavádění výuky urovnávání konfliktů na středních a vysokých školách a (6) informování veřejnosti o povaze mezinárodních konfliktů a o jejich řešení v nejrůznějších médiích.

Institut se hlásí k tradici, která vznikla již v 90. letech 18. století, krátce po americké revoluci. Když tehdy vznikl Department války (resp. Ministerstvo obrany), bylo navrženo zřízení „Mírového úřadu“. Mírový institut navrhovali i významní Američané ve 20. století, například Woodrow Wilson a Everett Dirksen. Dnešní institut však začal působit až v dubnu roku 1986.

Závěr

Americké politologické instituty jsou daleko výrazněji politicky profilovány než univerzity či periodika. Zdroje financí ovlivňují i zadání

³³ www.usip.org/.

výzkumných záměrů a úkolů. U mnoha institutů tak lze vysledovat politickou tendenci, která je klade na některé místo v tradiční americké škále *liberal-conservative* (odpovídající velmi zhruba evropské škále levice-pravice). Konservativněji orientované jsou převážně financovány ze soukromých prostředků, zatímco ty, které využívají veřejné zdroje a velké nadace s dlouhou tradicí (např. Fordova nadace, Rockefellerova nadace), stojí nalevo od středu. Každý renomovaný institut má samozřejmě svoji publikační činnost, periodika, ediční řady, internetové stránky. Politologické instituty v USA mají neziskový statut a příspěvky, které dostávají, si dárci odečítají z daňového základu. Dárci sice poskytují nezbytné prostředky na existenci a provoz institutů, mohou však zároveň ovlivňovat zadání výzkumných záměrů a úkolů. Přestože některé instituty (např. Brookingsův) svým badatelům výslovně zakazují, aby brali ohled na názory sponzorů, mohou dárci dát najevo svoji nespokojenost tím, že odmítnou přispívat v budoucnosti.

NĚMECKÉ DĚJEPISECTVÍ SOUČASNOSTI

JIŘÍ PEŠEK

Dějepisectví je obor lidské činnosti, který při pokusu o soubornější postižení více než mnohý jiný segment moderní vědy nabízí hned celou řadu možných přístupů. Snad je to dáno i tím, že dějepisectví stojí tradičně rozkročeno mezi o exaktnost usilující analytickou a interpretativní vědou, mezi svojí tisíciletou literární, filosofickou a mnohdy moralisující tradicí a ovšem i mezi ochotou nebo odporem vůči nejrůznějším politickým zadáním, vlivům, snahám o zneužití nebo alespoň o účelovou instrumentalisaci. Je to vědecká disciplína, která i v moderní hektické době, kdy řada přírodovědných oborů zdvojnásobuje objem svých vědomostí každé dva až tři roky a ve stejně neurotickém tempu zavrhuje dosavadní pravdy a metody, působí s nepřehlédnutelnou dlouhodechostí a ochotou vracet se znovu a znovu k desítky a stovky let starým konceptům, metodám a postupům a činit i je samé předmětem svého aktuálního zkoumání. Je to zároveň disciplína, které více než snad kterékoliv jiné záleží na ohlasu v široké veřejnosti, tedy na receptivní stránce svého provozu. Podat o takto široce založeném oboru jakkoliv vyčerpávající informaci je prakticky nemožné. Následující stránky tedy mohou být jen jakousi nabídkou pohledů na vědeckou krajinu, jejímiž cestami sice vyprávějící poutník již nejednou se zájmem prošel, kterou však dosud ani zdaleka nemohl poznat ve větším celku, natož pak jí skutečně hlouběji porozumět.¹

Hlavní produkční bázi dějepisného výzkumu a publikačních výstupů v SRN jsou university – celkem 82 vysokých škol s početnými specialisova-

¹ Za cenné připomínky děkuji v tomto kontextu prof. dr. Hansi Lembergovi.

nými instituty.² Studium dějepisu je záležitostí poměrně masovou – ovšem s vysokou „úmrtností“ a také s relativně nižším podílem studentů, kteří se věnují dějepisu jako hlavnímu a nikoliv vedlejšímu oboru (ať již s lingvo-literárními obory nebo začasté s politologií, případně – zřídka – se sociologií či filosofií). Výuka se člení na přípravu středoškolských pedagogů, končících státní zkouškou a učitelskými praktiky a na nepedagogické odborné studium, které směřuje k završení magisterskou prací a magisterskou zkouškou. V návaznosti na tzv. „bolognský proces“ dnes řada německých universit zavádí nově koncipované bakalářské a návazné „master“ programy. Vzhledem k tomu, že již magisterské práce dle předpisů nemají být pouhými kompilacemi, nýbrž mají být napsány na bázi alespoň parciálního vlastního pramenného výzkumu, je magisterské studium dějepisu ohromnou základnou jak pro výběr talentů pro další studium, tak pro mapování tématik i pramenných celků.

Organisačně v principu velmi volné doktorandské studium je již záležitostí osobností, které s vážným dějepisným výzkumem spojily jednu podstatnou epochu života. Existují – poměrně obtojná – doktorandská stipendia, kdy se doktorandi stávají asistenty „svých“ profesorů (doktorandské studium je vždy velmi jednoznačně vázáno na určitého profesora), velká část doktorandů je ovšem externích. Doktorandské studium je přednostně koncentrováno k disertačnímu výzkumu, jinak je (nepříliš striktně vyžadovanou) standardní povinností doktorandů docházet na „Oberseminare“ či „Kolloquia“, tedy na jednou za dva až čtyři týdny držené přednášky externích referentů, pozvaných vědců (poté nabývá Oberseminar formu veřejné přednášky s diskusí) či – spíše výjimečně – autoreferáty někoho ze spíše nepočtených doktorandů příslušného profesora. Přednášky, lhostejno, ke které kategorii referent patří, ovšem bývají kvalitní a obvykle následuje dlouhá a ostrá diskuse s plénem. Očekává se, že doktorand absolvuje ke svému tématu několik takovýchto přednášek – na domácím institutu i v rámci pozvání k jiným profesorům domovské fakulty i jiných universit. Existují stipendijní a nadační fondy, kde je možno žádat o finance pro takové „invited speakers“ z jiných částí Německa nebo dokonce zahraničí. Počítá se též s tím, že se doktorand se svým tématem prosadí na odborné konferenci a publikuje k širšímu okruhu tematiky několik studií. Předem

² Srv.: Jiří Pešek, Německé university současnosti: čas krise nebo nadějných reforem? In: Jiří Pešek (ed.), Univerzity a vzdělání. Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii III., Praha 2002, s. 104–117.

publikovat přímo část disertační práce ovšem není dovoleno: disertace musí být při předložení k posuzování kompletně „panenská“.

Výsledná disertace má formu většinou rozsáhlé (mnohdy až neúnosně rozsáhlé – tj. okolo 1000 tiskových stran) vědecké monografie, zbudované na pramenném materiálu a reflektující současný stav teorie a metodologie oboru. Lze říci, že disertační monografie jsou do velké míry tou skupinou dějepisných publikací, které posouvají obor nejvíce kupředu: autoři na nich pracují několik let, nejednou dokonce déle než desetiletí, a to pod odborným vedením, diskutují k nim, přednášejí a výsledný produkt musí projít oponentním řízením. Velmi často je to tedy nejlepší a nejrozsáhlejší kniha, kterou autor napsal v celém svém životě. Vše další – habilitace, studie na bázi projektů – již vzniká pod daleko větším časovým tlakem a bez tak obsáhlého konsultačního zázemí.

Disertace musí být vydána tiskem. Dokud se tak nestane, nesmí její autor navzdory úspěšné obhajobě a složení rigorosa užívat titul Dr., nýbrž jen Dr. Des. Příspěvek, který nakladatelství vyžadují pro vydání takových speciálních odborných publikací bez větší naděje na širší čtenářskou odezvu, se pohybuje mezi 5000 a 7000 euro. Úspěšní mladí autoři ovšem mají možnost podat si žádost na celou řadu nadací, které financují tisk disertací. Vedle toho existuje velké množství universitních, spolkových, regionálních atd. cen pro nejlepší disertace roku. Ceny se většinou udělují právě ve výši příspěvku na publikaci. Některé university uznávají již i publikaci disertace na internetu, někdy, ale opravdu jen výjimečně, lze využít i staršího pravidla o povinném odevzdání 50 exemplářů disertace a obeslání asi 35 německých knihoven, které mají právo na povinný výtisk.

Habilitace mohou být ve srovnání s disertacemi vlastně i „méně náročné“. Tradiční pravidlo praví, že úkolem disertace je badatelsky prozkoumat nějakou tematiku tak soustavně, že bude na dlouhou dobu monograficky uzavřená, zatímco habilitace by měla historické vědě přinášet i metodický pokrok. Dnes však lze obhájit i „kumulativní habilitaci“, tj. soubor studií k určitému tématu, případně další knihu („second book“), která však již nemusí být povinně vydána tiskem. Při habilitačním řízení se vedle posuzování habilitační práce též – nejednou poměrně náročně – ověřuje didaktická způsobilost habilitanda, který ovšem většinou již po léta vyučoval jako asistent „svého profesora“: tj. vedl cvičení a semináře, pouze nesměl přednášet. To je (z českého pohledu poněkud absurdně) „výsada“ habilitovaných, protože se předpokládá, že je přednášen nejnovější stav poznání oboru a že každá přednáška je originálním autorsko vědeckým výkonem,

tedy nikoliv rutinním zprostředkováním informací, dostupných v odborné literatuře. Německé university totiž mají (!) univerzitní knihovny a ty jsou navíc opravdu naplněny aktuální odbornou literaturou – situace z pražského pohledu snová.

Provedením habilitace získává vědec „*venia legendi*“, tj. právo plnohodnotného vysokoškolského přednášení, které ovšem musí udržovat vypsáním alespoň jednoho kursu ročně. Přednáší se většinou za symbolický honorář – v SRN nejsou „státní docenti“ jako v ČR nebo v Rakousku, nýbrž od humboldtovských dob tradiční „soukromí docenti“, k nimž nemá universita v podstatě žádné závazky a povinnosti. Dává jim ovšem většinou k dispozici zázemí pro provádění výuky.

Habilitovaní badatelé se pak mohou ucházet ve vypsáných „*Bewerbung*“ čili konkursních řízeních o profesury. Při nich hraje podstatnou roli jak téma a publikační úspěch a ohlas disertace a habilitace, případně ostatních publikačních produktů uchazeče, tak souznění jeho specialisace se záměry fakulty, která profesuru vypisuje. Užší výběr zhruba pěti uchazečů bývá zván k „předzpívání“, čili k veřejné přednášce na ukázkou a k následné diskusi. Konkurence je nesmírně tvrdá: na většinu vypsáných dějepisných profesur se hlásí minimálně mezi 20 a 50 uchazeči. V 90. letech dosahovala maxima počtu zájemců až ke 300 na jednu profesuru. Motivace je jednoduchá: sociálně nezajištění soukromí docenti, žijící většinou z účasti na výzkumných projektech a z krátkodobých smluvních míst, usilují o výborně placené trvalé místo pod pensí a se zázemím sekretářky a asistenta.

Stávající „volná pracovní síla“ čítá v SRN v oboru dějepisu (bez pravěku a starověku a bez historických uměnověd) aktuálně asi 500 habilitovaných historiků bez stálého zaměstnání, z toho asi 70 i bez projektů nebo termínovaných míst, žijících jen na sociální podpoře. Jako potřebná strategie se proto doporučuje, aby mladý badatel se zájmem o kariéru v oboru napsal „druhou knihu“ o jiné době a jiném prostředí než disertaci (např. po raně novověkářské disertaci druhou práci o dějinách 20. století nebo alespoň o jiné zemi, v každém případě ale z jiného tematického okruhu). University si v době šetření a nuceného škrtání kateder nemohou dovolit luxus nadměrné specialisace profesorů a žádají badatele s širokým rejstříkem. Není to oficiální předpis, spíše ověřená „soutěžní strategie“, má ale své dalekosáhlé důsledky pro kontinuitu výzkumů, vznik vědeckých „škol“ a migraci mladé badatelské generace. Jako standard totiž platí, že se mladý badatel pokud možno nehabilituje na těžce universitě, kde obhájil disertaci a – až na nevíтанé výjimky – neuchází se poté většinou o profesuru na uni-

versitě, kde se habilitoval. Tzv. „Hausberufungen“ platí za vždy podezřelou výjimku. K náležitě německé vědecké biografii v oboru historických věd patří bohatší badatelsko pedagogická zkušenost, pokud možno i se zahraničními kapitolami.

Níže bude v této studii ještě ukázáno, jak podstatně se v posledních desetiletích posunulo těžiště tematického zájmu dějepisného výzkumu a produkce. Přesto právě u výběrových řízení na profesorská místa platí, že ti uchazeči, kteří se nikdy podstatněji nezajímali o politické dějiny, tedy o nejtradičnější a v postmoderních diskusích nejvíce opovrhovaný ze všech oborů historického zkoumání, podstatně podvázali své šance na úspěch. Dominance politických dějin pokračuje v neopositivistickém hávu. Došlo ovšem ke změně perspektivy: politické dějiny je možno odvíjet v sociálně dějepisné perspektivě odspodu, vycházet z lokálních či regionálních výzkumů, nahlížet politické problémy optikou osudů odborových nebo profesních svazů a pro období po r. 1918 je takticky výhodné spojit některé politisovatelné téma s židovskou problematikou nebo s dějinami antisemitismu. Dějepisný výzkum je sice jistě svobodný, strategie úspěchu však diktují soustředit se na osvědčená a posuzovatelům důvěrně známá témata, na která mohou v rozpravě s uchazečem pružně reagovat.

Zmíněná značně komplikovaná cesta k profesuře má omezit vytváření lokálních klik, má podněcovat rozsáhlé získávání zkušeností a osobních kontaktů v celoněmeckém nebo dokonce celoevropském, případně euroamerickém prostoru, cestu k profesuře však značně komplikuje a – ve srovnání zejména s anglosaským světem – prodlužuje. Aktuální červenozelená koalice se proto pokusila reformou rámcového vysokoškolského zákona jednak „zlikvidovat“ jednu generaci soukromých docentů a „přestárých“ badatelů (nad 35 let), kteří pracují na habilitaci, jednak zavedením na pět let omezené „Juniorprofessur“, podle (nedokonale aplikovaného) amerického vzoru odbourat habilitace jako nutnou podmínku profesury, otevřít tuto možnost již badatelům okolo třicítky, snížit vědecké nároky na příští profesory a více a dříve je – s většinou úředních profesorských povinností – zapojit do pedagogického provozu. Reakce vědecké veřejnosti jsou ve společenských vědách negativní, praktické zkušenosti zatím spíše varovné. Konkurenční tlak při konkursech na řádná profesorská místa tím ovšem mnohonásobně vzrůstá.³

Nezabýval bych se těmito „provozními“ otázkami a okolnostmi tak podrobně, kdyby neměly bezprostřední důsledky pro vědeckou přípravu

³ Srv.: Jiří Pešek, 475 let Filipovy univerzity v Marburgu, ČČH 101 (2003), s. 196–198.

v oboru a pro systematicčnost i důkladnost tradičních monografických netýmových výzkumů. Prakticky jen profesori se totiž mohou (a pod tlakem svých universit v podstatě musí) ucházet o velké projektové granty, které zajišťují dodatečné finanční prostředky jejich katedrám jak na vybavení a výzkumný provoz, tak na platy termínovaně (na jeden až na pět let) zaměstnávaných výzkumných pracovníků (většinou doktorandů nebo habilitandů). Ustavením Juniorprofesur se tato (co do správních a finančních výkonů velmi náročná) možnost přenesla i na nejmladší vědeckou generaci – s řadou pozitivních i negativních konsekvencí.

Co do objemu produkce až s odstupem za universitami stojí výzkumné ústavy. Jsou to relativně menší pracoviště, která mají specifické úkoly – tradičně především ediční povahy nebo se orientují na dlouhodobé soupisové, lexikální, biografické projekty. Spíše výjimkou se v tomto systému jevily neuniversitní instituce, zaměřené na podporu elitních disertačních a habilitačních projektů (Graduiertenkolleg), a to dominantně s cílem zasíťování německého dějepisectví do širších evropských, resp. světových kontextů. Velice blízko universitě se tak ocitl především mohučský Institut für europäische Geschichte, založený po válce jako svého druhu „převýchovný“ nástroj spojenecké (francouzské) politiky vůči německo nacionálnímu dějepisectví.⁴ Jeho hlavní úlohou bylo přivést ke společným projektům a diskusím mladou doktoradskou a habilitandskou generaci historiků z Německa a ostatní Evropy, resp. celého světa. Časem se z IEG stal čelný evropský ústav, zaměřený na stipendijní podporu a vedení projektů mezinárodního společenství mladých historiků.⁵ V 90. letech došlo postupně k velmi těsné vazbě IEG na mohučskou Guttenbergovu universitu.

IEG se tak koncepčně dostal do postavení velmi blízkého např. nově založeného prestižního berlínského Centra pro evropská komparativní studia (Zentrum für vergleichende Geschichte Europas založilo a vede „sou-

⁴ Winfried Schulze/Corine Defrance, Die Gründung des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Mainz 1992 a pro širší kontext založení IEG: Richard Gilmore, France's Postwar Cultural Policies and Activities in Germany, Washington D.C. 1973; Claus Scharf/H. J. Schröder (edd.), Die Deutschlandspolitik Frankreichs und die Französische Zone 1945–1949, Wiesbaden 1983 a F. Knipping/J. Le Rider (edd.) Frankreichs Kulturpolitik in Deutschland 1945–1950, Tübingen 1987.

⁵ Aktuální přehled dějin, především však rozsáhlé obce stipendiátů, soupis konferencí a bibliografie publikací IEG srv.: Institut für Europäische Geschichte Mainz 1950–2000. Eine Dokumentation, Mainz 2000.

hvězdí“ Kocka – Hildermeier – Sundhausen – Kaelble) při Friedrich-Meinecke-Institut v Berlíně. V 90. letech v Německu ostatně vzniklo několik tematicky profilovaných „kolegií“ pro přípravu vědeckého dorostu. Každé z nich má i své projektové tematické těžiště. Pro české země má mimořádný význam lipské Geschichtswissenschaftliches Zentrum Ostmitteleuropa, založené a vedené Winfriedem Eberhardem. Málokteré z těchto nových center se však za jediné desetiletí dokázalo dostatečně vědecky vyprofilovat a nabýt nadregionální význam.

Asi nejvýznamnějším ústavem neuniversitní sítě je Institut für Zeitgeschichte (IfZ), sídlící od konce 40. let v Mnichově a od 90. let provozující významnou, na dějiny NDR orientovanou pobočku v Berlíně.⁶ Práce IfZ se tradičně zaměřuje jednak na systematický – v podstatě projektový, ale dlouhodobý – výzkum období nacismu (IfZ byly spojenci svěřeny početné materiály, sebrané v souvislosti s přípravou procesů proti prominentním nacistům), jednak na systematické prozkoumání vývoje poválečného Německa – především na základě systematicky prozkoumaného bavorského příkladu. Velkým úkolem IfZ jsou však především systematické edice „vládních papírů“ výmarského, nacistického i poválečného Německa. Na tyto ediční práce se pak váže řada dílčích projektů. IfZ přitom slouží i jako studijní báze, kde je velká část jeho sbírkových fondů zpřístupněna badatelské veřejnosti. Zcela zásadní význam pro historiografii německých dějin 20. století má pak mezinárodně renomovaný ústavní čtvrtletník Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte.⁷

Významnou složkou německého historiografického systému jsou i Institute Maxe Plancka, obdoby ústavů národních akademií sousedních států. Pro dějepis klíčový z nich (MPI für Geschichte) se nalézají v dolnosaském universitním městě Göttingen, právně historicky orientované pracoviště (MPI für europäische Rechtsgeschichte) pak ve Frankfurtu nad Mohanem.⁸

⁶ Srv. Horst Möller/Udo Wengst (edd.), 50 Jahre Institut für Zeitgeschichte. Eine Bilanz, München 1999 a zde studie: Horst Möller, Das Institut für Zeitgeschichte und die Entwicklung der Zeitgeschichtsschreibung in Deutschland, s. 1–68, Hans Buchheim/Hermann Graml, Die fünfzig Jahre: Zwei Erfahrungsberichte, s. 69–83. Komentovaná bibliografie ústavních publikací tamtéž, s. 489–506.

⁷ Hans Maier, Die Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, in: Möller/Wengst, 50 Jahre Institut für Zeitgeschichte, s. 169–179.

⁸ Přehled o publikační aktivitě MPI f. G, tj. o jeho publikačních řadách i o samostatných publikacích nalezne zájemce na webové stránce <http://www.geschichte.mpg.de>.

Všechny mimoakademické instituty jsou dnes – někdy na formalisované bázi, jindy pevnými personálními pouty – spojeny s regionálními univerzitami. Je to doklad skutečnosti, že university mají větší míru prestiže, a že i specialisované ústavy potřebují kontakt k universitně provozované vědě. Platí to i o tak specifickém pracovišti, jako je Militärgeschichtliches Forschungsinstitut v braniborské Postupimi (dříve ve Freiburgu in Breisgau, kde dodnes zůstal i rozsáhlý ústavní archiv). Z úzce specialisovaného ústavu s čistě vojenskou specialisací se institut v kontextu s proměnou pojmání dějin válek od technicko politických událostí k sociokulturnímu, resp., komplexně historickému jevu vyvinul v čelné pracoviště s tématy k široce chápaným moderním dějinám.⁹ V tomto smyslu se pak proměnil i časopis Militärgeschichtliche Mitteilungen.

Poněkud stranou hlavního, akademicky sledovaného, proudu dějepisectví stojí početné a různorodé malé regionální historické ústavy nebo dějepisná pracoviště, vzniklá v letech studené války jako ideologisovaná připomínka německých „územních ztrát na východě Evropy“. Tato pracoviště (menší ústavy jsou např. v Oldenburgu nebo v Lüneburgu) se již v průběhu 70. a 80. let a o to více pak po rozpadu sovětského bloku proměnila v moderní, vědecká a badatelsko servisní zařízení různé kvalitativní úrovně i rozsahu. Prvořadý mezinárodní význam má – v 90. letech pod vlivem Hanse Lemberga směrem k badatelsko servisnímu pracovišti do základů reformovaný – Herder-Institut v Marburgu nad Lahnem, dnes klíčové německé dějepisné neuniverzitní pracoviště, zaměřené na Polsko a Pobaltí, resp. šíře na celou bývalou sovětskou východní Evropu. Herder-Institut je díky své unikátní, ohromné knihovně a dokumentaci, s ohledem na své výzkumné programy a ovšem i jako vydavatel a sídlo renomovaného časopisu Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung jedním z klíčových center německého výzkumu území, ležících na východ od dnešních německých hranic.

Podobným procesem od spolku a ústavu vyhnaných nacistických profesorů roku 1945 zrušené Německé university v Praze k evropsky uznávanému centru široce vnímané historické bohemistiky se pod vedením Karla Bosla a poté Ferdinanda Seibta vyvinulo mnichovské Collegium Carolinum. Dnes je to široce mezinárodně kooperující ústav s bohatou, studentské

⁹ K tomuto posunu Srv.: Gerd Krummeich, *Militärgeschichte für eine zivile Gesellschaft*, in: Christoph Cornelißen (ed.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Frankfurt a.M. 2000, s. 178–193.

i vědecké veřejnosti přístupnou knihovnou a dokumentací, agilní pracoviště s velkou vlastní badatelskou i konferenční aktivitou, zaměřenou přednostně na dějiny 20. století, a vedle toho i s rozsáhlou vlastní ediční řadou monografií k dějinám českých zemí. Historický časopis *Bohemia*, který vychází v Collegiu Carolinu, nejen že je jediným bohemistickým historickým časopisem mimo české země, ale je to vysoce kvalitní vědecká revue s širokým záběrem redakční perspektivy.

Posledním zatím nezmíněným významným okruhem pracovišť, která produkují významná dějepisná díla, jsou německé zahraniční ústavy. Již od 19. století je etablován Německý historický ústav v Římě.¹⁰ Původně byl soustředěn k velkým edičním podnikům, postaveným na bázi germanistického výzkumu středověkých i raně novověkých fondů přebohatého vatikánského archivu. Postupem času se jeho badatelský dějepisně kunsthistorický záběr podstatně rozšířil: chronologicky až do 20. století. Od výzkumu k pramenům německých dějin nebo materiálů o dějinách Němců na Apeninském poloostrově se výzkumný zájem posunul – zejména v druhé polovině 20. století – k vlastním italským dějinám jako tématice podstatné pro porozumění širším kontextům evropských dějin.

V druhé polovině 20. století a zejména od 60. let pak vznikala další zahraniční pracoviště: ústavy v Paříži, Londýně, Washingtonu, Osace. Po rozpadu sovětského impéria byly založeny německé historické ústavy ve Varšavě a nejnověji v Moskvě.¹¹ Jejich statut je rozdílný a sahá od plně státních ústavů přes smíšená nadačně státní pracoviště, někdy dokonce s podstatným podílem hostitelské země, až k čistě nadačním založením (srovnej např. velkou roli „Zeit-Stiftung“ při vzniku moskevského výzkumného ústavu). Nejstarší a také nejetablovanější z této skupiny je pařížský DHI, který mj. vydává vynikající dříve masivní ročenku, dnes každoroční chronologicky členěnou (středověk – raný novověk – 19. a 20. století) rozsáhlou třísvazkovou publikaci „Francia“, shrnující ve francouzštině a něm-

¹⁰ Srv. moji recenzi jubilejní publikace římského ústavu, v níž je proměněn jeho badatelského zaměření a tedy svým způsobem i posunu zahraničně politické funkce věnována bližší pozornost: R.Elze/A. Esch (edd.), *Das Deutsche Historische Institut in Rom 1888–1988*, Tübingen 1990, in: *ČCH* 1992, s. 278–279.

¹¹ Snad nejsympotatičtější publikací, která vyšla z varšavského Deutsches Historisches Institut Warschau je polsko-německá, s drastickou otevřeností napsaná kolektivní práce: Włodzimierz Borodziej/Klaus Ziemer (edd.), *Deutsch-polnische Beziehungen 1939 – 1945 – 1949. Eine Einführung*, Osnabrück 2000, vydaná jako 5. svazek publikační řady varšavského institutu.

čině studie a rozsáhlé recensní oddíly, které sledují témata a problémové okruhy, zajímavé pro obě historické obce.

Zahraniční historické ústavy mají vlastní badatelskou náplň, většinou do jisté míry soustředěnou k dějinám německých minorit nebo německých aktivit různého druhu v té či oné zemi. K těmto tématům vycházejí soupisy pramenů, bibliografie a edice.¹² Vedle toho však zahraniční historické ústavy jednak samy provádějí projektový výzkum, jednak jsou „infrastrukturní bází“, o kterou se mohou opřít badatelé, přicházející s vlastními výzkumnými projekty o té nebo oné zemi. Zahraniční výzkumné ústavy také slouží jako základna spolupráce s historiografiemi hostitelských zemí (do jisté míry doplňují např. aktivity bilaterálních historických komisí).¹³

Opakovaně jsem tu zmínil masivní projektové financování výzkumné činnosti v SRN. K tomu je třeba dodat, že rozdíl v charakteru projektových grantů mezi ČR a SRN nespočívá jen ve finančním rozsahu grantů, ale především v tom, že je v nich masivně počítáno s personálními vydáními: jsou to granty, z nichž se financují pracovní místa pro asistenty (spo-

¹² Na starší, dvousvazkovou bibliografii: Karl. J. Arndt/Mary E. Olson, *The German-Language Press of the Americas*, München 1973, 1976, jež přinesla soupis jazykově německých novin, které kdy vycházely na americkém kontinentě, navázala v řadě *Reference Guides of the German Historical Institute Washington D.C.*, redigované Hartnutem Lehmannem jako 4. svazek knihy Anne Hope/Jörg Nagler, *Guide to German Historical Sources in North American Libraries and Archives*, Washington D.C. 1991. Pracovníci Německého historického ústavu ve Washingtonu se obrátili na 500 archivů, knihoven a historických spolků v USA a v Kanadě se žádostí o poskytnutí informací o jimi uchovávaných pramenech germanofonní povahy. Do bibliografie byly zahrnuty nejen materiály, týkající se vlastního Německa, ale všechny dokumenty, vztahující se na německy hovořící oblasti. Figurují tu tedy i prameny k Rakousku, germanofonní části Švýcarska či k německým koloniím v Rusku. Zařazeny jsou pak nejen dokumenty, vzniklé na těchto územích a transferované do Ameriky, nýbrž i prameny o zkušenostech německy hovořících přistěhovalců s americkou realitou, kterou zažívali jako imigranti i jako političtí utečenci. Práce, koncepčně navazující na projekt Německého historického ústavu v Londýně, *Manuscript Sources for the History of Germany since 1500 in Great Britain*, ponechala stranou jen dvě významné instituce: Výzkumem bylo zjištěno, že bohatství germanofonních fondů amerického National Archives a rukopisného oddělení Library of Congress je tak veliké, že fondům těchto ústavů bude lépe věnovat dva zvláštní svazky.

¹³ Bilaterální komise historiků jsou dalším specifickým, publikačně výkonným, ale z koncepce tohoto článku poněkud vybočujícím historiografickým fenoménem druhé poloviny 20. století. Jako příklad lze uvést Společnou česko-německou komisi historiků: o její činnosti a publikačních výstupech Sr. přehlednou zprávu in: ČČH 99 (2001), s. 658–660. Velmi aktivní je polsko-německá komise pro učebnice dějepisu nebo nejnověji německo-francouzská historická komise.

luřešitele) nebo „technické“ síly (rutinní rešeršisté, bibliografové, zpracovatelé dat) vedoucího badatele projektu. Velmi často jsou do rozpočtu již započteny i náklady na konferenční nebo publikační výstup výzkumného projektu.

Projekty – tzv. „drittmittel“ – jsou významnou součástí financování provozu většiny universitních pracovišť, která jsou i hodnocena podle úspěšnosti při jejich získávání. Podstatná část vybavení institutů a kateder není bez „drittmittel“ vůbec myslitelná. Obdobně není představitelný ani běžný (tj. i pedagogický) provoz větších universitních ústavů bez pracovních míst, financovaných z těchto zdrojů. Vzhledem k přibližování se též ostatních – neuniversitních – institutů universitní sféře, resp. jejich prorůstání do akademického prostředí a zároveň relativní pokles závažnosti stabilních finančních zdrojů pro nadstandardní badatelskou činnost neuniversitních ústavů, zapojují se do soutěže o „drittmittel“ v podstatě všech na pracoviště.

Velkou výhodou je bohatá škála poměrně velmi silných nadačních subjektů, které – ovšem za velmi náročných podmínek – udílejí výzkumné granty. V čele stojí Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG), která disponuje státními prostředky. Stejný vliv mají však i grantové fondy v podstatě nestátních nadací, či nadací, vzniklých okolo soukromých fundací. Z nich nejznámější jsou Volkswagen-Stiftung a Robert-Bosch-Stiftung, v poslední době se stále více uplatňuje např. i Zeit-Stiftung. Počet nadací, které udílejí výzkumné projekty, je ovšem daleko větší a sama jejich orientace a správné zpracování návrhů se stává specifickým aplikovaně vědním oborem. Nadace coby projektové agentury provádějí náročná oponentní řízení projektů – poskytují však potom nejen peníze, ale i podstatnou prestiž těm, koho podporují.

Jako v každém oboru, neopominutelnou bázi německé historiografie tvoří odborné časopisy. Již výše jsem zdůraznil klíčovou roli knižních monografií v německé historiografii. Na rozdíl od českého prostředí, které dosud nese stigma doby socialismu, kdy z celé řady důvodů těžiště publikační aktivity většiny historiků leželo v oblasti časopiseckých studií a nikoliv knih, nehraje publikování v časopisech v Německu rozhodující roli. S trochou nadsázky lze říci, že jako časopisecké články jsou tištěny přípravné a průvodní studie projektů, ústících do monografií, nebo jsou významnými profesory časopisecké a sborníkové příspěvky vnímány jako kapitoly příštích knih, které budou sestaveny (převážně) z původně samo-

statných studií. Toto konstatování ovšem platí o časopisech v odlišné míře. Např. jednotlivé sešity prestižního *Geschichte und Gesellschaft* jsou koncipovány jako monotematická čísla, sestavená ad hoc vždy jiným odborníkem a tedy vlastně jako samostatné monografické publikace ve formě časopisu.¹⁴ Především či takřka výhradně jen studie hrají též jednoznačně prim v VfZ nebo v nově založeném, redakčně v Tübingen zakotveném *Journal of Modern European History*.¹⁵

Hlavní význam většiny časopisů centrální povahy však naopak spočívá v rozsáhlé recenzi (případně recensně polemické) činnosti. Lze to říci o tradičním a všeobjímajícím *Historische Zeitschrift*, o *Zeitschrift für historische Forschung* specializovaném na dějiny středověku a raného novověku, tedy časopisech s tematicky celoooborovým záběrem a dvou ústředních periodikách německé historiografie.¹⁶ Platí to ale i pro vynikající *Archiv für Sozialgeschichte*, pro *Vierteljahreshefte für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* nebo pro *Archiv für Kulturgeschichte*. Časopis *Neue politische Literatur* je pak periodikem plně se soustřeďujícím na souhrnné i jednotlivé recenze k novým a soudobým, zdaleka ne jen politickým, dějinám. Recensní, případně bibliografický zájem pak dominuje i řadě tematicky specializovaných historických časopisů, z nichž tu jmenujme např. vynikající *Informationen zur modernen Städtegeschichte*.

Nezanedbatelným problémem na německé dějepisné scéně je nepřehledná a nesnadno rozšířovatelná záplava konferenčních sborníků (ty přece jen ještě většinou mají nějaké souhrnné téma a lze je tedy jak dohledat, tak v nich najít články převážně opravdu k naznačené tematice) a „Festschriftů“, čili jubilejních publikací a posmrtných poct významným osobnostem dějepisné vědy. Konferenční sborníky (mezi nimiž ovšem je

¹⁴ Jako konkrétní příklad uveďme *Geschichte und Gesellschaft* 24/3 (1998), s. 349–497, který je zároveň tematickým sborníkem: Wolfgang Hardtwig (ed.), *Geschichtsbilder und Geschichtspolitik*, se studiemi Hans-Ulrich Thamera, Edgara Wolfruma, Martina Sabrowa a s rozsáhlými soubornými recensemi k tematice prolnutí dějepisu a politiky z pera Ralfa Possekela, Jürgen Daniele a Ingrid Gilcher-Holtey.

¹⁵ Prvé číslo tohoto vědeckého periodika, které nárokuje postavení prvního „celoevropského“ historického časopisu, je v režii Dirka Schumanna věnováno tématu „násílí a společnost po první světové válce.“ *JMEH* 1/1 (2003), s. 24–149.

¹⁶ Srv. sborník: Matthias Middel (ed.), *Historische Zeitschriften im internationalen Vergleich*, Leipzig 1999 a ze starší literatury: Theodor Schieder (ed.), *Hundert Jahre Historische Zeitschrift 1859–1959. Beiträge zu einer Geschichte der Historiographie in den deutschsprachigen Ländern*, München 1959.

řada zásadních a skvělých publikací) z velké části vznikají s cílem relativně snadno publikačním výstupem cílově „ospravedlnit“ přidělení finančních prostředků projektu, který jinak nemá monografický nebo ediční výstup (tím netvrdím, že všechny ediční nebo monografické výstupy někdy i velmi nákladných projektů jsou vědecky přínosné nebo občas dokonce i jen ospravedlnitelné).

„Festschriften“ jsou pak – řečeno s ironickou nadsázkou – především společenskou událostí, neboť oslavování jubilujících koryfeů je zažitý zvyk a účast na tomto rituálu je výrazem jak uznání lenní poslušnosti ze strany autora, tak i jeho nároku na budoucí podporu ze strany oslavence. Jen menší část oslavných publikací dokáže udržet tematickou sevřenost a jen výjimečně se i ostatní koryfejové obětují do té míry, že do „festschriftu“ některého ze svých přátel umístí opravdu významnou studii, kterou by si jinak šetřili pro sborníky, vydávané ve vlastní režii.¹⁷ Klíčový problém ovšem spočívá v tom, že je obtížné dohledat se tematicky zajímavých studií, umístěných z těch či oněch důvodů ve sborníku, jehož titul nic nenažnačuje o dané problematice.

Organisací, která profesně reprezentuje německou historickou obec, je Německý svaz historiků. Jeho úlohou je reprezentovat německé dějepisce a dějepisectví vnitrostátně i mezinárodně a též hájit zájmy oboru a členstva vůči politické reprezentaci, a to jak v ohledu praktickém (např. postavení dějepisu a akademické historiografie ve školství), tak v ideálním, tedy co se týče role dějepisu v německé společnosti a politice ve smyslu historické dimenze a odpovědnosti. Pragmaticky viděno, vytváří „Historikerverband“ jistou platformu pro setkávání historiků a zejména každý druhý rok organizuje spolkové sjezdy historiků (Historikertag). Vedle významné společenské reprezentace oboru (žurnalisté tyto události sledují s poměrně velkým zájmem a značně rozsáhle komentují jako svého druhu „psychoanalýzu“ německé společnosti) mají tyto sjezdy dominantně charakter veletrhů, na nichž jedni – většinou ti mladší – nabízejí svoji kompetenci a pracovní sílu, resp. snaží se zaujmout prezentací objevených či alespoň netradičních

¹⁷ Abych doložil, že přes vyjádřenou skepsi v Německu skutečně existují i jubilejní sborníky s vynikajícími příspěvky skutečně čelných představitelů oboru, uvedu sborník z konference, uspořádané Herder-Institutem a marburskou universitou k pětadesátinám Hanse Lemberga: Eduard Mühle (ed.), *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder. Studien zu Mittel- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Beiträge eines Kolloquiums zum 65. Geburtstag von Hans Lemberg*, Marburg 2001, srv. moji zprávu in: *ČČH 100* (2002), s. 179–180.

výsledků svých výzkumů a usilují tak o nabídky účasti na projektech nebo o krátkodobá zaměstnání (v Německu jsou běžné semestrální až několikaleté „záskoky“ – „Vertretung“ profesorů i asistentů, kteří obdrželi výzkumné stipendium, gastprofesuru do zahraničí atp. a uvolňují tak na jistou dobu své učitelské místo i universitní příjem).

Je prostě potřeba zaujmout „mandaríny“ oboru, členy nadačních rad, předsedy komisí, ale i nakladatele nebo šéfy institucí, které udílejí cílené knižní projekty. Sjezd je tedy přednostně veletrh témat, osob i pracovních šancí a je takovým, jaký si ho přihláškami nabízených sekcí historici udělají. (V tomto kontextu je třeba připomenout, že němečtí historikové již pochopili význam globalisace trhů práce a publikací a velmi pilně se zúčastňují i amerických historických sjezdů AHA nebo tradičně jazykově a literárně definovaných, dnes ale již do velké míry dějepisnými referáty a sekcemi naplněných výročních sjezdů amerických German Studies Association a Slavic Studies Association.) K přípravě a nahlášení sekce může být někdo motivován snahou vytýčit prostor pro nový obor (tak tomu bylo např. s dějinami žen, dějinami mentalit, ale např. i s dějinami některých sousedních národů, jimž německá historiografie nevěnovala pozornost), upozornit na své pracoviště, svoji pracovní skupinu nebo své – fungující – mezinárodní kontakty. Motivů je mnoho a sekcí bývá hodně přes sto. Většina se odehraje v tichosti a nezájmu většiny zúčastněných, cílem ovšem je stát se „událostí“ a přitáhnout pozornost pléna, žurnalistů i nakladatelů. To se povedlo např. roku 1998 na sjezdu ve Frankfurtu nad Mohanem, kde mladá generace historiků začala kácet „modly“ poválečného německého dějepisectví a odhalila nacistickou minulost takových osobností, jako byli Theodor Schieder, Werner Conze nebo Karl Dietrich Erdmann.¹⁸

Své sjezdy mají i suboborové svazy – pro nás nejnámější z nich je početně silný „Verband der Osteuropahistorikerinnen und -historiker“ čili svaz historiků východní Evropy. Odbornou tribunou historiků s touto specialisací jsou (s VOH ovšem neprovázané) Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, případně Zeitschrift für Osteuropaforschung. I tento specialisovaný svaz pořádá svá výroční zasedání s v mnoha ohledech podobnými charakteristikami jako u „velkého“ svazu historiků. Zájmem svazu je např. koordinace výzkumných aktivit s mezinárodním výzkumem na poli ruských a východoevropských dějin, sledování a referování probíha-

¹⁸ Marie Luise Recker (ed.), Intentionen – Wirklichkeiten. 42. Deutscher Historikertag in Frankfurt am Main 1998. Berichtsband, München 1999.

jících výzkumných projektů či práce s mladou generací oboru (Nachwuchsseminare).¹⁹

Obrátme nyní pozornost k historiografické produkci a pokusme se na bázi sond určit vzájemné kvantitativní proporce jednotlivých oblastí, epoch a témat. Prvou možností, jak se orientovat v mase současné produkce, je studium periodické historické bibliografie. Ta vychází v Německu každoročně – v návaznosti na informace o „works in progress“ v Jahrbuch für Historische Forschung – dílem „Pracovního společenství neuniversitních historických výzkumných zařízení v SRN“ coby supplement Historische Zeitschrift, a to jak v podobě CD-ROMu, tak klasicky knižně. Nejmladší koncem roku 2003 dostupný ročník byla bibliografie za rok 2001. Aby bylo možno eliminovat náhodná (např. jubilejní) nakupení studií k některým tématům, byl jako „stále ještě aktuální“, ale přesto vyrovnávací vzorek vzat o tři roky starší ročník 1998.²⁰ V úvodu z pera Christoha von Maltzahn se dočteme, že pro rok 1998 bylo s oporou v informacích 876 akademických i mimoakademických pracovišť zpracováno 2670 knižních i časopiseckých titulů, 1530 samostatných děl z Deutsche Nationalbibliographie a bibliografie německých děl, vycházejících v zahraničí, 4400 článků z 399 časopisů celého světa a 5530 příspěvků z 342 sborníků. O tři roky později von Maltzahn konstatoval, že bylo nahlášeno 2600 děl z 838 institutů a universit, 1700 děl z národní bibliografie, 430 prací nahlášených německými historickými instituty v zahraničí, 5590 článků ze 449 časopisů a 7200 studií z 453 sborníků. Přírůstek za ony tři roky tedy činí 3400 příspěvků, tedy asi čtvrtinu původního rozsahu. Jisté jde do jisté míry o zvýšení ohlašovací disciplíny a bibliografické důkladnosti, jako signál kvantitativního nárůstu publikací v historické vědě je však tuto informaci třeba brát velmi vážně.

Vzhledem k počítačové nekompetenci autora tohoto pojednání, bylo možno provést jen zcela jednoduché statistiky: V bibliografii je vhodné

¹⁹ Přehled o aktuálních výkonech německého výzkumu tzv. středovýchodní Evropy podává rozsáhlá souhrnná zpráva ředitele marburského Herderova Institutu: Eduard Mühle, Geschichte Ostmitteleuropas. Literaturbericht, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 52 (2001), s. 47–63, 122–138, 192–209 a 260–283. Pozoruhodný analytický pohled na stav výzkumu dějin této části německého sousedství podal v – bohužel zatím netištěné – přednášce v lipském GWZO 22. 6. 2001 Hans Lemberg pod názvem: Desiderate der Ostmitteleuropaforschung: Geschichte II.: 19. und 20. Jahrhundert. Děkuji mu tímto za zpřístupnění tohoto velmi podnětného textu.

²⁰ Horst Möller (ed.), Historische Bibliographie. Berichtsjahr 1998, München 1999, týž, Historische Bibliographie. Berichtsjahr 2001, München 2002.

podrobně vyhodnocovat především bezmála sedmisetstránkový (r. 2001 již více než osmisetstránkový) Chronologicko-systematický díl, zajímavé informace však obsahuje i všeobecný přehled. Pro jednotku hrubého kvantifikačního vyhodnocení obsahu bibliografie byla – při vědomí možné ohromné rozdílnosti, ale s ohledem na proveditelnost rešerše – zvolena jedna stránka záznamů. Jde tu tedy o pouhé naznačení proporcí a posunů, nikoliv o exaktní vyčíslení obsahových struktur, kde by ovšem bylo nutno též druhotně přezkoumávat rozřadovací kritéria a jejich uplatňování při klasifikaci podchycených prací. Obsahová struktura všeobecného oddílu bibliografie za léta 1998 a 2001 tedy vypadá (v pojmech, užitých autory bibliografie) následovně:

Tabulka 1: Tematické rozčlenění obsahu všeobecné části bibliografií za léta 1998 a 2001

Tematická skupina	1998	2001
Země a lid	2	3
Politické ideje a hnutí	1	1
Politika, stát, právo	4	5
Hospodářství a společnost	3	5
Publicistika a veřejné mínění	2	4
Válka a vojenství	0,5	1
Náboženství a církev	3	4
Kultura a umění	1	1
Vzdělání a školství	1	2
Věda a technika	1	5
Celkem stran	18,5	31

Tabulka ukazuje masivní takřka všeobecný (s výjimkou stagnujícího zájmu v oblasti dějin politických idejí a dějin kultury) kvantitativní nárůst prakticky všech skupin, nejzřetelněji u dějin vědy a techniky, následovně u publicistiky a veřejného mínění a za třetí u hospodářství a společnosti.

Chronologicko systematický díl bylo možno vyhodnocovat s ohledem na míru zájmu o jednotlivé epochy, jednak s pohledem na relaci zájmu německých badatelů o vlastní (teritoriálně se proměňující) Německo a o jiné evropské i světové země a oblasti. Připomeňme jen, že mezi studiemi, věnovanými dějinám „Německa“, ať již je budeme definovat jakkoliv, jsou započítány i početné práce zahraničních badatelů, zatímco záznamy o zahraniční problematice (s výjimkou německých témat v zahraničí: „Auslandsdeutsche, Deutsche Handelspolitik in Schweden...“, kdy se opět zaznamenává vše) jsou autorsky výhradně jen „německé“.

Geografické členění této části bibliografie se v chronologickém průběhu i v obou excerpovaných svazcích v důsledku skladby podchycených titulů poněkud odlišuje. Stablní a poněkud neobvyklé – zřejmě počtem excerpovaných jednotek dané – je oproti tomu zejména členění novějších a nejnovějších dějin: mezníkem není zánik „staré říše“ roku 1806, nýbrž počátek francouzské revoluce roku 1789 a dalším mezníkem je rok 1914, tedy počátek I. světové války a rok 1945, konec II. světové války – nástup nacismu tu, přes zvyšující se mezinárodní konsens o jeho periodisačním významu, zůstává nezohledněn.

V geografickém rozdělení Evropy se český čtenář setká s poněkud „náročnou“, byť i svým způsobem logickou, nomenklaturou a návazně se specifickým tříděním střední Evropy: Již od raného středověku je říše (vlastně ještě to ani nebyla svatá říše římská) nazývána „Deutsches Reich“. V rámci takto německy zpětně nacionalisovaného střeoevropského útvaru pak mezi jednotlivými historickými říšskými, resp. především aktuálně „spolkově německými“ zeměmi typu „Severní Porýní – Vestfálsko“ přicházejí Rakouské země – od r. 1648 Rakousko (Österreich). Děje se tak již dlouho před tím, než se z temnot vynoří prvá listina se slavnou zmínkou o „Ostarichi“. Ze svazku „německé říše“ či přímo „Německa“ se Rakousko v bibliografii osamostatňuje až k roku 1815. V rámci Rakouska pak nalezneme informace o dějinách českého státu. Laik by si myslel, že nejspíše byl součástí některé dnešní spolkové země SRN. Na „Prusko“ ovšem autoři kupodivu nezapomněli, takže např. středověký Královec není třeba hledat

v rámci SSSR. K bibliografickému osamostatnění českého státu dochází až od vzniku Československa roku 1918.²¹

Nepřipomínám tu tyto historicko geografické problémy s ohledem na možné ublížení sebevědomí nacionálně uvědomělých Čechů (Uhry a v jejich rámci jak dnešní Slovensko, tak i Maďarsko figurují až do r. 1914 nerozlišeně v rámci „východní Evropy“), ale spíše proto, abych připomněl dodnes živou závažnost německo nacionální – bibliografické – tradice, především však nutnou problematičnost následujícího jednoduchého kvantitativního vyhodnocení této bibliografie. Regionálně – chronologickou tabulku, sledující situaci od počátku středověku po konec 20. století jsem rozdělil rokem 1914 na dvě části tak, jak se zásadně proměnila skladba rozpisu podchycovaných států a oblastí. Následující tabulka byla sumarizována ze dvou excerpovaných ročníků dohromady, aby se tak minimalisovaly náhodné výkyvy zájmu.

Tabulka 2: Tematické a chronologické rozčlenění regionálně chronologické části bibliografií za léta 1998 a 2001 pro léta 476–1914 (v procentech)

Časové období:	476–1500	1500–1789	1789–1914
Německo	54,0	62,7	70,7
Rakousko	3,9	3,3	4,7
Švýcarsko	–	1,9	2,6
Nizozemí	–	3,3	0,7
Británie	3,9	6,4	3,5
Francie	14,6	7,3	5,6

²¹ „Omluvou“ pro sestavovatele bibliografie je minimální výskyt citací děl o českých dějinách. Není divu: pro bibliografii je ze všech českých periodik excerpován jen Český časopis historický, z bohemikálně orientovaných zahraničních časopisů mnichovská Bohemia a marburský Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung. Do masy podchycené časopisecké produkce se nedostal ani české problematice pohostinný americký Journal of Austrian Studies.

Časové období:	476–1500	1500–1789	1789–1914
Iberská oblast	3,1	1,9	0,9
Itálie a Vatikán	8,0	4,0	2,9
Byzanc, Jihovýchodní Evropa, Turecko	6,8	1,7	1,8
Východní Evropa a Rusko	3,4	5,6	5,3
Severní Evropa	2,3	1,9	1,3
100%	192	239,5	274,5

Již z první tabulky je zřejmé, že váha svaté říše římské, resp. poté Maloněmecka a vilémovské říše v souhrnu německé dějepisné produkce kontinuálně roste (z 54 % ve středověku na 63 % a 71 % pro „dlouhé“ 19. století). Druhá tabulka ukazuje jisté přechodné zpomalení, nikoliv však zvrácení tohoto trendu: pro „krátké 20. století“ je v bibliografii podíl zájmu o Německo roven 72 % dějepisné produkce do roku 1945 a 79 % pro poválečnou dobu. I tak je ovšem podíl zájmu německého dějepisného cechu o dějiny za hranicemi „domácí“ oblasti ohromný a imponující (zejména ve srovnání s jinými, dominantně nacionálně orientovanými historiografiemi).²² Je ovšem zajímavé, jak malý podíl pozornosti je německými historiky věnován „Rakousku“, byť (mj. právě s ohledem na český stát) šlo o mimořádně významná říšská teritoria, většinou se sídelním městem císaře, v 19. století pak o závažnou součást dominantně německy určeného středoevropského prostoru. Rakouský podíl se pohybuje okolo 4 %, ve 20. století klesá pod 3 %. Zhruba poloviční je pak ve srovnání s Rakouskem podíl Švýcarska, které v bibliografii samostatně figuruje od počátku novověku. Ve 20. století již takřka dotahuje na rakouskou úroveň.

²² Srv. Jiří Pešek, České a světové dějepisectví v současnosti, in: VII. sjezd českých historiků – Praha 24.–26. září 1993, Praha 1994, s. 97–107.

Tabulka 3: Tematické a chronologické rozčlenění regionálně chronologické části bibliografií za léta 1998 a 2001 pro léta 1914–2000 (v procentech)

Časové období:	1914–1945	1945–2000
Německo	71,7	78,5
Rakousko	2,4	2,8
Švýcarsko	2,9	1,4
Belgie a Nizozemí	0,9	0,6
Británie a Irsko	2,4	1,9
Francie	2,4	1,7
Španělsko	0,9	0,6
Itálie a Vatikán	2,4	1,4
Balkán	1,2	1,7
Maďarsko	0,9	1,1
Československo	2,4	1,7
Polsko	1,8	2,2
SSSR	5,3	2,2
Severní Evropa	2,4	2,2
100 %	170,5	180,5

Nejvýznamnější oblastí zájmu německých historiků mimo hranice svaté říše římské je Francie. Nejzřetelnější je to pro středověk, kdy ovšem situace poněkud moderuje nadobycí živý zájem badatelů o raně středověké dějiny území, posléze definovaného jako západofranská říše, pozdější Francie. Pro středověk si Francie nárokuje 15 % vší německé medievistické literatury oproti jen 8 % pozornosti, věnované středověké Itálii a papežství a šestiprocentnímu podílu zájmu o Byzanc a jihovýchodní Evropu (v tom rámci i o křížové výpravy). Pro raný novověk trvá pro oblasti mimo říši dominance, ovšem již daleko slabšího, zájmu o Francii (7 %), následován tentokrát zájmem o raně novověkou Británii (6 %) a o východní Evropu a Rusko (5,5 %). I pro 19. století vede v neněmeckých oblastech Francie s 5,5 % zájmu, opět následována východní Evropou a Ruskem (5 %) a tentokrát Rakouskem (4,5 %). Je zajímavé, že pouze východní Evropa a Rusko si v průběhu dějinných období jako jediná oblast zachovala v absolutních číslech stoupající tendenci zájmu. Nejspíše je to dáno existencí samostatného a dobře etablovaného studijního oboru „Osteuropageschichte“, který nemá žádný protějšek v nějakých „dějinách západní Evropy“. U Iberského poloostrova, Francie, Itálie, jihovýchodní i severovýchodní Evropy jde naopak o trvalý pokles německé badatelské přítomnosti od středověku do 19. století, a to jak v absolutním rozsahu, tak ještě výrazněji v procentuálním vyjádření.

Když do sledování sestupného trendu zájmu o neněmecké oblasti Evropy zahrneme i „krátké 20. století“, jak ho podává druhá tabulka, zjistíme, že tato tendence pokračuje stále dramatictější. Jestliže pro středověk připadalo na země Evropy mimo území říše přes 40 % publikací, pro léta 1914–1945 to bylo 28 % pro neněmecké země a pro druhou polovinu 20. století dokonce již jen asi 22 %. Tento trend přitom platí nejen v relativním vyjádření, nýbrž i v absolutních počtech publikovaných studií. Pokles zájmu přitom relativně nejhůře postihuje západní Evropu, zatímco německá střední a východní Evropa, především ovšem sovětská říše, se drží relativně lépe. Sovětský svaz je pro léta 1914–45 nejintenzivněji zkoumaná země mimo Německo samo (5,3 %). Je zřejmé, že klíčovou roli při zpracovávání zahraničních témat hraje jednak dostupnost pramenů (z bibliografie je zřejmý rozvoj bádání o dějinách SSSR, vycházející z ruského otevření dosud zcela zavřených nebo jen těžko přístupných archivů a fondů, ovšem také ze snahy udržet v tomto směru krok s ohromným nástupem amerického „historicko sovětologického“ výzkumu), jednak zvažovaný význam zahraniční oblasti a tematiky pro vlastní dějiny Německa. Dovolím

si však nadhodit tezi, že svůj odraz tu nalézá i skutečnost, že stále větší podíl na objemu historiografické literatury akademické i mimoakademické regionální provenience zaujímá – co do řemeslné i jazykové náročnosti relativně snadno zhotovitelná – produkce k dějinám 20. století, opírající se o dobře dostupný německý, strojopisný nebo dokonce tištěný pramenný materiál. Je to do velké míry i odraz trvalého zájmu o nacistickou epochu německých dějin.

Velkou – deklarovanou – módou posledních let jsou „mimoevropské dějiny“. Bibliografie – která má mimoevropské oblasti vyčleněny mimo jednotlivá chronologická období – ovšem ukazuje, že podíl dějin Asie, Ameriky, Afriky a Austrálie v německé historiografické produkci činí dohromady „jen“ asi 6 %, přičemž podíl této skupiny prací, v níž dvě pětiny patří Asii a dvě pětiny Americe, především ovšem USA, nestoupá. Lze tedy usuzovat, že onen trend či móda, která se projevuje např. studentským zájmem o kursy mimoevropských dějin, má dosud spíše receptivní charakter.

Jako korektiv pro obraz, který jsem právě načrtl na bázi rozboru ročních bibliografií, jsem zvolil sondu do recensní rubriky ústředního německého historického časopisu – *Historische Zeitschrift*. Je to v principu konservativní, výborně orientovaný časopis, který klade velký, snad až rozhodující důraz na souborné recenze (*Neue historische Literatur*) a zejména na systematické recensování monografií, edic a významných sborníků. Je samozřejmé, že právě recensní činnost může sama redakce, v jejímž čele stojí frankfurtský profesor a již po léta jedna z klíčových osobností německého dějepisectví – Lothar Gall, iniciovat jen z části a že tedy tato rubrika dosti podstatně odráží jak produkci, tak receptivní zájem oboru. Recensovány jsou knihy bez rozdílu země a jazyka původu, recensenty jsou ovšem až na výjimky němečtí historikové. Za bázi rozboru byly (s ohledem na momentální dostupnost) vzaty dva (vždy dvojité) ročníky 267/268 a 274/275 z let 1998/99 a 2002.

Jedna rovina tázání směřovala opět k podílu německé tematiky a k geografickému rozvržení ostatních oblastí recensentského zájmu, druhý směr se zaměřil (tentokrát z kapacitních důvodů pouze v omezení na 19. a 20. století) na tematický rozbor podchycené literatury. Sledovanou jednotkou byl tentokrát každý jednotlivý recensovaný titul knihy, přičemž nebylo možno soustavně pročítat oněch dohromady asi 1600 stran recensí a většinou se bylo nutno spokojit s informací, kterou poskytuje sám titul knihy.

Tabulka 4: Regionální vazba recensované literatury na geografické oblasti (v procentech)

Teritorium	Středověk	Raný novověk
Svatá říše římská	35,9	42,6
Rakousko	–	3,2
Švýcarsko	1,3	1,1
Nizozemí	1,3	4,8
Británie	6,4	11,8
Francie	6,4	7,0
Španělsko	0	1,1
Itálie a Vatikán	8,3	4,5
Byzanc a křižáci	9	0
Polsko	0,6	1,1
Rusko	0	2,7
Severní Evropa	2,6	1,6
Celoevropská témata	28,2	16,6
Amerika	–	1,9
100%	156	187

Je zřejmé, že geograficky neurčitelná, v podstatě více či méně napříč Evropou procházející témata tu podstatně snížila podíl literatury, věnova-

né svaté říši římské – ať již jako nadnárodnímu středoevropskému útvaru nebo jako předobrazu moderního německého národního státu. 36 % pro středověk a (pro srovnání včetně Rakouska) 46 % pro raný novověk je podstatně (vždy prakticky o 20 %) méně než jak naznačoval rozbor ročních bibliografií. Jinak tu zaujme především menší zájem o středověkou Francii, podstatně větší zájem o raně novověkou Británii, nižší zájem o Polsko a Rusko a skutečně nulový zájem o středověkou a raně novověkou bohemikální, uherskou nebo jihoslovanskou problematiku. Německé středověkářské a raně novověké bádání prostě nebere událostní, procesuální ani strukturální vývoj na východě říše a těsně za její východní hranicí na vědomí. Polsko je tu – nepřilíš frekventovanou – výjimkou. Ale ani Rakousko (s celkem šesti recenzovanými knihami za čtyři ročníky HZ) nepatří zrovna k přednostním objektům zájmu německých historiků starších dějin, ač zde – na střídačku s Prahou – sídlili panovníci státu, který si dnes Německo zpětně přisvojuje jako národní a ač se tu publikuje jazykem pro většinu německých historiků vcelku srozumitelným.

Zájem o literaturu, věnovanou Německu a jeho zahraničním partnerům v 19. a 20. století (zde bylo pro jednoduchost nutno respektovat celý výměr příslušné rubriky a resignovat na citlivější vnitřní chronologické členění) ukazuje následující tabulka (údaje na 0,5 značí literaturu, která se zabývá více než jednou neněmeckou zemí – jednotka tu byla rozdělena):

Tabulka 5: Regionální vazba recenzované literatury k dějinám 19. a 20. stol. na geografické oblasti

Teritorium	Literatura o oblasti samotné	Vztahy s Německem
Německo	316	–
Rakousko	17,5	1
Švýcarsko	8	0
Benelux	3	0
Velká Británie	12,5	7

Teritorium	Literatura o oblasti samotné	Vztahy s Německem
Francie	20,5	12
Španělsko	3	1
Itálie a Vatikán	10	3
Balkán	2	0
Československo	4,5	1
Polsko a východní Evropa	6,5	0
Rusko a SSSR	19,5	5
Finsko	1	0
Evropa jako celek	34,5	1
USA	13	8
Ostatní svět a globální témata	14,5	3
Celkem (bez Německa)	485 (169)	42

Tabulka ukazuje, že pro 19. a 20. století činí podíl ryze vnitroněmecké problematiky 60 % a po započtení i vztahových témat 68 % vší recenzované produkce. To je sice nikoliv o mnoho, ale přece jen ještě lepší než při vlastní, bibliografii podchycené produkci. Odmyslíme-li si celoevropskou tematiku, pak největší, šestiprocentní, zájem platí Francii, následované (bezmála 5 %) Ruskem, resp. SSSR, USA (4 %) a Velkou Británií (4 %). Konečně pro poslední dvě staletí se podstatného zájmu dočkalo i Rakous-

ko, ať již jako habsburská monarchie nebo – v daleko menší míře – jako soused a expanzní cíl Německa. Oproti tomu zcela nebo takřka zcela zmizel z ohniska pozornosti celý evropský sever a nesovětské (ovšem také již neněmecké) Baltikum, na západě Nizozemí, na východě Maďarsko, takřka zcela Polsko a s malou výjimkou i celý Balkán. V tomto kontextu je skoro zázrak, že se v těchto podmínkách dostalo poměrně význačné pozornosti československé tematice (2 %). Jistě – pro východní, severní i jihovýchodní Evropu existují speciální časopisy, ale ty čte prakticky jen úzký okruh odborníků. Nemohu jistě vyloučit, že by soustavné řešerše v ZHF, zaměřeném na středověk a raný novověk, v VSWG, které se snaží hrát roli mostu mezi dějepisy, ekonomii a sociologií nebo snad v zaměření článků „bielefeldských“ GuG ukázaly poněkud jiný obraz, ale vše spíše hovoří pro to, že zájem německých historiků či alespoň redakce HZ je soustředěn na dnešní teritorium Spolkové republiky a v potaz jsou brány pouze velmoci, které politicky nebo i hospodářsky či kulturně ovlivňovaly vývoj německých dějin. Oproti tomu sousedé zájem takřka nevzbuzují.

Pokusme se ještě v poslední, pouze pro 19. a 20. století zpracované sondě do recenzních rubrik čtyř svazků HZ 1998/99 a 2002 prozkoumat, jaké tematické oblasti zajímají německé historiky jako recensenty. Při definici témat jsem vycházel z (redukované) nomenklatury výročních bibliografií, kterou jsem ovšem rozšířil o samostatnou historiografii.

Tabulka 6: Tematická skladba recensované literatury k dějinám 19. a 20. stol.

	Německo	Něm./Zahr.	Zahraničí	Celkem
Politické ideje a hnutí	34	8	26	68
Politika, stát, právo	145	27	89	261
Hospodářství a společnost	50	3	26	79
Válka a vojenství	9	0	6	15
Náboženství a církev, antisemitismus	24	1	10	35
Kultura a umění	15	1	7	23

	Německo	Něm./Zahr.	Zahraničí	Celkem
Vzdělání a výchova	11	0	1	12
Věda a technika	10	1	0	11
Historiografie	18	1	3	22
Celkem	316	42	168	526

Tabulka je jistě odrazem mého subjektivního kódování jednotlivých knih a zpracována někým jiným, mohla by vyhlížet poněkud jinak. Rozhodnout, kdy se např. ještě jedná o dějiny politických idejí a kdy již o historii denní politiky, kdy o výzkum antisemitských postojů na úrovni teoretické a kdy již o popis politického teroru, není vždy snadné jednoznačně určit. Je ale zřejmé, že z názvů prací nelze usuzovat na zájem o každodennost, antropologii, mentality atd. Zdánlivě (?) trvá primát vnitřní i zahraniční politiky, doprovázený zájmem o hospodářské a společenské aspekty domácího i zahraničního vývoje. Upoutá i výraznější podíl prací o církvi a církevní politice, náboženství a ovšem antisemitismu. Za zmínku stojí i zájem o německé dějepisectví (pro historiky je ovšem zájem o vlastní obor typický). Umění, kultura, vzdělání, ani věda a technika oproti tomu významnějším způsobem zájem recenzentů nepřitahují.

I přes můj velký respekt ke statistikám jsem si vědom, že i kdybych podstatně zmnožil excerpční bázi tohoto příspěvku a zjemnil kritéria analýzy, nedovolovala by přece velikost jednotlivých podskupin jemnější a interpretačně slibnější vyhodnocení. Nezbyvá tedy než se začíst do časopisů, knih i recenzních rubrik a pokusit se zformulovat jakýsi, analyticky ovšem nepodložený kvalitativní názor o zaměření a preferencích německé historiografie. To, co však stejně bude unikat a co lze podchytit pouze individuálně formou kritických recenzí, je kvalita analýz, polemik i velkých syntéz. Postihnout tuto hodnotu při gigantickém, výše zmíněném objemu německé historiografické produkce, je ovšem zhoľa nemožné.

Obrátíme-li tedy naši pozornost k dějepisecké produkci a položíme-li si – i s oporou ve výše publikovaných tabulkách – otázku, které období je v Německu badatelsky a publikačně nejfrekventovanější, zjistíme velmi rychle, že je to 20. století a v jeho rámci zejména oněch smutně proslulých

13 nacistických let. V poslední době se velkému zájmu těší ale i bezprostředně poválečné období a zhruba první dekáda dějin NDR. Až za těmito „privilegovanými“ epochami následují dějiny vilémovského Německa, resp. celého 19. století. Je ovšem nutno vidět, že velká výročí dovedou tuto strukturu masivně narušit koncentrací pozornosti k některému fenoménu a tedy i období německých dějin. Jako příklad je možno uvést celoevropsky či celosvětově s velkou pozorností sledované výročí revoluce 1848, které se v Německu projevilo doslova záplavou kvalitních odborných publikací, o vlně „populáru“ nemluvě.²³

Produkce ke starším dějinám, tedy k epoše raného novověku (ale vlastně již k první polovině 19. století) a středověku, je méně početná a především je méně souvislé i tematické badatelské pokrytí těchto epoch. Důvod je jednoduchý: výzkum starších období vyžaduje od historiků podstatně větší vklad řemeslných dovedností než „strojopisná“ období. Klíčový problém tu představuje rychlý ústup znalosti latiny mezi studenty – řada univerzit již zrušila „malé latinum“, resp. umožnila jeho náhradu zvládnutím další moderní cizí řeči. Na univerzitách se standardně nevyučuje latinská paleografie (zde hraje velkou negativní roli v Německu tradiční vyčlenění studia pomocných věd historických a archivnictví jako postgraduálního oboru, provozovaného mimo university na specializovaných učilištích v Marburgu nad Lahnem, v Mnichově a nejnověji i v Postupimi). Běžní studenti dějepisu nejsou tedy pro jazykově a paleograficky obtížně zvládnutelný středověký a raně novověký pramenný materiál právě ideálně vyzbrojeni. Na tuto „řemeslně“ obtížnou, byť i nad jiné romantickou cestu se proto vydávají jen ti, kdo jsou vlastně jen z ideálních důvodů ochotni dodatečně investovat čas a práci.

Problémem je i to, že se v posledních desetiletích v Německu vědecky charismatické a metodologicky inovativní osobnosti rekrutují v nesrovnatelně větší míře z řad badatelů o dvacátém století než z prostředí výzkumu starších epoch. (Jistě tu lze uvést protiargument, že např. i nedávno zesnulí badatelé Volker Press, Ferdinand Seibt či F. van Dülmen podnítili řadu svých žáků k inovativním pohledům na minulost a otevřeli dějepisné vědě nové obzory.) Poměrně výrazný společenský zájem o moderní, resp. soudobé dějiny pak apriorně strhuje zájem studentů a mladých badatelů k těmto obdobím.

²³ Srv.: Jiří Pešek, *Revoluce 1848/49 očima německé historiografie let 1997–2002*, ČČH 101 (2003), s. 376–381.

Zásadní a zejména dlouhodobý obrat studentského zájmu nepřineslo ani nasazení computerových metod na středověký materiál, ani etablování nových forem diskursu (dějiny mentalit, historická antropologie, nová kulturní historie atd.). „Velký úspěch“ – a ten potřebuje každý mladý historik – je tu totiž více než v mladších obdobích vázán na objev pramenů s nadstandardní výpovědní hodnotou. Přitom čím hlouběji do minulosti, tím skoupěji se vyskytují takové „nadstandardní“ prameny, umožňující plné rozvinutí postmoderního metodického arsenálu. Procházíme-li recensní rubriky *Zeitschrift für historische Forschung*, specialisovaného na pozdní středověk a raný novověk, nebo listujeme-li např. v *Archiv für Kulturgeschichte*, setkáváme se – pochopitelně – daleko spíše s výsledky namáhavé a dlouho trvající práce, které však ocení zase jen specialista, než s – byť i jen široké historické obci – srozumitelnými a atraktivními publikacemi. To odrazuje velkou část mladé generace.

Co do tematických oborů dominují recensované produkci – jak jsem výše ukázal – politické a po nich s odstupem snad zejména sociální dějiny.²⁴ U politických dějin došlo v minulých desetiletích k podstatné proměně od deskriptivních prací k strukturálním, komparativním a samozřejmě i svého druhu tematicky smíšeným přístupům, které kombinují politicko-historické tázání se sociálně-historickou tematisací nebo i dalšími způsoby uchopení témat.²⁵ Zajímavá je tu např. aktuální reinterpretace kulturních dějin, prováděná z hlediska politických a sociálních dějin.²⁶

²⁴ Srv. Sandkühlerův příspěvek o soudobých dějinách in: Christoph Cornelißen (ed.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Frankfurt a.M. 2000, s. 114–129, kde autor vysvětluje aktuální trend pojímat soudobé dějiny primárně jako sociální dějiny.

²⁵ Do jaké míry se tento proces týká i moderních německých církevních dějin ukazuje studie Miroslava Kunštáta v tomto sborníku.

²⁶ Tak Wolfgang J. Mommsen ve studii o dějepiscectví na konci 20. století in: Cornelißen (ed.), *Geschichtswissenschaften*, s. 26–38, říká na s. 33: „Známa slova Maxe Webera by bylo možno adaptovat v tom smyslu, že dnes je rozhodující, že jsme ochotni přičítat kulturním postojům a kulturně konstituovaným chováním v souvislostech společenských proměn větší hodnotu než před nedávným časem. Kulturní vzorce chování a mimoekonomické nutnosti pak rozhodují o právě platném smíšeném poměru ideálních a materiálních zájmů, které určují jednání lidí.“ K problematice masové kultury dále Srv.: Kaspar Maase, *Grenzloses Vergnügen. Der Aufstieg der Massenkultur 1850–1970*, Frankfurt a.M. 1997 a Wolfgang Hardtwig/Hans Ulrich Wehler (edd.), *Kulturgeschichte heute*, Göttingen 1996, resp. nejnovější shrnutí problematiky s rozsáhlou komentovanou bibliografií do r. 2001: Hans-Ulrich Wehler, *Das Duell zwischen Sozialgeschichte und Kulturgeschichte: die deutsche Kontroverse im Kontext der westlichen Historiographie*, Francia 28/3 (2001), s. 103–110.

Přes jistou nepříjemnou „anonymitu“ jednajících osob a skupin zůstávají i sociální dějiny – opět v celé řadě modifikací tohoto přístupu k materiálu – v popředí zájmu. Je to dáno i tím, že dnes na kariéerním vrcholu (nebo těsně za vrcholem) badatelské i učitelské kariéry stojí generace historiků, která se prvými knihami představila v průběhu 60. let. Je to generace „žáků Conzeho a Schiedera“ (platí to i o badatelích, kteří u těchto dvou proroků sociálních dějin přímo nestudovali, přece však byli ovlivněni jimi způsobenou změnou paradigmatu). Generace, kterou můžeme charakterisovat jmény Hans-Ulrich Wehler, Hans Mommsen, Jürgen Kocka nebo Manfred Hildermeier také již plně vstřebala podněty školy Annales a americké New cultural history a předala je jako standard svým žákům.²⁷ Podstatné je, že na takto vytvořené bázi došlo k mezinárodnímu srůstání výzkumných a publikačních aktivit.

Pro důsledky plošného dopadu „sociálně historického obratu“ je typické, že velmi podstatně ubylo prací kupříkladu k „tradičním“ dějinám vysoké diplomacie a mezinárodních vztahů (stranou ponechávám zcela současnou problematiku, „obsluhovanou“ ovšem spíše politology). Zde nejsou moderní postupy snadno aplikovatelné a pouhé kupení podrobné fakticity k diplomatickým jednáním, smlouvám i krachům metodologicky odkazuje k 19. století. Je otázkou, zda a kdy se podaří právě pro takový konservativní a vývojově ustrnulý obor aplikovat momenty komunikačních a mentalitních dějin jako klíč k jeho novému „otevření“.

Poměrně stabilní pozici si uchovávají i hospodářské dějiny, nikoliv v poslední řadě díky tomu, že se velmi úspěšně dokázaly integrovat do výzkumu dějin nacismu (arisace, konfiskace, resp. celková exploatace dobytých územích, hospodářské podnikání SS atd.) Trvalý zájem publika, navíc procházející chronologicky napříč všemi epochami, si udržují i dějiny kaž-

²⁷ Výrazně se to projevuje např. v publikacích typu úvodu do studia dějepisu. Srv. moji recenzi: Christoph Cornelißen (ed.), *Geschichtswissenschaften. Eine Einführung*, Frankfurt a.M. 2000; Joachim Eibach/Günther Lottes (edd.), *Kompass der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 2002; Stefan Jordan (ed.), *Lexikon Geschichtswissenschaft. Hundert Grundbegriffe*, Stuttgart 2002, in: ČCH 101 (2003), s. 382–387. Dále srv. např. Manfred Asendorf (red.), *Geschichte. Lexikon der wissenschaftlichen Grundbegriffe*, Reinbek bei Hamburg 1994; Chris Lorenz, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in die Geschichtstheorie*, Köln 1997; Ernst Schulin, *Deutsche und amerikanische Geschichtswissenschaft. Wechselseitige Impulse im 19. und 20. Jahrhundert*, in: Ernst Schulin, *Arbeit an der Geschichte. Etappen der Historisierung auf dem Weg zur Moderne*, Frankfurt a. M. 1997, s. 164–191.

dodennosti, obor, který integruje více oborů a díky svému komplexnímu záběru umožňuje poměrně zajímavě až atraktivně literárně zprostředkovat řadu výzkumů, které by jinak zůstaly vyhrazeny příliš úzké odborné veřejnosti. Stabilní, byť i nikoliv právě čelné postavení podržují dějiny měst a urbanisace. Poměrně pravidelně se objevují nové příspěvky k dějinám vědy a vzdělanosti (doba konjunktury dějin universit je však již pravděpodobně za námi). Všechny obory publikačně „těží“ z toho, že se stalo „módním“ přezkoumávat jejich situaci v době nacismu. Tento dlouhá desetiletí zamlčovaný či dokonce potlačovaný aspekt umožňuje jednak podstatně reinterpretovat řadu vývojových trendů, událostí či personálních proměn v popředí oborů ve 30. a 40. letech, jednak přezkoumat tradiční interpretace oné doby, tak jak je nabízela generace autorů s osobní zkušeností NSDAP. Navíc se zde otevírá cesta k pochopení a přehodnocení poválečných triumfů vědců, kteří podložili jak základy své kariéry a obecně uznávaného postavení v čele vědeckých obcí velmi „hnědými“ výzkumy, tak v řadě ohledů opřeli celkovou poválečnou modernisaci svých oborů o inovace, vyvinuté ve službách nacismu.

Vrcholně módními obory, které přitahují pozornost čtenářů, komisí, udělujících výzkumné granty a v neposlední řadě i studentských mas, které svojí účastí v posluchárnách a seminárních místnostech „hlasují“ o aktuálnosti témat a oborů (s odstupem několika let se toto hlasování projevuje posuny tematických těžišť obhájených a publikovaných magisterských prací a disertací), jsou na prvním místě komunikační dějiny (Kommunikationsgeschichte), následované přece jen již příliš zažitými dějinami žen (Frauengeschichte) a genderu a ovšem dějinami mentalit, často v projekci do dějin každodennosti. Samozřejmě je i kombinace těchto tří špičkově úspěšných tematických okruhů.²⁸ Je samozřejmé, že celá řada prací k těmto tématům má dosud poměrně jednoduchou, deskriptivní podobu nebo jde o spíše ilustrování apriorních tezí, to podstatné je však intenzivní proces „zarůstání“ těchto tematických okruhů do běžného diskursu jednotlivých epoch a oborů dějepisného výzkumu a tedy obohacení pohledů na ty či ony tradiční obory dějin.

Svého druhu „motorem“ metodických i tematických inovací v německém dějepisectví je již od 80. let výzkum dějin nacismu, II. světové války a nacistické agrese, dějin evropského holocaustu a zločinů na slovanském

²⁸ Chris Lorenz, *Postmoderne Herausforderungen an die Gesellschaftsgeschichte?*, *Geschichte und Gesellschaft* 24 (1998), s. 617–632.

i romském obyvatelstvu střední a východní Evropy. Patří sem ovšem i takové tematické okruhy jako je německý odboj a odpor vůči nacismu, utrpení drobných lidí v každodenních podmínkách bombardovací války i při přechodu (zejména východní) fronty, masivně vědecky i publicisticky zkoumaný útěk, vyhnání a transfer německého obyvatelstva z východní a střední Evropy na území dnešního Německa. Tato témata mají ohromné publicistické či mediální echo a trvalý čtenářský zájem zaručuje i ochotu nakladatelů investovat do vydání někdy i velmi speciálních monografií. Podstatný impuls byl výzkumu v této oblasti dán postupným navracením nebo mikrofišovou a internetovou publikací amerických kořistních archivních materiálů od 60. let, zejména však od 90. let otevíráním ruských a širě postsovětských evropských archivů. Na této bázi se monumentálně rozvinul pramenný výzkum, který svým bohatstvím umožňuje historikům aplikovat řadu metod či postupů a způsobů tázání, které jinak blokuje omezená pramenná základna.

Aktuální politické debaty, vyvolávané mediálními „událostmi“ či čtenářsky úspěšnými populárně historickými knihami, sice opakovaně zmiňují „německé dějepisné sebetřýznění“ (Hohmannova aféra z podzimu 2003), případně se opakovaně objevují pokusy posunout Němce doby nacismu do role oběti (debata let 2002/03 o Svazem vyhnanců organizovaném berlínském Centru proti vyhánění,²⁹ respektive debata o spojenecké bombardovací ofenzivě proti civilním cílům nacistického Německa, vyvolaná knihou J. Fridricha, Požár³⁰), výsledkem politických, publicistických i dějepisných úvah na toto téma však je vždy znovu konstatování o nutnosti výzkumu i celospolečenské diskuse těchto kapitol německých dějin.³¹ Ke slovu totiž v Německu vždy nakonec přece jen přijdou „nudní“ dějepisní odborníci, znalí historických pramenů, metod jejich analýzy a ovšem i toho, co už

²⁹ Srv. nejnověji Dieter Bingen/Włodzimierz Borodziej/Stefan Troebst (edd.), *Vertreibungen europäisch erinnern? Historische Erfahrungen. Vergangenheitspolitik – Zukunftskonzeption*, Wiesbaden 2003.

³⁰ Jörg Friedrich, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*, München 2002 a Lotmar Kettenacker (ed.), *Ein Volk von Opfern? Die neue Debatte um den Bombenkrieg 1940–45*, Berlin 2003.

³¹ Charakterisovat tuto problematiku prostřednictvím nejvýznamnějších děl k tématům nacistické epochy, vydaných v minulých letech, asi nelze. Postačí snad proto pouhý odkaz na slavnou „černou řadu“ Fischer Taschenbuch Verlag. V letošním roce v ní vyšel tematický i metodami zajímavý mezinárodní sborník: Christoph Cornelißen/Lutz Klinkhammer/Wolfgang Schwentker (edd.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, Frankfurt am Main 2003.

bylo k tématu edičně zpřístupněno, napsáno a v mezinárodní komunitě prodiskutováno...³²

Specifickou oblastí moderních dějin se po spojení Německa a „okupaci“ východoněmeckých historiografických pracovišť zásobní garniturou západoněmecké historiografie stal výzkum dějin NDR. Jde o značně komplexní, co do objemu fascinující, do velké míry však ve stadiu materiálového zlatokopectví, mj. zatím bez německo německých komparativních studií a bez silnějšího zasazení problematiky do kontextů evropských, středoevropských a východoevropských dějin zůstávající výzkum, realizovaný na celé řadě pracovišť. Ve prospěch tohoto výrazně prosperujícího odvětví německého dějepisceví je však nutno říci, že bylo od samého počátku budováno s vědomím moderní sociokulturní úrovně historiografického diskursu. Velkou výhodou znamenala skutečnost, že se koncipování nového dějepisného výzkumu „nových spolkových zemí“ od počátku účastnila řada renomovaných německo-amerických badatelů (George Iggers, Konrad H. Jarausch), kteří do něj vnesli mnoho modernizačních impulsů.

Tato situace je velmi zřetelná zejména ve srovnání s početnou skupinou studií (o historické publicistice nemluvě), obírajících se dějinami „ztracených německých území“ na východě Evropy nebo osudy německých kolonistů na Balkáně, v Pobaltí nebo Rusku, tak, jak je na nejvyšší úrovni sumarizuje státem subvencovaná řada syntéz nakladatelství Siedler „Deutsche Geschichte im Osten Europas“. Řada jejích svazků je – odhlédneme-li od často velmi zřetelné politické tendence – po metodické stránce hůře než tradicionalistická.³³ Není přitom nutno vstupovat na území postmoderních metodologických výbojů – konkrétní monografie dokazují, že právě výše zmiňovaná kombinace politických, sociálních, hospodářských, všedních a kulturních dějin, prozkoumaných na solidní, událostmi 90. let

³² Bylo by např. až žertovné, není-li to ovšem k pláči, s jakou důsledností např. zastánci zřízení berlínského „Centra proti vyhánění“ odmítají brát na vědomí existenci takových úspěšně završených edičních projektů, jako je: Włodzimierz Borodziej/Hans Lemberg (edd.), „Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...“ Die Deutschen östlich von Oder und Neisse 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven. Bd 1: Zentrale Behörden (ed. W. Borodziej), Wojewodschaft Allenstein (ed. Claudia Kraft), Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 4/1, Verlag Herder-Institut Marburg 2000. Srv. moji recenzi in: Soudobé dějiny 9/1 (2002), s. 120–124.

³³ Neplatí to ovšem např. o velmi zdařilém svazku této řady, věnovaném Němcům v Rusku a SSSR. Srv. Gerd Stricker (ed.), Deutsche Geschichte im Osten Europas. Russland, Berlin 1997, druhé vydání 2002.

nově otevřené pramenné bázi může i při v principu neopositivistickém pojetí výkladu přinést nesmírně cenné výsledky.³⁴

Pokus o mnohosvazkovou syntézu dějin Němců mimo území dnešního Německa nás vede k připomenutí velkých syntéz moderních německých dějin, které vyšly v posledním desetiletí. Tváří v tvář české dějepisné neochotě odvážit se rozsáhlých syntetických činů (ovšem také nesoustředěnosti a do velké míry absenci zázemí pro takový výkon) musí nutně imponovat, že v nedávné době vznikly v SRN čtyři velké syntetické opusy, nabízející nejen shrnutí fakticity, ale i koncepční uchopení německých dějin 19. a 20. století. Jména Thomas Nipperdey, Hans-Ulrich Wehler, Wolfgang J. Mommsen a Heinrich August Winkler jsou jednak sama o sobě zárukou odborné kvality i koncepční hodnoty zmíněných syntéz, jednak dokladem skutečnosti, že si německé čtenářstvo může vybrat z dějinných konceptů, opírajících se o celou řadu politických konceptů od liberální pravice až po socialistickou levici (i když dlouholetí levičáci Wehler a Winkler na stará kolena v řadě ohledů rychle driftují do konservativních vod).³⁵ Nevede je k tomu jen aktuální politická situace rozšiřování Evropské unie, otázka reálně hrozícího budoucího přijetí Turecka do evropského svazku, vymezení se Evropy vůči USA, ale také stále silnější nutnost, aby se německé dějepisectví definovalo na poli vlastních

³⁴ Srv. např. Detlef Brandes/Andrej Savin, *Die Sibiriendeutschen im Sowjetstaat 1919–1938*, Essen 2001.

³⁵ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat*, München 1993 (6. aktualizované vydání); Tent., *Deutsche Geschichte 1866–1918. Bd. I. Arbeitswelt und Bürgergeist*, München 1993, Bd. II. *Machtstaat vor der Demokratie*, München 1992; Tent., *Religion im Umbruch. Deutschland 1870–1918*, München 1988; Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte Bd. I. Vom Feudalismus des Alten Reiches bis zur Defensiven Modernisierung der Reformära 1700–1815*, München 1987, Bd. II. *Von der Reformära bis zur industriellen und politischen „Deutschen Doppelrevolution“ 1815–1845/49*, Bd. III. *Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914*, München 1995, Bd. IV. *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zum Ende des 20. Jahrhunderts 1914–1990*, München 2003; Wolfgang J. Mommsen, *Das Ringen um den nationalen Staat. Die Gründung und der innere Ausbau des Deutschen Reiches unter Otto von Bismarck 1850–1890 (= Propyläen Geschichte Deutschlands 7/1)* Berlin 1993; Tent., *Bürgerstolz und Weltmachtstreben. Deutschland unter Wilhelm II. 1890 bis 1918 (= Propyläen Geschichte Deutschlands 7/2)*, Berlin 1995, a dále Srv. Tent., *Großmachtstellung und Weltpolitik. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches 1870 bis 1914*, Frankfurt a. Main 1993; Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen I: Deutsche Geschichte vom Ende des alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik; Der lange Weg nach Westen II: Deutsche Geschichte vom „Dritten Reich“ bis zur Wiedervereinigung*, München 2000.

německých dějin i při tématech celoevropských nebo světových vůči historiografiím a dějepisným koncepcím ostatních evropských zemí a hlavně vůči americké historiografii.³⁶

Zájem o zahraničí, o dějiny národů, států, společností a fenoménů jak „západní“, tj. do konce studené války skryté pod deštníkem NATO, tak „východní“, tj. do roku 1989 sovětské a sovětované Evropy a ovšem i vlastního Ruska, zájem o americké dějiny a stále větší zájem také o dějiny zemí „třetího světa“ je jeden z charakteristických jevů dnešní německé historiografie, tak, jak se odráží v recenzních rubrikách námi sledovaných časopisů.³⁷ Tím se moderní německé akademické dějepisectví podstatně liší od tradičního, sebestředného dějepisectví nejen doby Výmaru a nacismu, ale i několika poválečných desetiletí. Vlastně až 60. léta odstartovala internacinalisaci německé historiografie.

Kvantifikované rozbory bibliografií i recenzních rubrik HZ výše ukázaly, že je dnes zcela přirozené, že k německou historiografií odborně uznávaným a dokonce též širším zainteresovaným německým publikem velmi respektovaným historikům německých dějin patří zahraniční badatelé. Je to tak přirozené, jako že naopak Němci patří k významným znalcům a výzkumníkům dějin ostatních zemí a makroregionů tohoto světa. Mezinárodní komunita historiků sice není právě nejhomonogennější, musela však vstřebat důsledky mohutných nucených migrací epochy diktatur a alespoň ve své elitě se masivně internacionalisovat. Je zcela evidentní, že zároveň vyvstal problém konfrontace nacionální tradicí podbarvených diskursů, problém konkurence výzkumných perspektiv i prosté konkurence odlišně prostředky i zázemím vybavených národních i mezinárodních skupin badatelů.³⁸ V dnešním Německu se nejvýznamněji projevuje anglosaská dominance, a to jak na poli vlastních německých dějin, tak především

³⁶ K nejnovějším antievropským trendům americké oficiální historiografie srv. moji glosu Kongres American Historical Association, *Dějiny a současnost* 25/2 (2003), s. 60.

³⁷ Srv.: Jiří Pešek, *Diskuse o budoucnosti německého dějepisectví východní Evropy a o německé bohemistice*, ČČH 98 (2000), s. 323–348.

³⁸ Je symptomatické, jak velkoryse a relativně masivně (a to i v poměru k nepočtenější domácí produkci) jsou fondy německých univerzitních knihoven a historických seminářů vybaveny anglosaskými časopisy a jak silná je akvizice i soustavné recenování anglosaské literatury. Tento stav je ovšem daleko obecnější. Srv. Jiří Pešek a kolektiv studentů, *Obraz sousedovy kultury: česká kultura v kontextu zájmu německého a rakouského tisku o zahraniční umění a kulturu v roce 1999*, in: Jiří Kabele/Lubomír Mlčoch (edd.), *Institucionalisace neodpovědnosti. Globální svět, evropská integrace a české zájmy 2.*, Praha 2001, s. 289–301.

v rámci tradičně silného německého výzkumu dějin zemí východní Evropy a Ruska.³⁹

Velká Británie, USA a tradičně především Francie jsou také země, které tradičně slouží jako komparační báze pro posuzování charakteristik vývoje moderních německých dějin. Postavení Francie, tj. francouzské historiografie jako oboru, francouzských dějin jako tématu, dále francouzských mínění o dějinách a historiografii Německa, ale také francouzských názorů na vývojové tendence anglosaského dějepisectví, to vše má pro německou historiografii velký význam a je pozorně sledováno. Podstatnou roli přitom hraje i trvalý a na počátku 21. století dynamicky akcelerovaný zájem francouzské i německé politické reprezentace o společné bilaterální dějepisné zpracování problémových kapitol moderního francouzsko německého sousedství a soupeření. Jde tu jednak o optimalisaci bilaterálních vztahů, jednak o upevnění báze evropské integrace a v roce 2003 ovšem i o lehce protiamerickou demonstraci jako odpověď na aktuální (i historiografickou) imperiální rétoriku velkého bratra za oceánem.

K prioritám německé historiografické politiky, úzce související s aktuální spolkovou zahraniční politikou, patří trvalý zájem o polské moderní dějiny i o aktuální stav polského dějepisectví. Polsko je německou tematickou prioritou nejen proto, že poválečný polský stát obsahuje proporcčně největší díl „ztracených německých území na východě“ a výzkumy polských a německých dějin se tak mimořádně intenzivně prolínají, ale i s ohledem na skutečnost, že Polsko bylo státem a společností, která byla mimořádně drasticky postižena nacistickou agresí, holocaustem a vyvražďováním slovenského obyvatelstva. Příznivý stav pramenné základny k moderním polským dějinám, resp. i jazyková přístupnost většiny materiálu k nacistickým zločinům vůči Polsku otevírá tuto oblast za výhodných podmínek badatelskému zájmu studentské a doktorandské obce. Politický význam výzkumů k soudobým dějinám pak vede i k soustavné a pozorné recepci polského dějepisectví a polských, historicky orientovaných politických debat.

Mezi dějepisickým zájmem o národy, státy, společnosti a území, ležící na východ od aktuálních německých hranic hrají ovšem klíčovou roli početné a hlavně svojí odbornou úrovní i kvalitou archivních rešeršů většinou prvotřídní práce o starších, zejména však nových a nejnovějších

³⁹ Europeizujme Evropu... Rozhovor s Manfredem Hildermeierem, *Dějiny a současnost* 24/2 (2002), s. 28–30.

ruských a sovětských dějinách.⁴⁰ Zájem o dějiny ruské říše byl v Německu tradiční. V letech studené války dostal dějepisecký zájem o Rusko punc informační přípravy možné příští války. Po rozpadu sovětského impéria se tato motivace sice vytratila a došlo na ostré škrty státní podpory. Na řadě fakult poklesl i do té doby masivní studentský zájem – ve prospěch zájmu o dějiny USA a o historii Asie a Afriky. Jako dividenda doby železné opony však dále působí vynikající výzkumná infrastruktura, bohaté knihovny, které ani po krácení financí nejsou odříznuty od neslábnoucího proudu ruské i americké literatury k dějinám této části světa. To nejpodstatnější však jsou dvě kvalitně vyškolené, v Rusku zkušené a velmi produktivní generace vysokoškolských učitelů a badatelů o ruských a sovětských dějinách.

Statistiky jasně ukazují, že nesrovnatelně menší je oproti tomu německý dějepisecký zájem o dějiny i historiografie nejen jihovýchodní Evropy, ale také – a především – střeoevropských sousedů SRN: Rakouska, České republiky, Slovenska, Slovinska, Maďarska. Svoji roli tu jistě hrají problémy komunikace a pramenného výzkumu v zemích „malých“ a nesrozumitelných jazyků, valný zájem však němečtí badatelé neprojevují např. ani o rakouské dějiny, resp. také naopak o produkci rakouských kolegů, kteří píší řečí v Německu poměrně dobře srozumitelnou. V tomto kontextu je velkou výhodou pro české dějiny a českou historiografii, že badatelské struktury, vybudované po válce vyhnány a odsunutými nacisty, prošly od 60. let zásadní proměnou a jak v případě Collegia Carolina, tak Historische Kommission für die Erforschung der böhmischen Länder staly se bází pro systematickou společnou česko německou práci nad tématy moderních dějin českých zemí a jejich společnosti. Ve světle úspěchu každoročních mnichovských „Bohemistentreffen“ se optimisticky zdá, že početná německá dějepisná mládež, byť dnes již v absolutní většině nemá přímé vazby k vyhnanecké společnosti, považuje bohemikální tematiku za zajímavou a že tedy oboru nehrozí generační zánik.

Problém „malých národů“ a „malých jazyků“ je však zřejmě širší povahy: s výjimkou dějin nacistické expanse a holocaustu se neteší výraznějším badatelskému ani receptivnímu zájmu ani dějiny Dánska, Nizozemí, Belgie, a (v relaci k velikosti, pramennému bohatství i historickému význa-

⁴⁰ Největším výkonem posledních let je bezpochyby monumentální – dvanáctisetstránková – zdařilá syntéza: Manfred Hildermeier, *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991*, München 1998.

mu) vlastně ani Itálie – byť i tady atraktivita celoevropsky významných témat a pramenů dějin středověku, raného novověku a dějin umění jaksí substituují poměrně menší zájem o vlastní italské dějiny. Velkou roli ovšem hraje i dobře vybudovaná německá badatelská infrastruktura v Itálii, poměrná snadnost italštiny a atraktivita prostředí.

V nedávném rozhovoru vyjádřil předseda Svazu německých historiků Manfred Hildermeier obavu z opětovně rostoucí sebezahleděnosti části německé historické obce a zejména nemalé části studentstva, které z pragmatických důvodů a v důsledku místy až absurdně úsporných státních opatření (redukce oborů na „nutné jádro“ – v případě dějepisu tedy na novější německé dějiny) dává přednost snáze zvládnutelným a interpretačně nenáročným tématům z regionálních a lokálních dějin a přestává to vnímat jako svého druhu nouzový stav.⁴¹

V čem je monumentálně rozvinuté německé dějepisectví zatím – např. ve srovnání s moderní českou tradicí – méně rozvinuté, je kooperace a tematický dialog klasického dějepisu s historicky orientovanými uměnovědnými disciplínami (dějiny umění, dějiny hudby, literatury, divadla). Německá historiografická obec je příliš početná, tematicky rozsáhlá a rozparcelovaná do úzce vymezených specialisací, než aby mohla spontánně a ve větším rozsahu kooperovat přes vnitrooborové hranice. Je symptomatické, že k zatím nepočetným případům takovýchto, vysoce produktivních, přesahů dochází nejspíše v „malých“ okrajových oborech stranou hlavního proudu německé historiografie.⁴²

Podstatně lépe se v poslední době německým historikům daří průkopnické přesahy mezi hlavním proudem politických a sociálních dějin s dějinami techniky. Veliký význam mají zejména monografie, které ukazují velké technické projekty nejen v jejich „prvoplánovém“ hospodářském, případně representačně politickém kontextu, ale i v sociální dimenzi, v ideologických souvislostech stejně jako v rozměru každodennosti soužití budovatelů i širšího zázemí či státu s danou velkostavbou. Zajímavá je tu bezprostřední i s generačním odstupem následná „běžná“ lidská recepc

⁴¹ Europeizujme Evropu... Rozhovor s Manfredem Hildermeierem, s. 29.

⁴² Jako dva vynikající příklady tu chci uvést knihy: Michaela Marek, *Universität als ‚Monument‘ und Politikum. Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen ‚konservativer‘ und ‚moderner‘ Architektur*, München 2001, srv. moji recenzi in: *Umění* 49 (2001), s. 592–595 a Falk Wiesemann, „kommt heraus und schaut“. Jüdische und christliche Illustrationen zur Bibel in alter Zeit, Essen 2002, srv. moji recenzi in *Umění* 52 (2004), s. 62–63.

velkých staveb, jejich místo v lokálním a regionálním diskursu, v mentální mapě generací.⁴³

Zbývá otázat se po roli dějepisu v německé společnosti. I přes to, že středoškolská výuka do velké míry resignovala na podání celku dějin a ve většině spolkových zemí nabízí pouhé disparátní segmenty a jen období nacismu je – naopak s až kontraproduktivně přehnanou podrobností a v několika opakovaných vrstvách v průběhu studia – ve školách všech spolkových zemí probíráno soustavně, zájem laické veřejnosti o dějepis zůstává značný. Historické vědomí je tak vystřídáno spíše – mnohdy svérázně modelovaným – povědomím, zájem a politický kontext však vytrval. Otevřenost vůči novým, a to i kritickým, konceptům německých dějin roste.

Popularisace výsledků dějepisného výzkumu, resp. jejich politická socialisace, probíhá na několika úrovních. Bundeszentrale für politische Bildung, resp. Landeszentralen für politische Bildung vydávají poměrně bohatou, osvědčenými autory napsanou a často z velmi respektovaných edičních řad přejatou literaturu k soudobým dějinám a zčásti ji rozdávají nebo rozesílají zájemcům a „multiplikátorům“, z části prodávají za nízké ceny. Dále vychází řada historicko populárních časopisů, z nichž je nejvýznamnější (a graficky nejzdařilejší) „Damals“ s kvalitními příspěvky k německým i obecným, starými i soudobým dějinám, objednávanými od osvědčených akademických historiků.

Významné jsou ale i rozsáhlé novinové články, opět velmi často napsané předními odborníky, v denících a týdenících celoněmeckého záběru (FAZ, SZ, Die Welt, Die Zeit, Der Spiegel atd.) a zejména pak kritické odborné recenze na stránkách těchto listů – opět nikoliv jen z pera žurnalistických lovců sensací, nýbrž nejednou od klíčových akademických historiků. Je běžné, že se v novinách objevují reportáže o odborných dějepisných konferencích a sjezdech. Prostě duch kultivované středostavovské žurnalistiky, určené inteligenci a čtenářům, kteří se k ní chtějí počítat (mj. především studentstvu), jaký patřil k životu Čech doby Františka Josefa I. nebo Tomáše Masaryka zatím v Německu přežívá, byť i kvalita a z části

⁴³ Jako dva příklady pro „vnitroněmecký“ a pro zahraniční výzkum tu uvedme knihy: Bernd A. Rusinek, *Das Forschungszentrum. Eine Geschichte der KFA Jülich von ihrer Gründung bis 1980*, Frankfurt a.M. – New York 1996, srv. moji recenzi in: ČČH 97 (1999), s. 377–380 a Dietmar Neutatz, *Die Moskauer Metro. Von den ersten Plänen bis zur Grossbaustelle des Stalinismus (1897–1935)*, Köln – Weimar – Wien 2001.

i počet historických příspěvků od spojení Německa v důsledku ekonomických problémů v podstatě všech těchto listů přece jen poklesá.

Část polemik, recenzí i studií, určených pro širší zainteresovanou veřejnost se ovšem přesouvá na internet. Pod dnes již osvědčenou adresou www.h-soz-u-kult@h-net.msu.edu si lze každodenně najít – do velké míry špičkově kvalitní – četby více než dostatek. Zda tento trend zcela změní způsob transportu výsledků odborného dějepisného zkoumání a diskusí do širší veřejnosti, je ovšem těžko odhadnout.

SOUDOBÉ CÍRKEVNÍ DĚJINY („KIRCHLICHE ZEITGESCHICHTE“) V NĚMECKY MLUVÍCÍCH ZEMÍCH A JEJICH AKTUÁLNÍ TÉMATA

MIROSLAV KUNŠTÁT

Předmět tzv. *soudobých církevních dějin* (kirchliche Zeitgeschichte) pokrývá v převažující periodizaci, používané příslušnou německojazyčnou odbornou literaturou, většinou období po nástupu A. Hitlera k moci (1933), i když tento mezník je častěji překračován směrem do vzdálenější minulosti. Dolní časová hranice je tedy „klouzavá“ – podobně jako v pracích k „obecným“ soudobým dějinám (srov. např. hojně citované periodizační definice předmětu oboru jakožto „*Epoche der Mitlebenden*“ Hanse Rothfelse či „*dějin historika, který je zkoumá*“ Eberharda Jäckela).¹ V úvodní eseji před nedávnem založeného časopisu *Kirchliche Zeitgeschichte* (1988) jeho vydavatelé – vesměs evangeličtí teologové – vymezili prostor této disciplíny mezi teologií a historií obecněji jako „historickou reflexi putování církve lidskou společností, jako hledání specifických *základů* jejího konání nad horizontem každodenních politických rozhodnutí.“ Nechtějí přitom rekonstruovat církevní dějiny jako *příběh* či *sled událostí*, ale v souladu s vývojem obecné historiografie (zejména s ohledem na podněty tehdy kulminujících sociálních dějin) obohatit dosavadní tradiční postupy kvantitativní a strukturalistickou deskripcí.² Později v evangelickém prostředí ještě

¹ Jiří Hanuš, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999, s. 118; Thomas Sandkühler, *Zeitgeschichte in Deutschland*. In: Christoph Cornelissen (ed.), *Geschichtswissenschaften – eine Einführung*, Frankfurt/M., s. 114–120.

² *Einführung der Herausgeber* (= Gerhard Besier, Jörg Ohlemacher, Martin Onnasch, Peter Steinbach, Manfred Stolpe, Horstdieter Wildner), *Kirchliche Zeitgeschichte* 1 (1988), s. 4–6.

více zesílila kritika přetrvávajícího „předmoderního“ konfesijního vymezení církevních dějin, konfesijního „náhubku“, daného i mechanickým přiřazováním oboru na teologické fakulty.³ Tím byly v zásadě rozptýleny starší obavy „sekulárních“ sociálních historiků, že mezi tradičními církevními dějinami (tak jak jsou pěstovány v Německu) na jedné straně a dějinami náboženství (především ve francouzském pojetí) a sociálními dějinami na straně druhé stále zeje nepřeklenutelná metodologická propast.⁴

Když byla v roce 1962 založena v Bonnu katolická *Kommission für Zeitgeschichte*,⁵ šlo jí o to zkoumat nejenom situaci církve v období nacionálního socialismu, ale zabývat se i předchozím vývojem – a v tehdejšími pojetí i předchozími alternativami a selháními. Předmět výzkumu se posléze soustředil na celé politické a sociální dějiny německého katolicismu od počátku 19. století a byl zakončen obdobím, do něhož ještě mohl zasahovat prostor vzpomínek a zkušeností starších generací – tedy zprvu obdobím bezprostředně po r. 1945. Po sjednocení Německa k tomu přibýly zvláště intenzívně pěstované dějiny církve (církví) v NDR. Na rozdíl od evangelického prostředí panovala v komisi již koncem 80. let jednota v názoru, že je třeba „čelit zřetelnému katolickému deficitu v náboženských sociálních dějinách a dějinách mentalit“ (Urs Altermatt), přitom je nutné jasně a zřetelně odlišovat katolickou církev a katolicismus – zkrátka využívat nových metodologických postupů k výzkumu „dějin církve ve společnosti“.⁶ Jistou ana-

³ Wolfgang Tischner, *Katholische Kirche in der SBZ/DDR 1945–1951. Die Formierung einer Subgesellschaft in entstehendem sozialistischen Staat*, Paderborn 2001. Kniha zahrnuje na s. 25–29 relativně autonomní úvahu o potřebě významového posunu „soudobých církevních dějin“ směrem k „soudobým náboženským dějinám“, mj. i po francouzském vzoru, kde po 2. světové válce byl termín *histoire de l'église* postupně nahrazen převažujícím *histoire religieuse*. Srv. též Joachim Mehlhausen, *Zur Methode kirchlicher Zeitgeschichtsforschung*, *Evangelische Theologie* 48 (1988), s. 508–521, který v reakci na programové prohlášení časopisu *Kirchliche Zeitgeschichte* (viz výše) kritizuje jeho příliš těsnou vazbu na církev jakožto *instituci*. Jiní odborníci na soudobé církevní dějiny navrhnou jako jediné vhodné a pro sekularizovanou společnost srozumitelné řešení jejich zařazení do komplexu obecných dějin, např. Kurt Nowak, *Allgemeine Zeitgeschichte und kirchliche Zeitgeschichte. Überlegungen zur Integration historiographischer Teilmilieus*. In: A. Doering – Manteuffel/K. Nowak (edd.), *Kirchliche Zeitgeschichte*, Berlin 1999, s. 60–78.

⁴ Wolfgang Schieder, *Religionsgeschichte als Sozialgeschichte. Einleitende Bemerkungen zur Forschungsproblematik*, *Geschichte und Gesellschaft* 3/3 (1977), s. 291–293.

⁵ Zvolení název byl poněkud matoucí: šlo o Komisi pro německé soudobé *církevní* dějiny, a to téměř výhradně katolické; v Bonnu ostatně působí i neméně agilní *Katholischer Arbeitskreis für zeitgeschichtliche Fragen e.V.*

⁶ Ulrich von Hehl/Konrad Repgen (edd.), *Der deutsche Katholizismus in der zeitgeschichtlichen Forschung*, Mainz 1988, s. 67.

logii ke zmíněné bonnské komisi představuje na evangelické straně *Evangelische Arbeitsgemeinschaft für Zeitgeschichte* (Evangelická pracovní skupina pro soudobé dějiny), která vznikla v r. 1971 rozšířením oboru působnosti starší *Kommission für die Geschichte des Kirchenkampfes*.⁷

Základnu výzkumu představují v Německu, Rakousku i Švýcarsku samozřejmě teologické fakulty. Jakkoliv je jejich značný, historicky generovaný počet v poslední době vnímám jako přílišný luxus (mají je prakticky všechny „tradiční univerzity“, v konfesijně smíšených oblastech navíc ve dvojím vydání – katolickou a evangelickou), stolice církevních dějin jsou na nich zpravidla zdvojeny či trojeny, přičemž jedna z profesur nese vždy označení „neue Kirchengeschichte“, „Kirchengeschichte der Neuzeit“ atd., a víceméně pokrývá i to, čím dnes míníme „kirchliche Zeitgeschichte“. Příští osud tohoto oboru bezpochyby souvisí i s budoucností teologických fakult v rámci státních univerzit. Těm nehrozí snad ideologicky vyvolané „vyloučení“ ze svazku univerzit, ale spíše chronický nedostatek studentů – a s ním i financí. Samy teologické fakulty (zejména evangelické) tak mnohdy vidí svoji perspektivu nejenom v dekonfesionalizaci a v ještě zřetelnějším přerušení vazby na konkrétní církev, ale i v aktivním směřování ke kulturologickým, resp. kulturněvědeckým (*kulturwissenschaftlich*) disciplínám.⁸

Je tedy zjevné, že metodologická a „světonázorová“ východiska příslušných autorů se v 90. letech stále více odlišovala, nicméně trend pojmát církevní dějiny jako badatelský obor blížící se (či přesněji: otevírající se) sociálním dějinám náboženství začal převažovat. Na to měla jistě vliv zásadní proměna tradičního katolického či evangelického *milieu*, v němž vztah mezi postojově orientovanou kolektivní mentalitou, institucionalizovanou a oficiální sebereflexí církve a individuální formulací hodnot jednotlivých autorů jednoznačně směřoval k posílení, ne-li k monopolu posledního prvku. Přesto však – zcela zjednodušeně řečeno – přetrvává

⁷ V důsledku toho byly touto komisí vydávané *Arbeiten zur Geschichte des Kirchenkampfes* (AGK) v r. 1975 rozšířeny o řadu *Arbeiten zur kirchlichen Zeitgeschichte* (AKZG). Srv. Kurt Dietrich Schmidt (begr.), Heinz Brunotte-Ernst Wolf u.a. (edd.), *Arbeiten zur Geschichte des Kirchenkampfes*, Bd. 1–29, 30 (rejstříky), doplňující svazky 1–15 (sv. 1: bibliografie), Göttingen 1958–1990.

⁸ Srv. např. studii Waltera Spama o novém pojetí teologie jako kulturněvědecké disciplíny ve sborníku *Theologie in der Universität* (vyd. Forschungsstätte der Evangelischen Kirchengemeinschaft Heidelberg), Heidelberg 1999, s. 17nn. Sborník obsahuje i další studie o teologických fakultách a jejich perspektivách v světonázorově neutrálním státě.

zřetelný, ne-li zásadní metodologický rozdíl mezi historickou produkcí školených teologů, kteří stále církevní dějiny pojmají – například ve shodě Karlem Barthem – jako *pomocnou teologickou disciplínu* (jakkoliv jsou zároveň školeni k řemeslně precizní práci s prameny),⁹ s produkcí profesionálních historiků, kteří na církevně-historické materii rozehráli všechny aktuální metodologické inovace a podněty. I u nich je však zpravidla brzy rozeznatelný jejich individuální vztah ke konkrétním církvím a míra jejich ztotožnění s jejich posláním.¹⁰

Na církevně historické tituly se specializuje řada původně či doposud konfesně zabarvených nakladatelských domů, nejznámější jsou katolická nakladatelství Herder Verlag (Freiburg i.Br.), Ferdinand Schöningh (Paderborn), Friedrich Pustet (Rejno), Matthias Grünewald Verlag (Mohuč), St.Benno-Verlag (Lipsko), resp. evangelická – Duncker und Humblodt (Berlín), Evangelische Verlagsanstalt (Berlín/Lipsko) a mnoho jiných.

Základní relevantní časopisy jsou především: již zmíněný *Kirchliche Zeitgeschichte* (Göttingen), který postupně nabyl nadkonfesního charakteru, dále renomovaný *Zeitschrift für Kirchengeschichte* (Stuttgart), orientovaný spíše na starší období, s významnou recenzní částí,¹¹ *Theologische Literatur-Zeitung* (obsahuje nejen extrakty z knih a důležitých článků, ale i samostatné studie), *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, *Zeitschrift für neuere Theologiegeschichte*, *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte*, *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte* (obsahující i občasná

⁹ „Die sogenannte Kirchengeschichte antwortet auf keine selbständig zu stellende Frage hinsichtlich der christlichen Rede von Gott und ist darum nicht als selbständige theologische Disziplin aufzufassen. Sie ist die unentbehrliche Hilfswissenschaft der exegetischen, der dogmatischen und der praktischen Theologie“ – Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik*, Bd. I/1, Zollikon-Zürich 1932, s. 2–3. Srv. Gerhard Ruhrbach, *Kirchengeschichte*, Gütersloh 1974, s. 111–113.

¹⁰ V „never ending story“ kontroverzí o vztahu papeže Pia XII. k holocaustu je tato transparentnost zvláště zřetelná. Jako dva protilehlé póly lze na jinak pestré škále uvést jezuitu José M. Sáncheze a jeho kultivovaně apologetickou knihu *Pius XII. und der Holocaust. Anatomie einer Debatte*, Paderborn 2000 či americkou studii Michaela Phayera, *The Catholic Church and the Holocaust 1930–1965*, Bloomington 2001, na straně druhé pak zejména knihy, které negativně (až negativisticky) reagovaly na publikování dokumentu papežské komise pro náboženské vztahy k židovství *Vzpomínáme. Reflexe šoa* (1998): John Cornwell, *Hitler's Pope. The Secret History of Pius XII.*, London-New York 1999 (německy: *Pius XII. Der Papst, der geschwiegen hat*, München 1999) a zejména (v německém vydání) Daniel Goldhagen, *Die katholische Kirche und Holocaust. Eine Untersuchung über Schuld und Sühne*, Berlin 2002.

¹¹ Celoněmecký význam a autoritu tohoto periodika podtrhuje i skutečnost, že je orgánem sekce církevních dějin v rámci Svazu německých historiků (*Verband der Historiker Deutschlands*).

bohemia), dále různé regionální, řádové, diecézní, resp. interdiecézní časopisy (např. tradiční limburský *Archiv für mittelhheinische Kirchengeschichte* zahrnuje území 5 diecézí středního Porýní); ad hoc sem samozřejmě spadají i obecně-historická a teologická periodika.

V Německu také vychází jediný časopis, specializovaný na církevní dějiny Čech, Moravy a „rakouského“ Slezska (v České republice stále nemající ani konkurenci, ani – byť sebevzdálenější – obdobu!), *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*, jehož vydávání je hlavní náplní Institutu pro církevní dějiny Čech, Moravy a Slezska v Königsteinu (Taunus). Časopis založil někdejší tepelský premonstrát Augustin Kurt Huber, doktorand a pozdější asistent Eduarda Wintera (po jeho odchodu na filosofickou fakultu v r. 1940 též dočasný suplent pražské stolice církevních dějin). Ten vymezil jeho poválečný zájem i tematicky, což se odrazilo zejména v prvních ročnících jím redigovaného časopisu. Od 80. let v něm ovšem přibývají témata ze soudobých církevních dějin, zejména problematika katolické církve v Sudetech v letech 1938–1945, dějiny katolického školství a seminářů, monografie o významných církevních osobnostech na pražské německé univerzitě, dějiny stavovských kněžských organizací, dějiny sudetoněmeckého církevního odporu a odboje proti nacismu apod.

Kupodivu stále chybí větší práce k činnosti a postoje církve během odsunu Němců – tu pokrývají spíše memoáry, vydávané např. Sudetoněmeckým kněžským dílem v Königsteinu, resp. Brannenburgu (*Sudetendeutsches Priesterwerk*), příp. i v jeho členském periodiku.^{11a} Péči této organizace vyšly i některé užitečné reprinty publikací pramenného charakteru, předválečné a válečné schematismy českých a moravských diecézí apod. Ad hoc je vhodné registrovat i publikace někdejších sudetoněmeckých evangelíků (vesměs vlastivědného a vzpomínkového charakteru), vydávané v personálním okruhu Obce Jana Mathesia (*Johann Mathesius-Gemeinde*), případně i její ročenku. Pro novější české a moravské církevní dějiny je užitečné sledovat periodika církevních organizací slezských vyhnanců, zejm. evangelickou ročenku *Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte* a katolický *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*.¹²

^{11a} Desiderata možných budoucích výzkumů ve vztahu *Církev – vyhnání* shrnuje Rainer Bendel, *Aufbruch aus dem Glauben*, Köln 2003, s. 22–40.

¹² Základní bibliografickou pomůckou v oboru soudobých církevních dějin německy mluvících zemí připravuje specializované oddělení univerzitní knihovny v Tübingen: *UB Tübingen – ZID (Zeitschriften- Inhaltsdienst Theologie)*, tzv. *Indices Theologici*, dále *UB Tübingen – Neuerscheinungen Theologie*. Vycházelo v tištěné podobě do r. 2000, nyní elektronicky sub

Základní význam mají v souvislosti s naším tématem především výsledky ediční práce. Rozsáhlé edice z 60. až 90. let pokrývají hlavní církevně-historická témata 19. a 20. století a mapují situaci německých křesťanských církví způsobem, který je stěžejí co do hloubky a rozsahu srovnatelný s jinými státy a regiony. Sem patří např. několikadílná edice Dietera Albrechta *Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung* (vedena od uzavření tzv. říšského konkordátu v r. 1933 až do r. 1945, III. závěrečný svazek obsahuje korespondenci nuncia Orseniga), vydávaná od počátku 70. let,¹³ dvoudílná edice Alfonse Kuppera a Ludwiga Volka, zevrubně dokumentující často diskutovaná jednání o říšském konkordátu v roce 1933,¹⁴ edice Bernharda Stasiewského a Ludwiga Volka *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933–1945* (6 svazků),¹⁵ dále péčí Erwina Gatzze vydávané *Akten der Fuldaer Bischofskonferenz* od r. 1871 (doposud 3 svazky);¹⁶ zvláště na Bavorsko jsou orientovány důležité edice Helmuta Witetscheka (a dalších) *Die kirchliche Lage in Bayern nach den Regierungspräsidentenberichten 1933–1943*,¹⁷ třísvazkové *Akten Kardinal Michael von Faulhabers 1917–1945*, vydané Ludwigem Volkem a Heinzem Hürtenem.¹⁸ Dlouhý seznam dnes již představují edice kore-

www-work.uib.uni-tuebingen.de/neuerwZID.htm, bezplatně ovšem jen velmi stručné extrakty. Nejrozsáhlejší anotační a recenzní část k tématu má již zmíněný göttingenský časopis *Kirchliche Zeitgeschichte* (od r. 1988).

¹³ Dieter Albrecht (ed.), *Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der deutschen Reichsregierung*, sv. 1: Von der Ratifizierung des Reichskonkordats bis zur Enzyklika *Mit brennender Sorge*, sv. 2: 1937–1945, sv. 3: Der Notenwechsel und die Demarchen des Nuntius Orsenigo, Mainz 1965–1980.

¹⁴ Alfons Kupper (ed.), *Staatliche Akten über die Reichskonkordatsverhandlungen 1933*, Mainz 1969; Ludwig Volk (ed.), *Kirchliche Akten über die Reichskonkordatsverhandlungen 1933*, Mainz 1969.

¹⁵ Benhard Stasiewski/Ludwig Volk (edd.), *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933–1945*, sv. 1: 1933–1934; sv. 2: 1934–1935; sv. 3: 1935–1936; sv. 4: 1936–1939; sv. 5: 1940–1942; sv. 6: 1943–1945, Mainz 1968–1985.

¹⁶ Erwin Gatz (ed.), *Akten der Fuldaer Bischofskonferenz*, sv. 1: 1871–1887; sv. 2: 1888–1899; sv. 3: 1900–1919, Mainz 1977–1985.

¹⁷ Helmut Witetschek/Walter Ziegler/Helmut Prantl/Klaus Wittstadt (edd.), *Die kirchliche Lage in Bayern nach den Regierungspräsidentenberichten 1933–1943*, sv. 1: Regierungsbezirk Oberbayern; sv. 2: Regierungsbezirk Ober- und Mittelfranken; sv. 3: Regierungsbezirk Schwaben; sv. 4: Regierungsbezirk Niederbayern und Oberpfalz 1933–1943; sv. 5: Regierungsbezirk Pfalz 1933–1940; sv. 6: Regierungsbezirk Unterfranken 1933–1944, sv. 7 (doplňující svazek): Regierungsbezirke Oberbayern, Ober- und Mittelfranken, Schwaben 1943–1945, Mainz 1966–1981.

¹⁸ Ludwig Volk/Heinz Hürten (edd.), *Akten Kardinal Michael von Faulhabers 1917–1945*, sv. 1: 1917–1934, sv. 2: 1935–1945; sv. 3: 1945–1952, Mainz-Paderborn 1975–2002.

spondence a paměti klíčových osobností z prostředí církve a tzv. křesťanské politiky (Clemens August Graf von Galen, Georg Angermaier, Wilhelm Marx a mnoho jiných) či edice, resp. lexika a statistické přehledy, dokumentující církevní odpor proti nacismu a nacistickou perzekuci církevních osob i křesťanských laiků.¹⁹

Příslušná knižní i časopisecká produkce je jen stěží přehlednutelná, o konferenčních a příležitostných sbornících ani nemluvě. Na tomto místě je možno připomenout jenom *profilující témata* knižních monografií a časopiseckých studií v posledních letech. *Církev v nacionálním socialismu* zůstává i nadále tématem základním, definitivně však byla opuštěna předtím převládající linie, pojímající dějiny církve tohoto období výlučně jako *dějiny pronásledování církve nacisty*. Naopak se začínají množit strukturálně i „*ideengeschichtlich*“ založené analýzy, které se snaží zmapovat i ideologické překryvy s nacionálním socialismem a předpoklady, které vysvětlují praktické *soužití* církve a křesťanství s nacismem (byť velmi obtížné a průběžně provázené konfrontacemi a represí).

K tomuto tématu vydal v r. 1998 brilantní studii např. Manfred Dahlmaier, *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888–1936*.²⁰ K problematice hesla *Volk und Glaube* (klíčového pojmu i pro sudetoněmecké církevní dějiny v 30. letech) vyšla např. studie Pii Nordblomové o tiskovém orgánu německých katolíků v předválečném Polsku „Der Deutsche in Polen“ (2000).²¹ Jemné švy mezi voláním po obnově katolické morálky v národním duchu a touhou po „čisté rase“ ozřejmuje Ingrid Richterová v své práci o vztahu katolicismu a eugeniky ve Výmarské republice a po r. 1933.²² Stálým desiderátem se jeví být přesnější zodpovězení otázky, proč ve dvojích volbách 1932 (31. 7.), resp. 1933 (5. 3. 1933) hlasovali obyvatelé

¹⁹ Peter Löffler (ed.), *Bischof Clemens August Graf von Galen. Akten, Briefe und Predigten* (2 svazky, 1933–1946), Paderborn 1996; Antonia Leugers (ed.), *Georg Angermaier 1913–1945*, Mainz 1994; Ulrich von Hehl/Christoph Kösters (edd.), *Priester unter Hitlers Terror. Eine biographische und statistische Erhebung*, Paderborn 1998 atd. atd. Pro sudetoněmecké prostředí má význam zejména přehledná práce o obětech nacismu z řad sudetoněmeckých katolíků z pera Rudolfa Grulichy, *Sudetendeutsche Katholiken als Opfer des Nationalsozialismus*, Brannenburg 1999 (české vydání: *Sudetoněmečtí katolíci jako oběti nacismu*, Brno 2002).

²⁰ Manfred Dahlmaier, *Carl Schmitt und der deutsche Katholizismus 1888–1936*, Paderborn 1998.

²¹ Pia Nordblom, *Für Glaube und Volkstum. Die katholische Wochenzeitung „Der Deutsche in Polen“ in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus*, Paderborn 2000.

²² Ingrid Richter, *Katholizismus und Eugenik in der Weimarer Republik und im Dritten Reich. Zwischen Sittlichkeitsreform und Rassenhygiene*, Paderborn 2001.

protestantských částí Německa v mnohem větší míře pro NSDAP než v oblastech katolických. Jak připomíná ve své nové studii Karl-Joseph Hummel (2003), nelze tento fakt odbývat několika známými klišé, charakterizujícími např. evangelicko-luteránskou církev jako deklarovaně německou *národní* církev, tudíž spíše zasažitelnou virem nacionalismu. Potřeba širokého interdisciplinárního přístupu je nasnadě, cesta k nalezení přesvědčivé odpovědi je spíše v počátcích.²³

Historikové soudobých církevních dějin samozřejmě nemohli nereagovat na některé aktuální podněty. Zatímco otevření vatikánských archivních fondů až po začátek pontifikátu Pia XII. (1939), ke kterému došlo na jaře 2003, se v informovaných kruzích očekávalo, rychlé německé vydání nové knihy Daniela Goldhagena *Die katholische Kirche und Holocaust* (tzv. „Goldhagen II“, 2002) překvapilo: kontroverzní text byl u Goldhagena předpokládán, ale jeho natolik špatná kvalita nikoliv.²⁴ To vyvolalo vlnu recenzí a shrnující publikaci těch historiků, kteří jsou v Německu považováni za znalce osobnosti Eugenia Pacelliho – papeže Pia XII. Do seriálu zdrcujících kritik přispěli např. münsterský historik Michael Feldkamp, autor rozsáhlé nové práce o často dezinterpretovaném vztahu Pia XII. k Německu a Němcům (2000),²⁵ ale i Moshe Zimmermann z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě (veřejnosti známý jako příležitostný spolupracovník listu *Süddeutsche Zeitung*), Konrad Repgen, Matthias Drobinski a další.²⁶

Samo otevření vatikánských archivů předběžně přineslo ne snad převratné objevy či překvapení, ale jistě určité korektury dosavadního poznání, například přesnější kontury dlouho připravovaného a nakonec nikdy nezveřejněného papežského dokumentu – jakéhosi *syllabu* nacistických bludů. Ten byl koncipován jako razantní odsouzení moderního nacionalismu (čemuž chtěl papež věnovat 8 *propositiones*), totalitarismu obecně

²³ Karl-Joseph Hummel, *Katholische Kirche, politischer Katholizismus und Drittes Reich*, Paderborn 2003.

²⁴ Daniel J. Goldhagen, *Die katholische Kirche und Holocaust. Eine Untersuchung über Schuld und Sühne*, Berlin 2002.

²⁵ Michael Feldkamp, *Pius XII. und Deutschland*, Göttingen 2000.

²⁶ Michael Feldkamp, *Anleitung zur Hetzjagd*, *Rheinischer Merkur* 41 (2002), s. 9; Moshe Zimmermann, *Jonah, der Wiedergutmacher*, *Süddeutsche Zeitung* (SZ), 10. 10. 2002; Konrad Repgen, *Dostojewski nahm es mit Schuld und Sühne genauer*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) 8. 10. 2002; Matthias Drobinski, *Der Monarchist. Nichts Neues: Der Streit um Goldhagens Faulhaber-Text*, SZ 10. 10. 2002 a mn.j.

(15 propozic) a nacismu speciálně (24 propozic). Archivy překvapily i skutečností, že iniciativy k odsouzení nacismu vyvíjel v počáteční fázi i německý kuriální biskup Alois Hudal, který na konci války prokazatelně napomáhal úteku některých prominentních nacistů do Latinské Ameriky. *Syllabus* byl nahrazen nakonec „mírnější“ encyklikou *Mit brennender Sorge* (1937), na jejímž textu se ovšem osobně podílel i kardinál – státní sekretář Eugenio Pacelli (málo známý katalog nacistických bludů, které bylo Římem zapovězeno šířit na německých katolických teologických fakultách, ostatně expedovalo Sv. Officium již v r. 1934!).

První zhodnocení vatikánských „objevů“ provedl zevrubněji Hubert Wolf, ordinář novějších církevních dějin na univerzitě v Münsteru,²⁷ jiný jeho kolega – mohučský historik a publicista Albert Wucher vyhodnotil na základě nově zpřístupněných pramenů nové skutečnosti kolem iniciativy Edith Steinové ve věci připravované antinacistické encykliky. Její dopis z jara 1933 byl dlouho považován za papežem nezodpovězený, nyní přišla na světlo světa velmi rychlá a bezprostřední odpověď kardinála E. Pacelliho (formulovaná okamžitě v den doručení), autorce poté diskrétně odeslaná prostřednictvím beuronského opata.²⁸

Pozornost církevních historiků je i nadále věnována nejrůznějším formám a projevům katolického antisemitismu a antijudaismu – kriticky např. v hojně diskutované knize Olafa Blaschkeho o katolicismu a antisemitismu ve vilémovském Německu (1997),²⁹ spíše „apologeticky“ pak zejména u Waltera Hannota, Wolfganga Altgelda a Uwe Mazury.³⁰ Seznam studií k tomuto tématu ovšem nelze vyčerpat a průběžně narůstá téměř geometrickou řadou. Zajímavou dimenzi nabyly příspěvky k tomuto okruhu ve Švýcarsku – ne náhodou v časové souvislosti s obecnějšími debatami o švýcarské minulosti za 2. světové války, které iniciovala kauza „spicích“ židovských účtů ve švýcarských bankách. V ročníkách 1998–88 časopisu *Zeitschrift für schweizerische Kirchengeschichte* byl kriticky shrnut dosavadní katolický výzkum antisemitismu, v existujících distinkcích mezi konzervativním antijudaismem „z věroučných motivů“ a antisemitismem rasového původu bylo sledává-

²⁷ Hubert Wolf, *Vertagt auf unbestimmte Zeit*, FAZ 12. 4. 2003.

²⁸ Albert Wucher, *Postwendend eine Antwort aus Rom*, FAZ 11. 4. 2003.

²⁹ Olaf Blaschke, *Katholizismus und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen 1997.

³⁰ Walter Hannot, *Die Judenfrage in der katholischen Tagespresse Deutschlands und Österreichs 1923–1933*, Mainz 1990; Wolfgang Altgeld, *Katholizismus, Protestantismus, Judentum*, Mainz 1992; Uwe Mazura, *Zentrumspartei und Judenfrage 1870/71–1933*, Mainz 1994.

no mnoho umělých dělítek a formalizujících přepážek.³¹ Do diskuse přispěl vedle Olafa Blaschkeho i jeden z nejvýznamnějších švýcarských historiků Urs Altermatt³² – kromě zásadních obecných úvah např. analýzou antisemitské roviny u některých reprezentantů raně modernistické Freiburské školy (podobně též Lukas Rölli – Alkempnen) či rozbořením antisemitských článků ve švýcarském katolickém tisku 19.–20. století (Ulrich Köchli), v opozici proti němu vystoupil Josef Lang, v podstatě hájící základní paradigma *antisemitismus versus antijudaismus*.

Tématem výzkumu se stala i doposud opomíjená témata jako např. nacistická perzekuce Svědků Jehovových. Tento dluh byl již částečně narovnan, a to především vydáním rozsáhlého sborníku studií v redakci Hanse Hesseho (2001).³³ Trvalý zájem byl dále věnován proměnám a krizi struktur a součástí politického katolicismu, a to jak v obecněji pojatých pracích, tak v detailních mikrostudiích (např. práce Christopha Kösterse o roli katolického svazového a spolkového života v moderní společnosti, studie Ansgara Krimmera o fenoménu tzv. katolických tovaryšů či práce Dorit-Marie Krennové o křesťanském dělnickém hnutí).³⁴ Pozornost byla přitom zaměřena i na vztah těchto struktur k nacionálnímu a nacistickému hnutí (Wieland Vogel ve studii o vztahu katolické církve k nacionálním bojovým svazům), resp. jejich konflikt s nacionálním socialismem a jejich cílenou destrukci (kniha Anny Blumberg-Ebelová o procesech s představiteli tzv. politického katolicismu před mimořádnými lidovými soudy), stále častěji i na rozpad katolického „sloupu“ a jeho institucí po 2. světové válce (Wilhelm Damberg), případně na jejich redefinici a nové sebeuvědomění zejména po 2. vatikánském koncilu v souvislosti s posílením tzv. laického

³¹ Souhrnně k této materii zejm. Olaf Blaschke, Die Anatomie des katholischen Antisemitismus. Eine Einladung zum internationalen Vergleich. In: O. Blaschke/A. Matthioli (edd.), Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert. Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich, Zürich 2000, s. 3–56.

³² Šlo spíše o resumé tezí z jím tehdy vydané knihy. Srv. Urs Altermatt, Katholizismus und Antisemitismus. Mentalitäten, Kontinuitäten, Ambivalenzen. Zur Kulturgeschichte der Schweiz 1918–1945, Frauenfeld 1999.

³³ Hans Hesse (ed.), Persecution and Resistance of Jehovah's Witnesses during the Nazi Regime 1933–1945, Bremen 2001.

³⁴ Christoph Kösters, Katholische Verbände und moderne Gesellschaft. Organisationsgeschichte und Vereinskultur im Bistum Münster 1918–1945, Paderborn 1995; Ansgar Krimmer, Der katholische Gesellenverein in der Diözese Rottenburg von 1852 bis 1945, Paderborn 1994; Dorit-Maria Krenn, Die christliche Arbeiterbewegung in Bayern vom Ersten Weltkrieg bis 1933, Mainz 1991.

prvku v církvi (Thomas Grossmann ve studii o Ústředním výboru německých katolíků v letech 1945–1970).³⁵

Rozmach feministické teologie v 80. a 90. letech vedl i ve výzkumu soudobých církevních dějin k objevení role ženy a ženskosti v církvi – zpočátku samozřejmě v podobě zájmu o dějiny mužského „patriarchátu“ v novodobé církvi.³⁶ Tento fenomén se týká ovšem všech období výzkumu, ženy jako světice a mystičky jsou objevovány v nové dimenzi, historická a teologicko-filosofická interpretace jejich díla je obohacena přístupy psychologickými apod.³⁷ Přístupy feministické teologie a nyní i tzv. *feministického církevního dějepisce* jsou poznamenány i nové biografie o Katharině von Bora, Karolíně Bavorské, nově je zkoumán podíl žen na reformaci (Nadja Bennewitz) a na národně-socialistickém „přízpusobení“ části německého protestantismu (Silvia Lange).³⁸ Tento trend samozřejmě souvisí s explozí této základní tematiky i v časopisech obecně-historických.³⁹

Nebývalého rozsahu i polemického ostří nabyly po r. 1989 práce o postavení a roli církví v bývalé NDR. Registrujeme obdobné názorové střety (byť jemněji diferencovány), které mnohdy provázejí diskuse o roli a postavení církví v Československu v období komunismu. I zde se moderně pojaté soudobé církevní dějiny částečně rodily z prací, koncipovaných zprvu jednostranně jako „dějiny pronásledování a opozice“, rozšiřujících však svůj obzor mnohem rychleji a dále. Teology s odstupem času stále více zajímá, do jaké míry „*církev v socialismu*“ byla i autentickou „*církví v pří-*

³⁵ Wieland Vogel, *Katholische Kirche und nationale Kampfverbände in der Weimarer Republik*, Mainz 1989; Anna Blumberg-Ebel, *Sondergerichtsbarkeit und „Politischer Katholizismus“ im Dritten Reich*, Mainz 1990; Wilhelm Damberg, *Abschied vom Milieu? Katholizismus im Bistum Münster und in den Niederlanden 1945–1980*, Paderborn 1997; Thomas Grossmann, *Zwischen Kirche und Gesellschaft. Das Zentralkomitee der deutschen Katholiken 1945–1970*, Mainz 1991.

³⁶ Irmtraud Götz von Olenhusen (a kol.), *Frauen unter dem Patriarchat der Kirchen. Katholikinnen und Protestantinnen im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1995.

³⁷ Jako příklad lze uvést sborník Michaela Bangerta a Hildegund Keulové (edd.), „Vor Dir steht die leere Schale meiner Sehnsucht“, Leipzig 1998, o mystických dílech řeholnic z okruhu helftského kláštera (Gertruda z Helfty, Mechtilda z Magdeburgu, Mechtilda z Hackebornu).

³⁸ Za základní kámen „feministické církevní historiografie“ považují její protagonistky sborník Leonore Siegele-Wenschkewitz (ed.), *Frauen Gestalten Geschichte. Im Spannungsfeld zwischen Religion und Geschlecht*, Hannover 1998. Srv. též Silvia Lange, *Protestantische Frauen auf dem Weg in den Nationalsozialismus – Guida Diehls Neulandbewegung 1916–1936*, Stuttgart 1997.

³⁹ Srv. např. Christine Reinle, *Exempla weiblicher Stärke? Zu den Ausprägungen des mittelalterlichen Amazonenbildes*, *Historische Zeitschrift* 270 (1/2000), s. 1–38.

tomné době“ (Kirche in Gegenwart), církví onoho pověstného kvasu, jejíž působení mělo směřovat daleko za hranice daných koordinátů tehdejší moci a zvůle. Řečeno slovy politologa či historika: do jaké míry církve byly (být marginalizovány) integrální součástí tehdejšího systému a jak fungovaly jako tato součást.

Historikové též postupně zjišťovali, že tradiční konfesní „sloup“ politického protestantismu, resp. politického katolicismu (s provázanou strukturou tradičních institucí – jako izolované, leč vůči totalitní moci rezistentní *milieu*) byl v bývalé NDR „zakonzervován“ ve tvaru, který např. na západě Německa či v Nizozemí téměř paralelně zmizel v 60.–70. letech.⁴⁰ Novým tématem se ukázaly být i vztahy mezi církvemi na západě a východě Německa. Výraznější výstupy v tomto ohledu přinesl teprve konec 90. let v pracích Christiana Hankeho, Joachima Mehlhausena, Leonore Siegel-Wenschkewitzové, Claudie Leppové, Kurta Nowaka a dalších. Za hlavní přínos církevního dějepisectví 90. let lze však považovat vznik rozsáhlých syntéz: heidelberský ordinář moderních církevních dějin Gerhard Besier postupně vydal 3 svazky dějin východoněmecké evangelické církve (1993–1995), jimž předcházely studie o infiltraci církví východoněmeckou Státní bezpečností (Stasi),⁴¹ Bernd Schäfer pak svoji rozšířenou disertaci o vztahu státu a katolické církve v NDR a Thomas Raabe svoji rozsáhlou práci na podobné téma pro období 1949–1961.⁴² Besierem spíše opomínutá problematika působení Stasi speciálně v katolické církvi byla pak dodatečně zpracována Dieterem Grandem a Berndem Schäferem.⁴³

Naznačená obsahová škála prací ze soudobých církevních dějin jistě opomíjí řadu důležitých a nosných témat, resp. tematických odstínů, což je dáno i sugestivní mocí koncentrovaných historických epoch 20. století (1933, 1945, 1949, 1989) a s ní související potřebou pojednat tzv. velká

⁴⁰ Wolfgang Tischner, *Katholische Kirche in der SBZ/DDR 1945–1951. Die Formierung einer Subgesellschaft in entstehendem sozialistischen Staat*, Paderborn 2001, úvod.

⁴¹ Gerhard Besier, *Der SED- Staat und die Kirche*, sv. 1: *Der Weg in die Anpassung*, München 1993; sv. 2: *1969–1990: Die Vision vom „Dritten Weg“*, München 1995; sv. 3: *1983–1991: Höhenflug und Absturz*, München 1995; týž, „Pfarrer, Christen und Katholiken“: *das Ministerium für Staatssicherheit der ehemaligen DDR und die Kirchen*, 2. vyd. Neukirchen-Vluyn 1992.

⁴² Bernd Schäfer, *Staat und katholische Kirche in der DDR*, Köln-Weimar-Wien 1995; Thomas Raabe, *SED-Staat und die katholische Kirche. Politische Beziehungen 1949–1961*, Paderborn 1995.

⁴³ Dieter Grande – Bernd Schäfer, *Kirche im Visier. SED, Staatssicherheit und die Katholische Kirche in der DDR*, Leipzig 1998.

témata, dotýkající se života společnosti a církve jako celku. Přesto i zde se otevírají (zejména pod vlivem *nouvelle histoire* a sociálních dějin) i témata z nejrůznějších církevních *mikrodějin*. Právě ony vyplňují, zejména na stránkách disertací a časopiseckých studií, nově formulovaná schémata církevních, resp. náboženských dějin, a to zejména tam, kde tradiční tematický i periodizační rozvrh je nahrazován složitějšími paradigmatickými modely (např. na základě transpozice Kuhnovy teorie paradigmat na dějiny křesťanství, jak ji nedávno provedl Hans Küng).⁴⁴

⁴⁴ J. Hanuš, Pozvání ke studiu církevních dějin, s. 120–122. Srv. Hans Küng, *Das Christentum. Wesen und Geschichte*, München 1998.

UMĚLECKÉ VÝSTAVY V SRN A NDR

ANITA PELÁNOVÁ

Umělecké výstavy pořádané v obou německých státech od jejich vzniku v roce 1949 až do opětovného sjednocení v roce 1989, jsou dokladem nejen odlišné kulturní politiky, ale také rozdílného vztahu ke společné minulosti.¹ Bylo velmi nesnadné navázat po roce 1945 na kulturní tradici výmarské republiky, přerušenu dvanáctiletou dobou nacismu, a nadto vnitřně nejednotnou a ideově rozdělenou. Prioritou země, rozdělené vítěznými mocnostmi na čtyři zóny, bylo především zajistit obyvatelstvu základních životní potřeby.²

Řada mezinárodně uznávaných příslušníků meziválečné avantgardy, kteří po roce 1933 Německo opustili, se již nevrátila: Max Ernst (1891–1976), Wols (1913–1951) nebo Hans Hartung (1904–1989) se naturalizovali ve Francii, Max Beckmann (1884–1950) a Josef Albers (1888–1976) zůstali v New Yorku. Ti, kteří se vrátili, se sice dočkali oficiálního uznání a byly jim přiděleny profesury na významných akademiích – například Ottu Dixovi (1891–1969) v Drážďanech, Ewaldu Mataréovi (1887–1965) v Düsseldorfu – avšak pro většinu obyvatelstva byla jejich díla

¹ K pojednávání problematice přehledně: Kulturspiegel des 20. Jahrhunderts, Stuttgart 1987, Heinrich Klotz, Kunst im 20. Jahrhundert. Moderne – zweite Moderne – Postmoderne, München 1994, Karin Thomas, Bis heute. Stilgeschichte der bildenden Kunst im 20. Jahrhundert, Köln 1994, Karl Ruhrberg a kol., L art au XXe siecle, Köln/New York/London/Madrid/Paris/Tokyo 2000.

² K celkové situaci přehledně Wolfgang Benz (ed.), Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland, Frankfurt a. M. 1989, Hermann Glaser, Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1989, týž (ed.), So viel Anfang war nie. Deutsche Städte 1945–1949, Berlin 1989, Klaus von Beyme, Der Wiederaufbau. Architektur und Städtebaupolitik in beiden deutschen Staaten, München – Zürich 1987.

nesrozumitelná. Paralelně s obnovou vybombardovaných měst a společenské infrastruktury bylo třeba napravovat také méně viditelné škody, jež zanechala nacistická minulost v myslích. Zejména v této oblasti se v jednotlivých okupovaných zónách již bezprostředně po kapitulaci Německa projevy podstatné rozdíly.³

Socialistická jednotná strana Německa (SED) zahájila již dva roky před vyhlášením Německé demokratické republiky v sovětské okupační zóně kampaň za *realistické umění blízké lidu*. Program socialistického realismu, vyhlášený roku 1934 v SSSR, mohl zcela bezkonfliktně navázat na nacistickou estetiku „Blut und Boden“ včetně její nenávisti k modernímu umění i ideologickému slovníku: vše, co se tomuto konzervativnímu akademismu vymykal, bylo označeno za buržoazní subjektivismus a formalismus. Tímto negativním hodnocením byly postiženi dokonce i levicově orientovaní příslušníci meziválečné avantgardy (expresionistka K. Kollwitzová, abstrakcionista Oskar Nerlinger, konstruktivista Hermann Goeckner nebo funkcionalisté spjatí s Bauhausem). Veškeré umělecké aktivity byly řízeny vládnoucí stranou, která přidělovala státní zakázky jen těm, kdo se podřídili politickým požadavkům. Umělecký trh byl nahrazen každoročními uměleckými přehlídkami.

Na tuto situaci bylo možné reagovat buď důsledným únikem do soukromé sféry anebo emigrací. Do roku 1961 bylo možné odejít přes Berlín: této možnosti využila zejména mladší generace, například Gerhard Richter (1932), Günter Uecker (1930) nebo A. R. Penck (1939). Umělecká scéna NDR se rozštěpila na oficiální a neoficiální. Hranice mezi nimi však byly prostupné a závisely na momentální ideologické situaci a nebo odolnosti jednotlivců.

Od poloviny 50. let se stejně jako v ostatních zemích sovětského bloku začal rigidní dogmatismus socialistického realismu uvolňovat a také v NDR se do určité míry se tolerovaly projevy přesahující státně nadiktovaný realismus. V rámci vyhlášené podpory vědeckému technickému hospodářskému rozvoji byl v roce 1964 vyslyšen také uznávaný a státem preferovaný sochař Fritz Cremer, který volal po *otevřenosti vůči experimentálním metodám a skoncování s dábelským dogmatismem také v oblasti umění*. Na svém sjezdu roku 1972 SED dokonce vyzývala, aby umělci využívali *celé šíře a bohatosti tvůrčích metod*. Tato výzva byla ovšem jen reakcí na stávající si-

³ Axel Schildt, *Moderne Zeiten. Freizeit, Massenmedien und „Zeitgeist“ in der Bundesrepublik der 50er Jahre*, Hamburg 1995, s. 306–324.

tuaci, kdy řada oficiálně uznávaných umělců – Willy Sitte (1921), Werner Tübke (1925), Wolfgang Mattheuer (1927) nebo Bernhard Heisig (1925) – již sama opouštěla přísně realistickou optiku a rozšířila ztrnulý realistický koncept „historické malby“ o dosud tabuizované expresionistické, abstraktní či fotograficky naturalistické prvky nebo virtuózně traktované citace slavných historických děl.

V průběhu 70. let se státní požadavky i samotná definice socialistického realismu rozostřily natolik, že se do ní vešlo prakticky cokoli, pokud nebyl kritizován režim.

Avšak ani pravidelné a celostátní přehlídky současné tvorby, monumentální výstavy akcentující „pokrokové dědictví minulosti“ („Der Bauer und seine Befreiung – Kunst vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart“ v drážďanském Albertinu na přelomu let 1975 a 1976), dokonce ani vojensko-politická izolace nedokázaly uchránit východoněmeckou kulturní scénu před procesem, v němž se neustále *zmenšoval rozdíl mezi tím, co bylo „západní“ a „nezápadní“*. V oblasti výtvarného umění, jež není odkázáno na příklady, nastal proces globalizace mnohem dříve, než se tento trend prosadil v politickém myšlení.

Východ se přece jen nepodařilo zcela izolovat: většina uměleckých tendencí se – třebaže s určitým zpožděním – v NDR prosadila i po roce 1961, a v určité míře to platí i pro výstavní politiku. Zatímco jednou z prvních rehabilitací funkcionalistické avantgardy spojené s Bauhausem byla výstava „krásné formy pro průmysl“, uspořádaná v hamburské Kunsthalle již roku 1955, tak o designu se v NDR začalo hovořit až po roce 1964, ovšem bez historického kontextu a pouze jako o jedné z možností, jak aktuálně podpořit export. Podobná byla situace také v souvislosti s expresionismem: v západní části Německa se stal předmětem historického bádání, v NDR se dařilo prolomit politicky tabuizované téma teprve koncem 70. let. V té době již ovládlo západoněmeckou výtvarnou scénu divoké malování neoexpresionistů Salomé-Wolfganga Cilarze (1954), Helmuta Middendorfa nebo Berndta Zimmera (1948), vystupujících pod heslem „Neue Wilde“ (Berlín 1980, Galerie „Haus am Waldsee“).

V politicky liberálnějších prostředí zón okupovaných Velkou Británií, Francií a USA probíhal návrat do normálního života za obdobných podmínek poválečné bídy a nedostatku, ale škodám způsobených nacistickou ideologií v myslích lidí se věnovala větší pozornost. Roku 1955 se konala první výstava kasselských Document, mezinárodně koncipovaného kvadriennale, které se postupem let stalo uznávaným konkurentem slavného bie-

nále pořádaného v Benátkách od roku 1895. První výstava Document byla zaměřena spíše do minulosti a poznamenána snahou o revizi výstavy „Zvrhlé umění“ (1937), avšak další ročníky se již snažily poskytnout prostor abstrakci, která v podobě informelu nebo tašismu ovládla po roce 1947 světovou uměleckou scénu – ovšem s výjimkou socialistických zemí, pro které byl informel z mnoha důvodů nepřijatelný – v neposlední řadě pro svůj silný anarchistický náboj.

V SRN zaujali přední pozice na akademiích abstrakcionisté jako Willi Baumeister (1889–1955) nebo Ernst Wilhelm Nay (1902), jejichž díla představují jakousi lyrickou paralelu k mnohem radikálnějšímu informelu nebo tašismu. Abstraktní informel, který byl posledním esteticky koherentním stylem po roce 1945 a vyznačoval se důslednou negací tradičních estetických kategorií, se však prosazoval jen pomalu a především zásluhou menších uměleckých skupin, které byly nezávislé na tradičních akademiích. Roku 1948 vzniká skupina „Mladý Západ“ (Thomas Grochowiak, Emil Schumacher, Hans Werdehausen) a ve Frankfurtu vystupuje roku 1952 skupina „Quadrige“ (Otto Schultze, Otto Greis, Heinz Kreitz). Jejich členové však nenavázali na provokující pollockovský dripping, ale oživovali spíše esteticky náročnější principy předválečné abstrakce.

Teprve generačně mladší členové o rok později ustavené düseldorfské „Nové porýnské secese“ (Joseph Fassbinder, Peter Herkenrath, Georg Meistermann, Hanns Trier) reflektovali dynamiku informelu, avšak zracionalizovali jeho kulturní skepticismus. Tím připravili půdu pro další radikální revizi výměru umění, jež proběhla koncem padesátých let v ostatní Evropě a v USA pod heslem minimal art: roku 1958 se ustavila düseldorfská skupina Zero, jejíž členové (Heinz Mack, Otto Piene, Günther Uecker) se pokusili se o intelektuální rekonstrukci původního uměleckého gesta návratem k elementárním prostředkům jako prostor a světlo. S radikálnějším shrnutím důsledků moderního vývoje přišel Joseph Beuys (1921–1986), který se svými politicky i společensky provokativními vystoupeními zařadil do mezinárodně rozšířeného hnutí fluxus. S Düseldorfem je spojena i další generační vzpoura, namířená jak proti již značně vysílenému informelu, tak proti pop-artu americké provenience: dva studenti akademie, Sigmar Polke (1941) a Gerhard Richter (1932), nainstalovali v roce 1963 svá fotograficky veristická díla i sami sebe do obchodní výlohy a pod názvem „Kapitalistický realismus“ zahájili tažení proti umění, jež uvízlo v pasti sofistických interpretací neustále znovu opakovaných avantgardních konceptů.

Významné aktivity současného umění se odehrávaly většinou v malých galeriích nebo – v souladu s dobovými tendencemi nespokojit se s umělym světem umění a formovat bezprostředně život – mimo oficiální výstavní prostory. Tradiční galerie se naopak zaměřily na koncepčně i organizačně náročné velké přehledové výstavy a přispěly tak ke změně v hodnocení osobností i celých etap. Mezi takové patří například expozice „Jugendstil“ (Frankfurt n. M. 1955), která ovlivnila zásadní přehodnocení tohoto období a probudila i badatelský zájem o ně. Významným mezníkem v koncipování výstav bylo pro celou Evropu založení pařížského Centre Georges Pompidou v roce 1977, které stanovilo náročná odborná kritéria, vztahující se i na katalogy. Na rozdíl od dříve obvyklých, většinou jen útlých akcidenčních tisků se staly tyto katalogy bibliografickými událostmi zásadního významu a výstavy této instituce se bez ohledu na železnou oponu reflektovaly také v socialistických zemích, které ze svých sbírek dokonce zapůjčovaly exponáty.

Nejpozději od 80. let se takto náročně koncipované výstavy těšily mezinárodní prestiži a organizovaly se dokonce hromadné cesty za nimi. Mezi počiny tohoto druhu patří například „Weschkunst“ v městském muzeu v Kolíně nad Rýnem z roku 1981, „Kandinsky und München“ v mnichovském Lehnbachhaus z roku 1982 a v tomtéž roce uspořádaná výstava „Kandinsky“ v pařížském Centre Georges Pompidou, expozice „Max Beckmann: Die Hölle“ v berlínském Kupferstichkabinett v roce 1983, „Vincent van Gogh und die Moderne 1890–1914“ roku 1984 v essenském muzeu Folkwang. Ve stejném roce uspořádalo lipské Museum der bildenden Künste výstavu Beckmannových obrazů, kreseb a grafik ke stému výročí umělceva narození a ve Státních uměleckých sbírkách Výmaru se konala výstava dílenských prací výmarského Bauhausu z let 1919–1925.

Roku 1985 proběhla ve Stuttgartu výstava „Deutsche Kunst im 20. Jahrhundert. Malerei und Plastik 1905–1980“ a o rok později uspořádala Nová galerie v Kasselu výstavu „Ungarische Avantgarde in der Weimarer Republik“, která byla po skončení přenesena do Bochumi. V kolínském muzeu Ludwig proběhla v roce 1986 výstava „Europa – Amerika. Die Geschichte einer künstlerischen Faszination seit 1940“. Dalším svědectvím postupného mapování a zpracovávání celých etap je výstava „Historismus. Angewandte Kunst im 19. Jahrhundert“ v uměleckých sbírkách města Kasselu v roce 1987. Na přelomu let 1987–1988 proběhla v berlínské Národní galerii velká retrospektiva Alberta Giacomettiho „Sochy – kresby – grafika“.

V přelomovém roce 1989 se uskutečnila ve východoberlínském Starém muzeu výstava „Svět Etrusků – archeologické památky ze sbírek socialis-

tických zemí“, v mnichovském Domě umění „Moderna – její dialog s Německem“ a berlínský Archiv Bauhausu hostoval s „Experimentem zvaným Bauhaus“ nejprve v Desavě a poté ve východním Berlíně. Tyto tři výstavy, které byly koncepčně i organizačně připravovány mnoho let, se staly takřka symbolickým dokladem pomíjivosti politických situací a nadnárodního charakteru jak umění i jeho reflektování ve 20. století.⁴

⁴ M. Slavická/D. Bienert (edd.), *Současné německé umění. The Magazine for Contemporary Art*, Praha 1994, Edward Lucie-Smith, *Art today*, Praha 1996.

SOUDOBÉ DĚJINY V RAKOUSKU

OTA KONRÁD

„Soudobé dějiny“ jsou přinejmenším od konce druhé světové války součástí řady národních historiografií. Přestože by se na první pohled mohlo zdát, že jejich vymezení musí být jednotné, závisí jejich pojetí a těžiště tematického zájmu v rozhodující míře na interpretacích daných národních dějin. Tak např. za součást amerických *contemporary history* či francouzských *histoire contemporaine* může být považován i výzkum historických událostí z konce 18. století (od roku 1779, resp. 1789) a v případě italských *storia contemporanea* jsou soudobé dějiny časově vyznačeny počátkem Risorgimenta. Soudobé dějiny jsou v podstatě tou částí historiografie, která se věnuje nejmladšímu historickému období, z ryze praktického hlediska často vymezeného pohyblivou hranicí období z před třiceti lety, které jsou ve většině evropských zemí stanoveny jako lhůta pro zpřístupnění archivních pramenů.¹ Hranice třiceti let však není v žádném případě nějakým pevným ohraničením soudobých dějin směrem do současnosti – jak ukazuje celá řada příkladů, „odvažují“ se historikové psát i o daleko „současnějším“ období bez rezignace na základní pra-

¹ Výjimečně (jakkoli nikoli v nevýznamných případech) má historik k dispozici prameny i dlouho před uplynutím třicetileté ochranné lhůty: brzké zpřístupnění dokumentů týkajících se dějin NDR vyvolalo v SRN záplavu studií k dějinám NDR a pomohlo etablovat velmi silný proud v rámci německých soudobých dějin. Viz např.: Beatrix Bouvier, *Forschungen zur DDR-Geschichte. Aspekte ihrer Konjunktur und Unübersichtlichkeit*, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 38 (1998), str. 555–590; Thomas Ammer, *Neuere Literatur zur DDR-Geschichte und Wiedervereinigung Deutschlands*, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 42 (2002), str. 438–447. Široké badatelské (ale i laické) veřejnosti byly v této souvislosti zpřístupněny např. i zásadní dokumenty vládní provenience týkající se procesu sjednocování Německa, *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*, bearbeitet von Hanns Jürgen Küsters und Daniel Hofmann, München 1998.

vidla historikovy práce. Předpokladem vykročení za meze základny historikovy práce v archivních materiálech je jak jeho schopnost využít celou řadu nových typů pramenů, které jsou charakteristické právě pro současnou dobu, tak spolupráce s dalšími společensko-vědními obory (sociologie, politologie...).

Soudobé dějiny v německém kulturním okruhu se od výzkumu v ostatních západních zemích v mnohém odlišují, resp. se ve svých počátcích odlišovaly. To se týká nejenom jejich označení jako *Zeitgeschichte*, ale i téměř výlučné koncentrace na 20. století. Svoji roli v tomto vymezení hrála nepochybně i definice Hanse Rothfelse, zohledňující mj. specifiku soudobých dějin – totiž že jejich časové ohraničení směrem do přítomnosti musí být z podstaty věci vždy otevřené. Hans Rothfels, židovský emigrant z university v Královci, se po svém návratu do poválečného Německa stal jedním z „otců zakladatelů“ (západo)německých *Zeitgeschichte*. Jako spoluzakladatel významného pracoviště – mnichovského *Institut für Zeitgeschichte* – publikoval v prvním čísle institučního časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* programový článek, v němž definoval *Zeitgeschichte* „jako vědecky zpracovanou epochu zažitého“.² Pro Rothfelsovu generaci se tak stalo vlastním tématem výzkumu období posledních desetiletí císařství přes první světovou válku a výmarskou republiku až po nástup, stabilizaci a expanzi nacionálně socialistického Německa. To, že pro další generace německých historiků toto časové vymezení zůstalo nadále v platnosti, s těžištěm v letech 1933–1945, nesouvisí v první řadě s malou odvahou historicky zpracovat i „vlastní epochu zažitého“, ale v první řadě se zásadním (historickým, společenským, ale i aktuálně politickým) významem dvanácti let nacionálně socialistického režimu v Německu. Z hlediska let 1933–1945 pak byla následně interpretována (přínejmenším) celá první polovina 20. století. Od 70. let v souvislosti s rozvojem německých universit (a tím pádem i kvalitativního nárůstu universitních historiků) a se zpřístupňováním prvních archiválií z období po roce 1945 se jako témata výzkumu začala prosazovat i spojenecká okupace Německa a od 80. let také Adenauerova éra, popř. Německo až do r. 1967/68.³ Současné německé *Zeitgeschichte*, jak již bylo naznačeno, se věnují nejenom dějinám NDR, popř. německému sjednocení, ale v řadě případů překračují i hranici roku 1990. Navíc jejich tematická a především metodologická dife-

² Hans Rothfels, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 1 (1953), str. 1–8, zde str. 2.

³ Mezníkem se staly pětidílné dějiny SRN Hanse-Petera Schwarze „*Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*“ (1983–1987).

renciace, neumožňující charakterizovat jeden zásadně převládající výzkumný směr, ukazuje, že se německé *Zeitgeschichte* přinejmenším od počátku 90. let vymanily z jednostranného metodologického zajetí v oblasti ryzích politických dějin, popř. od 70. let dějin sociálních.

Jestliže je jednou ze specifik soudobých dějin jejich časová neuzavřenost směrem k přítomnosti, patří k jejich dalším zvláštnostem i jejich pramenná základna – rozvoj moderního byrokratického státu a relativně malá časová vzdálenost způsobují, že historik věnující se např. první polovině dvacátého století se musí vyrovnat s jiným extrémem než např. historik raného středověku: musí umět zvolit takový přístup k pramenům, který mu umožní provést smysluplnou selekci v ohromném množství dochovaných dokumentů s převážně minimální historickou výpovědní hodnotou. Na druhou stranu však např. v důsledku politiky totalitních režimů dvacátého století „zahladit za sebou stopy“ musí počítat i s tím, že přes její kvantitativní rozsah zůstává pramenná základna i tak pouhým torzem, a to i přesto, že zpřístupnění archivů ve východoevropských zemích, popř. začleňování archiválií spravovaných po r. 1945 západními spojenci do německého Spolkového archivu, stejně tak jako mnohdy dobrodružné objevy „zapomenutých“ fondů umožnily v posledních letech zaplnit mnohá bílá místa.

Historik věnující se 20. století se však nemůže spolehnout pouze na „tradiční“ typy písemných pramenů: jednak v souvislosti s masovým rozvojem nových forem komunikací v moderní době (rozhlas, televize), jednak v důsledku principiální otevřenosti historiků akceptovat i dosud netradiční typy pramenů jako východisko či doplnění seriózního výzkumu (v první řadě se to týká fotografie, popř. dokumentárního i hraného filmu, ale např. i různých památníků a pomníků jako dokumentů proměn kultury kolektivního, popř. oficiálního historického vzpomínání), se pramenná základna rozšiřuje a umožňuje tak překonat závislost na nepřístupných dokumentech státní, spolkové, stranické či podnikové proveniencce, zároveň však klade na historika o to větší metodologické nároky při jejich použití.⁴ S podobnou kritickou obezřetností musí přistupovat historik i ke zdánlivě hlavní výhodě soudobých dějin – totiž, že – věnuje-li se „epoše zažitého“ – může se (většinou) obrátit i na „svědky doby“. Výhody a nevýhody *Oral history* však v podstatné míře souvisí (v pozitivním i negativním smyslu) se zvláštní podstatou lidské paměti, s její – často výběrovou –

⁴ Srovnej např.: Zdeněk Hojda – Jiří Pokorný, *Pomníky a zapomníky*, Praha – Litomyšl 1996.

zapomětlivostí a s jejím sklonem zažité nejenom uchovávat ale zároveň i interpretovat v kontextu individuálně i kolektivně prožitého.

Relativně intenzivní zájem (laické) veřejnosti o vlastní „epochu zažitého“ vede i k tomu, že soudobé dějiny ještě v menší míře než ostatní oblasti historiografie mohou reálně vystupovat jako jediná instance v otázkách interpretace minulosti. Žurnalisté ale i „angažovaní“ laikové jsou pro historika nejenom partnery, ale často i konkurenty a patří k jedněm z úkolů, které si soudobé dějiny stanovily, provádět vědecky podloženou kritiku podobných laických diskursů. Pro samotný rozvoj soudobých dějin se však zdá ještě důležitější jiná část neodborné veřejnosti: o interpretaci nedávné minulosti projevuje často eminentní zájem i politická reprezentace. Negativní stránky podobného zájmu leží nasnadě, zároveň však nelze opominout ani pozitivní stránky nejenom politického zájmu o nedávnou minulost. Zmiňme zde alespoň nesporné výhody, které se v této souvislosti otevírají absolventům oboru a samotným historikům, kteří se nemusí spoléhat pouze na omezené zdroje financování svého výzkumu, ale nabízí se jim často celá paleta mimo-universitních státních, zemských či soukromých ústavů a projektů.

Tyto obecné charakteristiky soudobých dějin se v té či oné míře projeví i v rakouském případě a ovlivnily jeho podobu, tematické, metodologické i kulturně-politické zaměření. Záměrem následujícího textu je podat základní přehled o soudobých dějinách v Rakousku a nastínit alespoň částečně proměny a aktuální stav tohoto oboru.

Institucionální zázemí soudobých dějin v Rakousku

Na rozdíl od německých soudobých dějin, které získaly svoji první významnou institucionální oporu již počátkem padesátých let založením *Institut für Zeitgeschichte* v Mnichově v roce 1953, se obor v Rakousku začal prosazovat až o více než jedno desetiletí později. V roce 1966 založil Ludwig Jedlicka *Institut für Zeitgeschichte* na Vídeňské universitě, následovaly instituty v Salzburku (1967, Erika Weinzierl) a v Linci v roce 1968 (Karl. R. Stadler). Další tři univerzitní instituty byly založeny až v 70. a 80. letech a sice na universitě v Klagenfurtu, ve Štýrském Hradci (1984, Helmut Konrad) a v Innsbrucku (1984, Rolf Steininger). Organizačně se jednotlivé instituty popř. stolice soudobých dějin navzájem liší: od samostatného institutu (Vídeň, Innsbruck), až po oddělení „velkého“ historického universitního ústavu (Klagenfurt, Štýrský Hradec).

Tabulka 1: Universitní instituty soudobých dějin v Rakousku

Universita	Název	Současné vedení	Internetové stránky
Vídeň	Institut für Zeitgeschichte	ao. Univ.-Prof. Dr. Friedrich Stadler	www.univie.ac.at/zeitgeschichte
Linec	Institut für Neuere Geschichte und Zeitgeschichte	ao. Univ.- Prof. Hans Hautmann	http://www.ifz.jku.at
Klagenfurt	Institut für Geschichte – Abteilung für Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. Karl Stuhlpfarrer	http://www.uni-klu.ac.at/his/Abteilungen/Abteilung_fur_Zeitgeschichte/abteilung_fur_zeitgeschichte.htm
Štýrský Hradec	Institut für Geschichte – Abteilung für Allgemeine Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. H.c. Dr. Helmut Konrad	http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/hi
Innsbruck	Institut für Zeitgeschichte	O. Univ.-Prof. Dr. Rolf Steininger	http://zis.uibk.ac.at/institut.html

V Salcburku zaujímá obor v současné době z organizačního hlediska výjimečné postavení: soudobé dějiny jsou zde, jako součást „Fachbereich Geschichts- und Politikwissenschaft“,⁵ zastupovány čtyřmi profesurami. Nástupcem zakladatelky oboru Eriky Weinzierl (v Salcburku působila v letech 1967–1979) je od roku 1979 Ernst Hanisch.⁶

Tyto instituty však nejsou jedinými universitními pracovišti, které se ve výuce a výzkumu věnují soudobým dějinám: na jednotlivých univerzitách je dvacáté století tematizováno především ústavy hospodářských, popř. sociálních dějin či historickými ústavy obecně. Jako „partnerský“ obor soudobých dějin v Rakousku je nutné označit i politickou vědu.

Výzkumu soudobých dějin se věnuje i celá řada mimouniversitních pracovišť, vzniklých buď jako „odnož“ universitního institutu (*Ludwig Boltzmann Institut für Gesellschafts- und Kulturgeschichte* v Linci, založený v roce 1968 jako *Ludwig Boltzmann Institut für Geschichte der Arbeiterbewegungen*), či jako instituce více či méně blízká určité politické straně (*Karl Renner Institut, Bruno Kreisky Archiv*), z posledních let pak jmenujme např. *Grüne Akademie*, aktivní nikoli v první řadě v oblasti vědeckého výzkumu, ale v oblasti osvětové a ve vzdělávání dospělých.

Jedním z nejvýznamnějších mimouniversitních pracovišť je vídeňský *Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes* (DÖW), založený oficiálně již v roce 1963 na popud spolkových ministrů školství a spravedlnosti. DÖW však mohl z finančních důvodů svoji činnost rozvinout v plné míře až koncem 60. let. Mezi jeho zakladatele patřili kromě historiků (Ludwig Jedlicka) především oběti nacionálně socialistického režimu v Rakousku (vězni koncentračních táborů, exulanti) a účastníci odboje. Jakkoli jeho název sugereje blízkost k převládajícímu oficiálnímu diskursu poválečného Rakouska, s jeho zdůrazňováním role (první) „oběti“ nacistického Německa a rakouského protinacistického odboje, musel se DÖW právě v šedesátých letech vyrovnat s daleko významnějším a rozšířenějším pohledem na nedávnou minulost v širokých vrstvách rakouské společnosti, který se minimálně od roku 1950 manifestoval v řadě rakouských měst stavbou pomníků na počest

⁵ „Oborovou vedoucí“ je ao.Univ.-Prof. Dr. Barbara Wicha, viz: <http://www.sbg.ac.at/ges/home.htm>.

⁶ Dalšími profesurami v oboru soudobých dějin jsou: „Vergleichende Europäische Zeitgeschichte“ (po odchodu prof. Szöllösi-Janze v současné době neobsazená, zastupovaná Prof. Sprengnagelem); „Jüdische Studien“ (a.Prof. Lichtblau, a.Prof. Embacher); „Stadtgeschichte/Geschichte des Wohn- und Siedlungswesens“ (a.Prof. Hoffmann), viz: <http://www.sbg.ac.at/ges/profil.htm>.

padlých příslušníků wehrmachtu na místo připomínání památky vězněných a zavražděných odbojářů, či zakládáním různých spolků veteránů s nejnámějším z nich – „Rakouským svazem kamarádů“ (*Österreichischer Kameradschaftsbund – ÖKB*) – v čele a podporou ze strany především lokální a zemské politiky. Těžiště činnosti DÖW se postupem doby rozšířilo kromě výzkumu protinacistického odboje i na rakouské dějiny v letech 1938–1945, popř. na oběti nacionálně socialistického režimu samotné a – nikoli bez souvislosti s agresivními útoky, kterým byl DÖW vystaven právě ze strany „nacionálního“ tábora – pravicovému extremismu v poválečném Rakousku.⁷

Komunikační základnu soudobých dějin v Rakousku tvoří několik odborných časopisů. Nejvýznamnější z nich jsou *Zeitgeschichte*, časopis založený v roce 1973 významnou rakouskou badatelkou v oblasti soudobých dějin Erikou Weinzierl. Od roku 1989 vychází také *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*. V New Yorku vychází řada *Austrian Contemporary Studies*, vedená především rakouskými politology. Soudobým dějinám, ve smyslu německého termínu *Zeitgeschichte* se zčásti věnuje i nový časopis *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, jehož první číslo vyšlo v roce 2001.

Tematický vývoj

Jestliže se německé *Zeitgeschichte*, především díky autorskému okruhu okolo časopisu *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, podílu mnichovského institutu na soudních procesech s válečnými zločinci v Německu od konce 50. let a v neposlední řadě i díky některým individuálním, „zakladatelským“ vědeckým výkonům, zaměřily již od 50. let na éru nacionálního socialismu jako na své stěžejní téma, museli se rakouští historikové počátkem universitní institucionalizace svého oboru koncem let šedesátých vyrovnávat se zcela jinými společenskými očekáváními, formulovanými především politickou elitou, resp. v této době oběma nejsilnějšími politickými stranami. Nepochybně i v důsledku odlišného přístupu Rakouska a Spolkové republiky Německo

⁷ Viz Brigitte Bailer-Galanda/Wolfgang Neugebauer, *Das Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*, in: 40 Jahre Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes 1963–2003, Wien 2003. K (mediálnímu) útokům na DÖW ze strany nacionálního, popř. pravicově-extremistického tábora srv. v podstatě jakékoli číslo *Mitteilungen des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes* z poslední doby (nyní přístupné i na www.doew.at).

k nacionálnímu socialismu projevovala rakouská politická elita zájem především na „konsensuální zpracování dějin první republiky a stabilisaci druhé republiky“.⁸ V praxi znamenalo toto „zadání“ především výzkum rakouského odboje a let 1918 až 1938 ve smyslu rekonstrukce „jiného“ Rakouska, které, jak zněla jedna z hlavních oficiálních interpretací moderních rakouských dějin, tvořící významnou součást legitimisace poválečného rakouského politického systému, stálo u zrodu druhé rakouské republiky.

Záhy se však soudobé dějiny začaly věnovat i problematice let 1938–1945 v Rakousku a to nikoli výlučně z perspektivy rakouského protinacistického odboje. Sedmdesátá léta byla ostatně dobou významného rozvoje rakouských universit, spojeného především s politikou Kreiskyho levicových vlád a konkrétně s první rakouskou ministryní nově založeného ministerstva vědy Herthou Finbergovou, která v rámci své reformní universitní politiky (demokratizace universitní politiky, zavedení spolurozhodování studentů ve vnitrouniversitních otázkách na všech úrovních atd.) našla v tomto „mladém“ oboru spojence proti tradičním konzervativním universitním strukturám, popř. proti tradiční rakouské universitní historiografii.

Přestože v počátcích rakouských soudobých dějin převažoval zájem o výzkum rozhodovacího procesu na nejvyšších politických popř. stranických úrovních, vytvořily některé universitní instituty svůj specifický badatelský profil. V Linci to byly například především sociální dějiny, popř. dějiny dělnického hnutí, Klagenfurtský institut se v souvislosti se svým umístěním záhy orientoval na problematiku regionálních dějin, otázky menšin, hranic a v posledních letech také na tematiku specifické korutanské politické kultury v kontextu s korutanskými moderními dějinami a způsobem jejich oficiálního i neoficiálního způsobu připomínání.

Jak již bylo naznačeno, nestály soudobé dějiny nikdy mimo aktuální politický vývoj a obecné společenské trendy. Zlomové období konce 80. let, které otevřelo vlastní minulost jako aktuální politický problém, bylo v Rakousku přelomem i pro rakouské soudobé dějiny. Od počátku 90. let tak ve stále větší míře nabývá na významu tematika nacionálně socialistického režimu, v Rakousku nahlížená stále intenzivněji z perspektivy obětí.

Jestliže tzv. Waldheimova aféra vyvolala veřejnou diskusi o nedávné rakouské minulosti a přinejmenším u části veřejnosti vzbudila zájem o toto

⁸ Helmut Konrad, *Zeitgeschichte in der Universitätslandschaft, Symposium Geschichte(n) schreiben*, Linz, 1997.

téma, způsobily další diskuse let devadesátých v oblasti soudobých dějin tematickou diferenciaci a zčásti i metodologickou proměnu. Historikové se navíc stali pro média a politickou reprezentaci vyhledávanými odborníky a partnery, kteří se díky své odborné kompetenci stali účastníky různých veřejných diskusí. Vymenujme zde alespoň některé z těchto diskusí zasahujících i samotnou historiografii: Vzpomínkový rok 1995 znamenal v Rakousku, stejně jako v celé Evropě, v první řadě příležitost k formulaci oficiálního postoje k otázce konce války, v Rakousku byl navíc doplněn výročím Státní smlouvy jako zakladatelského dokumentu Druhé republiky a události, která během jejích dějin nabyla až legendárního rozměru. Nikoliv bez souvislosti s válkou v bývalé Jugoslávii, která se z pohledu mnoha Rakušanů odehrávala „přímo za dveřmi“ patřila a patří po celá devadesátá léta problematika rakouské neutrality, jedna z hlavních komponent konstrukce Druhé republiky, ke stálým diskusním tématům nejenom v rámci politické reprezentace. Následky války v bývalé Jugoslávii pro Rakousko – především příliv uprchlíků do rakouských měst – nastolil téma rakouské moderní identity v jiné perspektivě, v perspektivě „cizince“.

Výstava o zločinech Wehrmachtu, tzv. „Wehrmachtsausstellung“, která byla otevřena i v hlavních rakouských městech, měla na rakouskou historiografii dvojí účinek: jednak vedla k zájmu o otázky rakouského podílu na zločinech nacionálně socialistického státu, zároveň však mnohdy ostré kontroverze, doprovázející tuto výstavu, a postoj určité části obyvatelstva k ní, odhalily diskrepanci mezi oficiálním způsobem vzpomínání a připomínání si konce druhé světové války právě například v souvislosti se „vzpomínkovým rokem“ 1995 a neoficiální „kulturou vzpomínání“, živou především v regionech. Obě formy vzpomínání však spolu úzce souvisejí: jestliže se v oficiální interpretaci jevila druhá světová válka především jako válka „německá“ a její konec znamenal mimo jiné i osvobození „první oběti“ nacistického Německa, byla zároveň zakryta rakouská spoluzodpovědnost na válce samotné popř. na zločinech německé armády.

Na rozdíl od Německa tak mohly vzniknout již v průběhu padesátých let především v regionech silné organizace veteránů s ÖKB v čele. V jejich pojetí se druhá světová válka jevila především jako heroický boj za vlast, popř. boj proti východnímu „agresorovi“, spojený s ohromnými oběťmi na rakouské straně. Rakouští veteráni sami se tak cítili oběťmi války v několika smyslu – jako oběti samotných válečných útrap, jako oběti válečného (především sovětského) zajetí, jako oběti prohrané války a prvních poválečných let. Příkře negativní pohled této nikoli (ani politicky) nevy-

znamné skupiny obyvatelstva na výstavu o zločinech Wehrmachtu vyplýval právě z tohoto „přesunutí“ pojmu oběti. Pro historiografii tak výstava o zločinech Wehrmachtu otevřela další tematiku – otázku vzniku a vzájemné provázanosti obou tak zdánlivě odlišných kultur vzpomínání a připomínání si nacionálně socialistické minulosti v druhé republice.⁹ Zájem o „kulturu vzpomínání“ však nesouvisí pouze s otázkou jejího významu pro konstituování se národní identity, popř. politického systému, ale je ho nutno nahlížet i v kontextu aktuální metodologické diskuse v historiografii, recipované i soudobými dějinami, která ukazuje, že předmět historikova bádání není tvořen (jenom) souhrnem faktů a událostí, ležících neproblematicky před jeho zkoumavým pohledem, ale je vždy již spoluutvářen různorodými interpretacemi.

Tematické rozšíření a metodologické obohacení rakouských soudobých dějin přinesla i další celospolečenská diskuse devadesátých let. Problematika (ne)navracení „arizovaného“ majetku po roce 1945, stejně tak jako samotný proces „arizace“ zasáhla v posledních letech řadu evropských zemí. V rakouském případě uveřejnil již v roce 1988 anglický historik Robert Knight edici dokumentů k rakouským restitucím po roce 1945.¹⁰ Na počátku (celoevropské) diskuse poté stanula otázka tzv. „švýcarského zlata“. Švýcarská komise historiků pod vedením Jean-Francois Bergiera, založená v roce 1996, se stala prototypem celé řady dalších obdobných komisí v ostatních evropských zemích (Francie, Nizozemí, Švédsko, Norsko, Španělsko, Estonsko, Litva...). V Rakousku vznikla v roce 1998 na popud vlády „Historische Kommission“ s mandátem prozkoumat celý komplex „zabavení majetku na území Rakouské republiky během nacionálně-socialistického období a navracení popř. odškodnění ze strany Rakouské republiky po roce 1945“. Komise byla složena z šesti členů pod vedením prezidenta správního soudu prof. Clemense Jablonera. S komisí spolupracovalo celkem 150 historiků z Rakouska, Německa, Izraele, USA, Anglie, Ruska. V současné době vychází závěrečná zpráva komise.¹¹

⁹ K Wehrmachtsausstellung a rakouské historiografii srv. např. tematické číslo („Wehrmachtsausstellung/en im Diskurs“) časopisu *Zeitgeschichte* 29/2 (2002).

¹⁰ Robert Knight (ed.), „Ich bin dafür, die Sache in die Länge zu ziehen“. Die Wortprotokolle der österreichischen Bundesregierung von 1945 bis 1952 über die Endschädigung der Juden, Bodenheim 1988. Druhé vydání vyšlo v roce 2000.

¹¹ Clemens Jabloner etc., Schlussbericht der Historikerkommission der Republik Österreich Vermögenszug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich, Wien – München 2003.

Kromě této „oficiální“ komise historiků vznikly v druhé polovině devadesátých další obdobné komise s podobným zadáním. Tři z nich vedl rakouský historik Oliver Rathkolb: komisi iniciovanou rakouskou *Postsprache*, jejímž úkolem bylo prozkoumat osud bankovních kont obětí holocaustu po roce 1938. Výsledky její práce byly publikovány v letech 1998 a 2000. Dalším aktuálním problémem se zabývala komise zkoumající rozsah a podobu otrocké práce bývalých *Reichswerke Hermann Göring AG Berlin*, po válce z velké míry znovu vybudovaného lineckého průmyslového komplexu *VOEST-Alpine*. Výsledek bádání přinesl dvousvazkovou publikaci, která objasňuje nejenom politické a hospodářské dějiny této významné části rakouského těžkého průmyslu, ale přináší i za použití *Oral history* pohled bývalých obětí otrocké práce.¹² Problematice otrocké práce, tentokrát v oblasti energetiky, se věnovala další komise zaměřená na rakouský energetický komplex *Verbund*.

Výzkum nacionálně-socialistického režimu v Rakousku, jeho následky pro druhou republiku, resp. formy poválečného vyrovnání se s minulostí tvoří jeden výrazný proud soudobých dějin v Rakousku. Charakteristické je přitom, že rakouští historikové již dávno překročili úzký rakouský rámec a reflektují současné metodologické trendy. V kontextu s vývojem současného německého výzkumu nacionálního socialismu¹³ se tak zájem přesouvá z nejvyšší rozhodovací úrovně na perspektivu obětí či přímých pachatelů. V tomto kontextu je nutné zmínit současné projekty DÖW – již ukončená biografie rakouských obětí holocaustu (*Namentliche Erfassung der Opfer politischer Verfolgung 1938–1945*) zahrnující více než 62 000 životopisných údajů, dále v roce 2002 ukončený projekt věnovaný vraždám více než osmi set nemocných či postižených dětí v dětském oddělení nemocnice „Am Spiegelgrund“ (v současné době probíhá ve Vídni jako výsledek tohoto projektu výstava „Der Krieg gegen die „Minderwertigen“. Zur

¹² Oliver Rathkolb, NS-Zwangsarbeit: der Standort Linz der Reichswerke Hermann Göring AG Berlin, 1938–1945. Band 1: Zwangsarbeit – Sklavenarbeit: politik-, sozial- und wirtschaftshistorische Studien, Bd. 2: Zwangsarbeit – Sklavenarbeit in den Reichswerken Hermann Göring am Standort Linz: (Auto-)Biographische Einsichten, 2001

¹³ Srv. např.: Thomas Kühne, Der nationalsozialistische Vernichtungskrieg und die „ganz normalen“ Deutschen. Forschungsprobleme und Forschungstendenzen der Gesellschaftsgeschichte des Zweiten Weltkrieges. Erster Teil, in: Archiv für Sozialgeschichte 39 (1999) 580–662; Tent., Der nationalsozialistische Vernichtungskrieg im kulturellen Kontinuum des 20. Jahrhunderts. Forschungsprobleme und Forschungstendenzen der Gesellschaftsgeschichte des Zweiten Weltkrieges. Zweiter Teil, in: Archiv für Sozialgeschichte 40 (2000) 440–486.

Geschichte der NS-Medizin in Wien“), či výzkum eutanazie v Rakousku vůbec na příkladě Hartheimského ústavu.

Hlavními pracovišti v oblasti soudobých dějin však zůstávají jednotlivé univerzitní instituty. Jak již bylo naznačeno, mezi jednotlivými instituty panují mnohdy výrazné odlišnosti. Zvláštní postavení zaujímá nepochybně vídeňský institut – jako institut největší rakouské university, ale i jako nejstarší univerzitní pracoviště soudobých dějin v Rakousku. Porovnáme-li však personální obsazení čtyř vybraných univerzitních institutů (stav LS 2004), ukazuje se, že v „základním“ personálním vybavení nepanují mezi Vídní, Lincem, Klagenfurtem a Innsbruckem výrazné rozdíly:

Tabulka 2: Personální složení vybraných univerzitních pracovišť

Universita	řádný profesor	mimořádný profesor	další spolu-pracovníci (Dr.) ¹⁴
Wien	1	4	3
Klagenfurt	1	2	1
Linz	1 ¹⁵	3	5
Innsbruck	1	3	2

Zdroj: vlastní výpočty podle internetových stránek institutů

Na podstatnější rozdíly narazíme teprve srovnáme-li počty historiků, habilitovaných na jednotlivých institutech: Nabídku vídeňského institutu tak rozšiřuje celkem 9 soukromých docentů a navíc také tři „emeriti“. Na institutu v Linci a v Innsbrucku se habilitovali 2, resp. 4 docenti, v Klagenfurtu prozatím žádný. V širší okruhu historiků, působících (a přednášejících)

¹⁴ Čísla udávají nejen počty univerzitních asistentů, ale i počty promováných historiků působících na institutu na základě různých (časově omezených) projektů („Drittmittelprojekte“).

¹⁵ Na rozdíl od ostatních institutů není řádný profesor Rudolf G. Ardel v současné době přednostou institutu – tím je mimořádný profesor Hans Hautmann. Rudolf G. Ardel je rektorem linecké university.

na vídeňském institutu, se odráží nejenom velikost a tradiční význam vídeňské university v rámci rakouského vysokého školství, ale i téměř třicetiletá tradice tohoto pracoviště.

Rozdíly mezi Vídní a ostatními universitami v oblasti soudobých dějin nalezneme i v případě porovnání jejich tematického zaměření. Jak již bylo naznačeno, obor soudobých dějin se především na universitách v Linci, Innsbrucku a Klagenfurtu zaměřil na regionální výzkum, zatímco se vídeňský *Institut für Zeitgeschichte* již od dob svého vzniku zaměřuje na moderní dějiny Rakouska jako celku, popř. od devadesátých let také na témata, překračující svým zaměřením národní rámec. Tyto odlišnosti dokládá názorně tematické rozlišení zpracovaných, či zpracovávaných projektů na jednotlivých institutech:

Tabulka 3: Projekty na jednotlivých institutech podle témat a časového zaměření:

Projekty Innsbruck 1995–2003

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	2	1	1	8	12
Rakousko obecně	0	0	0	1	1
Evropa	1	0	0	1	2
Celkem	3	1	0	11	15

Projekty Klagenfurt 1998–2002

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	0	0	6	0	6

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Rakousko obecně	0	0	2	0	2
Evropa	0	0	2	1	3
Celkem	0	0	7	4	11

Projekty Vídeň 1992–2001

	do r. 1918	1918–1938	1938–1945 a první poválečná léta	Druhá republika	Celkem
Regionální témata	0	0	0	0	0
Rakousko obecně	0	3	6	4	13
Evropa	0	1	5	2	8
Celkem	0	4	11	6	21

Zdroj: vlastní výpočty podle internetových stránek jednotlivých institutů

Pokud je však možné soudit na základě témat dosud neukončených projektů na vídeňském institutu (po r. 2001), zaměřuje se v současnosti i tento institut nejenom na obecná rakouská témata, ale i na témata s výrazným lokálním akcentem: Z celkem devíti předložených projektů se toto zjištění týká čtyř z nich.¹⁶

¹⁶ Jedná se o následující projekty: „Arisierung, Berufsverbote und ‚Säuberungen‘ An der Universität Wien. Ausschluß und Vertreibung ‚rassisch‘ und /oder politisch oder in anderer Weise verfolgter Lehrender und Studierender 1938/39“; „Die inszenierte Stadt. Wien in der Werbung. Identitätskonstruktion in einer postmodernen Gesellschaft“; „Wiener Wirtschaftstreibende auf der Anklagebank“; „KINO/Transformation eines sozialen Raumes/Wien 1945 bis 2000“.

Zajímavé je i teritoriální a časové rozlišení témat disertačních prací v oblasti soudobých dějin. K dispozici měl autor údaje týkající se institutů ve Vídni, Innsbrucku a Klagenfurtu (vzhledem k tomu, že na posledním jmenovaném institutu byly v letech 1999–2002 předloženy pouze dvě disertace, nebyl institut v Klagenfurtu do následující tabulky zahrnut):

Tabulka 4: Teritoriální a časové zaměření disertačních prací na vybraných institutech

	Rakousko				Evropa	Svět
	do r. 1918	1918–1938	1938–1945	po r. 1945		
Innsbruck ¹⁷	3	2	1	4	4	2
Vídeň ¹⁸	5	1	3	5	3	0

Zdroj: Vlastní výpočty podle internetových stránek jednotlivých institutů

Témata disertací obecně svědčí na jedné straně – podobně jako témata projektů, předkládané spolupracovníky universitního institutu – o pro-sazovaném odborném profilu určitého vědeckého pracoviště. Na druhé straně však alespoň zčásti odráží odborné zájmy samotných doktorandů, tj. mohou svědčit o pohledu na obor z druhé strany *universitas professorum et scholarum*.

Nejenom výše uvedená tabulka číslo 3, ale i témata diplomových prací, svým zaměřením v podstatě kopírující témata prací disertačních a nakonec samozřejmě konkrétní témata těchto prací, které měl autor k dispozici, tak umožňují dokreslení obrazu tematického zaměření oboru soudobých dějin v Rakousku: Ukazuje se jednak, že z tematického hlediska nelze již mluvit o „rakouských soudobých dějinách“, jak tomu bylo možná ještě v osmdesátých letech, ale daleko spíše o „soudobých dějinách v Rakousku“: nejenom dějiny sousedních zemí, popř. evropských zemí vůbec, ale i soudobé dějiny USA, afrických zemí či Blízkého východu tvoří

¹⁷ Stav k březnu 2004.

¹⁸ 1997–2000.

v současné době integrální součástí zájmu rakouských historiků věnujících se soudobým dějinám.

Jak již bylo uvedeno, neplatí ani původní časové vymezení soudobých rakouských dějin – tj. První republika, léta okupace a cesta ke vzniku Druhé republiky: tématem výzkumu se dávno staly i dějiny samotné Druhé republiky. Pozoruhodnější zjištění se však týká relativně vysokého počtu disertací, ale i diplomových prací,¹⁹ věnovaných období před rokem 1918, a to nejenom posledním válečným letům a vzniku První republiky, ale i poslední čtvrtině 19. století či rakouského *Fin de siècle*. Ukazuje se tak, že v textu několikrát zmiňovaná pracovní definice, vymezující dolní hranici rakouských soudobých dějin rokem 1918, resp. vznikem První republiky, je v samotné vědecké praxi často překračována, resp. že i témata, přesahující tuto hranici do minulosti, jsou stále považována za součást soudobých dějin.

Nakonec se pokusme, alespoň rámcově, ilustrovat metodologický přístup ke zpracování témat soudobých dějin. V následující tabulce jsou projekty vídeňského institutu rozlišeny na základě jejich krátkých anotací na projekty zařaditelné do oblasti „politických“ anebo „kulturních“ dějin. Toto rozlišení zůstává pochopitelně pouze subjektivním hodnocením dostupného materiálu a jen výjimečně se mohlo opřít o výslovnou definici samotných předkladatelů projektu. Do oblasti „politických“ dějin byly pro potřeby tohoto textu zařazeny projekty, věnující se především výzkumu rozhodovacích procesů, složení či vývoji centrálních i regionálních státních a politických institucí (parlament, vláda, politické strany...). Naopak oblast „kulturních“ dějin, chápaná zde ve smyslu širokého německého termínu „Kulturgeschichte“, zahrnuje nejenom témata úzce pojatých dějin kultury, ale i dějiny každodennosti, dějiny mentalit, médií, konzumu, proměn společenských postojů... Pro úplnost jsou v tabulce zahrnuty i projekty věnované zpracování archivního materiálu či přípravě historických výstav:

Tabulka názorně dokládá obecnější zjištění, totiž že v posledních letech jsou rakouské soudobé dějiny obohacovány i z metodologického hlediska – jestliže po dlouhá léta převládaly politické dějiny, popř. dějiny sociální či hospodářské, lze od poloviny devadesátých let pozorovat prosazení se nových přístupů – *Oral history*, dějiny všedního dne, kulturní dějiny – i v rámci soudobých dějin. Poslední sjezd rakouských soudobých historiků, který proběhl

¹⁹ V Innsbrucku se to týká tří diplomových prací (stav k březnu 2004).

na přelomu září a října 2003 v Salcburku (VI. Österreichischer Zeitgeschichtetag), měl jako shrnující téma „Kunst, Kommunikation, Macht“. Jak ukázaly jednotlivé příspěvky, staly se součástí historiografie i témata tradičně přepisovaná spíše výzkumu v oblasti politických věd – tj. např. otázky vlivu médií na politickou kulturu a postoje obyvatelstva.²⁰

Tabulka 5: Projekty Vídeň z metodologického hlediska

	„Politické“ dějiny	Kulturní dějiny	Archivy/ Výstavy	Celkem
Uzavřené projekty (1992–2001)	21	6	5	32
Řešené projekty (po r. 2001)	9	8	2	19
Celkem	30	14	7	51

Zdroj: vlastní výpočty podle internetové stránky institutu.

Závěr

Rakouské soudobé dějiny jsou názorným příkladem souvislostí mezi politickým vývojem, zájmy politických stran a státu vůbec a historickým výzkumem. Zájem politické reprezentace na posílení moderní rakouské národní identity pomocí (re)konstrukce jednotného a konsensuálního vývoje rakouského státu ve 20. století do určité míry spoluurčoval v šedesátých letech tematické vymezení rakouských soudobých dějin. Stále rostoucí spornost tohoto modelu rakouských dějin, vrcholící v devadesátých letech, vedla zároveň k tematické diferenciaci a metodologickému obohacení rakouské historiografie, stejně tak jako k „emancipaci“ historického bádání na (ať už požadovaném či pouze předpokládaném) státním a národním zájmu. Příkladem tohoto vývoje může být diskuse o tzv. Domu dějin Rakouské republiky: v únoru 1999 vyzval parlament, tehdy ovládaný

²⁰ <http://www.zeitgeschichtetag.at>.

ještě velkou rudo-černou koalicí, ministerstva školství a kultury, aby vypsala soutěž na „Haus der Toleranz“, popř. „Haus der Geschichte“, zřejmě s ohledem na blížící se padesáté výročí Státní smlouvy v roce 2005. To co mezi částí rakouských historiků vyvolalo diskusi a počátkem roku 2000 vedlo i k otevřenému dopisu ministerstvu školství, nebyl jenom neprůhledný způsob vypsání veřejné soutěže samotné, ale i daleko zásadnější otázka možností muzeální prezentace dějin a s tím související obavy z „reprezentačních zájmů státu a politických stran“. Trefně podstatu této diskuse, vypovídající i o současném stavu rakouských soudobých dějin, shrnul historik Sebastian Mattl: „Vyprávění, určení počátku příběhu a s ním logicky souvisejícího konec, je už samo o sobě propůjčováním smyslu příběhu – a ještě víc: je to moc, moc definice a nakonec moc vypravěče nad oběťmi, které nejsou schopny připsat svému utrpení žádný smysl... Rakouské soudobé dějiny, jsou, podobně jako ostatní vědecké disciplíny, na cestě oproštění se od josefínské tradice afirmativní patriotistické vědecké produkce, snaží se diferencovat... Tento vývoj by byl... projektem klasické politické reprezentace zastaven a blokován“.²¹

²¹ Siegfried Mattl/Albert Müller, *Remix in History. Weitere Minima Moralia zur Debatte um Häuser der Toleranz und Zeitgeschichte*, in: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 13/1 (2002), str. 132–137, zde str. 132.

**OD „MÝTU REZISTENCE“
KE „SKŘÍNI HANBY“.
NEPOTRESTANÉ VÁLEČNÉ ZLOČINY
V ITÁLII (1945–2005)**

KERSTIN VON LINGEN

Předseda italské vlády Silvio Berlusconi naznačil, jak nahlíží na národní dějiny, když v rozhovoru pro britský *Spectator* v srpnu 2003 charakterizoval Mussoliniho jako „neškodného“ a fašistické vyhnanecké tábory přirovnal k „letním táborem“. ¹ Vyvolal tím veřejné pobouření v italském i mezinárodním tisku. V následující diskuzi se ovšem ukázalo, že Berlusconi v žádném případě nezastával ojedinělý názor, ale že si byl vědom podpory, které se mu dostávalo od většiny jeho krajanů, zlehčoval-li fašismus ve srovnání s monstrózním nacionálně-socialistickým bratrem. Od roku 1945 se v Itálii vytvořila taková kultura vzpomínání (*Erinnerungskultur*), která se s oporou v antifašistickém mýtu – základním kameni poválečného italského státu – po celá desetiletí vyhýbala tomu, aby odlišila vlastní podíl na válečném dění, okupačním teroru a válečných zločinech od německé účasti. To vše s požehnáním italských politických stran. Je proto užitečné prozkoumat tento pokřivený obraz přesněji.

V italských vzpomínkách na druhou světovou válku hrálo určující roli již od roku 1945 neustálé srovnávání s Německem, partnerem Itálie v rámci Osy. Obě země lze ovšem porovnávat nejen na základě jejich válečného spojenectví, ale i z hlediska velmi podobných podmínek, za nichž se staly

¹ Rozhovor vyšel nejprve anglicky v *The Spectator* (27. 8. 2003). Citovány jsou italské překlady otištěné v novinách *La Repubblica* (12. 9. 2003): Berlusconi choc su Mussolini (G. Luzzi) a *Corriere della sera* (13. 9. 2003): Cavaliere, ripassi un pò la storia (P. Franchi).

součástí poválečného uspořádání Evropy.² Itálie i Německo patřily k poraženým, musely si proto vytvořit novou národní identitu, stejně jako byly po určitou dobu obsazeny Spojenci. Význam, který připadl politickým stranám při hledání konsenzu, na němž měl být založen poválečný stát, byl za této situace mimořádný.

Vzpomínání se pohybuje ve dvou rovinách. První z nich představuje historické zpracování faktů a způsob, jakým je vnímá veřejnost, politika a tisk. Druhou rovinu tvoří v obou zemích instrumentalizace vzpomínek. Téměř po padesát let určoval v Itálii veřejný život a politickou kulturu „mýtus rezistence“ (Resistenza-Mythos), zatímco v Německu byly až do devadesátých let minulého století vzpomínky na druhou světovou válku utvářeny legendou o čisté válce na italské frontě.

Tyto konstrukty ztratily svůj sjednocující vliv důsledkem politických převratů, které provázely zhroucení sovětského komunismu a spřátelených komunistických stran v ostatních evropských zemích, stejně jako znovu-sjednocení Německa po roce 1990. Opětovné nalezení vyšetřovacích spisů v roce 1994 v takzvané „skříni hanby“ a soudní procesy, jež byly v Římě opožděně vedeny s válečnými zločinci Priebkem, Hassem a Engelem, podnítily nejen nové hodnocení italského odboje, ale daly rovněž novou úroveň vztahům mezi Itálií a Německem.

Ráda bych předeslala několik poznámek. Vzpomínání na válku spočívá z velké části v uznání obětí války a válečných zločinů. Z tohoto důvodu se přikládá počtu obětí a především definici skupin obětí zcela konkrétní význam. Porovnatelnost obou totalitních režimů, německého a italského, vybízí k diskuzi především o antisemitismu, respektive pronásledování židů a o válečných zločinech spáchaných za okupace. Ve svém příspěvku proto nejdříve vymezím skupiny obětí a zmíním jejich přibližné počty, dále zřekapituluji pokrok v bádání v obou zemích a zatřetí analyzuji, jak je instrumentalizováno vzpomínání na druhou světovou válku v Itálii.

Problematika pronásledování židů hraje v italské národní kultuře vzpomínání jen okrajovou roli. Objevuje se především v románové podobě ve zprávách sepsaných přeživšími oběťmi nebo jejich italskými zachránci. Je historicky doloženo, že bylo zavražděno 7300 italských židů, většina z nich po deportaci římského ghetta do koncentračního tábora Osvětim. S pou-

² Viz dobrá přehledová práce Joachima Starona, *Fosse Ardeatione und Marzabotto. Deutsche Kriegsverbrechen und Resistenza*, Paderborn 2002, s. 207.

kazem na skutečnost, že tyto oběti zemřely na území spravovaném Němci, zůstává dodnes nezodpovězená otázka, do jaké míry se na vyčleňování a pronásledování židovských spoluobčanů podílely italské organizace. Výzkum v této oblasti byl zahájen až v posledních letech.

Vzhledem k otázkám, jež si klademe, je však přínosnější zaměřit se na téma, které zaujímá v národním vzpomínání zásadnější význam – na debatu o válečných zločinech, vyvolanou po roce 1945. Jedná se přitom z větší části o zločiny, jež spáchali Němci na Italech. I zde je nutno podotknout, že podrobné studie věnované italským válečným zločinům na Balkáně, v Řecku a při dobovačných bojích v Etiopii a Libyi vyšly teprve v posledních letech. Italská okupační politika si vyžádala podle prvních hrubých odhadů přibližně 60 000 obětí.³ Přitom je třeba zdůraznit, že vedle útoků na civilní obyvatelstvo se především v Africe experimentovalo s jedovatým plynem.⁴ Naproti tomu v Itálii docházelo z německé strany od začátku léta 1944, kdy se dal wehrmacht na ústup, k válečným zločinům, jimž je v obou zemích vyhrazeno ve vzpomínkách na válku značné místo. Gerhard Schreiber vypočítal z denních hlášení o ztrátách wehrmachtu 6049 mrtvých mezi německými vojáky a 52 237 obětí z řad partyzánských bojovníků.⁵ Giorgio Rochat došel na základě podkladů z archivu odboje k údají o 40 000 zabitých odbojářích.⁶ Počet civilních obětí během německé okupace v letech 1943 až 1945 činil zhruba 9200 žen, dětí a starců.

V první části mého příspěvku bude zkoumána politická kultura Itálie po roce 1945 s ohledem na sílu působení mýtu o odboji. Nedostatečné vypořádání se s německým pachatelem patří mezi významné aspekty kultury vzpomínání. V Itálii vyústilo toto nepotrestání v rehabilitaci Německa jako starého partnera v rámci Osy a na německé straně vedlo k mýtu o „čisté válce na italské frontě“, jak hodlám doložit v druhé části svého příspěvku.

³ Giorgio Rochat, *Una ricerca impossibile. Le perdite italiane nella seconda guerra mondiale*, in: *Storia Contemporanea* 201 (1995), s. 687–700, zde s. 691.

⁴ *Die Zeit* (21/2003): Lybien, verheißenes Land. Völkermord im Wüstensand: Über dreißig Jahre dauerte die Terrorherrschaft der Italiener in Nordafrika. Im Mai 1943 ging sie zuende (Aram Mattioli).

⁵ Gerhard Schreiber, *Partisanenkrieg und Kriegsverbrechen der Wehrmacht in Italien 1943 bis 1945*, in: *Repression und Kriegsverbrechen. Die Bekämpfung von Widerstands- und Partisanenbewegungen gegen die deutsche Besatzung in West- und Südeuropa*, Berlin 1997, s. 93–129, zde s. 199 n.

⁶ G. Rochat, *Ricerca impossibile*, s. 698.

I. Mýtus rezistence a „skříň hanby“

Itálie, která se bezpochyby dopustila kvantitativně méně zločinů, zůstávala po léta ve vědeckých srovnáních podivuhodně bezbarvá. Oproti tomu byl osvobozenec boj proti německé okupaci – *resistenza* – povýšen na národní mýtus a dodnes je všudypřítomný v italském veřejném diskurzu. Otázkou zůstává, jestli nemělo přílišné zdůrazňování italských obětí odboje kompenzovat připomínku obětí vlastních opatření a zda nemá tento pokřivený obraz podporu například v zahraničí. Ovšem nejprve je třeba ozřejmit význam „mýtu rezistence“ pro politickou kulturu Itálie, a to analyzováním několika příkladů jeho instrumentalizace.

Mýtus o rezistenci sloužil v poválečné Itálii jako zakládající mýtus demokratického státu. Tvrdil, že se nová Itálie sama osvobodila od fašismu a nacistické okupace, a neptal se jednotlivce, čím se zabýval v letech okupace. Tento mýtus působil jako jednotící prvek ve společnosti, jejíž zemi během okupace téměř rozvrátila občanská válka. Mýtus o národním osvobozenec hnutí tak dal možnost i bývalým fašistům a kolaborantům, kteří unikli politickým čistkám,⁷ aby prohlásili svoji protiněmeckou angažovanost v posledních dnech války za akt odboje. Tím se zařadili mezi ty, kteří se z politických důvodů podíleli na osvobození Itálie již od roku 1943.

Z tohoto zakladatelského mýtu se vyvinula interpretační linie válečné minulosti, jež démonizovala Německo, partnera v rámci Osy, a zlehčovala závažnost italského fašismu. Tento pohled předurčila spojenecká propaganda,⁸ jejíž interpretaci ochotně převzala po roce 1945 italská média, politici a intelektuálové. Politickým cílem takovéto polarizace byl návrat Itálie do společenství svobodných států na základě úplného odvratu od bývalého válečného spojence.⁹ Zdůrazňování brutality, kterou Němci používali vůči italským partnerům, bylo zcela zásadní pro takovéto chápání italského odboje. Jeho projevem se stal kult vytvořený kolem vzpomínkového

⁷ Hans Woller, *Der Rohstoff des kollektiven Gedächtnisses. Die Abrechnung mit dem Faschismus in Italien und ihre erfahrungsgeschichtliche Dimension*, in: C. Cornelissen/ L. Klinkhammer/ W. Schwendtker (edd.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, Frankfurt 2003, s. 67–76, zde s. 71.

⁸ Hans Woller, „Ausgebliebene Säuberung?“ *Die Abrechnung mit dem Faschismus in Italien*, in: Klaus-Dietmar Henke/ Hans Woller (edd.), *Politische Säuberung in Europa. Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg*, München 1991, s. 159.

⁹ Filippo Focardi, *Gedenktage und politische Öffentlichkeit in Italien 1945–1995*, in: C. Cornelissen/ L. Klinkhammer/ W. Schwendtker (edd.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, Frankfurt 2003, s. 210–221, zde s. 220.

místa Fosse Ardeatine v Římě, národního památníku 335 obětí německé odplaty za atentát, jenž spáchaly komunistické odbojové skupiny na Via Rasella.

Antifašismus sloužil jako zakládající konsenzus italských politických stran, byl však překryt antikomunistickým paradigmatickým poté, co Itálie podepsala se Spojenci roku 1947 mírovou smlouvu a došlo k vyostření studené války. Komunistická strana Itálie (PCI) byla největší komunistickou stranou na Západě, a tudíž se protiklad Východ-Západ projevil v italském politickém klimatu bezprostředně.¹⁰ Zřetelně se to ukazovalo při slavnostních projevech, pronášených u příležitosti národních památných dnů, zvláště 25. dubna na „den osvobození“. Konzervativní strany využívaly této události, aby poukázaly na příspěvek „svých“ odbojářů k osvobození, ohlásily budoucí boj proti jakémukoliv typu totalitarismu, a tak zdůraznily svůj vlastní antikomunismus. Oproti tomu komunističtí řečníci oceňovali heroický boj a oběti komunistických odbojových skupin a poukazovali na antifašistickou jednotu. V šedesátých letech se stal odboj „politickým základem republiky“, která sama sebe každoročně oslavovala.¹¹

Vzpomínky na působení v odboji začaly být od vzniku vládní koalice křesťanských demokratů a socialistů (středolevé vlády) v roce 1963 instrumentalizovány v „synonymum pro vzpomínku na válku obecně“, a tím využívány pro jiné politické cíle.¹² Studentská revolta roku 1968 a vlna terorismu v sedmdesátých letech dostala komunistickou stranu (pro její údajnou blízkost ideálům levicových teroristů) v očích veřejnosti pod tlak, v důsledku čehož byli komunisté z větší části z národního vzpomínkového diskurzu vyloučeni. Antifašistický mýtus odboje byl otřesen rovněž po zavraždění bývalého předsedy vlády Alda Mora v roce 1978 a na počátku osmdesátých let. Tehdy utrpěl masivní šrámy, když byly při generačním konfliktu uvnitř vládních stran křesťanských demokratů (DC) a socialistů (PSI) nastoleny otázky, jak se jednotliví politici podíleli za války na odboji. To vedlo ke zkoumání minulosti odboje obecně a zároveň inspirovalo vědecký výzkum. Kupříkladu komunistický atentát na Via Rasella, který předcházela německé odvěť ve Fosse Ardeatine, byl nyní otevřeně odsou-

¹⁰ J. Staron, Fosse Ardeatine, s. 207.

¹¹ Brunello Mantelli, Revisionismus durch „Aussöhnung“. Politischer Wandel und die Krise der historischen Erinnerung in Italien, in: C. Cornelissen/ L. Klinkhammer/ W. Schwendtker (edd.), Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945, Frankfurt 2003, s. 222–232, zde s. 228.

¹² Tamtéž, s. 215.

zen jako teroristický akt.¹³ Proto se od roku 1990 prosadilo paradigma o italské občanské válce, jež nahradilo dosavadní nekritické hodnocení odboje v letech 1943 až 1945. Devadesátá léta, kdy v Itálii došlo k otřesu celého stranického systému, stála ve znamení „tlusté čáry“ národního usmíření antifašistů s fašisty, respektive neofašisty.¹⁴

Obrazy, předávané „mýtem rezistence“, byly určující pro italskou identitu. Například obraz „buon Italiano“ (dobrého Itala), který se se zbraní v ruce postaví proti „cattivo Tedesco“ (zlému Němci) a osvobodí Itálii, se hluboce vryl do kulturní paměti italského národa. Filippo Focardi přišel s tezí, že oba obrazy jsou – s úmyslem zbavit se vlastní viny – navzájem úzce propojeny.¹⁵ To znamená, že čím brutálněji a bezohledněji je zobrazen německý voják, tím bezúhonněji působí bojovník italského odboje. Represálie, jež následovaly po partyzánských případech, se však do uvedeného obrazu nehodí. Za tohoto předpokladu nebylo možno myslet ani na řádné trestní stíhání německých pachatelů ani na vědecké zpracování mechanismů válečných zločinů. Přesnější analýza příčin a jejich následků by bezpochyby v mnohém případech prokázala méně hrdinnou roli odboje.

Zmiňovaný obraz si však žádal také umírněné hodnocení fašismu a italské vojenské agrese ve Středomoří. Ten veřejnosti poskytli publicisté jako Indro Montanelli z konzervativního deníku *Corriere della Serra* nebo myslitelé, například filozof Benedetto Croce, jako „kulturu antifašismu“.¹⁶ Zdůrazňování domnělých italských národních ctností (mazanost, nezáлudnost, výřečnost) bylo přeneseno na Mussoliniho, zatímco Hitler byl líčen jako samostatně jednající, démonický pachatel. Fašismus se tu v protikladu k nacionálnímu socialismu jevil jako slabá kopie brutálního originálu.

Obraz nezáлudného italského fašismu vytvořila ještě za druhé světové války spojenecká propaganda ve snaze ulehčit Italům změnu fronty a návrat do společnosti demokratických států.¹⁷ Spojenci tím odsouhlasili, že Italové nikdy nebyli zcela pro fašismus a pro Mussoliniho, a nadto, že se obou z vlastní vůle 25. července 1943 zřekli. Fašisté byli tudíž „gangste-

¹³ Tamtéž, s. 217.

¹⁴ Tamtéž, s. 218.

¹⁵ Filippo Focardi, „Bravo Italiano“ e „Cattivo Tedesco“. Riflessioni sulla genesi di due immagini incrociate, in: *Storia e Memoria*, 1/1996, s. 55–83.

¹⁶ Filippo Focardi, *La memoria del Fascismo e il „demone dell’analogia“*, v tisku pro *Storia e Regione*, prosinec 2004, manuskript s. 4 a 10.

¹⁷ H. Woller, *Abrechnung mit Faschismus*.

ry“, kteří italský národ „svedli“. Italský národ byl „good boy“, jenž se pod jinou vládou dokáže polepšit. Tento poněkud jednoduchý postoj se měl projevit také v otázce válečných zločinců.

V samotné Itálii se na věc pohlíželo podobně. Fašisty zavržený, ale trpěný filosof Benedetto Croce formuloval již na podzim 1943 svou myšlenku o „pacientovi Itálii“, který překonal „nemoc fašismu“ sám svržením diktátora.¹⁸ Tohoto bezelstného obrazu se drželi samotní anglosaští historici, což zabránilo kriticky se vyrovnat se zločiny fašistického režimu. Dokonce i vynikající studie Jonathana Steinberga o pronásledování židů v Itálii,¹⁹ v níž se často objevuje srovnání s Německem, vytváří z části dojem „méně záludného pronásledování židů“ all’italiana a v některých bodech působí nepřesně (například ve školství předcházely italské rasové zákony německým opatřením, nikoli naopak)²⁰.

Jak jsme viděli, posloužil antifašismus jako zakládající konsens italským politickým stranám, byl však po uzavření mírové smlouvy s Itálií v roce 1947 a po vyostření studené války překryt antikomunistickým paradigma-tem. Politické strany byly ve výkladu svého antifašismu tak nejednotné, jak jednotně odmítaly stíhání italských válečných zločinců před spojeneckými soudy a jak prosazovaly zlehčující definici italského fašismu.²¹ Perzekuci válečných zločinců odmítaly proto, že nechtěly před soud postavit členy vlastní strany. Se značnou energií vymýšlely zákulisní cesty, jak například ochránit italské válečné zločince před vydáním do Jugoslávie. Ze stejného důvodu bylo zapovězeno, aby intelektuálové zpracovávali problematiku italské okupační politiky. Nové antikomunistické uspořádání poválečné západní Evropy mělo přednost před potrestáním pachatelů válečných zločinů. Stejný ochranný mechanismus, který nechal italské válečné zločince bez potrestání, využili ve svůj prospěch důsledně také němečtí spolupojovníci. V tomto kontextu je zřejmé, proč byly výsledky vyšetřování německých válečných zločinců na konci padesátých let zaarchivovány v tajném fondu, později nazvaném „skříň národní hanby“.

10. října 1956 napsal italský ministr zahraničí Gaetano Martino svému kolegovi Paolu Emiliu Tavianimu z ministerstva obrany dopis, v němž ho prosil, aby zajistil, že italská vojenská prokuratura nebude požadovat po

¹⁸ Tamtéž, s. 22.

¹⁹ Jonathan Steinberg, *All or nothing. The Axis and the Holocaust 1941–1943*, London 1990.

²⁰ F. Focardi, *Memoria del Fascismo*, s. 5.

²¹ Tamtéž, s. 4.

Spolkové republice Německo vydání žádných dalších válečných zločinců.²² Nejednalo se o nic menšího, než o oficiální nařízení italského ministra zahraničí, adresované ministru obrany, s pokynem, aby zastavil právě začínající sérii italských procesů proti německým válečným zločincům. A to se zdůvodněním, že by mohlo dojít k ohrožení německé obranyschopnosti a výstavby bundeswehru.²³ Martino sice soudil, že „ti, kteří se podíleli na takovýchto barbarských akcích, si osobně žádnou milost nezaslouží“. Avšak, jak ministr litoval, politická situace vypadala v té době jinak než před deseti lety: „Nemohu jako osoba zodpovědná za zahraniční politiku naší země zamlčovat, že žádost o vydání by dnes, dobrých třináct let po bolestných událostech, měla zhoubný vliv na německé a mezinárodní veřejné mínění. Zvláště, když mnoho obviněných generálů bylo již v pravém okamžiku, totiž bezprostředně po skončení války, odsouzeno spojeneckými soudy.“²⁴ Taviano, sám bývalý odbojář a prezident italského svazu partyzánů (ANPI), nechtěl toto účelové spojenectví narušit. Na okraj ministrova dopisu poznamenal 20. října 1956: „S ministrem Martinem jsem plně zajedno.“²⁵ Nepřekvapuje tedy, že italský vojenský soud celkově vynesl do roku 1965 proti 25 obžalovaným právě 13 rozsudků²⁶ – hubená bilance, ale na základě pokynů z Bruselu, respektive Říma nikoli podivná.

Nicméně italská konzervativní strana i komunistická strana se zcela shodly na zlehčující definici fašismu.²⁷ Interpretace fašismu jako operetního režimu dávala možnost zprostit celý národ spoluviny na vražedné válce proti židovským spoluobčanům nebo porobeným národům. Toto vytěsnění se podařilo díky neustálému srovnávání s nacistickým Německem – Mussolini a fašisté byli vždy zkoumáni měřítkem nacionálního socialismu, a tudíž shledávání příliš neškodnými. Soustavné zdůrazňování nepolitických charakterových vlastností, například obrazu bezstarostného Mussoliniho s výstředním

²² Franco Giustolisi, *Gli scheletri dell'armadio*, in: *Micromega* 1 (2000), s. 345–355, zde s. 350. Dopisy jsou doslovně citovány. Jejich originály nejsou v archivu momentálně k dispozici, protože je zkoumá italský vyšetřovací výbor. Byl to právě Giustolisi, působící jako novinář a vydavatel týdeníku *L'Espresso*, který vyvolal v Itálii roku 1999 skandál kolem zmizelých vyšetřovacích spisů. Nyní je členem vyšetřovací komise a průběžně informuje o jejích výsledcích. Téma znovu připomněl *Spiegel*, 17/2001, s. 56–58: *Schrank der Schande*.

²³ *Süddeutsche Zeitung* (29. 10. 1999), s. 1: *Italien schützt deutsche Kriegsverbrecher. Aus Rücksicht auf den NATO-Partner verzichtete Rom auf die Verfolgung* (Christiane Kohl).

²⁴ F. Giustolisi, *Scheletri*, s. 351.

²⁵ Tamtéž, s. 352.

²⁶ Tamtéž, s. 353.

²⁷ F. Focardi, *Memoria del Fascismo*, s. 4.

soukromím, který byl závislý na démonickém Hitlerovi a sám o sobě nic nerozhodoval, ovlivnilo oklikou přes žurnalistiku také výzkum. Političtí komentátoři jako Indro Montanelli, Arrigo Petacco, Antonio Spinosa, Mario Cervi a Roberto Gervaso, kteří od sedmdesátých let nesčetněkrát vykreslili Mussoliniho jako komedianta, přitom získali významný hlas utvářející podobu celé debaty. To vedlo k defašizaci (defascistizzazione) fašismu, v němž přý už netkvělo nic totalitárního. Tento obraz, přinášený historiografií od poloviny osmdesátých let, zachytil v monumentální šestisvazkové biografii Mussoliniho historik Renzo de Felice. Třebaže autorovi náleží zásluha za to, že upozornil právě na totalitární aspekt fašismu a analyzoval jej, soustředil se de Felice na druhé straně na slabosti Mussoliniho vůdcovské osobnosti, čímž fašistický režim zredukoval na autoritářskou vládu jediné osoby. Tím upřel italské společnosti třicátých let 20. století jakýkoliv podíl na fašismu a poskytl jí rozhrěšení.²⁸ S podporou de Feliceho studií se etabloval revizionistický pohled na fašismus, byť autorem nezamýšlený, který zlehčuje totalitární dynamiku ve fašismu jasně obsaženou.

Pád komunismu v roce 1989 a rozpuštění silné Komunistické strany Itálie značně přispělo k destabilizaci italské politické kultury. Když počátkem devadesátých let vícero skandálů otrásl také konzervativními křesťanskými demokraty (Democrazia Cristiana), čímž donutilo zasloužilé politiky jako bývalého premiéra Andreottiho k odchodu z veřejného života a přimělo stranu ke znovuzaložení, bylo zřejmé, že antifašistický zakladatelský konsenzus se stal dále neúnosným. Zkolabovala nejenom nejsilnější strana, jež zastupovala přibližně šedesát procent italských voličů, ale i politický celek, který se nepřetržitě od roku 1945 podílel na měnících se vládních koalicích. Zkorumpovaný mocenský kartel křesťanských demokratů se zhroutil po vynesení soudního rozhodnutí roku 1992 a s ním zanikla celé jedna politická třída. To vytvořilo do té doby v Evropě nevídané politické vakuuum, které bylo zaplněno až nově založenými stranami, kromě jiného i Berlusconiho uskupením Vzhůru Itálie (Forza Italia). Opětovné sjednocení Německa v roce 1990 přineslo další destabilizující prvek do italského vnímání vlastního národa – italské srovnávání se s Německou říší, bezděčně prováděné po celá desetiletí, se jevilo definitivně jako neodpovídající.

Jelikož bývalí komunisté, nyní levicoví liberálové, nebyli s to utvořit většinu, podařilo se Silviu Berlusconiho, tehdy vnímanému především jako

²⁸ B. Mantelli, Revisionismus, s. 230.

bezúhonný bohatý průmyslník, vstoupit roku 1994 do parlamentu. Berlusconi vyplnil institucionální vakuum a úspěšně vytvořil novou národní identitu. Tu určilo Berlusconiho spojení s „novými pravičáky“, takzvanou Národní aliancí (Alleanza Nazionale), navazující pod vedením Gianfranca Finiho na neofašistickou stranou MSI. Jejich vláda byla opětovně potvrzena v roce 2001. Defašizace italské kultury vzpomínání se tak s příchodem Berlusconiho vlády dostala rovněž do politiky.

Zatímco se antifašistické paradigma vytratilo zároveň s demontáží mýtu o rezistenci, vedlo odmítání německých mocenských nároků (byť jen rétorických) ke sblížení – přehnaně řečeno – neofašistické Itálie s Itálií antifašistickou. Od té doby je v italském politickém diskurzu běžné odmítat vlastní poklesky s poukazem na německého partnera. Tento mechanismus, dávno přenesený do všech oblastí veřejného života, ukazuje nadměrnou citlivost italské veřejnosti vůči jakékoliv formě německé kritiky, ať už je to na poli hospodářském, politickém nebo kulturním. Sport, zvláště fotbal, přitom hraje zvláštní roli.

Je přímo zvykem, vkládat dokonce i do oficiálních projevů nějaké srovnání s nacistickým obdobím, což bývá v zahraničí pocíťováno všeobecně jako nemístné. To bylo zřejmé v roce 2003, když Berlusconi odmítl politickou kritiku německého poslance Evropského parlamentu, Martina Schulzeho, adresovanou vývoji v Itálii, zvláště propojenosti italského soudnictví a italských médií s vládou. Berlusconi k tomu poznamenal, že by bylo možné obsadit Schulzeho do filmové role kápa v koncentračním táboře, v níž by byl „perfektní“.²⁹ Téhož léta se italský státní tajemník pro turismus vyjádřil v jednom článku v tom smyslu, že němečtí turisté zaplavují jako pivo pijící vandalové italské pláže,³⁰ což donutilo německého kancléře Gerharda Schrödera odříci jeho plánovanou prázdninovou návštěvu Itálie. Rozladěnost se podařilo utlumit teprve po týdnech při setkání Berlusconiho a Schrödera na nejvyšší úrovni. Kancléř tehdy demonstroval německou kulturní horlivost návštěvou opery Carmen ve veronském antickém amfiteátru.³¹

Itálie se cítí být vystavena nejen německé kritice, ale v rostoucí míře i chladu angloamerických partnerů. Zvláště v USA přibýly v poslední době

²⁹ Tagesspiegel (3. 7. 2003): Berlusconi KZ-Vergleich löst Eklat aus.

³⁰ FAZ (23. 8. 2003): Tove ist der Birreria? Deutsch-italienische Verstimmung.

³¹ Viz zpravodajství k návštěvě kancléře ve Veroně, mimo jiné mnohoznačný titulek v deníku der Bild (24. 8. 2003): „Kuschelgipfel in Verona“.

v médiích znepokojené komentáře věnované Itálii a nedostatečnému vypořádání se s fašistickým obdobím. Přitom jsou dnes kritičtěji nahlížena také pochybení, jichž se Spojenci dopustili tím, že utvrzovali Itálii v její podřízené roli vůči Hitlerovu režimu. Tato rostoucí mezinárodní pozornost je pro Itálii nová a v tuto chvíli nelze ještě říci, zda povede k oficiálnímu průlomu v dosavadním selektivním vzpomínání.

Zatímco se antifašistické paradigma vytratilo zároveň s demontáží mýtu o rezistenci, prosadilo se v italské politice antikomunistické paradigma. Nicméně překonávání fašistického dědictví není ještě ukončeno a vnímání vlastní národní minulosti jako nevýznamné poznámky pod čarou dějin, analogické k roku 1945, je stále velmi rozšířené. Byť byl překonán hrdinský epos, podle něhož náleží odboji dík za osvobození vlasti,³² a období německé okupace je nyní chápáno z pohledu občanské války. Rovněž připravenost italského výzkumu vyrovnat se se zločiny italské okupace a italského antisemitismu významně stoupla, ovšem aniž by vyvolala širší ohlas. Zatím není práce badatelů ohrožena ani Berlusconiho vládou, neboť zpracování historie je ve společnosti stále ještě chápáno jako tlustá čára za minulostí. Nemusíme se tedy obávat nějaké hlubší reflexe nebo veřejných debat v médiích.

Společenská akceptovatelnost nebo zlehčování, tedy defašizace fašismu pokračuje ve druhém funkčním období Berlusconiho jako vlna „refašizace“ veřejného života. Její příznaky lze spatřovat v přejmenovávání historických míst a ulic po fašistických politicích.³³ Současně se Berlusconiho vláda snaží do politického života silněji integrovat antikomunismus. To jasně dokazuje rostoucí počet památních dnů, které připomínají zločiny komunismu. Tím bylo například roku 1945 vyvraždění italských venkovanů z okolí Terstu Titovými komunistickými partyzány v krasových jeskyních na Istrii, italsky nazývaných „Foibe“. Od roku 2001 se tímto zločinem velmi zabývala publicistika, ačkoliv odborníkům jsou události známy několik desetiletí a výzkumem byly již dostatečně zpracovány. Jako památní den za Foibe byl stanoven 10. únor, den podpisu mírové smlouvy v roce 1947. To je příklad zdařilé instrumentalizace dějin – uzavřením mírové smlouvy byla učiněna tlustá čára za druhou světovou válkou, kterou většina Italů vnímá nanejvýš tak, jako by byla chtěná a také prohraná jen hrstkou fašistů. Souvislost mezi vražděním Italů odsunutých z Istrie a válečnou expanzí vedenou

³² F. Focardi, *Gedenktage*, s. 219.

³³ F. Focardi, *Memoria*, s. 13. Podrobně B. Mantelli, *Revisionismus*, s. 223.

fašistickým režimem byla takto z veřejné kultury vzpomínání vyloučena. Také nedávno vyhlášený památní den připomínající zavražděné evropské židy se řídí datem, kdy byl osvobozen koncentračního tábora Osvětim, tedy 27. lednem. Kritici vytýkají, že byla promarněna šance upozornit na italský fašismo-antisemitismus a že opět zůstalo u narážek na monstróznost velkého německého bratra.

Závěrem lze konstatovat, že se výzkum sice může podrobně zabývat zločiny národní minulosti, ovšem nemůže sloužit jako garant toho, že fakta budou přijata veřejností. Bádání je nanejvýš s to hrát roli indikátoru sledujícího proměnlivost veřejného mínění a jeho připravenost pustit se do jiných výkladů minulosti. Dnes hrozí, že vzpomínky na partyzánskou válku, jež se z vědomí italské veřejnosti vytratily společně se zánikem mýtu o odboji, budou nahrazeny „připomínkou obětí“. Ta by se mohla stát v postfašistické Itálii novým civilním náboženstvím,³⁴ které by opět upravilo vnímání fakt a zabránilo tomu, aby se prosadila „připomínka pachatelů“, vyplývající z pokroků historického výzkumu.

(přeložila *Lucie Filipová*)

³⁴ L. Klinkhammer, *Kriegserinnerung*, s. 341.

INSTITUCIONÁLNÍ ZÁKLADNA POLSKÉ HISTORIOGRAFIE V ROCE 2003

JIŘÍ VYKOUKAL

Vývoj a postavení polské historiografie na počátku 21. století je možné ukázat v několika rovinách, z nichž velmi výraznou a ilustrativní je rovina institucionální. Její důležitost vychází ze skutečnosti, že instituce jsou podstatným prvkem postkomunistické transformace vůbec, a zvláště rozvoj historiografie v Polsku po roce 1990 je nedílně spojen s nástupem masivního institucionálního rozvoje ve smyslu rekonstrukce i nekonstrukce, který se projevuje ve sféře badatelské, a hlavně a především ve sféře vysokoškolské.¹ Institucionální strukturu tak lze zobrazit v zásadě ve dvou rozměrech, z nichž první zachycuje oblast převážně výzkumnou, druhá pak oblast vysokoškolskou.

Badatelské instituce se zabývají převážně základním, částečně také jistou formou „aplikovaného“ výzkumu. V prvním ohledu jsou nejdůležitější dvě akademie, a to jednak „služebně“ starší Polská akademie věd a umění (*Polska Akademia Umiejętności* – zal. 1872) se sídlem v Krakově, jednak Polská akademie věd (*Polska Akademia Nauk* – zal. 1951) se sídlem ve Varšavě, ve druhém směru pak můžeme uvést především Institut národní paměti (*Instytut Pamięci Narodowej* – zal. 1998) se sídlem ve Varšavě.

Polská akademie věd a umění² byla založena pod názvem Akademie věd a umění v Krakově v roce 1872 na základech vybudovaných během 19. sto-

¹ K celkové charakteristice vývoje polského vysokoškolského sektoru po roce 1990 viz Jiří Vykoukal, *Minulost a přítomnost polských univerzit (a vysokých škol) aneb skok do vzdělanosti 1990–2002?*, in: *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii, III: Univerzity a vzdělání*. Praha, 2002, s. 129–149.

² Webová adresa www.pau.krakow.pl.

letí v rámci Krakovské společnosti přátel věd (zal. 1825). Její vznik (spolu s oživením a polonizací univerzit v Krakově a ve Lvově) souvisel s důsledky udělení autonomie Haliči po rakousko-uherském vyrovnání, která se výrazně projevila hlavně ve sféře školské a kulturně-vzdělávací. V roce 1919 přijala akademie přídomek „polská“ a pod názvem *Polska Akademia Umiejętności*, resp. pod známou zkratkou PAU se stala neodmyslitelnou součástí vědecké mozaiky meziválečného Polska. Po druhé světové válce se PAU stávala překážkou celkových proměn polské společnosti probíhajících v režii nastupující komunistické moci a nařízením vlády z 20. 12. 1952 byla v podstatě jako celek převzata do struktury vznikající nové Polské akademie věd (podle zákona ze 30. 10. 1951), resp. tvořila organizační bázi její krakovské filie, aniž by však byla oficiálně zlikvidována. Polská akademie věd se poté až do roku 1990, kdy byla PAU obnovena, stala výlučnou institucí zabývající se základním výzkumem v historiografii.³

Polská akademie věd a umění se skládá ze šesti oddělení, z nichž 5 bylo reaktivováno v květnu 1990 (filologie, historicko-filozofické, matematicko-chemické, přírodovědné a lékařské), šesté, umělecké, bylo založeno v březnu 1993. Historie je umístěna na druhém oddělení, které se přes svůj název stává v podstatě oddělením širěji společensko-vědním (kromě historie a filosofie se tu pěstují archeologie, právo, teologie a sociologie). Oddělení je složeno z pěti komisí (v roce 1991 byla obnovena činnost právní komise a nově vznikla středoevropská komise, v roce 1993 byla ustavena komise východoevropská a v roce 1996 komise dějin a kultury židů a prehistorie karpatské oblasti). Oddělení mělo v roce 2003 celkem 27 řádných akademiků, 33 korespondentů a 40 zahraničních členů. Komise vydává pravidelnou edici pramenů k dějinám polského exilu po roce 1939 (protokoly zasedání vlády), sérii dějiny meziválečného Polska, dějiny vědy, pokračuje v reedici díla Jana Długosze stejně jako ve vydávání přerušené řady akt papežského nuncia v Polsku, starší řady *Monumenta Poloniae Historica* a *Monumenta Poloniae Vaticana* a nové řady *Monumenta Sacra Polonorum*, vydala více než 30 svazků rozprav.

Historická témata nacházíme také v rámci oddělení filologie, kde vedle klasické filologie a neofilologie působí komise pro dějiny umění a slovan-

³ Ze základních titulů k dějinám PAU alespoň Piotr Hübner, *Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Polskiej Akademii Umiejętności*, Kraków 2002; Jan Piskurewicz, *Prima inter pares. Polska Akademia Umiejętności w latach II Rzeczypospolitej*, Kraków 1998; Piotr Hübner, *Siła przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*, Kraków 1994.

skou kulturu. Obecně se dá říci, že ve srovnání s původní situací (do roku 1952) došlo k výrazné proměně tematické struktury obou oddělení PAU. Filologie tehdy zahrnovala komise pro obecnou filologii, západoevropskou filologii, dějiny polské literatury, dějiny umění, jazyk, muzikologii, orientalistiku a atlas nářečí (zůstaly jen dějiny umění), oddělení historicko-filosofické disponovalo komisemi pro historický atlas Polska, dějiny polské filosofie, historii, dějiny vojenství, právo, sociologii, dále komitěty pro vydávání překladů klasiků filosofie, římskou exozituru, Filosofický čtvrtletník a ve spolupráci s oddělením filologie dále provozovalo společně komisi slavistiky a komitěty pro polskou literaturu, vydávání pramenů k dějinám polského humanismu, slovník latiny a slovník slovanských staržitností.

V rámci Polské akademie věd (PAN) působí několik ústavů zabývajících se dějinami, z nichž na prvním místě stojí především Historický ústav, který byl založen v roce 1953, krátce po vzniku Polské akademie věd.⁴ Náplní ústavu je jednak dokumentační činnost, zahrnující v zásadě bibliografické, editorské, encyklopedické, kartografické a slovníkové aktivity (z nejvýznamnějších mohou být uvedeny *Bibliografia Historiografii Polskiej*, *Polski Słownik Biograficzny*, *Atlas Historyczny Polski w XVI wieku*, *Słownik Historyczno-geograficzny Ziemi Polskich w Średniowieczu*), jednak vlastní badatelská práce na úrovni individuální i kolektivní s cílem zpracování syntéz, monografií, dílčích studií a prací určených ke školské potřebě. Ústav disponuje vlastní knihovnou a nakladatelstvím a organizuje také vlastní postgraduální studium, je dále hlavním vydavatelem klíčové polské historické revue *Kwartalnik Historyczny* (zal. 1887) a spoluvydavatelem druhé revue *Przegląd Historyczny* (zal. 1907).⁵

Badatelská struktura ústavu kombinuje hledisko časové, tematické a regionální v základní dualitě národních a obecných dějin a zahrnuje období středověku (kultura a mentality, sociální dějiny, dějiny měst, církev, dějiny židů), novověku (sociální a kulturní dějiny, mentalita, náboženství, stát a zřízení) a moderních dějin 19. a 20. století (sociální dějiny a dějiny migrací, totalitární systémy, dějiny historiografie). Regionální aspekt vyjadřuje soustředění na dějiny Německa (zvláště Braniborska a Pruska), Ruska a Sovětského svazu, baltické oblasti, střední a východní Evropy a Balkánu.

⁴ Webová adresa www.ihpan.edu.pl.

⁵ Původním a hlavním vydavatelem je Warszawskie Towarzystwo Miłośników Historii (1905).

Ústav dějin vědy Polské akademie věd byl založen v roce 1954, avšak pod uvedeným názvem působí teprve od roku 1994.⁶ Badatelské zaměření ústavu jakoby subsumuje dějiny jeho názvu, čemuž odpovídá i jeho organizační struktura rozdělená do následujících oddělení: „koperníkovské“, dějiny školství, dějiny biologických věd a farmaceutiky, dějiny medicíny, dějiny společenských věd, dějiny exaktních a technických věd a metodologie dějin vědy. Ústav organizuje vlastní postgraduální studium, disponuje vlastní knihovnou a nakladatelstvím, vydává pravidelně *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki, Medycyna Nowożytna. Studia nad Historią Medycyny, Organon, Rozprawy z Dziejów Oświaty, Studia Copernicana*.

Ústav politických studií Polské akademie věd založený roku 1990, je dalším, v jehož činnosti historie zaujímá významné místo na úrovni dokumentační i badatelské. Jeho zájem se soustřeďuje na dějiny Polska ve 20. století, především pak po roce 1939, resp. 1945, dále pak na historii území druhé polské republiky a na bližší teritoriální a geopolitický kontext moderních polských dějin vůbec. Podobně jako v předchozích případech i tady nacházíme specializovanou knihovnu, řadu periodických tisků jako *Studia Polityczne, Kultura i Społeczeństwo, Civitas* nebo *Rocznik Polsko-Niemiecki*, nakladatelství s velmi bohatou a rozsáhlou bilancí (např. ediční řada *Dokumenty do dziejów PRL*) a také vlastní postgraduální studium. Ústav je mimo jiné od školního roku 1997/1998 zakladatelem a spoluprovodovatelem *Collegium Civitas*, prestižní soukromé vysoké školy společenskovědní orientace ve Varšavě.⁷

Okrajovější postavení má historie na dvou dalších ústavech. Prvním je Ústav slavistiky, kde v rámci převažující filologicko-literární a historicko-literární orientace najdeme oddělení pro rané dějiny Slovanů, soustřeďující se na nejstarší svědectví o Slovanech, druhým je Ústav filosofie a sociologie věnující se mj. dějinám filosofie a sociologie, resp. společenského myšlení.⁸

⁶ V letech 1954–1958 *Zakład Historii Nauki*, 1958–1974 *Zakład Historii Nauki i Techniki*, 1974–1977 *Zakład Historii Nauki, Oświaty i Techniki*, 1977–1994 *Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki*. Osudy pojmenování ústavu zrcadlily jak problém jeho organizačního zařazení v rámci Polské akademie věd, tak postavení „vědy a techniky“ v bývalém režimu. Webová adresa www.ihnpan.waw.pl.

⁷ Webová adresa www.isppan.waw.pl.

⁸ Webová adresa Instytutu Slawistyki: www.ispan.waw.pl, Instytut Filozofii i Socjologii má adresu www.ifispan.waw.pl.

Speciálním případem „aplikované historiografie“, u kterého je užitečné se zastavit, je Institut národní paměti (*Instytut Pamięci Narodowej* – IPN).⁹ Tento ústav (jeho hrubou analogií je český Ústav pro vyšetřování a dokumentaci zločinů komunismu) byl založen na základě zákona z prosince 1998 – přesný název zákona zní *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*. Plný název poněkud lépe, byť delší formou ilustruje poslání ústavu, který vznikl v době, kdy se po podzimních volbách 1997 podařilo středopravicové koalici prosadit v parlamentu legislativu postulující distanci od komunistického režimu a zavádějící lustrační proceduru. Institut měl dle zákona převzít dokumentaci tajných služeb starého režimu a zpřístupňovat ji tak, aby bylo jednak možné řešit soudní postihy lidí odpovědných za zločiny spáchané od roku 1939, jednak zpřístupňovat údaje poškozeným osobám a dále provozovat vědecko-vzdělávací činnost související s hlavním úkolem.¹⁰

Ze zákona pak vyplývají hlavní cíle institutu, mezi nimiž jsou:

- Zachování paměti o událostech provázejících polské dějiny v letech 1939–1990
- Kultivování vlasteneckých tradic, spojených s tímto obdobím
- Připomenutí činů polských občanů ve prospěch nezávislosti a svobody
- Stíhání zločinů proti lidskosti a míru a válečných zločinů
- Poskytování zadostiučinění všem osobám, poškozeným v tomto období.

Tomuto zadání odpovídá i organizační struktura IPN, která zahrnuje odbor vyšetřovací (*Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*), archivní (*Biuro Udostępniania i Archiwacji Dokumentów*) a badatelsko-vzdělávací a popularizační (*Biuro Edukacji Publicznej*), který se nejvíce věnuje badatelské činnosti.¹¹

K hlavním úkolům tohoto odboru patří dle jeho plánu činnosti z roku 2002 šest oblastí výzkumu, a to:

⁹ Webová adresa www.ipn.gov.pl.

¹⁰ Andrzej Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej, 1989–2001*, Kraków 2002, s. 465–466. Nutno zmínit, že ústav navazuje na stejnojmennou instituci, která se zhruba stejnými úkoly byla založena v listopadu 1944, avšak již v roce 1948 byla přejmenována na *Instytut Historii Najnowszej* a „vydržela“ jen do roku 1950, kdy jako nepohodlná režimu byla zrušena. Aleksander Kocharński, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, Tom I. Warszawa 1996, s. 44. Roli této instituce v zásadě převzala Hlavní komise pro zkoumání hitlerovských zločinů v Polsku.

¹¹ Institut má nejen centrálu ve Varšavě, ale i poměrně rozvětvenou regionální strukturu, která zahrnuje deset poboček s pravomocemi centra (vyšetřování, archivace, výzkum) a osm tzv. delegatur s kompetencí archivační.

- Kompletace seznamu osob odsouzených v letech 1944–1956 k trestu smrti vojenskými soudy
- Biografický slovník polské konspirace a resistance v letech 1944–1956
- Válečný stav 1981–1982/3
- Válka a okupace 1939–1945
- Vyhlazení polských židů
- Represe a resistance 1944–1989

Do roku 2003 vydal IPN takřka 300 dokumentárních, vědeckých i populárních titulů a také první tři čísla revue *Biuletyn IPN*. Institut dále úzce spolupracuje s osvětivským muzeem, s resortem školství (příprava tzv. vzdělávacích balíčků na určitá témata, historické soutěže) a oslovuje veřejnost prostřednictvím výstav, přednášek a diskusí.

Na vysokoškolské úrovni najdeme historii dominantně zastoupenou především na dvou typech škol, a to na univerzitách a na vysokých školách pedagogických, tedy na úrovni velkých a s výjimkou několika soukromých univerzit také většinou veřejnoprávních škol. V rámci univerzit se historiografie jako výuková i badatelská aktivita provozovala a provozuje v rámci zaběhnutého organizačního uspořádání, které platí s malými změnami v podstatě až do současnosti.¹² Toto uspořádání zahrnuje čtyři základní roviny, kterým odpovídají čtyři základní organizační jednotky, jimiž jsou univerzita, fakulta, ústav a katedra. Ilustrativní je v této souvislosti fakt, že již na úrovni fakult, pokud tu byla nebo je historie vyučována, se její přítomnost projevovala v samotném názvu fakulty, ať již výlučně nebo v kombinaci s jinou, resp. příbuznou oborovou specializací.

Ze současných 17 polských univerzit je „historická fakulta“ (*Wydział Historyczny*) – jako pojem odpovídající v českém kontextu přibližně filozofické fakultě – k nalezení na 4 univerzitách, na 7 z nich nacházíme v názvu kombinaci historie s jinými disciplínami (sociologie, filologie, pedagogika, společenské vědy) a na zbývajících 6 se historie skrývá pod

¹² Údaje o organizační struktuře jsou k dispozici na webových stránkách příslušných škol – viz tabulka č. 1. Souhrny je možné najít jednak na stránkách polského ministerstva školství a sportu www.men.waw.pl, dále na některých adresách, poskytujících souhrnnou informaci o stavu a vývoji vysokého školství, jako je např. www.uczelnie.pl nebo www.polska.pl/aktualnosc/nauka nebo www.poland.pl/education nebo v internetových verzích periodik věnujících se vysokoškolské problematice, jako je např. *Forum Akademickie* na adrese www.forumakad.pl nebo bulletin *Sprawy Nauki*, který na adrese www.sprawynauki.waw.pl vydává vládní *Komitet Badań Naukowych*.

fakultami humanistiky, resp. společenských věd. Tabulka č. 1 naznačuje, že „čistě“ historické fakulty přísluší k nejstarším školám, „střední“ generace univerzit vznikající od roku 1918 inklinovala ke kombinovaným názvům nebo širšímu konceptu humanistiky (což platí i pro některé univerzity, kde dnes existující historická fakulta vznikla vyčleněním z širě zaměřené fakulty např. humanistiky), mladší a čerstvě vznikající univerzity po roce 1990 taktéž, i když je tu jistý rozdíl. V prvním případě je tu výrazná snaha integrovat historii v rámci humanistiky, ve druhém případě univerzity zakládané „na zeleném drnu“ nebo vznikající na bázi bývalých vysokých pedagogických škol nedisponují dostatečně silným zázemím nebo tradicí a proto historii staví naroveň jiným společensko-vědním oborům, resp. integrují ji do širších rámců.

„Nominální“ převaha historiografie je však zřejmá a potvrzují ji i další údaje, a to jednak data vzniku fakult a institutů, jednak počet a tematická struktura ústavů působících v rámci fakult. Historické fakulty (mám teď na mysli tyto fakulty v jejich „trojjediné“ podobě) byly často mezi zakládajícími fakultami té které univerzity (nebo vznikaly krátce po jejím založení, resp. vyčleňovaly se z původních fakult např. humanistiky), stejně tak jako jejich historické ústavy byly vždy mezi nejdříve zakládanými na dané fakultě.

Dalším momentem, který ilustruje postavení historických ústavů na polských univerzitách, je sousedství dalších institutů, s nimiž na příslušné fakultě koexistují. Z tohoto hlediska můžeme vyčlenit několik typů shluků fakult, z nichž první zahrnuje seskupení založená na převážně filologických oborech s případným „dovětkem“ jiného oboru jako je archeologie, knihovnictví, kunsthistorie, aj. (jsou to obě lublinské univerzity a obě „baltické“ univerzity ve Štětíně a Gdaňsku), druhá seskupení složená z historie a příbuzných oborů jako je archeologie, antropologie, etnologie, kunsthistorie a hudební vědy, což jsou hlavně starší univerzity (Krakov, Varšava, Poznaň, s biblickým akcentem také varšavská Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego, dále univerzity v Toruni a Lodži, částečně také Vratislav), a novějších nebo systematictější stavěných oborů jako je filozofie, sociologie, politologie, pedagogika, psychologie, mediální komunikace a žurnalistika, což jsou, s výjimkou Katovic, většinou univerzity zakládané již po roce 1990 (Opole, Białystok, Rzeszów), dědící organizační modely po svých předchůdcích, kterými byly vysoké pedagogické školy. Hodně eklektické jsou pak poslední univerzity z konce 90. let 20. století (Olsztyn a Zielona

Tabulka 1: Struktura polských univerzit z hlediska zastoupení historických fakult a ústavů¹³

Univerzita	Fakulta	Ústav	Další ústavy	Počet kateder
Univerzitet Jagielloński, Krakov (1364), www.uj.edu.pl	Wydział Historyczny	Instytut Historii	archeologie, dějin umění, etnologie, hudební vědy,	18
Univerzitet Warszawski (1816), www.uw.edu.pl	Wydział Historyczny	Instytut Historyczny	archeologie, etnologie a kulturní antropologie, dějin umění	8
Univerzitet im. Adama Mickiewicza, Poznaň (1918), www.amu.edu.pl	Wydział Historyczny	Instytut Historii	pravěku, dějin umění, hudební vědy	17
Katolickí Univerzitet Lubelski (1918), www.kul.lublin.pl	Wydział Nauk Humanistycznych	Instytut Historii	dějin umění, klasické filologie, polonistiky, anglistiky, germanistiky, romanistiky, slavistiky,	15
Univerzitet Wrocławski (1945) polonizována, původně 1702), www.uni.wroc.pl	Wydział Nauk Historycznych i Pedagogických	Instytut Historyczny	archeologie, dějin umění, kulturologie, pedagogiky, psychologie, etnologie a kulturní antropologie	10

¹³ Údaje o struktuře fakult, ústavů a katedrách jakož i o jejich personálním obsazení jsou staženy a ověřeny na uvedených webových stránkách ke 28. 11. 2003.

Univerzita	Fakulta	Ústav	Další ústavy	Počet kateder
Univerzitet Łódzki (1945), www.uni.lodz.pl	Wydział Filozoficzno- Historyczny	Instytut Historii	archeologie, etnologie, dějiny umění, filozofie	14
Univerzitet Mikołaja Kopernika, Toruń (1945), www.uni.torun.pl	Wydział Nauk Historycznych	Instytut Historii i Archiwistyki	archeologie a etnografie, katedry knihovnictví a vědeckých informací, mezinárodních vztahů	16
Univerzitet Marii Curie- Sklodowskiej, Lublin (1945), www.umcs.lublin.pl	Wydział Humanistyczny	Instytut Historii	anglistiky, archeologie, knihovnictví a vědecké informace, polonistika, slavistika, germanistika, katedry archeologie, románské filologie, kulturologie, dějiny židů, logopedie a aplikovaná lingvistika	12
Univerzitet Śląski, Katowice (1968), www.us.edu.pl	Wydział Nauk Společných	Instytut Historii	filozofie, sociologie, politologie a žurnalistiky	10
Univerzitet Gdański (1970), www.univ.gda.pl	Wydział Filologiczno- Historyczny	Instytut Historii	anglistiky, germanistiky, polonistiky, slavistiky	13

Univerzita	Fakulta	Ústav	Další ústavy	Počet kateder
Univerzitet Szczeciński (1985), www.univ.szczecin.pl	Wydział Humanistyczny	Instytut Historii	sekcje A: anglistika, germanistika, polonistika, romanistika, slavistika sekcje B: pedagogiky, filozofie, politologie, psychologie, sociologie, umělecké výchovy	12
Univerzitet Opolski (1994), www.uni.opole.pl	Wydział Historyczno- Pedagogiczny	Instytut Historii	společenských věd, pedagogiky, umění, psychologie, vzdělání	11
Univerzitet w Białymstoku (1997), www.uwb.edu.pl	Wydział Historyczno- Socjologiczny	Instytut Historii	V rámci sociologické části jsou ústavy filozofie, politologie a sociologie	9
Univerzitet Warmińsko- Mazurski, Olsztyn (1999), www.uwm.edu.pl	Wydział Humanistyczny	Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych	anglistiky, germanistiky, polonistiky, východních Slovanů, filozofie, politologie, sociologie	14
Univerzitet Kardinála Stefana Wyszyńskiego, Varšava (1999), www.uksw.edu.pl	Wydział Nauk Historycznych i Społecznych	Instytut Historii	archeologie, dějiny raně křesťanské literatury, hudební vědy	11

Univerzita	Fakulta	Ústav	Další ústavy	Počet kateder
Univerzitet Rzeszowski (2001), www.rzeszow.pl/win/ucz/ucz_rze/wsp	Wydział Socjologiczno- Historyczny	Instytut Historii	archeologie, filozofie, sociologie, politologie	13
Univerzitet Zielonogórski (2001), www.uz.zgora.pl	Wydział Humanistyczny	Instytut Historii	germanistiky, polonistiky, východních Slovanů, filozofie, politologie, sociální a lingvistické komunikace	11

Zdroj: *webové stránky univerzit*

Góra), které se skládají v podstatě z těch oborů, které bylo možné postavit na univerzitní úroveň, zvláštní postavení tu má Štětín, kde najdeme zastoupené oba modely – filologický i příbuzné vědy – ale ve dvou spíše systematicky postavených větvích.

Výše naznačená „fakultní systematika“ má spíše orientační charakter. Najít ve vytváření jednotlivých fakult nějaký jednoznačně daný a určitelný model či systém asi nejde – popsáný stav je spíše výsledkem či průsečíkem několika tendencí, z nichž jako podstatné lze uvést ústup od tradičnějšího modelu univerzity, vliv polských politických reálií a společenských potřeb po roce 1945, resp. 1990 na formování univerzit, a konečně i vlastní možnosti nebo ambice té které instituce, projevující se u těch nejnovějších např. již v samotné schopnosti přeměnit původní pedagogickou školu na univerzitu. Ze 17 existujících univerzit čtyři pocházejí z doby před druhou světovou válkou (Jagellonská univerzita v Krakově, Varšavská univerzita, Poznaňská univerzita a Katolická univerzita v Lublinu), čtyři vznikly ve specifických poměrech druhé poloviny 40. let (Toruňská univerzita, Lodžská univerzita, Vratislavská univerzita – původně německá, Lublin – státní Univerzita Marie-Curie Skłodowské), tři byly založeny z vysloveně praktických důvodů v rozmezí let 1968–1985 (v Katovicích byla roku 1968 založena vůbec první univerzita hornoslezské pánve, univerzity v Gdaňsku a Štětíně, založené roku 1970, resp. 1985, znamenaly protažení univerzitního momentu do baltických přístavních aglomerací) a šest škol (třetina ze stávajícího počtu) se ustavilo během 90. let, většinou proměnou předchozí vysoké pedagogické školy. Jde tedy o ne zcela usazenou a ne zcela vyrovnanou strukturu, která se jednoznačnému modelovému zpracování trochu vzpírá.

V tomto smyslu koncipovaná organizační skladba „historických“ fakult působí také jako důležitý moment při formování katederní struktury historiografie na univerzitách. Na 17 polských univerzitách pracovalo v rámci uvedené struktury fakulta – ústav na konci roku 2003 celkem 212 kateder, tj. průměrně 12 kateder na jednu univerzitu – největším počtem kateder (18) disponoval Historický ústav Historické fakulty Jagellonské univerzity v Krakově, nejmenším (8) Historický ústav Historické fakulty Varšavské univerzity – čili obě největší polské univerzity, které se v ročních hodnoceních nejlepší vysoké školy střídají o první a druhé místo. Počet kateder sám o sobě samozřejmě nevyovídá o ničem, je však ilustrativnější, pokud si jej uvedeme do souvislosti s jejich tématickou strukturou a personálním obsazením.

Zaměření univerzitních kateder je víceméně tradiční a sleduje především chronologickou linku, na níž jsou napojeny obory podpůrné a poté obory se specifickým zaměřením. Chronologicky koncipovaný blok začíná ve třech případech katedrami archeologie (tam kde není zvláštní institut archeologie, což jsou zvláště nové univerzity z 90. let) a pokračuje katedrami starověkých dějin v počtu 15 (jedna z toho se specializací na Blízký Východ). Poté přichází 20 kateder středověku (z toho 8 bez určení, 6 středověké Polsko a ostatní kombinující polské a obecné dějiny), 44 katedry novověkých dějin (z toho 11 se specializací na raný novověk 16.–18. století, 9 na 19. století, 3 na období 1918–1939, 7 jen pro polské dějiny), 21 katedra pro soudobé dějiny (z toho 7 jen pro dějiny Polska).

Z podpůrných oborů vystupují do popředí silné katedry jednak pro archivnictví a pomocné vědy historické v celkovém počtu 20 (z toho nominálně sedm kateder jen se specializací archivní, 7 se specializací na PVH, 6 kateder v kombinaci s jinými dodatečnými obory, ve dvou případech pak pomocné vědy historické nacházíme „přilepené“ k jiným katedrám s hlavním zaměřením na medievistiku a metodologii). Poměrně výrazné zastoupení má také historická didaktika, která disponuje celkem 12 samostatnými katedrami (z toho osm kateder je čistě didaktických, další 4 jsou kombinovány s jinými specializacemi jako metodologie nebo obecně společenské vědy, podobně jako výše opět ve dvou případech najdeme didaktiku u jiné katedry) a neméně výrazné je zastoupení historické metodologie, která se vyučuje na devíti samostatných katedrách (z toho jen na dvou samostatně, ve zbývajících případech jde o kombinace většinou s dějinami historiografie a didaktikou).

Silné jsou dále katedry s teritoriálním a regionalistickým zaměřením v prvním směru je to 19 kateder, z nichž dominantní je skupina 12 kateder pro dějiny východní, resp. středovýchodní Evropy, dále následuje specializace balkanistická, dějiny Byzance, středomořské oblasti aj. (celkem 7 kateder), z domácích regionů je nejvýrazněji zastoupeno Slezsko, Pomořany, Varmaňsko-Mazury a Velkopolsko (9 kateder). Z tematických oborů je výraznější zastoupení sociálních a hospodářských dějin (12 samostatných kateder a dvě katedry, kde je obor součástí jiného tématu), dějin církve a kultury (po 6 samostatných katedrách), politických dějin (5), dějin vojenství (3) a konečně na závěr obligátní „ostatní“, což zahrnuje osm specializovaných pracovišť zaměřených na dějiny židů, knihovnictví a dějiny knihy, biografistiku, historickou geografii, epigrafiku, heraldiku a jedno oddělení zkoumající dílo Mikuláše Koperníka.

Tabulka 2: Personální zastoupení jednotlivých oborů na univerzitách

Univerzita\obor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	celkem
archeologie	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	4
starověk	3	13	8	3	8	0	7	6	5	5	3	0	4	5	0		2	72
středověk	12	15	18	8	4	7	5	12	5	8	4	0	5	10	1		4	118
novověk	18	48	25	10	16	14	17	22	10	11	9	4	22	7	1		15	249
soudobé	14	28	5	4	6	26	4	13	12	8	3	5	3	5	1		5	142
archivnictví a PVH	5	12	17	8	7	5	12	31	7	3	5	0	0	4	0		4	120
didaktika	3	5	9	0	5	3	0	8	0	3	0	4	5	4	0		4	53
metodologie	3	0	5	0	0	3	6	5	4	3	0	0	0	0	0		0	29
teritoriální	7	0	10	2	3	15	4	5	0	0	6	6	0	4	1		0	63
regionální	0	0	1	0	5	0	0	0	4	5	4	7	4	2	0		2	34
sociální a hospodářské dějiny	7	0	8	1	6	12	2	0	0	0	0	0	0	0	0		3	39

Univerzita	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	celkem
církevní dějiny	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	7		0	9
dějiny kultury	4	0	10	7	0	0	0	0	0	16	0	0	0	0	0		0	37
politické dějiny	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1		0	8
dějiny vojenství	0	0	4	0	0	0	3	0	0	0	3	0	0	0	0		0	10
ostatní	1	5	0	0	0	0	3	0	0	0	0	5	0	14	0		4	32
knihovny	8	2	11	1	0	7	4	0	0	2	0	0	2	3	0		0	40
počítačové pracovní	2	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	0	4	0		0	10
administrativa	0	0	0	0	0	6	1	1	0	0	2	0	2	1	0		1	14
celkem	87	128	131	51	65	98	73	103	47	64	39	34	47	63	12	48	46	1136

Zdroj: webové stránky univerzit
Čísla sloupců odkazují k seznamu univerzit v tabulce č. 1.

Tabulka 3: Kvalifikační struktura univerzitních historických ústavů v zimním semestru 2003

Univerzita	1	2	3	4	5	6	7	8
Uniwersytet Jagielloński	15	10	10	0	43	8	1	87
Uniwersytet Warszawski	19	30	3	1	43	31	1	128
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza	20	13	3	0	63	29	3	131
Katolicki Uniwersytet Lubelski	4	5	4	0	26	12	0	51
Uniwersytet Wrocławski	12	5	5	0	32	6	0	60
Uniwersytet Łódzki	7	12	2	2	37	33	5	98
Uniwersytet Mikołaja Kopernika	22	5	8	0	30	5	3	73
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej	12	0	2	16	51	21	1	103
Uniwersytet Śląski	7	0	3	4	25	6	2	47
Uniwersytet Gdański	12	11	8	0	27	6	0	64
Uniwersytet Szczeciński	14	6	0	0	12	5	2	39

Univerzita	1	2	3	4	5	6	7	8
Uniwersytet Opolski	9	7	0	0	13	10	0	39
Uniwersytet w Białymstoku	16	0	0	0	22	7	2	47
Uniwersytet Warmiński-Mazurski	6	9	1	0	32	14	1	63
Uniwersytet Kard. Stefana Wyszyńskiego	2	3	1	0	5	1	0	12
Uniwersytet Rzeszowski	5	13	0	0	17	13	0	48
Uniwersytet Zielonogórski	9	10	1	0	19	6	1	46
celkem	191	139	51	23	497	213	22	1136

Legenda: 1 – profesor zwyczajny, 2 – profesor nadzwyczajny, 3 – doktor habilitowany, 4 – docent (případně docent etatový), 5 – doktor, 6 – magister, 7 – ostatní, 8 – celkem, Zdroj: webové stránky univerzít
Čísla sloupců odkazují k seznamu univerzít v tabulce č. 1.

Nezanedbatelnou součástí organizační výbavy historických ústavů jsou vlastní knihovny, kterými disponuje devět ústavů, počítačové nebo počítačově-technické laboratoře v případě 5 ústavů a samostatné sekretariáty pro devět ústavů. Pokud samostatná pracoviště tohoto typu na ústavech nejsou, najdeme je většinou jako společná pracoviště několika příbuzných institutů nebo jako pracoviště celofakultní.

Početnímu stavu kateder odpovídá také personální obsazení jednotlivých oborů tak, jak jsou tyto obory reprezentovány jednotlivými katedrami. Podobně jako v předchozím případě i tady je zřejmá dominance novověkých, středověkých a soudobých dějin v závěsu s archivistikou a PVH, následuje starověk, teritoriální, regionální tematika, didaktika a sociální a hospodářské dějiny, na konci jsou specializované katedry – servisní položka tvoří kolem 5 % celkového počtu lidí.

Strukturu a charakter personálního obsazení historických oborů na univerzitách je možné ilustrovat také kvalifikační skladbou jednotlivých kateder, resp. oborů. Ukazuje se, že početnější stavy nacházíme na dříve založených univerzitách: v rozmezí od 51 do 131 lidí celkového počtu personálu působí na 10 univerzitách, z nichž 8 vzniklo do roku 1945, jedna (Gdaňsk) byla založena roku 1970 a pouze jedna (Olsztyn) vznikla po roce 1990. Další 7 univerzit s méně početným personálem pochází z doby poválečné (Katovice a Štětín) a postkomunistického období (*Uniwersytet Opolski*, *Uniwersytet w Białymstoku*, *Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, *Uniwersytet Zielonogórski*, *Uniwersytet Rzeszowski*).

Postihnout kvalifikační skladbu univerzitní historické obce je trochu složitější a je nutné nejprve vysvětlit charakter akademické titulatury. Podle zákonů o vysokých školách z let 1990 a 1997 v Polsku jako základní po získání titulu magister, který jako u nás ukončuje kompletní vysokoškolské vzdělání (ekvivalentem bakalářského studia je tzv. *licencjat*), vystupují pojmy *doktor*, *doktor habilitowany* a *profesor*, první dva jsou tzv. vědecké stupně (*stopień naukowy*), profesor je vědeckým titulem (*tytuł naukowy*). Stupeň *doktor habilitowany* odpovídá v Česku titulu docenta, který byl v Polsku používán od 19. století, ale podle nové legislativy zanikl – vysoké školy však mají právo udělit stupeň interního, resp. univerzitního docenta (často označován jako *docent etatowy*), který vzniká a zaniká se vznikem a zánikem úvazku, resp. s udělením profesury. Podobně je koncipován titul profesora, který dle tradice může být titulem řádným a mimořádným. Řádný profesor (*profesor zwyczajny*) je jmenován prezidentem a titul jde s osobou, zatímco mimořádný profesor (*profesor nadzwyczajny*) je podobně

jako zmíněný docent jmenován na návrh akademického senátu rektorem příslušné vysoké školy většinou pro účely výkonu některé funkce (děkanát, ředitel ústavů, vedoucí kateder) a tento titul zaniká s opuštěním příslušné funkce, resp. vysoké školy nebo se získáním titulu řádného profesora. Až na výjimky se naprostá většina mimořádných profesorů rekrutuje z řad habilitovaných doktorů, i když je možné tento titul udělit i prostému doktorovi.¹⁴ Z hlediska kvalifikace se ukazuje, že starší univerzity jsou na tom výrazně lépe – je tu vyšší koncentrace vědeckých stupňů a titulů, naopak směrem k mladším univerzitám tato koncentrace klesá a zvyšuje se zastoupení nižších stupňů. Na úrovni nižších stupňů se pak setkáváme s dalšími typy univerzitních pracovníků z hlediska jejich zařazení – je to jednak v českém prostředí známý asistent, z místních polských je dále hlavně adjunkt (*adiunkt*) a také starší přednášející (*starszy wykładowca*). Adjunkt (*starszy wykładowca*) jako pracovní místo je většinou spojen se stupněm doktora, asistent se stupněm magistra.

V rámci vysokých pedagogických škol připadá v úvahu šest ze sedmi škol (*Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej*, zal. 1976 ve Varšavě, je zaměřená výlučně na speciální pedagogiku). Existence vysokých pedagogických škol je mimochodem zvláštností vývoje polského školství ve srovnání s českým, kde pedagogické fakulty tvoří součást univerzity (podobnou zvláštností jsou například také vysoké lékařské školy). Všechny existující pedagogické fakulty byly navíc zakládány až v poválečném období. Charakter těchto škol je také důvodem skutečnosti, že názvy fakult, kde se dějiny vyučují, nezdůrazňují pouze jednu disciplínu, ale integrují zastřešení – pouze v jednom případě je tu k nalezení historicko-filologická fakulta, u dalších pěti škol jsou fakulty humanistiky.

Postavení historických ústavů v rámci fakult humanistiky odpovídá, v rámci srovnání s univerzitami, tomu typu školy, kde je historie součástí filologického komplexu. Na šesti historických ústavech působilo na konci roku 2003 celkem 57 kateder zabývajících se dějinami – z toho byla přímo nebo kombinovaně archeologie, resp. prehistorie zastoupena dvěma katedrami, středověk šesti, novověk 17 a soudobé dějiny 10 katedrami. Podpůrné obory byly zastoupeny 6 katedrami didaktiky, a po čtyřech katedrách měly metodologie a pomocné vědy historické s archivistikou. Z tematicky

¹⁴ Z hlediska výkladu tabulky to znamená, že pokud webové stránky té které univerzity řádně rozlišují řádné a mimořádné profesury, je nutné počet polských docentů (habilitovaných doktorů) rozšířit o všechny mimořádné profesory.

Tabulka 4: Struktura vysokých pedagogických škol z hlediska zastoupení historických fakult a ústavů

Škola	fakulta	ústav	další ústavy	počet kateder
Akademia Pedagogiczna im. KEN w Krakowie (1946), www.ap.krakow.pl	W. Humanistyczny	Instytut Historii	knihovnictví a vědecké informace, anglistika, polonistika, romanistika, rusistika, politologie	5
Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach (1973), www.pu.kielce.pl	W. Humanistyczny	Instytut Historii	polonistiky, slavistiky, knihovnictví a žurnalistiky, neofilologie	11
Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie (1974), www.wsp.czyst.pl	W. Filologiczno-Historyczny	Instytut Historii	polonistiky, filologie, administrativy, řízení a marketing	7
Akademia Podlaska w Siedlcach (1974), www.apod.siedlce.pl	W. Humanistyczny	Instytut Historii	polonistiky, společenských věd, neofilologie	13
Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku (1974), www.pap.edu.pl	W. Humanistyczny	Instytut Historii	polonistiky, neofilologie	10
Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego (2000), www.ab-byd.edu	W. Humanistyczny	Instytut Historii	polonistiky, neofilologie a aplikovaná lingvistika, politologie, práva, administrativy a managementu, katedra knihovnictví	11

Zdroj: webové stránky škol

zaměřených kateder byly ještě výraznější regionální dějiny (3), dějiny kultury, vědy a školství (2), vojenství (2) a po jedné katedře dějiny sociálně-hospodářské a politické; pět ústavů mělo své vlastní administrativní aparáty, čtyři disponovaly vlastními knihovnami.

Tabulka 5: Personální obsazení oborů vyučovaných na vysokých pedagogických školách v zimním semestru 2003/2004¹⁵

Pedagogická fakulta/obor	1	2	3	4	5	6	celkem
archeologie	0	0		4	0	3	7
starověk	4	5		4	3	3	19
středověk	5	5		4	6	4	24
novověk	5	16		7	6	10	44
soudobé	4	5		5	8	8	30
archivnictví a PVH	0	7		4	0	3	14
didaktika	5	4		0	0	4	13
metodologie	0	0		0	5	3	8
regionální	0	0		3	3	0	6
sociální a hospodářské dějiny	0	0		3	0	0	3
dějiny kultury	0	3		0	0	3	6

¹⁵ *Wyższa Szkoła Pedagogiczna* Częstochowa poskytuje pouze souhrnné údaje o pracovnících svého historicko-filologického ústavu bez určení příslušnosti ke katedře podobně jako univerzita v Rzeszowě – z tohoto důvodu se liší tabulkové souhrnné údaje za univerzity a vysoké pedagogické školy zohledňující vztah personálního a tematického momentu od těch souhrnů, které jej neobsahují.

Pedagogická fakulta/obor	1	2	3	4	5	6	celkem
politické dějiny	0	0		0	4	0	4
dějiny vojenství	0	0		3	4	0	7
knihovny	0	3		1	1	0	5
administrativa	0	3		4	1	0	8
celkem	23	51	15	42	41	41	213

Legenda: 1 – Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej, Krakov, 2 – Akademia Świątokrzyska im. Jana Kochanowskiego, Kielce, 3 – Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Częstochowa, 4 – Akademia Podlaska, Siedlce, 5 – Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk, 6 – Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego

Čísła sloupců odkazují k seznamu v tabulce č. 4.

Tabulka ukazuje, že personálně nejsilnější skupinu tvoří, podobně jako tomu bylo v případě univerzit, blok chronologických kateder s přídatkem pomocných věd historických a didaktiky dějepisu a metodologií jako přechodem do druhé slabší skupiny, zahrnující tematické předměty. Početně představují vysoké pedagogické školy asi pětinu až šestinu personálního zázemí historických oborů na univerzitách, což je o něco slabší než univerzitní kapacita (počet vysokých pedagogických škol je asi jednou třetinou univerzit).

Pro kvalifikační zázemí platí totéž co pro univerzity, tj. struktura vědeckých stupňů a titulů i způsob jejich užívání.

Podíváme-li se na souhrnné údaje za univerzity i pedagogické školy, pak zjistíme, že vysokoškolská báze polské historiografie v roce 2003 zahrnuje celkem 23 historických ústavů disponujících celkem 269 katedrami. Institucionálně nejsilnějším oborem je novověk, tj. od 16. století do 1945 (59 kateder), následují soudobé dějiny (31), středověk (26), starověk (20) a archeologie, resp. prehistorie (5 kateder většinou tam, kde není zvláštní archeologický ústav). Z podpůrných předmětů dominuje kombinace pomocných věd historických s archivistikou (23), následuje didaktika (16) a metodologie (12). Silné zastoupení mají teritoriální specializace (19),

Tabulka 6: Personální stav historických ústavů vysokých pedagogických škol v zimním semestru 2003/2004

Škola	1	2	3	4	5	6	7	8
Akademia Pedagogiczna im. KEN w Krakowie	3	3	1	0	13	3	0	23
Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego w Kielcach	8	9	0	0	21	13	0	51
Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie	6	3	2	0	2	2	0	15
Akademia Podlaska w Siedlcach	8	10	0	0	12	11	1	42
Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku	7	8	0	0	18	7	1	41
Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego	8	6	0	0	19	8	0	41
celkem	34	36	1	0	83	42	2	213

*Legenda: 1 – profesor zvysezajny, 2 – profesor nadzvysezajny, 3 – doktor habilitovaný, 4 – docent (případně docent etatový), 5 – doktor, 6 – magister, 7 – ostatní, 8 – celkem, Zdroj: webové stránky vysokých pedagogických škol
Čísla sloupců odkazují k seznamu v tabulce č. 4.*

kde je dominantní východní Evropa, Balkán a Byzanc, slabší je kupodivu zastoupení regionálních dějin (12), méně na pedagogických školách, avšak regionální témata se zhusta objevují v blocích věnovaných národním dějinám. Z tematických celků jsou za sebou sociální a hospodářské dějiny (13), kulturní (9), církevní a náboženské (6), politické a vojenské (po 5) a ostatní (8). V takto seřazených blocích je tematická struktura univerzitních kateder i kateder pedagogických škol v zásadě stejná, pro pedagogické školy je typické chudší oborové větvení – chybí například úplně jako samostatné obory teritoriální, církevní a politické dějiny, naopak podobná je bohatší členitost kateder zabývajících se novověkem a soudobými dějinami.

Tabulka 7: Typy kateder na historických ústavech univerzit a vysokých pedagogických škol

Obor/katedra	Univerzity	WSP	Celkem
Archeologie	3	2	5
Starověk	15	5	20
Středověk	20	6	26
Novověk	44	15	59
Soudobé dějiny	21	10	31
<i>Mezisoučet/%</i>	<i>103 = 48,6 %</i>	<i>38 = 66,7 %</i>	<i>141 = 52,4 %</i>
PVH	20	3	23
Didaktika	12	4	16
Metodologie	9	3	12
<i>Mezisoučet/%</i>	<i>41 = 19,4 %</i>	<i>10 = 17,5 %</i>	<i>51 = 19,0 %</i>

Obor/katedra	Univerzity	WSP	Celkem
Teritoria	19	0	19
Regionální	9	3	12
Sociálně-hospodářské	12	1	13
Kulturní	6	2	8
Církevní	6	0	6
Politické	5	1	6
Vojenství	3	2	5
Ostatní	8	0	8
<i>Mezisoučet/%</i>	<i>68 = 32,0 %</i>	<i>9 = 15,8 %</i>	<i>77 = 28,6 %</i>
Celkem	212	57	269

Zdroj: webové stránky škol

Personální zabezpečení jednotlivých oborů zhruba odpovídá svým počtem skladbě a počtu kateder – nejvíce lidí pracuje a přednáší dějiny novověku, soudobé a středověké dějiny, poté následuje starověk a prehistorie – u pedagogických škol více než na univerzitách je výraznější jejich relativní zastoupení na celkovém počtu kateder (66,7 % : 48,6 %) i pracovníků (62,6 % : 54,0 %), což je dáno jejich prakticko-školským zaměřením; celkem pak chronologicky zaměřené katedry představují 52,4 % celkového počtu kateder a jejich pracovníci tvoří 55,3 % všech lidí na těchto katedrách pracujících. U podpůrných předmětů je také vidět jejich distribuce mezi univerzity a pedagogické školy: zatímco pomocné vědy historické a archivnictví jako tradiční akademické disciplíny představují na univerzitách 9,4 % celkového počtu kateder (11,0 % osob), na pedagogických ško-

lách je to jen 5,3 % kateder a 7,0 % personálu, naopak metodologie a didaktika jsou opět s ohledem na cíle školy silnější na pedagogických školách zastoupením kateder (12,3 % : 9,9 %) i pracovníků (7,6 % : 10,6 %). Bohatší členění univerzit je pak vyjádřeno tím, že tematicky orientované katedry tu tvoří 32 % celkového počtu proti 15,8 % pedagogických škol, na úrovni pracovníků pak podobný poměr vyjadřují čísla 21,4 % : 13,1 %. Servisní složky (knihovny, počítačové laboratoře, sekretariáty, ediční oddělení atd.) se neliší celkovou proporcí: univerzity tu zaměstnávají 64 osob (5,9 %) a pedagogické školy 13 pracovníků (6,6 %).

Tabulka 8: Personální obsazení historických oborů vyučovaných na univerzitách a vysokých pedagogických školách¹⁶

Obor/katedra	Univerzity	WSP	Celkem
Archeologie	4	7	11
Starověk	72	19	91
Středověk	118	24	142
Novověk	249	44	293
Soudobé dějiny	142	30	172
	585 = 54,0	124 = 62,6	709 = 55,3
PVH	120	14	134
Didaktika	53	13	66
Metodologie	29	8	37
	202 = 18,6 %	35 = 17,6	237 = 18,5

¹⁶ Chybí údaje za univerzitu v Rzeszowě a vysokou pedagogickou školu v Częstochowě.

Obor/katedra	Univerzity	WSP	Celkem
Teritoria	63	0	63
Regionální	34	6	40
Hospodářské	39	3	42
Kulturní	9	6	15
Církevní	37	0	37
Politické	8	4	12
Vojenství	10	7	17
Ostatní	32	0	32
	64 = 5,9 %	13 = 6,6 %	77 = 6,0 %
Knihovny	40	5	45
Komputery	10		10
Administrativa	14	8	22
	64 = 5,9 %	13 = 6,6 %	77 = 6,0
Celkem	1083 = 84,5 %	198 = 15,6 %	1281 = 100 %

Personální zabezpečení z hlediska kvalifikace vypadá tak, že mnohem silnější než pedagogické školy jsou v tomto ohledu a v absolutních číslech univerzity: na úrovni řádných profesur tuto situaci vyjadřuje poměr 84,5 : 15,5 %, na úrovni mimořádných profesur je to mírnější 79,4 : 20,6 %, na úrovni habilitovaných doktorů (docentů) nastává opět výrazný výkyv ve prospěch univerzit 92,7 : 7,3 %, což, připojíme-li mimořádné profesory, kteří jsou všichni habilitovanými doktory, znamená, že habilitovaných doktorů je

na univerzitách 82,6 : 17,4 %, a připojíme-li ještě univerzitní docenty, kteří jsou také habilitovanými doktory, dostaneme se na konečné číslo 84,2 : 15,8 %. V doktorech je opět převaha univerzit drtivá v poměru 86,3 : 13,7 % stejně tak jako v magistrech (84,5 : 15,5 %).

Tabulka 9: Kvalifikační struktura historických oborů vyučovaných na univerzitách a vysokých pedagogických školách

	prof zw	prof nadzw	dr hab	doc et	dr	mgr	ostatní	celkem
univerzity	191	139	51	23	497	213	22	1136
WSP	35	36	4	0	79	39	2	195
celkem	226	175	55	23	576	252	24	1331

Celkem univerzity disponují 212 katedrami (78,8 %) proti 57 katedrám vysokých pedagogických škol (21,2 %), 1083 pracovníky (84,5 %) proti 198 pracovníkům pedagogických vysokých škol (15,5 %). V relativních číslech je kvalifikační situace podobná jako v předchozích případech – na úrovni řádných profesur je stav zhruba vyrovnaný (16–17 %), na úrovni habilitovaných doktorů včetně všech jejich dalších forem je stav mezi 18–19 % s tím, že pedagogické školy více využívají mimořádné profesury než univerzity (18,3 : 12,2 %), které zase naopak mají více „volných“ habilitovaných doktorů (4,5 : 1,1 %). U doktorů (42–43 %) a magistrů (18–20 %) je situace opět spíše vyrovnaná.

Srovnáme-li vývoj a postavení badatelských institucí a vysokých škol, vidíme dva spíše rozdílné trendy. Pro první typ institucí je charakteristická kombinace rekonstrukce (proměny existujících institucí jako PAN), restituce (obnova kdysi zrušených, resp. v činnosti pozastavených institucí jako PAU) a nekonstrukce (zřizování nových pracovišť jako IPN nebo nových ústavů v rámci PAN). Tuto situaci můžeme považovat za důsledek předchozích politických poměrů a svého druhu „nápravnou“ reakci na ně. Vysokoškolská sféra se pak od badatelské liší tím, že v ní převažuje trend rekonstrukce ve stávajícím institucionálním rámci – restituce v zásadě neexistuje buď proto, že by se musela týkat vysokých škol pro Polsko ztracených v důsledku změny státních hranic po roce 1945 (hlavně univerzity ve Lvově

a Vilniusu), nebo proto, že kdysi existující vysoká škola byla v dané lokalitě nahrazena novou, statutem srovnatelnou institucí (např. *Wolna Wszechnica Polska* ve Varšavě a Lodži byla nahrazena v roce 1945 novou místní univerzitou v Lodži). Náklady na obnovení vysoké školy svým rozsahem také převyšují míru přijatelné „piety“, navíc zásahy do prostředí závislého na toku studentů jsou mnohem složitější než zásahy do badatelských institucí, po nichž, v případě rozpuštění, zůstane kromě pracovníků, kteří se o sebe musí postarat sami, už většinou jen mobiliář, který se dá prodat, a knihovna, která může ležet kdekoliv.

POLITICKÁ VĚDA V POLSKU VZNIK – VÝVOJ – SOUČASNÝ STAV¹

MICHAL KUBÁT

Úvod

Jedním z vědních oborů, který musel v komunistických dobách čelit absolutnímu zpolitizování, ba přímo zániku, byla politická věda. Politologie to neměla jednoduché nejenom kvůli tomu, že je součástí v komunismu těžce zkoušených společenských věd, ale i proto, že jde až k samé podstatě – zkoumání a objasňování fenoménu politiky ve všech jejích dimensích. Není divu, že nedemokratické komunistické režimy se politologie dílem bály a likvidovaly ji, dílem se snažily zneužít ji ve svůj prospěch a přeměnit (a tedy vlastně také zlikvidovat) do podob typu „vědecký komunismus“, „marxismus-leninismus“ apod.

Politickou vědu čekal ve středovýchodní Evropě po pádu komunismu na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století těžký úkol – prakticky znovu vzniknout a začít od počátku. Tento úděl však nepotkal všechny státy beze zbytku. Tak jako existovaly ve středovýchodní Evropě rozdíly mezi jednotlivými komunistickými zeměmi v politické rovině, existovaly rovněž rozdíly v přístupu k vědě a vysokému školství. Jako příklad liberálnějšího přístupu k existenci a „fungování“ společenských věd lze nepochybně uvést Polsko, které je předmětem tohoto příspěvku.²

¹ Text byl napsán v létě 2003. Obsahuje data platná k září téhož roku.

² Kromě Polska to byla ještě tehdejší Jugoslávie. Tyto dvě země byly v sovětském bloku jediné, kde se politická věda vyvíjela podobně jako v západní Evropě.

Politologie není u našich severních sousedů žádnou novinkou. Na rozdíl od nás a většiny států sovětského bloku se zde politologie ve skutečném slova smyslu mohla až na malé intermezzo v padesátých letech a na počátku šedesátých let dvacátého století relativně svobodně rozvíjet. Není divu, že se po roce 1989 polská politologie zařadila k nejdynamičtějším společenskovědním oborům v Polsku a dnes zde zaujímá spolu s proslulou polskou sociologií výsadní postavení. Polská politická věda patří k nejlepším v postkomunistické Evropě a je důstojným partnerem „západní“ politologii.

Vznik a vývoj politické vědy v Polsku

Kořeny polského studia politiky (ještě nikoli politologie v dnešním slova smyslu) sahají až do sedmnáctého století. Prvním polským vědecko-didaktickým pracovištěm, které do svého programu zařadilo základy vědy o politice, byla Akademie ve Vilně (*Akademia Wileńska*), založená v roce 1578 králem Stefanem Batorym. V roce 1662 zde katolický kněz Kazimierz Wojasznarowicz založil Katedru politiky (*Katedra Polityki*),³ která realizovala badatelsko-výchovné cíle. Široce chápáná věda o politice tehdy měla multidisciplinární charakter a zabývala se takovými tématy jako obecná teorie státu, ústavní právo, administrativní právo, politická statistika, mezinárodní právo, politická ekonomie apod.

Další vývoj studia politiky v Polsku (a vědy vůbec) úzce souvisel s politickou situací tehdejší doby. Ztráta státnosti na přelomu osmnáctého a devatenáctého století zbrzdila studium a výzkum politické teorie (naopak „zpolitizovala“ polskou kulturu, obzvláště krásnou literaturu). Přesto nedošlo k úplnému zastavení vědecké a pedagogické činnosti v oboru studia politiky. Na území rakouského záboru vznikla ve Lvově v roce 1784 v rámci Lvovské jezuitské akademie (*Lwowska Akademia Jezuicka*)⁴ Katedra politických nauk (*Katedra Umiejętności Politycznych*). Obdobná katedra vznikla v roce 1801 v Krakově na Jagellonské universitě (*Uniwersytet Jagielloński*), a to v rámci právnické fakulty. V pruském záboru žádná vysoká škola ne-

³ Některé zdroje uvádějí, že se jednalo o Katedru politického práva (*Katedra Prawa Politycznego*).

⁴ Akademie byla později přejmenována na Císařsko-Královskou universitu (*Cesarsko-Królewska Uniwersytet*).

existovala. V ruském záboru došlo v roce 1803 k přejmenování vilenské akademie na Imperátorsko-vilenskou universitu (*Imperatorsko-Wileński Uniwersytet*) a její součástí byla Fakulta morálních a politických věd (*Wydział Nauk Moralnych i Politycznych*). Teorie politiky se dále objevila v programu Královsko-varšavské university (*Królewsko-Warszawski Uniwersytet*), která byla založena v roce 1818. Po listopadovém povstání (1831) byly university ve Vilně a Varšavě zlikvidovány. Zrušena byla rovněž Katedra politických nauk (1880) ve Lvově a polská politická věda dočasně přestala existovat.

Polská politologie se v modernějším (avšak nikoliv ještě současném) pojetí začala vyvíjet od roku 1902, kdy byla ve Lvově založena Škola politických věd (*Szkoła Nauk Politycznych*). O několik let později vznikla v Krakově z iniciativy profesorů práv Jagellonské university⁵ Polská škola politických věd (*Polska Szkoła Nauk Politycznych*), která začala působit v akademickém roce 1911/1912, a v rámci dvouletého studijního programu připravovala budoucí úředníky pro potřeby státní správy a samosprávy (na škole studovali studenti a absolventi Jagellonské university).⁶ Ve stejném roce (1911) vznikla v Krakově Škola sociálně-politických věd (*Szkoła Nauk Społeczno-Politycznych*), která měla být „pokrokovou“ alternativou ve vztahu ke konservativní Polské škole politických věd.⁷

Po vypuknutí první světové války byla činnost polských vysokých škol pozastavena. Nicméně v roce 1915 zahájila ve Varšavě činnost soukromá Škola sociálních a obchodních věd (*Szkoła Nauk Społecznych i Handlowych*), na které od roku 1917 existovala Fakulta politických věd. Po získání nezávislosti Polska v roce 1918 byla tato vysoká škola přejmenována na Školu politických věd. V Krakově byla v roce 1921 reaktivována Škola politických věd a v následujících letech vznikaly další vysoké školy a instituty, jejichž náplní byla politická věda. V Lodži vznikla v roce 1925 filiálka varšavské Školy politických věd⁸ – Vysoká škola sociálních a ekono-

⁵ Jednalo se o konservativní badatele, kteří vycházeli z metod klasického pozitivismu konce devatenáctého století.

⁶ Součástí programu byly mj. následující kurzy: politický a ekonomický systém Polska v různých historických epochách, politická a ekonomická geografie Polska, politické, ekonomické a správní systémy Ruska, Rakouska a Pruska, dějiny evropské diplomacie, politická ekonomie, sociální politika atd.

⁷ V programu se objevovaly takové kurzy jako například sociologie, politická historie, sociální politika, ekonomie apod.

⁸ V den napadení Polska Německem – 1. září 1939 – získala statut university a byla přejmenována na Akademií politických věd (*Akademia Nauk Politycznych*).

mických věd (*Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych*). Další Institut politických věd (*Instytut Nauk Politycznych*) vznikl v roce 1936 v Poznani. Již v roce 1929 byl ve Varšavě založen Centrální výbor polských ústavů politických věd (*Centralny Komitet Polskich Instytucji Nauk Politycznych*), který měl za úkol koordinovat činnost všech politologických pracovišť v zemi.

Kromě toho v meziválečném Polsku existovaly instituce, které provozovaly cosi, co bychom dnes nazvali mezinárodní teritoriální studia (*area studies*). Ve Vilně vznikl v roce 1930 Institut východní Evropy (*Instytut Europy Wschodniej*) a Východní institut (*Instytut Wschodni*).

Meziválečná polská politologie byla charakteristická důrazem na praxi. Výzkum a pedagogická činnost se soustřeďovala v souladu s tehdejší koncepcí politické vědy na následující témata: státověda, ústavní právo, politické dějiny a dějiny diplomacie, mezinárodní právo, administrativní právo, náboženské otázky, ekonomická a sociální politika, historie stranictví. Hlavním cílem tehdejší polské politologie bylo připravovat „kádry“ pro nově vznikající politické, administrativní, ekonomické a kulturní instituce obnoveného státu.

Druhá světová válka zasáhla polskou vědu a vysoké školství s nebyvalou krutostí, která se nevyhnula ani politické vědě. Veškerá činnost polských vysokých škol a vědeckých institucí byla pozastavena, obor utrpěl ohromné lidské ztráty. Již zmíněná varšavská Akademie politických věd provozovala však i ve válečných letech tajné studium. V Krakově působila od října 1944 do února 1945 v rámci tajné výuky na oficiálně zavřené Jagellonské universitě Mezinárodní škola politických věd (*Międzynarodowa Szkoła Nauk Politycznych*).

„Západní“ politická věda ve „východní“ zemi (1945–1989)

Výuka politologie byla obnovena okamžitě po skončení války. V roce 1945 začala ve Varšavě opět pracovat Akademie politických věd se třemi fakultami – žurnalistickou, diplomaticko-konsulární a sociálně-politickou. V Krakově v roce 1946 obnovila činnost Škola politických věd, byla však zrušena již v roce 1948. Rovněž v Krakově vznikla v roce 1947 Vysoká škola sociálních věd (*Wyższa Szkoła Nauk Społecznych*) také se třemi fakultami – administrativní, žurnalistickou a knihovnickou. V letech 1947–1950 byla politologie přednášena na všech polských vysokých školách v rámci pro-

gramu Studium vědy o Polsku a současném světě (*Studium nauki o Polsce i świecie współczesnym*).

Krizovým okamžikem pro polskou politickou vědu se stal rok 1951, kdy byly obě vysoké školy zlikvidovány a místo politologie začal být vykládán marxismus-leninismus. Tato situace ovšem trvala pouhých pět let a po roce 1956 bylo Polsko spolu s Jugoslávií jedinou komunistickou zemí, kde se nepřednášel vědecký komunismus. Následovalo opět krátké období absence politologie na polských vysokých školách, ale již v roce 1963 byl do vysokoškolských studijních programů zaveden (nejprve jako experiment) kurs Základy politických věd (*Podstawy nauk politycznych*). Zpočátku se jednalo o experiment na 13 vysokých školách, ale v roce 1966 už to bylo 29 vysokých škol, v roce 1968 65 vysokých škol (cca 20 tis. studentů) a od roku 1970 byly Základy politických věd přednášeny na všech polských vysokých školách. S cílem koordinace výuky politologie bylo v rámci Varšavské university (*Uniwersytet Warszawski*) založeno Metodické centrum studia politických věd (*Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych*) a na všech vysokých školách vznikaly katedry politologie (na některých již od 60. let).

Hlavní činností byla zpočátku didaktika. Pro studium politologie byly vypracovávány studijní programy, psány učebnice a vznikaly pomocné materiály. Současně byla školená mladá generace vědeckých a pedagogických pracovníků. To vše podstatně napomohlo rozvoji polské politologie v sedmdesátých letech. Největšími a nejdůležitějšími středisky politologie se staly university ve Varšavě, Krakově, Bratislavě, Poznani a Lublinu.

V osmdesátých letech nastal útlum, který byl způsoben neutěšenou politickou situací v zemi. Badatelé se potýkali se zostřenou cenzurou. Státem byli preferováni „politologové“, kteří „dokazovali“ správnost politiky Polské sjednocené dělnické strany (PZPR), a naopak potlačováni ti badatelé, kteří si uchovávali nezávislost. Krizová situace vrcholila ve druhé polovině osmdesátých let, ale netrvala dlouho, protože rok 1989 vše změnil.

Hovoříme-li o období tzv. lidového Polska, musíme zmínit dvě protikladné věci. Na jedné straně v zemi působily dvě instituce, které sloužily čistě komunistické straně a vychovávaly stranický a vojenský politický aparát. V letech 1957–1968 a 1971–1990 existovala Vysoká škola sociálních věd při Ústředním výboru PZPR (*Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR*)⁹

⁹ V roce 1984 byla přejmenována na Akademii sociálních věd (*Akademia Nauk Społecznych*).

a v letech 1951–1990 působila Vojenská politická akademie (*Wojskowa Akademia Polityczna*). Na straně druhé se Polsko již v roce 1950 stalo členem Mezinárodní společnosti pro politické vědy (IPSA) a od roku 1957 existuje Polská společnost pro politické vědy (*Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych*). Od roku 1972 je politologie přítomna na půdě Polské akademie věd (*Polska Akademia Nauk*), kde byl založen Výbor pro politické vědy (*Komitet Nauk Politycznych PAN*). Existovaly tedy jakoby dvě politologie – skutečná („západní“) a zdánlivá („pseudo“).

S výjimkou zmíněných režimních stranických škol se již před rokem 1989 mohla polská skutečná politologie relativně svobodně rozvíjet od šedesátých let (až na krátké „krizové“ časové úseky zejména v druhé polovině 80. let) a v Polsku vznikalo mnoho vědecky cenných děl.¹⁰ Od konce šedesátých let pravidelně vycházel odborný politologický časopis *Politologické studie* (*Studia Nauk Politycznych*). Polská politická věda se v té době soustředila na několik oblastí: sociologie politiky (J. Wiatr), teorie politiky (F. Ryszka), politická kultura (K. Pałeczki), teorie politického rozhodování (A. Bodnar), teorie revoluce (J. Staniszkis), volební chování (S. Gebethner), teorie demokracie (M. Sobolewski), psychologie v politice (J. Reykowski), teorie mezinárodních vztahů (L. Pastusiak).

Polská politická věda dnes¹¹

Pád komunismu pro další rozvoj politologie samozřejmě přinesl lepší podmínky (nikoli materiální). Obecně ale rok 1989 paradoxně nepřinesl polské politologii nějaké „revoluční“ změny, respektive politologie v Polsku nemusela po roce 1989 znovu vznikat a etablovat se, jako například v Československu (České republice), nýbrž mohla navázat na předchozí období. V Polsku působila rozvinutá síť politologických pracovišť s mnoha uznávanými odborníky, existovaly propracované studijní programy a odborné

¹⁰ Za všechny jmenujme jako příklad teorii hegemonické strany profesora J. J. Wiatra, kterou v sedmdesátých letech převzal slavný Giovanni Sartori.

¹¹ Veškeré faktografické a statistické údaje v této kapitole pocházejí z internetových zdrojů polského ministerstva školství a internetových stránek jednotlivých škol. Obecně ke struktuře polského vysokého školství v češtině viz Jiří Vykoukal, *Mínulost a přítomnost polských universit (a vysokých škol) aneb skok do vzdělanosti?*, in: Jiří Pešek (ed.), *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii III*. University a vzdělání, Praha 2002, str. 129–149.

publikace, byl tu dostatek studentů. Nicméně problémy existovaly i zde. Politologie byla v Polsku po roce 1989 podrobena kritice ze strany politických uskupení vycházejících se ze Solidarity a také z pozic některých (především historických, právnických a ekonomických) akademických kruhů. Tato kritika byla v řadě případů oprávněná, poukazovala na některé případy ideologizace oboru a nutnost některých tematických, metodologických a strukturálních (též personálních) změn. Na druhou stranu ale kritika nabrala destruktivních rozměrů a kromě nezpochybnitelně nutného rušení pseudopolitologických (ve skutečnosti zpolitizovaně ideologických) pracovišť¹² zbytečně zlikvidovala některá centra universitní politologie, která měla slušný vědecký potenciál (Lodž, Toruň). Později došlo k jejich obnově, neobešlo se to však bez vážných problémů a velkého úsilí.

Institucionální zázemí politologie Polsku

Politologie je v Polsku institucionálně přítomna na třech úrovních – 1. universitní, 2. neuniversitní a 3. soukromé. V akademickém roce 2002/2003 probíhalo magisterské studium politologie na patnácti universitách, třech vysokých pedagogických školách a sedmi soukromých vysokých školách. Nemagisterské studium různého typu v oboru politologie bylo možné na 26 soukromých vysokých školách.

1. Universitní báze je velmi široká. V Polsku existuje 17 universit a pouze na jedné z nich – Katolické lublinské universitě (založena v roce 1918) – není politologické pracoviště (neexistuje zde ani studijní program politologie). Na nejnižší úrovni, na úrovni katedry, je politologie zastoupena na toruňské Universitě Mikuláše Koperníka (*Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika* založené v roce 1945),¹³ Opolské universitě (*Uniwersytet Opolski*; založen v roce 1994), Řešovské universitě (*Uniwersytet Rzeszowski*; zal. 2001). Katedra politologie existuje také na Białostocké universitě (*Uniwersytet w Białymstoku*; zal. 1997), ta ale po Katolické lublinské universitě jako druhá a poslední polská universita nemá příslušný studijní program.

¹² Kromě různých stranických škol se to týkalo specializovaných vysokých škol jako například polytechniky, lékařské akademie, zemědělské akademie nebo umělecké vysoké školy.

¹³ Tato katedra se však velikostně se svými pěti odděleními spíše podobá vyšší jednotce – institutu.

Politologické instituty existují na osmi universitách. Jsou to: poznaňská Universita Adama Mickiewicze (*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza*; zal. 1918), Vratislavská universita (*Uniwersytet Wrocławski* v roce 1945 polonizovaná německá universita, původně založená jako jezuitská roku 1702), katovická Slezská universita (*Uniwersytet Śląski* založená v roce 1968), Gdaňská universita (*Uniwersytet Gdański*; zal. 1970), Štětínská universita (*Uniwersytet Szczeciński*; zal. 1985), varšavská Universita kardinála Stefana Wyszyňského (*Uniwersytet im. Kardynała Stefana Wyszyńskiego*; zal. 1999), Warmiňsko-Mazurská universita (*Uniwersytet Warmińsko-Mazurski*; zal. 1999) a Zelenohorská universita (*Uniwersytet Zielonogórski*; zal. 2001). Samostatné politologické fakulty fungují na čtyřech universitách: Jagellonská universita (*Uniwersytet Jagelloński*) založená již v roce 1364; (fakulta od roku 2001), Varšavská universita (*Uniwersytet Warszawski*) založená v roce 1816; (fakulta od roku 1975), Lodžská universita (*Uniwersytet Łódzki*) založená v roce 1945 (fakulta od roku 2000) a lublinská Universita Marie Curie-Sklodowské (*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*) založená v roce 1945 (fakulta od roku 1993).

Toto rozdělení na instituty a fakulty je v případě některých institutů v podstatě formální, protože svojí tradicí, velikostí a didakticko-vědeckou činností se téměř rovnají fakultám. Týká se to především vratislavského institutu, který existuje od roku 1969 a má deset oddělení. Rovněž politologický institut na nové Universitě kardinála Stefana Wyszyňského se svými jedenácti katedrami spíše připomíná menší fakultu. Politologické instituty jsou součástí fakult, v polském případě nejčastěji fakult humanitních nebo společenskovědních. Samostatné politologické fakulty mají většinou širší názvy. Pouze v Lublinu existuje Fakulta politikologie (*Wydział Politologii*). V Lodži je to Fakulta mezinárodních a politologických studií (*Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych*), v Krakově Fakulta mezinárodních a politických studií (*Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych*) a Varšavě Fakulta žurnalistiky a politických věd (*Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych*).

Otázka, proč na některých universitách existují samostatné politologické fakulty a na jiných „pouhé“ instituty, má několikrát vysvětlení. Umístění politologických kateder a institutů na humanitní nebo společenskovědní fakulty mělo zpočátku nezanedbatelné výhody. Tyto jednotky rychleji a snadněji získávaly oprávnění uskutečňovat doktorská a habilitační řízení. Snadnější byla rovněž výuka, protože humanitní a společenskovědní fakulty dodávaly politologickým studijním programům akade-

mické učitele za účelem realizace základních didaktických úkolů z příbuzných oborů (jedná se o kurzy typu „úvod do“ filosofie, historie, ekonomie, práva apod.). Politologické fakulty si musely zpočátku tyto kurzy „půjčovat“ od jiných fakult. Později však se politologická pracoviště rozvíjela natolik, že byla schopna své výukové programy zajistit sama a samostatná politologická fakulta se ukázala být pro definitivní etablování se oboru tím nejlepším řešením. Není to ale jednoduchá cesta. Všimněme si, že s výjimkou Varšavy se tak děje teprve od 90. let a tento trend se stále ještě týká menšiny universit.

2. Neuniversitní úroveň představují další vysoké školy neuniversitního typu (pedagogické, ekonomické, polytechniky). Katedry nebo instituty politologie existují především na pedagogických vysokých školách, z nichž tři poskytují magisterské studium politologie: v Bydhošti, Kielcích a Krakově¹⁴.

Jak již bylo zmíněno, v Polsku působí od roku 1957 Polská společnost pro politické vědy (*Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych*). Polská společnost pro politické vědy prošla na začátku devadesátých let krizí, kdy jí hrozil rozpad na několik menších organizací, ale její jednota nakonec zůstala zachována. Společnost není v domácím prostředí edičně příliš aktivní a spíše pořádá různé kongresy. Polská společnost pro politické vědy vykazuje více aktivit na mezinárodním poli (pro tyto účely vydává *Polish Political Science Yearbook*). Je členem IPSA, měla své zástupce v jejím vedení a redakčních radách časopisu *International Political Science Review* (S. Ehrlich, A. Bodnar, J. Wiatr, L. Pastusiak). Na Polské akademii věd působí Institut politických studií (*Instytut Studiów Politycznych PAN*), který se zabývá badatelskou a vydavatelskou činností (politologický výzkum je také prováděn na Institutu filosofie a sociologie Polské akademie věd (*Instytut Filozofii i Socjologii PAN*)).

3. Soukromá sféra, která se zabývá politologií, je zastoupena především soukromými vysokými školami (částečně také některými nadacemi). Politologická studia nabízí 33 soukromých vysokých škol, ale pouze sedm z nich má magisterský studijní program. Jsou to Vysoká škola Pavla Włodkowicze v Plocku (*Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowicza*), Gdaňská huma-

¹⁴ Pozornost zaslouží velký institut politologie na krakovské pedagogické akademii, který disponuje až sedmi katedrami.

nitní škola (*Gdańska Szkoła Humanistyczna*), Vysoká škola humanitních věd a žurnalistiky v Poznani (*Wyższa Szkoła Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa*), Collegium Civitas ve Varšavě, Varšavská vysoká škola (*Szkoła Wyższa Warszawska*), varšavská Vysoká pedagogická škola TWP (*Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP*) a Vysoká škola humanitní prof. A. Gieysztor a v Pułtusku (*Wyższa Szkoła Humanistyczna im. prof. A. Gieysztor*).¹⁵

Vydavatelské aktivity

Vydavatelská činnost je v oblasti politické vědy neobyčejně bohatá, a to jak vzhledem k původní tvorbě, tak k překladům. V Polsku panuje, co se týče vydavatelských aktivit, poněkud paradoxní situace, protože se jedná téměř výhradně o knižní produkci. V Polsku neexistuje obecně uznávaný celostátní odborný politologický časopis s pravidelnou periodicitou, který by reprezentoval celou polskou politologickou obec (jako například u nás *Politologický časopis* nebo *Politologická revue*). Stávající časopisy jsou spíše regionální s omezeným dosahem, jsou vydávány nepravidelně a s velkými obtížemi. Zdaleka ne všechna tato periodika jsou navíc politologickými časopisy sensu stricto. V letech 1995–1997 vycházel v Krakově politologický půlročník „Ad Meritum“, který byl vydáván nadačí Mezinárodní centrum pro rozvoj demokracie (*Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji*), ale jeho vydávání bylo zastaveno z finančních důvodů. Rovněž v Krakově v rámci Fakulty mezinárodních a politických studií UJ se připravuje pravidelné vydávání odborného časopisu s půlroční periodicitou s pracovním názvem *Krakovské politologické studie* (*Krakowskie Studia Politologiczne*). Institut politických studií Polské akademie věd nepravidelně vydává časopisy *Politické studie* (*Studia Polityczne*), *Kultura a společnost* (*Kultura i Społeczeństwo*), *Archív dějin politického myšlení* (*Archiwum Historii Myśli Politycznej*), *Politicus*, *Bulletin ISP* a *Civitas*. Institut politických věd Fakulty žurnalistiky a politických věd Varšavské university ve spolupráci s nakladatelstvím Elipsa vydává časopis *Politologické studie* (*Studia Politologiczne*). Další university vydávají různá teoretická periodika typu „studie

¹⁵ Pułtusk leží blízko Varšavy, a proto je tamní politologie silně personálně obsazená, protože tam jezdí přednášet pedagogové z renomované Fakulty žurnalistiky a politických věd UW a Institutu politických studií PAN. Na pułtuské Vysoké škole humanitní působí Fakulta politických věd (*Wydział Nauk Politycznych*), která poskytuje bakalářské, magisterské a v omezené formě také postgraduální studium politologie.

a materiály“, „vědecké sešity“, „vědecké ročníky“ apod. Soukromá Vysoká škola humanitní v Pułtusku vydává od roku 1999 časopis Ročník politických věd (*Rocznik Nauk Politycznych*). Soukromá Krakovská vysoká škola Andrzeje Frycze Modrzewského (*Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego*) se pokouší vydávat odborný časopis Stát a společnost (*Państwo i Społeczeństwo*), vychází však nepravidelně a s velkými zpožděními. V Gdaňsku se objevuje neuniversitní časopis Politický přehled (*Przegląd Polityczny*). Dolní komora parlamentu Sejm vydává v pravidelné dvouměsíční periodicitě časopis *Przegląd Sejmowy*, který je zaměřen spíše ústavně-právně, ale objevují se tam rovněž politologické studie a stati. Několik časopisů se zabývá otázkami mezinárodních vztahů a mezinárodních teritoriálních studií (například čtvrtletník Východní přehled (*Przegląd Wschodni*) nebo čtvrtletník Mezinárodní věci (*Sprawy Międzynarodowe*).

Potíže s pravidelným vydáváním odborných časopisů, se projevují v jejich špatné dostupnosti, nízkých nákladech, vysokých cenách a nedostatečné prestiži. Čteme-li polské odborné politologické knižní publikace, zjistíme, že se v nich téměř neobjevují (nebo jen velmi omezeně) odkazy (a citace) na studie a stati z těchto časopisů. Oproti tomu knižní trh je velmi bohatý. Hlavními vydavatelskými centry jsou Varšava, Krakov, Vratislav a Lublin (méně Katovice, Gdaňsk, Poznaň, Toruň). Publikování politologických prací se věnuje řada nakladatelství – universitní (své nakladatelství má každá polská universita), státní i soukromá.

Mezi neaktivnější varšavská nakladatelství patří Vědecké nakladatelství Scholar (*Wydawnictwo Naukowe Scholar*) a Nakladatelský dům Elipsa (*Dom Wydawniczy Elipsa*), které vydávají práce politologů hlavně z Varšavské university.¹⁶ Elipsa ve spolupráci s Institutem politických věd Fakulty žurnalistiky a politických věd Varšavské university publikuje politologické monografie v sérii Studie o politice (*Studia nad Polityką*). Ve Varšavě rovněž sídlí Státní vědecké nakladatelství (*Państwowe Wydawnictwo Naukowe*), které se hodně věnovalo (v posledních několika letech nastal jistý útlum) překladům děl zahraničních politologů (Dahl, Lipset, Huntington, Sartori, Braud, Hallowell), ale také domácí politologii. Velké množství politologických prací je publikováno v parlamentním Sejmovém nakladatelství (*Wydawnictwo Sejmowe*), a to opět jak zahraničních, tak i domácích. V Krakově působí Nakladatelství Jagellonské university (*Wydawnictwo UJ*),

¹⁶ Nakladatelství Scholar je pokud jde o jeho vlastnickou strukturu personálně propojeno s Varšavskou universitou.

dále známé nakladatelství Znak, které vydává politologická díla (mj. Bobbio, Putnam, Pérez-Díaz) společně s Nadací Stefana Batorego (*Fundacja im. Stefana Batorego*) v řadě Demokracie, filosofie a praxe (*Demokracja, Filozofia i Praktyka*) a další menší nakladatelství (například PiT). Vratislavské politologii jednoznačně dominuje Nakladatelství Vratislavské university (*Wydawnictwo UW*), které vydalo velké množství prací, ale pouze politologů místní university. Nakladatelství Vratislavské university vydává politologické publikace samostatně nebo v rámci *Acta Universitatis Wratislaviensis*, kde existuje speciální řada Politologie. Velmi aktivně dále působí nakladatelství University Marie Curie-Skłodowské v Lublinu (*Wydawnictwo UMCS*), kde podobně jako ve Vratislavi existuje v rámci *Annales UMCS* sekce Politologie.¹⁷

Vlastní nakladatelství má také Institut politických studií Polské akademie věd, respektive samotný institut je oprávněn vydávat knížky, což také činí.

Čím se zabývá dnešní polská politologie?

Polská politologie se v současné době věnuje všem oblastem politické vědy. Jistou zvláštností, respektive odlišností oproti ČR, je začlenění žurnalistiky do politologických fakult a institutů, což je důsledek historického vývoje polských politologických pracovišť a studijních programů.¹⁸

Za hlavní oblasti zájmu polských politologů bychom mohli označit následující témata: sociologie politiky, volební chování, volby a volební systémy, teorie politiky, strany a stranické systémy, teorie a praxe transice a demokratické konsolidace, nejnovější politické dějiny, politické systémy, historie a současnost politického myšlení, teorie demokracie, teorie totalitarismu, politická kultura, politická geografie, mezinárodní teritoriální studia (hlavně východoevropská studia), mezinárodní vztahy atd. Polští politologové se přitom rovnocenně věnují jak teoretické, tak i praktické rovině. Používají hlavně v politické vědě převažující (ovšem nejen) empiricko-analytický přístup v kombinaci s komparativní metodou.

¹⁷ Jen v letech 1997–1999 bylo v Lublinu vydáno 65 politologických knižních publikací a 196 studií!

¹⁸ Možná, že právě tato skutečnost stojí v pozadí lepší kvality polské politické žurnalistiky než té české.

Zvláštní důraz je kladen na samotné Polsko, které je z politologického hlediska detailně zkoumáno po řadu let (přechod k demokracii a demokratická konsolidace, politický vývoj po r. 1989, volby a volební systémy včetně volebního chování, strany a stranický systém, politický systém /vývoj a současnost/ a dal.). Pozornost je věnována i některým specificky „polským tématům“ jako jsou polsko-německé vztahy, polská emigrace apod. Polská politologie zachází při studiu vlastní země skutečně do nejmenších detailů. Je zvykem, že po každých volbách vychází několik odborných publikací, které je analyzují. Objevují se rozsáhlé práce, které se věnují pouze jediné instituci – například Sejmu nebo prezidentu republiky. Velkému zájmu autorů a vydavatelů se těšily volební reformy (především rok 1993) a administrativní reforma (1998/1999). Výjimečné nejsou různé encyklopedické přehledy, lexikony a slovníky.

Závěr

Politická věda je v Polsku velmi populárním oborem. Počty studentů politologie často převyšují počty studentů jiných společenských věd. V zemi je mnoho kvalitních politologických pracovišť, vychází mnoho kvalitních publikací. Řada polských politologů se prosadila na mezinárodní politologické scéně (Wiater, Staniszkis, Gebethner a dal.). Jedinou „slabinou“ polské politologie je špatná situace odborných časopisů.

Polská politologie je vzhledem k výchozím podmínkám spíše výjimečná. Po roce 1989 nezačínala od nuly, měla na co navázat. Značně se tedy odlišuje od české politologie a také od většiny ostatních zemí středovýchodní Evropy. Mohla by tedy být dnes, čtrnáct let po Listopadu vhodným inspirativním zdrojem pro českou politologii. Znalost situace v okolních středo-východoevropských zemích je nadto vždy podnětná, umožňuje komparaci a může se stát impulsem pro další vývoj.

Seznam použité literatury

Tištěná literatura

- A. Antoszewski/R. Herbut (edd.), *Leksykon politologii*. Atla 2, Wrocław 1999.
- H. Dubrzyńska, *Elementy teorii polityki*, Gdańsk 1998.
- M. Chmaj/M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996.

- A. Chodubski, Wstęp do badań politologicznych, Gdańsk 1998.
- M. Kubát, Politologie v Polsku, Politologický časopis č. 2/2001.
- J. Loth, Przyczynki do historii Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie z okazji 50-lecia jej założenia, Warszawa 1968.
- M. Marczevska-Rytko, Kierunki badań politologicznych w Polsce, in: T. Łoś-Nowak (ed.), Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy rozwojowe, Toruń 2001.
- Miejsce nauk politycznych wśród nauk społecznych w Polsce. Dyskusja, Studia Nauk Politycznych nr 1–3, 1990.
- Nauki społeczne w Polsce – Przeszłość, dzień dzisiejszy, przyszłość, Edukacja Polityczna nr 6–7, 1985.
- Political Sciences in Poland. PWN, Warszawa 1979.
- E. Olszewski, Studia politologiczne w Polsce, Rocznik Nauk Politycznych Nr 1(2), 2000.
- E. Olszewski, Studia politologiczne w Polsce, in: T. Łoś-Nowak (ed.), Politologia w Polsce. Stan badań i perspektywy rozwojowe, Toruń 2001.
- J. Puchalski, Dzieje katedr i szkół politycznych na ziemiach polskich, in: Nauki polityczne jako dyscyplina akademicka w Polsce (1902–1982), Warszawa 1982.
- J. Puchalski, Z dziejów nauk politycznych w Polsce, Studia Nauk Politycznych nr 3, 1981.
- J. Vykoukal, Minulost a přítomnost polských universit (a vysokých škol) aneb skok do vzdělanosti?, in: J. Pešek (ed.), Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii III. University a vzdělání, Praha 2002.
- J. Vykoukal, Vzdělání a poválečná rekonstrukce (Polské vysoké školy v prvních poválečných letech), in: M. Šesták (ed.), Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, Praha 2000.
- J. J. Wiatr, Stan i perspektywy nauk politycznych w Polsce. (Referat plenarny na VIII Zjazd Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych), Warszawa 1988.
- XXX-lecie Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Materiały I Ogólnopolskiej Sesji Politologów. Warszawa, 21 listopada 1997 r., Studia Politologiczne, wydanie specjalne 1998.
- M. Zegadłowicz, Kierunki przemian w polskiej politologii w XX wieku, in: U. Świętochowska (ed.), Z problemów polityki społecznej i edukacji politologicznej, Gdańsk 1993.

Internetové zdroje

www.men.waw.pl

internetové stránky jednotlivých universit a vysokých škol

UKRAJINSKÁ HISTORIOGRAFIE V 90. LETECH 20. STOLETÍ NĚKOLIK POZNÁMEK K JEJÍMU VÝVOJI

BOHDAN ZILYNSKYJ

Zkoumání ukrajinských dějin v českém prostředí zaostává už poměrně dlouho za výsledky literárněvědné i jazykovědné složky ukrajinistického vědního oboru. Nejmarkantnějším dokladem tohoto stavu je asi skutečnost, že se dosud nepodařilo vydat již dlouho připravovanou původní syntézu ukrajinských dějin.¹ Přitom po r. 1989 rychle zmizely všechny skutečnosti omezující český výzkum a interpretaci ukrajinského dějinného vývoje. Jeho potřebnost je nesporná, uvážíme-li velikost i význam ukrajinského území nacházejícího se na jednom z okrajů areálu středovýchodní Evropy.²

Důležitou podmínkou, bez které nemůže být zajištěn úspěšný vývoj české historické ukrajinistiky, je samozřejmě znalost vývoje a současného stavu ukrajinské historiografie v českém prostředí.³ V této práci jsem se pokusil o vytvoření určité výchozí orientační pomůcky zmapováním některých vývojových rysů ukrajinského dějepisectví v letech 1991–2000. V žád-

¹ Tuto práci zatím jen zčásti nahradil upravený a doplněný překlad ukrajinského učebního textu o dějinách Ukrajiny 20. století, srv. O. Bojko-V. Gonč, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, Brno 1997.

² Současná ukrajinská historiografie není zatím v českém prostředí soustavně sledována a hodnocena, což platí i v případě jejích nejzajímavějších publikací. Zatím není k dispozici ani žádný souhrnný text hodnotící vývoj české historické ukrajinistiky. K životu a dílu jejího čelného představitele srv. V. Veber, Vladimír Hostička sedmdesátiletý, in: *Ukrajina v současné české historiografii (K 70. narozeninám V. Hostičky)*, Praha 2000, s. 16–21. Srv. několik shrnujících poznámek autora tohoto článku in: *Slovanské historické studie 27/2001*, s. 93–94.

³ Pro starší vývojové období splnil tuto úlohu J. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946, s. 217–228, 264–265, výklad je ovšem doveden pouze do konce 30. let 20. století.

ném případě se nejedná o detailní práci doplněnou o podrobnou bibliografii předmětu, příslušné odkazy jsou naopak redukovány do poměrně skromného rozsahu. Snad se v nepříliš vzdálené době podaří konkrétně rozpracovat a ilustrovat proměny vztahu ukrajinských historiků k některým konkrétním obdobím a událostem nebo metodickým postupům.

Uchopení takto obecněji vymezeného tématu je komplikováno poměrně malou časovou vzdáleností od závěrečného časového mezníku, problémy způsobuje také těžká dosažitelnost značné části novějších odborných titulů v českém prostředí. Tyto nesnáze jsem se pokusil aspoň v hrubých rysech vyřešit přihlédnutím k vývoji dvou hlavních odborně-historických periodik Ukrajiny, časopisů *Ukrajinskyj istoryčnyj žurnal* (UIŽ) a *Ukrajinskyj istoryk* (UI).⁴

Než přikročím k výkladu o vývoji v 90. letech, je třeba se pokusit o krátkou rekapitulaci stavu na konci předcházejícího decenia. Vývojové podmínky ukrajinského dějepisectví v této době lze označit jako kritické, takový stav však s malými proměnami existoval už od konce 20. let 20. století. Důsledky stalinského teroru, který ve 30. letech těžce zasáhl ukrajinské dějepisectví a zlikvidoval desítky jeho představitelů, bylo dlouhodobé. Na jakémisi jeho zakonzervování se podílelo i brežněvovské stagnační období, v jehož průběhu se nad ukrajinskou vědou přehnal druhá vlna represí, které byly sice méně drastické, značnou měrou však omezily manévrovací prostor ukrajinských odborníků.

Za této situace ukrajinská historiografie nedokázala dostatečně rychle využít podmínek, které se začaly rýsovat od poloviny 80. let v podmínkách gorbačovovské přestavby. Lze s poměrnou jistotou konstatovat, že míra vydavatelských aktivit a rozsah výzkumných zájmů ukrajinských historiků nedosáhly ani ve druhé polovině 80. let 20. století stavu z konce 20. let 20. století, kdy skončilo pro ukrajinské dějepisectví poměrně plodné a úspěšné desetiletí.

Ukrajínští historikové dokázali v době přestavby využívat nově se otvírajících možností jen nesměle a pomalu. Příslušný vědní obor jako celek nebyl schopen reagovat dostatečně rychle na rostoucí společenskou objednávku vycházející ze snah o „odsověťštění“ a odideologizování obrazu ukrajinských dějin. Tento úkol přitom nemohla splnit úspěšně ani ukrajinská

⁴ K UIŽ srv. A. V. Sancevyč, in: *Radanska encyklopedija istoriji Ukrajiny /dále: REIU/, tom 4, Kyjiv 1972, s. 360 a R. M., in: Encyklopedija ukrajinoznavstva- slovnykova častyna /dále citováno: EU- SČ/, tom 9, Paris – New York 1980, s. 3425.*

emigrační historiografie, která v tu dobu existovala nepřetržitě už téměř sedmdesát let. Díla autorů z tohoto okruhu se ostatně na sovětskou Ukrajinu dostávala jen ve velmi malém počtu a byla dostupná zanedbatelně menšíně odborníků.

Uvažujeme-li na základě kvantitativního hlediska, můžeme konstatovat, že na území sovětské Ukrajiny byl na konci 80. let 20. století dostatek, ne-li přímo přebytek odborných historických pracovišť i jejich zaměstnanců. Nejprestižnější odbornou institucí představoval Ústav dějin Akademie věd Ukrajinské SSR existující pod tímto názvem od r. 1936. V r. 1985 zde pracovali 144 odborní pracovníci rozdělení do shodně početných kategorií „starších“ a „mladších“, a dále 85 pomocných vědeckých pracovníků. Zhruba dvě třetiny osazenstva byly organizovány v komunistické straně.⁵ Ústav byl i na konci sovětského období podřízen požadavkům vycházejícím z čelných kruhů Komunistické strany Ukrajiny, musel se tedy velkou mírou zaměřit na ideologizovaný výzkum a výklad nejnovějších dějin.

Také jiné ústavy zařazené do struktury AV USSR si zachovávaly určité vztahy k tematice historického výzkumu (Ústav archeologie, Ústav literární vědy, Ústav státu a práva, Ústav uměnovědy, folklóru a etnografie), význam těchto institucí pro další vývoj historiografie byl však přirozeně druhořadější. Za výjimku lze označit snad jen charakter a rezonanci literárně-historického výzkumu. Jeho výsledky zůstávaly pro ukrajinskou historiografii důležité vzhledem k roli ukrajinského písemnictví ve vývoji moderní fáze příslušného národního hnutí. V období přestavby lze také po určitou dobu pozorovat, že výzkumy literárních historiků, dotýkající se před tím tabuizovaných témat vznikaly s určitým předstihem před analogickými pokusy „čistých“ historiků.

Další kyjevskou institucí zaměřující se na pěstování historie tvořila příslušná pracoviště existující v rámci Státní university T. H. Ševčenka. Publikáční možnosti historiků z tohoto pracoviště a také z ústředního archivního i knihovního pracoviště Ukrajiny nebo z jejích muzeí však zůstávaly omezenější než v případě pracovišť akademických.

Nelze však zapomenout na existenci a aktivitu další kyjevské instituce, totiž Ústavu dějin strany při ÚV KSU, který byl zároveň filiálkou moskevského Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS a pod uvedeným názvem

⁵ Tyto údaje uvádějí A. V. Sancevič – N. V. Komarenko, *Razvitije istoričeskoj nauki v Akademii nauk Ukrainskoj SSR 1936–1986 gg.*, Kijev 1986, s. 186 a 189. Kniha přistupuje k tematice způsobem charakteristickým ještě pro předchozí stagnační období.

existoval od r. 1956. Rozsah jeho publikačních aktivit byl neobvyklý – kromě zajišťování překladu kompletního Leninova díla do ukrajinštiny (v 55 svazcích) vydával monografie a edice zaměřené prakticky výlučně na témata ze 20. století. Stranicko-historický ústav zajišťoval spolu s ústavem historickým vydávání UIŽ, které začalo až v létě r. 1957 – do té doby neměli ukrajinští historikové v SSSR k dispozici žádné své centrální periodikum.

Nejtíživějším problémem ukrajinské sovětské historiografie zůstala nesporně její nadměrná politizovanost a podřízenost vládnoucí ideologii vyúsťující až do dogmaticčnosti, se kterou „střežila čistotu“ základních tezí o vývoji Ukrajiny a jejích vztahů s Ruskem. Dlouhodobě závaznými zůstávaly některé teze nastolené ve stalinském období, které nesměly být zpochybněny ani v době vlády Nikity Chruščova.⁶ Nemožnost překročit tyto balvany ležící v cestě znesnadňovala samozřejmě také uplatnění metodologických inovací a posunů. Postavení i prestižnost historiografie ve společnosti za této situace pochopitelně upadaly a nebyly dány ani základní možnosti jejího dalšího vývoje a zdokonalování. Mnoho škody způsobila také okolnostmi vynucená orientace podstatné části historiků na témata z domácích dějin 20. století, která bylo nutno zpracovávat jen jako ilustraci dobově platných politických tezí.

Nepříznivé důsledky přineslo také omezování počtu knih, časopisů i sborníků, ve kterých by ukrajinská historiografie mohla prezentovat své výsledky jak na odborné, tak i popularizační úrovni. Na základě tradic brežněvovského období trvalo vydávání nemalé části odborných titulů o ukrajinské tematice v ruštině.⁷ V některých regionech Ukrajiny, a to nejen na Krymu, nebyly v ukrajinštině publikovány téměř žádné historické monografie ani sborníky.⁸

Za nešťastný jev lze označit také nadměrnou centralizaci výzkumné i publikační činnosti historiků. Tento trend omezoval možnosti všech ostatních odborných center včetně universitních měst i lokalit vybavených

⁶ Nejmarkantnějším příkladem je osud stranických tezí k 300. výročí „opětného sjednocení“ Ukrajiny s Ruskem, které bylo mohutně oslavováno na jaře r. 1954. K tomuto tématu srv: můj příspěvek ve sborníku *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*, sv. 3, Praha 2004.

⁷ Kromě práce citované v poznámce 4 lze uvést ještě souhrnnou kolektivní monografii *Istoriografija istorii Ukrainskoj SSR* (zodp. redaktor I. S. Chmel), Kijev 1986. Zde je hodnocena z tehdejšího hlediska relativně novější odborná produkce ke všem obdobím ukrajinských dějin.

⁸ Toto konstatování se týká např. odborných center jižní Ukrajiny jako Odesa, Dněpropetrovsk nebo Doneck, ale také v odborné produkci charkovské se silně prosazovala ruština.

vysokými školami jiného typu. Zvláště tíživě postihla tato skutečnost Lvov, jehož význam ve vývoji ukrajinské (ale do značné míry i polské) historiografie byl před r. 1939, resp. 1944 klíčový. Zatímco tradice polské vědy ve Lvově po jeho připojení k SSSR téměř zanikla, vývoj ukrajinské historiografie v tomto městě byl po druhé světové válce přibrzděn v porovnání s místními tradicemi a možnostmi. Od r. 1951 zde vyvíjela činnost odbočka Ústavu společenských věd AV USSR zabývající se kromě jiných oborů také historickou tematikou. V jiných regionálních centrech zůstaly možnosti prohlubování historického výzkumu vázány na pracoviště mimoakademického typu. Nadměrná centralizace odborného výzkumu se zřetelně odrazila také na zaostávání ukrajinské historické regionalistiky.⁹

Koncem 80. let neexistoval na území SSSR žádný profesní spolek ukrajinských historiků. Ukrajinská společnost pro ochranu historických a kulturních památek zřízená na konci r. 1966 a usilující o aktivizaci zájmu širokých vrstev veřejnosti k této tematice nabyla charakteru masové společenské organizace.¹⁰ Velmi nejistá by byla odpověď na otázku, zda se v důsledku existence tohoto spolku zvyšovala reálná kvalita ochrany historických památek.

Z hlediska celosovětských poměrů a trendů byla ukrajinská historiografie v SSSR postupně zatlačována do periferního postavení a do stínu ruské historické vědy. Tím spíše se prohlubovala izolace ukrajinského dějepisceví od historiografií jiných zemí i od mezinárodních institucí koordinujících vývoj této disciplíny. Charakteristická je účast jediného představitele ukrajinských historiků v rámci sovětských odborných delegací, které byly vyslány na tři mezinárodní historické kongresy konané v letech 1955–1965.¹¹

Překonávání výše jmenovaných i mnoha dalších nedostatků bylo spojeno i na konci 80. let se značnými těžkostmi, které byly nepochybně větš

⁹ V ukrajinštině je pro tuto oblast historické práce používáno termínu „krajeznavstvo“. Ukrajinskou historickou regionalistiku měl i na konci 80. let nadále reprezentovat ideologicky silně postižený 26dílný soubor *Istorija mist i sil Ukrajinškoji RSR*. Její ukrajinská varianta vyšla v letech 1967–1974, od r. 1974 začala vycházet ruská paralelní varianta (pod názvem *Istoria gorodov i sel Ukrainskoj SSR*).

¹⁰ Skutečnost, že společnost vykazovala v r. 1986 18 milionů individuálních členů zorganizovaných v 75 000 základních organizacích a kromě toho ještě 23 000 kolektivních členů vzbuzuje podezření, že se jednalo o značně formalizovanou aktivitu.

¹¹ A. V. Sancevyč, *Mižnarodni konhresy istorykiv*, in: REIU, tom 3, Kyjiv 1971, s. 144–145. Např. na stockholmském kongresu v r. 1960 čítala celá sovětská delegace 44 účastníků. Výjimkou byl „domácí“, moskevský kongres v r. 1970, jehož se zúčastnilo 1400 sovětských historiků. V rámci tohoto počtu se ovšem ztrácela delegace Ukrajinské SSR, přestože obsáhla netradičně velký počet účastníků – přes padesát.

než nesnáze, s nimiž zápasila ruská historická věda. Jen zdánlivou výhodu nabízela dlouhodobě přetrvávající podvojnost vývoje ukrajinské historiografie vzniklá už na počátku 20. let 20. století odchodem části historiků z ruské části Ukrajiny do protibolševické emigrace, resp. příslušností území západní Ukrajiny k jiným státním celkům než SSSR. Další výrazný příliv ukrajinských historiků z východní i západní Ukrajiny do zemí západního světa nastal poté, co si sovětská vojenská i stranicko-politická moc v letech 1943 a 1944 znovu a dlouhodobě podmanila celou tuto svazovou republiku včetně západoukrajinských území.

V 80. letech 20. století byla však už situace emigrační historiografie jiná, protože se završila základní generační obměna. Většina ukrajinských historiků činných v západním světě nemohla být oprávněně nazvána emigranty. Bez ohledu na svou příslušnost k ukrajinské národní skupině náleželi příslušníci z tohoto okruhu k historiografiím příslušných západních států, zejména USA a Kanady. Další ukrajinští odborníci byli ovšem soustředěni ve větším počtu západních zemí. Koordinaci jejich úsilí umožňoval už zmíněný časopis (UI). Jeho vydávání, které začalo v r. 1965, zaštiťovala Ukrajinská historická společnost (UIT), která ze svého centra působícího na území USA zajišťovala vzájemné kontakty a soudržnost všech ukrajinských historiků žijících mimo SSSR.

Značné rozdíly mezi oběma částmi ukrajinské historiografie dané rozsahem manévrovacího prostoru, škálou metodických postupů a interpretačních možností sovětských i mimosovětských odborníků se koncem 80. let ve srovnání s dřívějším stavem výrazně nezmenšily, objevily se však pokusy o vzájemnou komunikaci. První možnost navázání výraznějších kontaktů mezi příslušníky obou větví ukrajinské historiografie poskytlo založení Mezinárodní asociace ukrajinistů v italském Palermu uskutečněné v r. 1989. Výraznějších kontur nabyl příslušný trend až na prvním řádném kongresu asociace konaném na konci léta r. 1990 v Kyjevě. Právě sem datovala později Ukrajinská historická společnost počátek své snahy o převzetí spoluzodpovědnosti za vývoj historiografie přímo v Ukrajině – takový krok pro ní byl v předchozích desetiletích neproveditelný.

Překotný vývoj událostí v r. 1991 přispěl ke změnám společenského postavení historiků i jejich oboru. Bylo už uvedeno, že do této doby se oficiální historiografie sovětské Ukrajiny netěšila výraznější popularitě ani prestiži obyvatel této republiky. Pro historické zájmy rodící se ukrajinské opozice byly směrodatné spíše práce autorů v předchozích desetiletích zakázaných nebo programově zapomínaných. Zvláště výrazně se začal

obnovovat zájem o dílo Mychajla Hruševského. Tento autor monumentální syntézy vydávané v prvních třech desetiletích 20. věku (*Istorija Ukrajiny – Rusy*) nebyl ovšem vnímán jako pouhý historik, ale do značné míry i jako politik, který se výrazně podílel na úsilí Ukrajiny o získání státnosti v letech 1917 a 1918.¹²

Tento trend se přenesl i na Ukrajinu, kde bylo Hruševského dílo až do konce 80. let paušálně zavrhováno. Z faktografického hlediska bylo přitom tiše vytěžováno těmi historiky, kteří k němu měli přístup. Nepřekvapuje, že po pádu ideologických bariér směřovala část ukrajinské historické obce i laických zájemců k nekritické glorifikaci zmíněného historika i jeho odborných koncepcí. Za jeden z pozitivních trendů vývoje v 90. letech lze však označit snahu o maximálně podrobné poznání Hruševského biografie i pramenů spojených s jeho životem a dílem – běžně bylo pro práce tohoto zaměření používáno dokonce zvláštního termínu „hruševskoznavstvo“.¹³

Teprve události následující po srpnu 1991 (zejména dočasný zákaz činnosti KS Ukrajiny) odstranily hlavní faktor ovlivňující v předcházejícím období vývoj historiografie. Teoreticky se této vědní disciplíně otevřely značné vývojové možnosti. Náhlé odstranění ideologického tlaku však samo o sobě nemohlo garantovat, že ukrajinští historikové dokážou urychleně a bez problémů nabídnout takové pojetí dějin své země a národa, s kterým by se mohla ztotožnit ukrajinská inteligence i širší vrstvy obyvatelstva, které byly tak rychle vrženy do postsovětské skutečnosti. Propagandistické úsilí spojené s referendem o ukrajinské nezávislosti (1. 12. 1991) bylo přitom nesporně ovlivněno reinterpretací některých událostí z dějin Ukrajiny. Vhodně vybraná fakta i argumentace založená na jejich základě pomohly zvýšit počet voličů, kteří se vyslovili pro ukrajinskou nezávislost.

Formování státní reprezentace nezávislé Ukrajiny vstoupilo na konci r. 1991 do nové etapy. Vedoucí činitelé státu přitom zprvu jasně nenaznačili, jak si představují výklad národních dějin, kterého by se mohli při realizaci své vnitřní i zahraniční politiky a v rámci upevňování vlastní mocenské pozice přidržet. Představitelé ukrajinské politiky neměli zprvu snad ani dost času podrobně se nad takovými záležitostmi zamýšlet, protože vývoj

¹² Základní údaje o činnosti M. Hruševského obsahuje český knižní nekrolog (Jaroslav Bidlo, Mychajlo Hruševskij, Praha 1935. Srv. i Bohdan Zilynskyj, Vztah Mychajla Hruševského k Čechům a k české vědě, in: Ukrajina v současné české historiografii, Praha 2000, s. 68–81.

¹³ V rozvoji bádání o Hruševského životě a díle se výrazně angažoval např. vedoucí činitel UIT, prof. Ljubomyr Vynar působící v USA.

událostí byl velmi překotný. Přitom se politikové v projevech určitých historických událostí z národních dějin dotýkali, neboť úplně se jim vyhnout nebylo možné. Postoj ukrajinské historiografie a mnoha jejích představitelů (zejména bývalých členů komunistické strany) charakterizovala po určité době nejistota co do směřování dalšího vývoje doprovázená vědomím, že ze strany nové politické moci nepřichází žádná jasně formulovaná objednávka adresovaná historikům.

Určité provizorium přetrvávalo i v zákonodárné sféře. Parlamentní poslanci se museli postarat o vydání nových norem týkajících se širokého okruhu historických památek a pramenů i záležitostí spojených s jejich ochranou. Jako první byl na konci r. 1993 schválen Zákon o národním archivním fondu a archivních institucích, jiné následovaly až v dalších letech.¹⁴

Uskutečnění potřebných změn v širším měřítku, zejména důsledné a racionální přetvoření ukrajinské historiografie, nebylo v krátké době proveditelné. Jak u velké části jednotlivců, tak institucí chyběla potřebná schopnost sebereflexe či ochoty k ní. Neexistovaly podmínky k provedení skutečně vnitřní očisty celého oboru, jejíž nezbytnost byla tehdy částí historiků pocítována s ohledem na nepřirozený vývoj v předchozí časové etapě. Běžným jevem se stala zásadní proměna politických stanovisek i prioritních tematických okruhů, které se jednotliví odborníci pokoušeli zpracovat.

Důvod byl pochopitelný – ve své dosavadní podobě byl téměř úplně zmrazen výzkum dějin komunistické strany. Ústav dějin strany při ÚV KSU zaujímající ve struktuře ukrajinského dějepisectví dosti podstatné místo, byl urychleně přejmenován na Ústav politických výzkumů, ani pod takto změněným jménem však nebyl po srpnu 1991 uváděn jako spoluvydavatel UIŽ. Dosavadní zaměstnanci ústavu nejednou hledali uplatnění na jiných pracovištích. Totéž lze říci o pracovnících početných kateder dějin KSSS, resp. KSU na ukrajinských univerzitách, jejichž činnost náhle ztratila smysl, protože stát ztratil zájem na jejím pokračování.

Za této situace se formálně zvýšila role Ústavu dějin Ukrajiny Akademie věd, z jejíhož označení byl po srpnu 1991 vypuštěn upřesňující

¹⁴ Texty příslušných dokumentů jsou otištěny ve sborníku *Zakonodavstvo Ukrainy pro kulturu za stanom na 10 serpňa 2000 roku* (Oficijne vydanňa), Kyjiv 2000. Kromě archivního zákona (s. 15–27) zde najdeme např. Zákon o muzeích a muzejnictví (z r. 1995), Zákon o vývozu, dovozu a návratu kulturních statků (z r. 1999) a Zákon o ochraně kulturního dědictví (z r. 2000).

dovětek „Ukrajinské SSR“. Tato instituce však neprošla v r. 1991 ani bezprostředně poté podstatnějšími personálními a organizačními proměnami. Spíše kuriózním paradoxem byla skutečnost, že kyjevská Kirovova ulice, v níž sídlila řada ústavů akademie věd včetně historického (umístěna zde byla i redakce UIŽ) byla přejmenována v r. 1993 právě jménem M. Hruševského.

Ústřední časopis Ústavu dějin Ukrajiny si uchoval pozici centrálního historického periodika, které bylo v r. 1991 a v bezprostředně následujícím období poměrně dlouho charakterizováno výraznou nehybností. Je příznačné, že mezi lednem a prosincem r. 1991 nebyla v rámci 21členné redakční rady časopisu uskutečněna jediná personální změna.¹⁵ Výrazem vůle po určitých nových přístupech bylo snad jen akceptování principů myšlenkového pluralismu redakcí, deklarované v UIŽ poprvé v listopadu 1991.¹⁶

Časopis jakoby ztrácel v období po potvrzení ukrajinské nezávislosti dech stejně jako řada jiných odborných nebo všeobecněji zaměřených periodik. Redakce UIŽ musela snížit počet ročně vydávaných čísel ze dvanácti na šest, po určitou dobu navíc narůstaly potíže s dodržováním časového harmonogramu jejich vydávání. Výrazně začal klesat náklad časopisu.¹⁷ Redakce začala přímo v listu oslovovat případné sponzory, kteří by umožnili další vydávání UIŽ.

Okolnosti si vynutily také změnu vydavatelské politiky v oblasti odborných monografií. Přednost dostávaly méně rozsáhlé tituly publikované v podobě velmi skromně vybavených brožur zbavených obrazového materiálu a tištěných na papíru značně problematické kvality. Tato skutečnost, ač se to může zdát paradoxní, přispěla však k určitému zpružnění vydavatelské praxe historického ústavu. Obdobné problémy byly tehdy charakteristické pro ukrajinské vydavatelské poměry v plném jejich rozsahu.

Výrazné změny ve složení redakční rady UIŽ nastaly až ve druhé polovině roku 1994. Tehdy se na jeho vydávání podílel vedle Ústavu dějin Ukra-

¹⁵ Šéfredaktorem tedy zůstával M. V. Koval, funkci tří jeho zástupců vykonávali V. M. Volkovynskij, V. I. Kuznecov a V. M. Ryčka. Jako vědeckí redaktori UIŽ byli uváděni Koval, Volkovynskij a Ryčka.

¹⁶ „Redakce otiskuje materiály, aniž by vždy sdílela názory jejich autorů,“ praví se poprvé v UIŽ 1991/11, obálka s. 2.

¹⁷ Na počátku r. 1992 činil náklad UIŽ 12 625 výtisků, o tři roky později se jednalo už jen o 7510 výtisků a koncem 90. let se propadl k rozsahu zhruba 1500 výtisků, tedy téměř na desetinu výchozího stavu. Příslušné údaje byly pravidelně uváděny na druhé stránce obálky každého čísla.

jiny ještě Ústav národních vztahů a politologie Národní akademie věd Ukrajiny, jak zněl její název po další změně. V mezidobí opustila redakční radu třetina dosavadních členů (sedm osob) – nahradilo je dvanáct členů nových, změnili se také dva ze tří vědeckých redaktorů.¹⁸ Redakční rada se tímto krokem z poloviny obměnila. Do jejího čela se postavil na místo M. Kovala Valerij Smolij. Jeho hlavní specializací bylo už před počátkem 90. let kozácké období ukrajinských dějin, jehož výzkum začal náležet k velmi populárním a vyhledávaným.

Už v r. 1993 byly navázány první kontakty představitelů UIŽ s konkurenčním UI a naznačen program určité budoucí spolupráce.¹⁹ Realizace podobných projektů však zůstávala dosti složitou záležitostí. Texty ukrajinských historiků z diaspory nebyly až na malé výjimky v UIŽ tištěny ani v následujících letech. Určitým projevem uznání pro dříve odmítaného protivníka se stal až jeden z článků otištěných u příležitosti 30. výročí UIŽ a pokoušející se o paralelní sledování a komentování minulosti a vzájemných vztahů obou periodik.²⁰ Slavnostní číslo UIŽ věnované jubileu tohoto časopisu naznačilo, že historikové postavení do jeho čela rozhodně neztratili sebevědomí. Prostor k hodnocení dosavadní cesty UIŽ dostali v jubilejním čísle nejen bývalý šéfredaktor,²¹ ale také funkčně nejvýše postavený historik v ukrajinském státě i hlavní představitel historiků ukrajinské diaspory. Z hlediska časopisu však bylo důležitější, že slova se ujal i „hodnotitel nejvyšší“ z neodborných kruhů – jubilea časopisu vzpomněl i tehdejší ukrajinský prezident Leonid Kučma.²²

Poněkud větší reorganizace historických pracovišť zaměřující se na zkvalitnění výsledků odborné práce charakterizovala postavení historiografie na ukrajinských univerzitách i jiných vysokých školách. Princip centralizace byl aspoň zčásti opuštěn. Nejen dosavadní, ale také nově vzniklé university získaly možnost určitého vzájemného soutěžení. Platilo to v nemalé míře i v případě Kyjeva, kde doposud jediné státní univerzity vyrostl soupeř. Konkurenční Kyjevsko–mohyljanská akademie navázala názvem na první východoslovanskou vysokou školu s tradicí sahající do poloviny 17. století.

¹⁸ Jako vědeckí redaktoři UIŽ byli v dalším období uváděni O. Rejent, V. Ryčka a O. Rubljov.
¹⁹ V. R. Mychajlyk, „Ukrajinskij istoryčnyj žurnal“ ta „Ukrajinskij istoryk“: obriji spivrobotnyctva, UIŽ 1994/1, s. 154 (jednalo se o setkání V. M. Ryčky s L. Vynarem).

²⁰ L. D. Sakada, Dva žurnaly ukrajinskych istorykiv: „Ukrajinskij istoryčnyj žurnal“ ta „Ukrajinskij istoryk“, UIŽ 1994/4, s. 58–68. L. Sakadová patřila i mezi přispěvatele UI.

²¹ M. V. Koval, Flahman vitčyzňanoji istoriohrafiji, UIŽ 1998/4, s. 11–19.

²² Tamtéž, s. 3.

Výrazně ožilo také Lvovské akademické i univerzitní centrum, k čemuž přispěl návrat Ševčenkovy vědecké společnosti z exilu v západním světě do jejího původního působiště uskutečněný na počátku 90. let. Vysoké školy s výukou historie se však objevily ve zvětšeném počtu i jinde, např. na Volyni, ležící v půli cesty mezi Lvovem a Kyjevem. Pomaleji vzrůstal i význam dalších univerzitních center zajišťujících výuku historie (např. Černovice na Bukovině nebo Užhorod v Zakarpatské oblasti).

Nehledě na zmíněné vzájemné rozdíly byly akademické i vysokoškolské instituce brzy po r. 1991 stiženy podobně složitými problémy. Jednalo se o způsob a podobu financování historického výzkumu i publikačních projektů ovlivněné těžkým propadem ekonomiky nezávislé Ukrajiny v první polovině 90. let. Financování vědy, nejen institucí a jejich pracovníků, ale i publikací výsledků historického výzkumu, nemohlo být zajišťováno v dostatečném rozsahu.

Historiografie ztratila postavení ideologického pomocníka a podpůrce dřívější vedoucí politické síly a současně se ztratil politický subjekt odměňující ji za příslušné služby. Vytvořilo se určité vakuum, které vedlo k omezení výzkumných a vydavatelských programů odborných pracovišť. Je samozřejmé, že skončilo také dosavadní upřednostňování předimenzovaného a odborně problematického výzkumu nejnovějších dějin. V důsledku ztráty dosavadních sociálních a finančních jistot nastal odliv části odborníků do nadějnějších výdělečných sfér. Jiní historikové se snažili získat možnost práce v zahraničních odborných centrech nebo těžit z různých stipendijních a grantových programů finančně zajišťovaných převážně z prostoru západního světa nebo bývalých satelitů SSSR z prostoru středovýchodní Evropy.

Pokud bychom chtěli v této souvislosti hovořit o jakémsi „pročištění oboru“, znamenalo by to podlehnutí určitému optickému klamu. Vývoj ukrajinské historiografie po r. 1991 byl poznamenán tím, že nebyli prakticky nijak postiženi historikové, kteří v předchozím období vytvářeli pod patronátem KSU zpolitizovanou a odborně často zcela bezcennou podobu ukrajinského dějepisectví. Vědečtí pracovníci, kteří zaujímali na sklonku sovětského období vedoucí pozice, dokázali si své postavení zachovat bez ohledu na dočasný zánik KSU. Se stranou se ovšem organizačně i názorově rozešli a postavili se na nové, státotvorné pozice – ať už z přesvědčení nebo proto, že to vyžadoval vývoj. Tito jedinci tak samozřejmě zablokovali možnost podstatnějších institucionálních proměn ukrajinského dějepisectví a znemožnili razantnější nástup představitelů mladší generace.

Část ukrajinských historiků nemohla být s výše popsanými trendy vývoje své disciplíny spokojena. Jednalo se zvláště o ty jedince, jejichž publikační i jiné možnosti byly za sovětského režimu omezeny nebo zcela znemožněny. Některé z nich lze dokonce označit za sympatizanty ukrajinského intelektuálního disentu 60. a 70. let. Nejznámější osobou z tohoto okruhu se stal archeolog a historik Mychajlo Brajčevskij, který v polovině 60. let zpochybnil stranickou tezi o opětném spojení Ukrajiny a Ruska v r. 1654, jejíž vyznávání bylo v odborných kruzích po více než tři desetiletí závazné.²³ Některí z těchto historiků navíc nešetřili výraznou kritikou ani při hodnocení základních aspektů vývoje ukrajinského státu po r. 1991.²⁴

Pro osoby z uvedeného okruhu mohl být dílčím východiskem vstup do UIT. Vedení společnosti přeneslo v 90. letech podstatnou část aktivit organizace ze západního světa na ukrajinskou půdu. Konference k 30. výročí vzniku UIT se konaly v r. 1995 ve Lvově, Kyjevě a Užhorodě.²⁵ Je příznačné, že zatímco ve Lvově našla tato akce zřetelně pozitivní ohlas, v hlavním městě Ukrajiny byla řadou historiků z okruhu Ústavu dějin Ukrajiny či UIŽ ignorována. Tato skutečnost svědčí výrazně o odlišné podobě nálad v různých odborných centrech – zejména v prostředí jižní Ukrajiny nenacházely zprvu snahy společnosti výraznější ohlas. Průlomem se stalo až založení odbočky v Oděse v létě r. 1999.²⁶

Tiskový orgán společnosti – *Ukrajinskyj istoryk* – byl sice nadále tištěn v USA, v jeho redakční radě a skupině konzultantů se však v poměrně velkém počtu objevili historikové z Ukrajiny. Funkci redaktora vykonával Mychajlo Brajčevskij. Ze 14 členů redakční rady jich téměř polovina (šest osob) působil na Ukrajině (J. Daškevyč, J. Dzyra, M. Kovalskij, J. Mycyk, O. Mazurok a V. Serhijčuk). Nikdo z těchto historiků se souběžně neangažoval v rámci UIŽ.

Pokud přihlédneme ke geografickému momentu, zjistíme, že z ukrajinských historiografických center byly v redakční radě časopisu kromě

²³ Srv. poslední verzi Brajčevského centrální práce *Pryjednanňa či vozzjednanňa?* (Tryptych) otiskenu ve sborníku *Perejaslavka rada 1654 roku* (Istoriografija ta doslidženňa), Kyjiv 2003, s. 294–418 s komentářem I. Hyryče (s. 419–425). Tato událost si uchovává v ukrajinském historickém myšlení hlavní místo.

²⁴ Upozornit lze např. na publicistické texty historika J. Daškevyče na stránkách některých národně-radikálních periodik, např. v kyjevském týdeníku *Šljach peremohy*.

²⁵ Informace o těchto akcích přinesl jubilejní svazek *UI 32* (1995), s. 344–347, 353–356.

²⁶ Vadym Chmarskij, *Odeskij osередok UIT: utvorenňa i perspektivy dijálnosti*, in: *Ukrajinska istoryčna nauka na porozi XXI stolittá*, tom 1, Černivci 2001, s. 93–95.

Kyjeva zastoupeny ještě Lvov, Užhorod, Ostroh (na Volyni) a Dněpropetrovsk. Také skupina autorů publikujících v UI byla zhruba z poloviny tvořena historiky působícími v Ukrajině. Paritní zastoupení obou skupin historiků bylo dodrženo i při vytvoření Světové konzultační rady UIT v r. 1998.²⁷ V tomtéž roce existovalo na ukrajinském území sedm místních organizací UIT a další dvě se nacházely ve fázi organizace.²⁸ Lze tedy konstatovat, že ukrajinští historikové se na určitou dobu rozdělili do dvou proudů, které vyvíjely badatelskou a vydavatelskou činnost paralelně a udržovaly mezi sebou jen poměrně omezené kontakty.

Svéráznou reakcí na snahy Ukrajinské historické společnosti o rozšíření činnosti z diaspory přímo na území Ukrajiny bylo vytvoření Ukrajinské akademie historických věd v r. 1999. Jejím prezidentem byl zvolen Valerij Smolij, v té době už po dva roky vicepremiér Ukrajiny. Jako jeden z viceprezidentů nové struktury se prosadil Volodymyr Lytvyn, šéf administrace tehdejšího prezidenta Kučmy a od r. 2000 předseda ukrajinského parlamentu.²⁹

Brzy po rozpadu SSSR začaly být vyslovovány pochybnosti o reálném obsahu nově vzniklé ukrajinské státnosti. Nesporné je, že dosavadní „gubernská“ Ukrajinská SSR se přetvořila do podoby státu nezávislého více než v kterékoli části sovětského období svých dějin. Postsovětská Ukrajina, která se zbavila dosavadního všesvazového rámce, nesporně potřebovala historiografii nezávislou na zavržených ideologických schématech. Nejcitelněji byl tento problém pocítován ve vzdělávací sféře, a to prakticky u všech stupňů a typů škol. Do konce 80. let nebyly vykládány dějiny Ukrajiny jako samostatný předmět ve školách této republiky – přednášeny byly dějiny SSSR reprezentované samozřejmě především ruskou historickou látkou.³⁰

Důležitým úkolem ukrajinských historiků se proto stala příprava nových, populárněji pojatých syntéz a učebnic. Jejich cílem bylo postupné vytváření historického myšlení nejmladší generace obyvatel, ale také jeho změna u příslušníků generačně starších skupin, pokud byli ochotni o těchto záležitostech uvažovat. V podmínkách silné ekonomické, sociální a zčásti

²⁷ UI 35 (1998), s. 354.

²⁸ Tamtéž, s. 355–358. Jednalo se o pobočky v Kyjevě, Ostrohu, Užhorodě, Černovicích, Drohobyči, Charkově a Lvově, resp. v Dněpropetrovsku a Čerkasech.

²⁹ UIŽ 1999/3, s. 158.

³⁰ Na tuto skutečnost s trpkostí upozorňoval ve svých deníkových záznamech např. slavný filmový režisér O. Dovženko.

i morální krize, která se v novém státě projevovala v maximální míře po značnou část 90. let 20. století, se původně vzrůstající zájem o dějiny země samozřejmě zčásti redukoval.

Publikování nových učebních příruček nebo populárně zpracovaných kompendií, ale také např. školních historických atlasů, představovalo důležitý krok kupředu při utvrzování společenské funkce ukrajinské historiografie. Nikdo si už nemohl uchovat monopol na jejich zpracování, objevily se i syntézy mladých historiků (např. Natalie Jakovenkové a Jaroslava Hrycaka), které se dočkaly i překladu do některých cizích jazyků. Zároveň se v rámci podobných výkladů ukrajinských dějin začaly projevovaly určité regionální rozdíly mezi jednotlivými odbornými i vydavatelskými centry.

Závěrečnou část výkladu se pokusím věnovat pohledu na chronologické a tematické okruhy, které ukrajinští historikové v 90. letech zkoumali a k nimž publikovali své práce i edice dokumentů. Také zde se ve srovnání s předchozím obdobím prosadily určité inovace a změny dané tím, že celostátní plánování historické práce přestalo v dřívější podobě existovat.

Nelze říci, že by výrazně poklesl zájem o zkoumání ukrajinských dějin 20. století. Spíše se jednalo o zásadní přeorientování hodnotících kritérií a změnu témat vnímaných jako prioritní. Takovéto postavení získaly problémy dosud zcela nebo částečně tabuizované. Velký zájem historiků začaly vyvolávat otázky spojené s tradicí ukrajinské státnosti od středověku až do 20. století. Výrazně se prosazovaly náměty spjaté s pokusem o nastolení ukrajinské státnosti v letech 1917–1920, tedy pokusům o vyčlenění Ukrajiny z rozpadlého carského Ruska a Rakouska-Uherska, resp. o sjednocení obou poněkud odlišně se vyvíjejících státních celků – Ukrajinské lidové republiky a Západoukrajinské lidové republiky.³¹ Tato tematika se stala v jistém slova smyslu kultovní a jejímu zkoumání je věnována značná energie.

Pozornost byla věnována i pozdějším, z tohoto hlediska méně úspěšným pokusům spjatým zejména s ukrajinským nacionalismem jako ideologií a s ozbrojeným hnutím odporu postupně zápasícím proti státní i vojenské moci nejprve polské (do r. 1939), poté sovětské i německé (v letech druhé světové války) a poté sovětské i polské (v letech 1944–1947). Zájem o ukrajinský nacionalismus je zacílen především na dobu jeho rozvoje

³¹ Vývoj východoukrajinské varianty státnosti byl v průběhu r. 1918 přerušen existencí polomonarchické formy Ukrajinského státu vedeného hetmanem Pavlem Skoropadským. Také tomuto období a jeho přínosům byla od počátku 90. let věnována pozornost historiků.

přímo na území západní Ukrajiny, zejména ve východní Haliči. Proto také průběžně rozvíjený zájem o tento fenomén byl nejsilnější v západoukrajinských regionech, ale v menším rozsahu se projevil i jinde v Ukrajině.

Motivací pro část zejména mladých historiků se stala skutečnost, že v 90. letech 20. století byla zpět na Ukrajinu přenesena činnost exilového nacionalistického hnutí. Jeho představitelé, rozdělení do několika navzájem zneprátelených frakcí, se s nepřilíš velkým úspěchem pokusili vstoupit do aktuálních politických zápasů. Vzhledem k tomu, že toto hnutí aktivně zkoumá vlastní historii, je zájem historiků o tuto tematiku ještě více posílen, zvláště když názory veřejnosti v různých regionech Ukrajiny jsou v této věci výrazně diferencovány a vědecké zkoumání je doprovázeno silnými kontraverzemi v tisku.

Ukrajínští historikové zkoumající 20. století se začali ve vzrůstajícím rozsahu zabývat také moderní ukrajinskou emigrací a diasporou a významnými osobnostmi z jejího okruhu. V případě výběru některých témat hrála důležitou roli možnost výjezdu do zahraničních archivů, která úspěšnost výzkumu této oblasti do značné míry podmiňovala. Mnoho bylo ukrajinskými odborníky vykonáno i při zkoumání fenoménu ukrajinské emigrace v meziválečném Československu. V případě této oblasti historického výzkumu je třeba podtrhnout postupně se prosazující náběhy směřující k interdisciplinaritě výzkumu i podíl odborníků z jiných zemí.³²

Není třeba zvláště zdůrazňovat, že v 90. letech se samozřejmě prosadil souběžný ústup látek týkajících se ukrajinských dějin 20. století, které zaujímaly v sovětském období v ustálené, politicky posvěcené hierarchii hodnot přední místo. Jednalo se zejména o tematiku spjatou s vnějším i vnitřním vývojem KSU. Silné zredukování počtu prací věnovaných vývoji problematice, avšak nepominutelné politické struktury však lze vnímat jako určitou chybu. Plnohodnotné zpracování ukrajinských dějin většiny 20. století se bez hlubší znalosti této tematiky neobejde.

Druhý tematický okruh, jemuž byla věnována daleko výraznější pozornost než dříve, se vztahoval k tradici ukrajinské státnosti ve starším období. Jednalo se o výklad a rozbor specifického fenoménu, kterým byl své-

³² Toto konstatování platí samozřejmě i pro Českou republiku, kde se v 90. letech uskutečnilo za účasti domácích odborníků i referentů z Ukrajiny i dalších zemí, několik odborných konferencí a seminářů věnovaných této problematice. Také z těchto akcí vzešlo několik sborníků, které však z hlediska okruhu autorů ani tematického zaměření nelze jednoznačně vřadit mezi produkty ukrajinské historiografie.

různý, krátkodobě existující hetmanský stát (v ukrajinštině označovaný termíny *Hetmanščyna* nebo *kozacka deržava*) rozvíjející se v severovýchodní Ukrajině mezi polovinou 17. a 18. století.³³

O něco méně výrazné výsledky přinesl výzkum dějin Kyjevské Rusi v samostatné Ukrajině, jakkoli v tradici sledování ukrajinské státnosti, resp. historických předstupňů její současné podoby zaujímá tato problematika výraznou roli. Jedním z důvodů mohly být užší interpretační možnosti naskytující se při práci s relativně uzavřeným souborem pramenů. V nově vydávaných syntézách ukrajinských dějin je však období Kyjevské Rusi vždy výrazně zastoupeno. Interpretace této části dějin Ukrajiny vyvolává polemické střety a interpretační spory s ruskými specialisty. Obecně lze říci, že se po dlouhodobé stagnaci vynořila jako perspektivní obor také ukrajinská medievistika a intenzivněji než dříve probíhal také vývoj pomocných věd historických.

Zkoumána byla samozřejmě také ostatní období vývoje ukrajinského územního areálu. Objevila se celá řada témat usilujících o metodologicky nové uchopení témat z kulturních dějin a církevních dějin nebo dějin osvěty. Výrazně se rozvíjí na různých úrovních historická regionalistika, ačkoli i ona trpí často nedostatkem finančních prostředků. Problematika historické produkce v Autonomní republice Krym, která je z tohoto hlediska pravděpodobně nejspeciřičtější, nemůže být na tomto místě posuzována vzhledem k tomu, že o jejím vývoji nemám k dispozici dostatek údajů.

Pro českého čtenáře by byla ještě zajímavější problematika regionálního dějepisectví v Zakarpatské oblasti, týkající se i někdejší československé správy území Podkarpatské Rusi. Publikací z této oblasti je k dispozici daleko více, protože se aktivizovalo užhorodské intelektuální i vydavatelské centrum, nejsilnější v regionu. Zvláštním problémem se stal vznik organizovaného, reálně menšinového rusínského hnutí, jehož představitelé se kromě hlavních snah směřujících do oblasti filologie pokusili o vlastní historický pohled na historii regionu a její etnické aspekty.³⁴

Zdá se, že společenská potřeba, resp. využitelnost ukrajinské historiografie se po překonání prvotní nejistoty v průběhu sledovaného deseti-

³³ Srv. např. sborník *Ukrajinska kozacka deržava: vytoky ta šljachy istoryčného rozvytku. Materialy četvertych vseukrajinskych istoryčnych čytaň* (red. V. Smolij), Kyjiv 1994.

³⁴ Sumarizační charakter má encyklopedie, kterou připravil v ruštině Ivan Pop, *Enciklopedija Podkarpatskoj Rusi, Užgorod 2001*, její koncepce a zaměření je však velmi diskutní. Autor se poté prezentoval i dvěma českými knižními tituly.

letí nakonec opět zvýšily. Jedním z potvrzení této skutečnosti a dosti zajímavým fenoménem se poměrně rychle stala účast některých historiků v nejvyšších strukturách různých větví státní moci. V bezprostředním okolí prezidenta získali postupně významnou pozici Dmytro Tabačnyk a Volodymyr Lytvyn, jako místopředsedové vlády působili v různých obdobích Ivan Kuras a Valerij Smolij.³⁵

V tomto směru je ovšem navazováno na určité prvky tradice ze staršího období. Např. historik P. Troňko byl v letech 1961–1978 rovněž ukrajinským vicepremiérem a z této funkce pak vedla jeho cesta do akademického historického ústavu. Nová generace postsovětských historiků-politiků se s výjimkou V. Smolije před svým vstupem do politiky do rozvoje historické vědy nijak výrazně nezapsala. Nesporná je také angažovanost těchto osob v rámci komunistické strany v posledním období její existence před r. 1991, která ovlivnila i jimi zkoumanou tematiku týkající se nejnovějších dějin. S novými aktivitami KSU otevřenými po r. 1993 už tito historikové svůj osud nespojili, což nijak nepřekvapuje. Zůstává otázkou, zda tato forma osobního propojení některých historiků s politikou může celému vědnímu oboru přinést něco pozitivního.

Prostřednictvím těchto poznámek se blížíme k shrnutí celého tématu. Přestože rok 2000 v dějinách Ukrajiny jako státu žádným výrazným mezníkem nebyl, lze z hlediska vývoje ukrajinské historiografie upozornit na několik zajímavých událostí. Námi sledované desetiletí bylo symbolicky uzavřeno vydáním posledního svazku patnáctidílného cyklu publikací se společným názvem „Ukrajina v průběhu staletí“. Soubor, který vycházel od jara r. 1998, lze vnímat jako do jisté míry reprezentativní a zároveň politicky posvěcený z vyšších míst.³⁶

Druhou důležitou událostí, která zasluží připomenutí, byl Mezinárodní vědecký kongres nazvaný Ukrajinská historická věda na prahu 21. století. Jeho konání v městě Černovicích v květnu r. 2000 zajistily čtyři instituce. Velmi důležitým momentem se stala spolupráce Ústavu

³⁵ Připojme ještě, ač je to časově mimo rámec tohoto zpracování, že po parlamentních volbách z jara r. 2002, byl V. Lytvyn zvolen předsedou ukrajinské Nejvyšší rady a v této funkci setrval i na počátku r. 2005, po nástupu prezidenta Juščenka do funkce.

³⁶ Cyklus definovaný v tiráži jako „vědecko-populární“ byl napsán 24 autory, vydalo jej kyjevské nakladatelství Alternatyvy a jako hlavní redaktor je uveden akademik V. A. Smolij. Celý předposlední svazek je věnován právě popisu událostí let 1991–2000 (V. M. Lytvyn, *Ukrajina na mezi tysjačolití /1991–2000 rr./*, Kyjiv 2000), zatímco poslední díl zpracoval tematiku ukrajinské diaspory.

dějin Ukrajiny Národní akademie věd Ukrajiny a Ukrajinské historické společnosti spojující odborníky z USA, Ukrajiny, Kanady a některých evropských zemí. Celou akci tak lze chápat jako završení určité etapy spolupráce obou hlavních historických institucí, přestože někteří významní historikové z kyjevského historického ústavu chyběli.³⁷ Výsledkem jednání se stal čtyřsvazkový sborník přednesených referátů.³⁸ Zajímavý byl kongres mj. tím, že účast historiků jednotlivých regionálních center byla značně nevyrovnaná. Nejvýrazněji se zde prezentovali domácí, černovičtí, odborníci, po nich hosté z Kyjeva a jiných center západní Ukrajiny – málo výrazně zde však byla zastoupena celá východní, resp. jižní část země.

V závěru lze konstatovat, že ukrajinská historická věda prošla v průběhu posledního desetiletí 20. věku obdobím bouřlivého rozvoje. Důležitým průvodním jevem této evoluce byl pluralistický vývoj doprovázený větším počtem diskusí a polemik, než tomu bylo dříve. Významným vývojovým trendem se stal také rostoucí počet odborných center. Jak knižní, tak i časopisecká nebo sborníková produkce se vzhledem k posunu části vydavatelských aktivit do většího počtu regionálních center rozrostla do dříve těžko představitelné šíře.³⁹

Důležité je, že zanikl brzdicí fenomén autocenzury doplňovaný nezbytností stálých ohledů na ideový konservatismus opatrnického kyjevského komunistického vedení. Pominuly také nezbytné ohledy na skutečnost, „co by na to mohla říci Moskva“. Výzkum mohl být tedy směřován do mnoha dříve tabuizovaných problémových okruhů dotýkajících se ukrajinských státních, vojenských, církevních a dalších tradic.

Rozštěpení ukrajinského historického výzkumu do dvou základních proudů, které bylo několikrát konstatováno v tomto textu, nebylo úplně překonáno ani v r. 2000, trvaly otevřené či skryté diskuse a polemiky mezi

³⁷ Ve sborníku není např. obsažen příspěvek ředitele ústavu V. Smolije, zatímco předseda UIT L. Vynar zde stat publikoval.

³⁸ Ukrajinska istoryčna nauka na porozi XXI stolittá, tom 1–4, Černivci 2001. Celkový rozsah všech čtyř dílů příspěvků výrazně překročil 1000 stran. Odpovědnými redaktory sborníku byli profesori L. Vynar z Kentu v USA a J. Makar z Černovic. Překvapující je poměrně malý náklad – pouhých 300 výtisků. Pro zajímavost lze uvést názvy některých sekcí, např. Ukrajinská historická společnost od minulosti k budoucnosti, Aktuální problémy současné ukrajinské historické vědy (Otázky domácích dějin), Aktuální problémy historiografie a vědy o pramenech atd.

³⁹ Pro případ lze uvést jihoukrajinská města Kirovohrad a Kryvyj Rih zatlačena v sovětském období do pozice druhořadých, nevýrazných a téměř neintelektuálních provinčních center.

jejich příslušníky.⁴⁰ Přesto lze konstatovat, že sledované desetiletí značně přiblížilo možnost navázání korektních vztahů a vyrovnávání protiv mezi oběma skupinami. Ukrajinská historiografie nastoupila cestu k výrazné vnitřní obnově.

Tyto základní pozitivní skutečnosti nebyly znehodnoceny ani nespornými finančními problémy, které znemožnily či odsunuly realizaci řady publikačních projektů a přiměly část historiků k opuštění oboru. V zásadě lze říci, že ukrajinská historická věda se dnes vyvíjí bez ohledu na některé dílčí problémy v tak příznivých podmínkách, které v dosavadních dějinách této země, národa a s nimi spojeného vědního oboru nemají analogii.

⁴⁰ Zajímavou roli sehrává v této oblasti kyjevský recenzní měsíčník *Krytyka*, odkud je dlouhodobě veden zápas proti přežívajícímu postsovětsky konzervativnímu způsobu redakčního zpracování UIŽ.

**NÁVRAT HISTORIE:
INSTITUCIONÁLNÍ A IDEOVÁ
TRANSFORMACE
LITEVSKÉ HISTORIOGRAFIE
BĚHEM DEVADESÁTÝCH LET**

LUBOŠ ŠVEC

Cílem příspěvku je stručná informace o podmínkách a souvislostech transformace litevské historiografie, a to jak v její institucionální, tak v ideové rovině – tj. jakým způsobem refletovala dějiny a jaké hlavní tendence se v ní prosadily. Jsou připomenuty hlavní práce, které se objevily během sledovaného období, hlavní kontroverzní témata a diskuse. V příloze uvádím relevantní bibliografie a periodika k litevským dějinám. Podrobná analýza přesahuje hranice stanovené pro příspěvek, ostatně na podrobné analytické monografické zhodnocení litevské dějepisectví dosud čeká.

Destrukce sovětského modelu dějin Litvy

Předpoklady pro hluboké strukturální a ideové změny, jimiž prošla litevská historiografie od přelomu osmdesátých a devadesátých let, byly spjaty s uvolněním kánonů sovětské historiografie za perestrojky. První vlašťovkou narušující sovětská paradigmatata byla diskuse o stalinských nezákonnostech, deformacích a excesech, iniciovaná z centra s cílem oslabit argumentační základnu konzervativní části sovětského vedení a byrokracie a otevřenou diskusí s vtažením veřejnosti připravit půdu pro urychlení reform sovětské společnosti. Aktivizovala především historickou obec a veřejnost u národů, které byly postiženy stalinským terorem a deportacemi.

Cílem nebylo zpochybnit sovětský vývoj a legitimitu mocenského monopolu komunistické strany jako celku, nýbrž postavit proti stalinismu a brežněvovské stagnaci původní leninskou politiku jako nedeformovaný příklad uskutečňování „spravedlivé“ třídní a národnostní politiky, přihlásit se k jejímu odkazu a vytvořením přímé konstrukce leninského pojetí – Gorbačovova perestrojka legitimizovat reformy a zároveň ulomit hrot kritiky a vyloučit destrukci celkové koncepce socialismu. Glasnost' obsahovala zřetelný historický akcent a diskuse nad sovětskou minulostí zároveň vyjadřovala aktuální postoje.¹

Glasnost', otevřená diskuse a kritika, se začala prosazovat v sovětské Litvě s určitým zpožděním a to jak vůči moskevskému centru, tak proti ostatním pobaltským republikám, což vysvětloval americký historik litevského původu Vytas Stanley Vardys počáteční nedůvěrou vůči upřímnosti Gorbačovem zahájených reforem (tím, že Litevci nebyli akutně ohroženi přílivem imigrantů z jiných sovětských republik a konzervativním vedením litevské komunistické strany).²

Impulsy k zahájení diskuse nad dějinami nevzešly přímo od historiků, ale od spisovatelů a umělců. Týdeník Svazu spisovatelů Literatūra ir menas (Literatura a umění) se stal poté, co na konci roku 1987 začal otiskovat články kritické vůči současné politice republikového stranického vedení, také prvním fórem pro diskusi nad moderní litevskou historií. Následoval Gimtasis kraštas (Rodný kraj), týdeník orientovaný na zahraniční Litevce, ale neméně čtený doma, a Kultūros baraii. Historický odborný tisk nereagoval okamžitě; ani nemohl vzhledem k delší periodicitě a odborné náročnosti. Proto v diskusi let 1988–1989 sehrály ústřední roli výše zmíněné časopisy tvůrčí inteligence a republikový denní tisk.

Historie se rychle stala instrumentem politického zápasu o demokraticizaci a vzápětí o obnovení litevské státnosti. Litevští historici se zapojili do diskusí veřejnosti a během let 1988/1989 zpochybnili a vyvrátili paradigma, na nichž byla postavena legitimita sovětského režimu. Aktualizace historie a využití historiografie zřetelně přesahovaly meze vědecké disciplíny. Možnosti aktualizace byly dány jejím prvotní použitelností při zdůvodňování legitimity sovětského systému. Zápas o interpretaci historie se stal integrální součástí ideologického boje závěrečné fáze studené války a jejího

¹ V. S. Vardys, „Sajudis“. National Revolution in Lithuania, in: J. A. Trapans (ed.), Towards Independence. The Baltic Popular Movements, Boulder 1991, s. 11–23.

² V. S. Vardys/J. B. Sedaitis, Lithuania: The Rebel Nation, Boulder 1997, s. 97–98.

významu si byly vědomy obě strany. Kalendářní demonstrace, probíhající u příležitosti historických výročí, dokázaly během dvou let aktivizovat širokou veřejnost. První demonstrace litevského disentu ve Vilniusu 23. 8. 1987 u příležitosti výročí paktu Molotov-Ribbentrop se zúčastnilo jen pár set lidí a tato demonstrace byla z demonstrací paralelně probíhajících v hlavních městech pobaltských republik nejmenší, do lidského řetězu napříč pobaltskými republikami se při kulatém výročí paktu 23. 8. 1989 však již zapojil více než milion lidí.

Když americký prezident Ronald Reagan 11. 2. 1988, několik dní před 70. výročím vyhlášení novodobého litevského státu, proklamoval, že USA nikdy neuznaly inkorporaci pobaltských států a 32 amerických senátorů zaslalo otevřený dopis Michailu Gorbačovovi s apelem, aby nezasáhl proti oslavám výročí proklamace litevského moderního státu 16. 2., stranické vedení odpovědělo aktivizací sovětských historiků, kteří za datum zrodu moderní litevské státnosti označili proklamaci sovětské moci z 16. 12. 1918 a nikoli proklamaci Litevské rady (Lietuvos Taryba) z 16. 2. 1918. Prestižní litevští historici Robertas Žiugžda a Kostas Navickas bagatelizovali význam Litevské rady poukazem na tehdejší německou okupaci a využívání rady jako faktického nástroje německé okupační správy. Podle tiskové agentury ELTý z 11. 2. 1988 mělo 60 000 občanů republiky podepsat protestní rezoluci vyzývající Nejvyšší sověť LiSSR, aby vystoupil proti pokřivené interpretaci historických faktů a vměšování amerického Kongresu do vnitřních záležitostí Litvy. Stranické vedení zorganizovalo 15. 2. ve Vilniusu protestní manifestaci za účasti 15 000 lidí.

Proti vzrůstající opozici a kalendářním demonstracím se republikové stranické vedení snažilo zaktivizovat veřejnost. Přelomem bylo plénium Ústředního výboru 6.–7. 5. 1988, které uvolnilo cestu otevřené diskusi v duchu glasnosti. Výzva prvního tajemníka Rindaugase Songaily k eliminaci buržoazního nacionalismu a vystoupení veřejnosti na podporu republikového vedení nesplnila zamýšlený cíl, naopak rychle rozštěpila historickou obec, přičemž přívrženci tradiční sovětské interpretace zůstali v menšině. Stranické vedení se nemohlo spolehnout ani na Ústav stranických dějin při ÚV KSL, když jeho ředitelka Vanda Kašauskienė vystoupila v diskusích proti oprávněnosti stalinských tezí o zostřování třídního boje v Litvě po druhé světové válce, hájených stále historikem J. Jermalavičiusem.

První podnět k revizi litevského sovětského historického obrazu vzešel od oficiálních a respektovaných literátů – spisovatele Vytautase Martinku-

se a básníka Justinase Marcenkevičiuse na stránkách časopisu *Literatūra ir menas*, ale hlavními kritiky se stali spolupracovníci Institutu litevských dějin akademie věd Liudas Truska, Gediminas Rudis a Vytautas Žalys. Navzdory prudkému vzestupu zájmu veřejnosti o litevské dějiny nebyla v začátcích diskusí nad dějinami autorita historiků (především moderních dějin) jako vědců vysoká, protože byli ztotožňováni se sovětskou schematickou a tendenční koncepcí.

Volný prostor k detronizaci paradigmatů sovětských moderních dějin otevřela celorepubliková konference, kterou zorganizoval Ústav litevských dějin 31. 5.–1. 6. 1988. Konzervativci nedokázali obhájit tradiční interpretaci. Ustupovali ofenzivně revizionistů nejen na stránkách odborného tisku, ale i v učebnách a v litevských masmédiích a přesouvali své publikační aktivity z litevského tisku do ruskojazyčného tisku. Právě v těchto a následujících diskusích nastoupila silná mladá generace historiků, kteří pak během devadesátých let zaujali přední pozice v litevské historiografii. Vstoupili do veřejných diskusí v souvislosti s destalinizací sovětské společnosti, přičemž vedle problematiky stalinských deportací a represálií proti litevskému obyvatelstvu roku 1940, koncem čtyřicátých a na začátku padesátých let začali věnovat pozornost dosud opomíjeným tématům litevské meziválečné státnosti – okolnostem vzniku sovětské republiky na teritoriu Litvy koncem roku 1918, sloučené v únoru 1918 s Běloruskem v jeden celek Litbel. Historici poukázali na slabost sovětské moci v Litvě, na její plnou závislost na bodácích Rudé armády. Věnovali pozornost proklamaci a utváření litevského státu, jenž byl dosud pejorativně sovětskou historiografií označován za buržoazní stát, který byl plně závislý na zahraničních protektorech – v první fázi Německu a později Velké Británii. Přes uznání jeho počáteční slabosti jej de facto rehabilitovali jako alternativu vůči sovětskému systému.

Odsouzení stalinských deportací a teroru, jemuž padli za obět i komunisté, bylo tématem, které bylo iniciováno z Moskvy a mělo podporu Gorbačovova reformního vedení a nutně z něj nevyplývalo zpochybnění existence Litvy jako součásti SSSR. Poukazy na oběti stalinských čistek mezi litevskými komunisty v sobě obsahovaly určitou rehabilitaci reformních komunistů. Oproti tomu druhé dva okruhy diskusí – ustanovení sovětské moci v Litvě, postoj komunistů k litevské státnosti – a především klíčové okolnosti paktu Molotov-Ribbentrop, umístění sovětských vojenských posádek v Litvě a následující anexe Litvy a nastolení sovětského režimu zpochybnily tezi o socialistické revoluci a připojení Litvy k SSSR v důsledku

vnitřního revolučního procesu a podlamovaly vůbec legitimitu Litvy jako sovětské republiky.³

Klíčový význam měla pro obnovení litevské státnosti diskuse o existenci tajných dodatků k paktu Molotov-Ribbentrop a smlouvy o přátelství a hranicích z 28. 9. 1939, kterými si SSSR a Německo rozdělily mocenské zájmové sféry ve východní Evropě. Zveřejnění existence tajných dodatků a uznání jejich existence vyvrátila tezi o socialistické revoluci v Litvě a ostatních pobaltských státech a zcela zpochybnila legalitu připojení k SSSR. Bylo to období bouřlivých diskusí v masmédiích, na odborných fórech, na univerzitách, reformní historici vystupovali i na masových demonstracích.⁴ Poměrně rychle se malá skupina dogmatických historiků, držících se sovětského paradigmatu, dostala do izolovaného postavení.

Účast v diskusích spoluvytvářela vzrůstající kredit reformních historiků, což představuje patrný rozdíl oproti situaci v sousedním Lotyšsku, kde postoj historiků k revizi sovětského historického dogmatu byl váhavější a značně ambivalentní, a kde motorem zájmu o sporné otázky moderních dějin a tlaku na jejich vysvětlení zůstali spisovatelé a umělci. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let začaly vycházet dosud tabuizované práce litevských meziválečných historiků – Adolfase Šapoky, Zenona Ivinskise a dalších. Jedním z příkladů doslova hladu po historii může být druhé vydání práce sudetoněmeckého historika Josefa Pfitznera o velkoknížeti Vitoldovi (Vytautasovi), které vyšlo roku 1989.⁵

Vyšly memoáry litevských diplomatů, z nichž největší význam měly vzpomínky posledního ministra zahraničních věcí meziválečné Litvy Juozase Urbšyse zachycující plasticky šok ze sovětského diktátu, dále paměti diplomata Edvardase Turauskase, Petrase Klimase a řady dalších.⁶ Paměti ukazovaly na odlišnost reálného průběhu sovětizace od sovětské interpre-

³ Přehledně k hlavním problémovým okruhům a „průlomu“ sovětského modelu O. Bivienė, XX. am. Lietuvos valstybingumo problemos 1988–1990 m. istorikų darbuose, in: Lietuvos istorijos studijos 2 (1991), s. 113–126.

⁴ A. E. Senn, Perestroika in Lithuanian Historiography: The Molotov-Ribbentrop Pact, The Russian Review 49 (1990), s. 43–56.

⁵ Josef Pfitzner (Pficneris), Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas kaip politikas, Vilnius 1989. První vydání vyšlo v Kaunasu roku 1930 a bylo oceněno u příležitosti Vitoldova jubilea. Německá původní verze Josef Pfitzner, Grossfürst Witold von Litauen als Staatsmann, Brünn – Prag – Leipzig – Wien 1930 (Schriften der philos. Fakultät Dt. Universität in Prag 6).

⁶ J. Urbšys, Litva v gody surovych ispitaniy 1939–1940, Vilnius 1989; Edvardas Turauskas, Lietuvos nepriklausomybės netenkant, Kaunas 1990; Petras Klimas, Iš mano atsiminimų, Vilnius 1990.

tace revoluční situace a socialistické revoluce. Diskuse probíhaly na stránkách kulturních časopisů a samozřejmě novin, méně již historických periodik vzhledem k časovému faktoru. Potřeba rychle reagovat způsobila, že jen výjimečně se objevovaly větší studie. Knižní produkce byla výstupem starších bádání a odpovídala sovětským paradigmatům.

Nástup perestrojky se ale již promítl do nástupu litevských dějin M. Jučase, I. Lukšaitė a V. Merkyse, ukončených rokem 1917. Pokračování moderních dějin vzhledem k probíhající destrukci sovětské historické koncepce ale nevyšlo.⁷ Jak sám název napovídá, jednalo se o první dějiny Litvy po druhé světové válce, dosud všechny syntézy se povinně vztahovaly k Litevské sovětské socialistické republice, k níž jako kulminaci litevských dějin interpretace předchozího historického vývoje cílila. Starší dějiny neobsahovaly natolik sporná témata, nebyly pod přímým ideologickým dohledem jako moderní historie. Rozvoji bádání nad středověkým litevským státem přála sama logika staletého konfliktu s řádem německých rytířů, úspěšná litevská obrana proti křižáckému tlaku, která mohla být ideově využita ke konstrukci asociací s druhou světovou válkou. Sovětská historiografie koncepcí litevského velkoknížectví jako obranného štítu proti „Drang nach Osten“, agresí ze západu, zvýrazňovala vztahy s Rusí, ruské kulturní vlivy.⁸ Negativní hodnocení polsko-litevské unie navazovalo na práce aktivistů litevského národního hnutí a meziválečné litevské historiografie.

Důležitým výstupem diskusí v letech 1988–89 byl sborník studií reformních historiků Ústavu litevských dějin „Nový pohled na litevské dějiny“, vydaný v roce 1989 litevsky, a v následujícím roce na něj navazující „20. století: problémy litevské státnosti“ zachycující erozi sovětského historického paradigmatu. Doplněné a aktualizované články z obou sborníků vyšly rovněž v ruském překladu na konci jara 1991.⁹

Nové poznatky přecházely do praktické roviny v závislosti na politickém dopadu. 20. 8. 1988 stranický tiskový orgán Pravda (Tiesa) publikoval výnos rady ministrů a ÚV LKS o nápravě vyučování v litevské literatuře a historii, byly zahájeny práce na změně struktury výuky historie jak ve vysokém, tak i středním a základním školství. Do středního školství byl zaveden

⁷ M. Jučas/I. Lukšaitė/V. Merkys, *Lietuvos istorija: Nuo seniausią laikų iki 1917 metu*, Vilnius 1988.

⁸ V. Krapauskas, *Marxism and Nationalism in Soviet Lithuanian Historiography*, *Journal of Baltic Studies* 1992, (č. 3), s. 239–260.

⁹ *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas 1989; *XX. amžius*, Kaunas 1990; *Novyje vzgljady na istoriju Litvy*, Kaunas 1991.

stohodinový kurz litevských dějin. Litevské dějiny se předtím nevyučovaly, byly rozplynuté v dějinách Ruska a SSSR. Zásadní strukturální přeměny ve školství se však uskutečnily až po obnovení nezávislosti na začátku devadesátých let. Jestliže na začátku devadesátých let výuka litevských dějin byla do značné míry koncipována s důrazem na evropskou dimenzi litevských dějin jako reakce na předchozí sovětská paradigmatata, pak od druhé poloviny devadesátých let si začali uvědomovat převažující interpretace litevských etnických dějin a upozorňovat na multikulturalitu dějin Litvy.¹⁰

Konference litevských historiků na konci května 1989 definitivně vyvrátila teze o socialistické revoluci v Litvě a ostatních pobaltských státech a označila ztrátu litevské nezávislosti za důsledek sovětsko-německého paktu, tajných dodatků a protiprávního připojení. Deklarace republikové suverenity z 26. 5. 1989 začala do praxe převádět závěry historiků. Stranické vedení akceptovalo závěry jen zčásti.

V červenci 1989 z iniciativy Nejvyššího sovětu LSSR byla sestavena komise pro zkoumání německo-sovětských smluv a jejich důsledků a v závěrečné zprávě publikované 22. 8. 1989 ve stranickém tiskovém orgánu Tiesa komise došla k závěru, že usnesení litevského lidového sejmu z 21. 7. 1940 o připojení k SSSR bylo ilegální. Předseda komise litevské akademie věd a zároveň tajemník ÚV KSL Juris Požela prosadil do závěrečné redakce zmírňující korektury, ale i tak byla inkorporace do SSSR jako důsledek paktu Molotov-Ribbentrop prohlášena za mezinárodní zločin a uznána zjevná nedemokratičnost voleb. Požela zároveň varoval, že předchozí vyhlášení republikové suverenity se nerovná obnovení buržoazní státnosti a nezpochybňuje začlenění pobaltských států do SSSR.¹¹ Až volební vítězství Sąjūdise a sestavení ústavní většiny v Nejvyšším sovětu LSSR umožnilo dovést historické závěry do konce včetně proklamace obnovení nezávislosti 11. 3. 1990.¹²

Během procesu obnovení nezávislosti došlo k „aktualizaci“ historie, která se stala důležitou složkou politického a ideologického zápasu. Litevská

¹⁰ Vilija Adeškevičienė, Controversies Related to the Development Of National Identity in the Curriculum of Lithuanian Common School in the Context of European Dimension, in: P. Jucevičienė/G. Merkys/G. Reinert (ed.), Towards the Learning Society, Frankfurt/Main 2002, s. 287–300.

¹¹ B. Christophe, Staat versus Identität. Zur Konstruktion von „Nation“ und „nationalen Interesse“ in den litauischen Transformationsdiskursen von 1987 bis 1995, Köln 1997, s. 116–119.

¹² Podrobněji k přestavbě a obnovení nezávislosti Lietuvos suverenito atkūrimas 1988–1991 metais, Vilnius 2000.

historická věda se plně zapojila do procesu demontáže sovětské ideologie a postavila předpoklady pro obnovení litevské státnosti. Hlad po historii, a to nejen o nejnovější 20. století, mezi veřejností byl opravdu obrovský, a této vlně zájmu odpovídala oživená cílená kultivace tradice litevské státnosti (v masových nákladech se tiskly rodokmeny vládnoucí litevské dynastie Gediminasovců, mapy litevského velikého knížectví, Matejkův obraz Grunwaldu) a nové hodnocení zapojení Litvy do orbitu západního křesťanství a kultury jako protikladu vůči východnímu, resp. sovětskému orbitu.¹³ Romantizující historismus se vzhledem k tradici litevské středověké státnosti stal integrální složkou již ideologie národního hnutí v posledních dvou desetiletích 19. a začátku 20. století, ačkoliv národní aktivisté nenavázali na tradici zemského patriotismu litevského velkoknížectví, nýbrž postavili svůj program na litevském etnickém jádru.¹⁴ Základní funkcí sovětské historiografie bylo zdůvodnění oprávněnosti sovětského režimu; nelze však nevidět, že formulace i nových paradigmatů litevské historie byla velice důležitou složkou hledání nové nacionální identity Litvy.

Vývoj po obnovení nezávislosti

Na začátku devadesátých let po obnovení samostatnosti a rozpadu SSSR zájem veřejnosti, tak excitovaný na konci osmdesátých let, o historii poklesl. Po obnovení státnosti se prioritou stala hospodářská transformace a její sociální důsledky absorbovaly pozornost většiny společnosti. Tehdy však začaly vycházet první výsledky serióznějšího historického výzkumu, těžícího ze zpřístupnění archivů. Historie se mohla odideologizovat, historikové začali kritičtěji zkoumat nacionalistická paradigmatata litevských dějin, která byla přejata z meziválečného období a rozvíjená v emigraci, klást otázky a hledat vysvětlení nejen v interpretačním rámci tradiční, z pozitivistického odkazu vycházející historiografie.

Negativní důsledky ekonomické krize působily v úloze determinant bádání. Na rozdíl od situace v ostatních pobaltských státech se v Litvě plně uplatnila v historiografii kritická generace z druhé poloviny osmdesátých let a význam historiografie jako vědy nebyl nikdy zpochybněn natolik, aby

¹³ Christophe, Staat versus Identität, 1997, s. 90.

¹⁴ V. Krapauskas, Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism. Boulder 2000, s.118n.

vedl k masovému odchodu mladých historiků. Příčinu lze vidět v úloze historie v litevské společnosti. Historismus sehrál důležitou roli při vymezování nové identity litevské společnosti a definování státnosti během devadesátých let. Zájem veřejnosti, ale i rovněž politické scény o litevskou historii byl stále značný, ačkoliv nebyl plně totožný s vůlí politiků pozorně naslouchat argumentům odborníků vůči historickým stereotypům a jejich varováním před selektivností a instrumentalizací. Někteří historici moderních dějin se uplatnili ve státní diplomacii a analytických střediscích litevské politiky.

Postupně se především v oboru dějin 19. a 20. století prosadila silná generace mladých historiků, kteří vystoupili nejdříve proti sovětské koncepci litevských dějin a poté odmítli konzervativní nacionalistickou koncepci. Kritická interpretace litevských dějin byla do značné míry ovlivněna pracemi litevského historika Vincase Trumpy, který žil v USA.¹⁵ Trumpa zasahoval svými kritickými glosami do dění na konci osmdesátých a během devadesátých let. Do diskusí vstupoval a ideové východisko z uzavření sebestředného litevského nacionalismu představoval básník a spisovatel Tomas Venclova, který v americké emigraci zahájil kulturní podnětný dialog s polským básníkem a nositelem Nobelovy ceny za literaturu Czeslawem Milozem, rovněž rodákem z Litvy.¹⁶ Venclova byl úzce napojen na okruh litevské liberálně demokratické emigrace kolem periodika Santara-Šviesa, která iniciovala diskusi nad citlivými otázkami litevské minulosti.

Litevská historiografie v emigraci jinak neměla natolik silnou pozici jako např. lotyšská. Ideově i personálně vycházela z meziválečné litevské historické školy. Dominovala v ní spíše nacionalistická interpretace zakladatele litevské moderní historiografie Adolfa Šapoky z třicátých let, která odmítala polskou interpretaci christianizace Litvy a polsko-litevské unie a výrazně kriticky posuzovala v historiografii soužití Litvy s Polskem.¹⁷ K nejvýznamnějším osobnostem, jejichž díla překonávala limity meziválečného nacionalismu a nalezla širší ohlas, patřili vedle V. Trumpy spoluautor i dnes hojně citované syntézy vývoje sovětizovaných pobaltských republik Romualdas Misiūnas,¹⁸ autor kritické publikace o krizi litevského autorita-

¹⁵ Vincas Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago 1989.

¹⁶ L. Donskis, *Identity and Freedom: Mapping nationalism and social criticism in twentieth-century in Lithuania*, London – New York 2002, s. 121–157.

¹⁷ *Lietuvos istorija* (red. A. Šapoka), Kaunas 1936.

¹⁸ R. Misiūnas/R. Taagepera, *The Baltic States: Years of Dependence*, London 1983.

tivního režimu Leonas Sabaliūnas¹⁹ a autor prací o vzniku moderního litevského státu a vilenském konfliktu Alfred E. Senn²⁰).

Hlavní vědecké instituce a pedagogická pracoviště

Po obnovení nezávislosti byla hlavní pozornost věnována otázkám litevské státnosti, zahraniční politiky Litvy, zkoumání sovětského teroru a rezistence a tomu odpovídalo i vybudování institucionální sítě historických pracovišť, jejich badatelská profilace a formulace vzdělávacího programu a vědeckého výzkumu. Výsledkem již během perestrojky diskutované reformy vědeckého výzkumu a vzdělávacího systému byl zákon přijatý Nejvyšší radou Litevské republiky 12. 2. 1991, který vytvořil právní rámec administrativní decentralizace, autonomie, demokratizace a propojení vědeckých a vysokoškolských institucí. Jeho uplatnění v praxi bylo ovlivněno tíživou ekonomickou situací; krizí, která limitovala výrazně finanční prostředky pro vědu a vysoké školství všeobecně. V roce 1996, kdy litevská ekonomika nabrala po pětileté pauze dech, činily prostředky na vědu a vysoké školství 6,46 % státního rozpočtu a 1,18 % hrubého domácího produktu.²¹

Sít pracovišť věnujících se historii lze rozdělit na pracoviště věnující se primárnímu výzkumu – Lietuvos istorijos institutas (Ústav litevských dějin), muzejní a dokumentační pracoviště, kde specifické postavení zaujalo Centrum výzkumu genocidy a rezistence obyvatel Litvy, a na vysokoškolská pracoviště. Vzhledem k mzdovým problémům bylo běžné personální propojení, zaměstnání na několika pracovištích, především specialisté vědeckých institutů učili na několika vysokých školách zároveň. Do značné míry právě vědecké osobnosti určovaly zaměření studia a výzkumných úkolů, přitahovaly zájem posluchačů; jejich odchod ovlivnil změnu zaměření pracoviště.

a) Jako centrum historického bádání se udržel Ústav litevských dějin. Jeho pracovníci měli dominantní, až sedmdesátiprocentní podíl na litevské

¹⁹ L. Sabaliūnas, *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism 1939–1940*, Bloomington 1972.

²⁰ A. E. Senn, *The Emergence of Lithuania*, New York 1959; Týž, *The Great Powers and the Vilna Question 1920–1928*, Leiden 1966.

²¹ *Acquaintance with Lithuania: Education, Science, New Technology*, Vilnius 1997, s. 24–25.

historické produkci. Pracoviště bylo původně součástí Institutu lituanistiky vytvořeného již na začátku roku 1939. Sovětská vláda začlenila historický ústav roku 1941 do nově založené akademie věd. Po obnovení nezávislosti byl usnesením litevské vlády 21. 6. 1991 zaregistrován jako samostatné vědecké zařízení jen volně spojené s Akademií věd Litevské republiky a v prosinci 1993 vytvořil vědeckou a studijní asociaci s kaunaskou Univerzitou Vytautase Velikého. Ve spolupráci s kaunaskou univerzitou zajišťoval od roku 1998 doktorandské vzdělávání a habilitace. 10. 7. 2002 vláda potvrdila jeho novou koncepci rozvoje.

Institut zaměstnával na více než 60 promovaných a habilitovaných vědeckých pracovníků. Institut se skládal ze sedmi vědeckých oddělení, knihovny, sbírky rukopisů a vydavatelství. Vedle historických oddělení v něm bylo začleněno archeologické a etnografické pracoviště. Měl stálý rozpočet umožňující provoz institutu, ale vědecký výzkum a ediční aktivity byly financovány prostřednictvím vládních grantů a dalších grantů včetně mezinárodních (Evropská unie). Jako základní směry výzkumu byly stanoveny: vývoj litevské společnosti do začátku 21. století, archeologická a etnologická bádání; na začátku století začala být zvýšená pozornost věnována holocaustu a problematice kolaborace a rezistence za druhé světové války, problematice modernizace litevské společnosti a vztahům a konfliktům s menšinami. Nejvýznamnějším projektem se stala příprava dvanáctisvazkové syntézy litevských dějin, která bude vycházet do roku 2011.²²

b) Několika přeměnami prošlo Výzkumné centrum genocidy a rezistence litevského obyvatelstva (Lietuvos gyventojų, genocido ir rezistencijos tyrimo centras), jehož základem byla Komise Sąjūdisu 1989 pro zločiny stalinismu, roku 1991 přeměněná na Výzkumné centrum represí v Litvě (Represijų Lietuvoje tyrimo centras), fungující při Sociologickém, filozofickém a právním institutu. Roku 1997 bylo sloučeno muzeum genocidy s výzkumným centrem RLTC prie Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC). Jeho hlavní náplň tvořil výzkum sovětských represálií (genocida obyvatelstva Litvy včetně holocaustu za druhé světové války). Středisko vydávalo monografie, od roku 1997 začal vycházet dvakrát ročně časopis Genocidas ir rezistencija. Středisko iniciovalo za účasti litevských a mezinárodních historiků řadu konferencí k problematice sovětské okupace, sovětského teroru, deportací a rezistence. Za jeden z nejdůležitějších edičních výstupů lze považovat první díl edice doku-

²² Podrobněji k činnosti Ústavu litevských dějin <http://www.istorija.lt>.

mentů Lietuvos gyventojų genocidas. Z druhého dílu, dokumentujícího perzekuci obyvatelstva, byly doposud vydány dva svazky dovedené zatím do písmena S.²³

c) Rozsáhlou reformu doznala výuka historie na vysokých školách. Navýšil se počet posluchačů, přičemž tento nárůst byl z větší části kryt zavedením poměrně vysokých poplatků za studium (ve výši zhruba 2000 až 3000 litů za semestr) a především vzniklo několik nových univerzit. Fakulty humanitních věd vznikaly zpravidla přeměnou bývalých pedagogických institutů. Byla provedena reorientace studia a zaveden systém kompatibilní se západním. Na všech humanitních oborech bylo studium rozděleno do tří stupňů. Bakalářské studium trvalo čtyři, magisterské dva roky. Vysoké školy se otevíraly postupně i směrem do zahraničí na základě zprvu bilaterální výměny studentů a vědeckých pracovníků, využití rozvojových programů nadací a společných grantových projektů, později na základě evropských programů (Socrates, Erasmus a další). Tento proces, cílící k dosažení kompatibility a integraci litevského vysokého školství do evropského vzdělávacího systému v podstatě rezonoval hlavním tendencím celkové transformace litevské společnosti a integrace Litvy do západních politických a hospodářských struktur. „Otvírání oken do Evropy“ znamenalo na druhou stranu stagnaci kontaktů s postsovětským prostorem, na čemž se podílely rovnoměrně politické a finanční determinanty.

Nejdůležitější centrum vzdělávání představovala Historická fakulta Vilniuské univerzity, která zajišťovala vzdělávání odborníků ve všech třech stupních – bakalářském, magisterském a doktorandském. Vilniuská univerzita byla za sovětského období jedinou univerzitou v republice. V polovině devadesátých let měla univerzita 12 fakult. Fakulta historie vznikla roku 1968 oddělením od Filozofické fakulty. Po reorganizaci na začátku devadesátých let se Historická fakulta skládala z pěti kateder (archeologie, starší a středověké dějiny, nové dějiny, dějiny kultury (historiografie), dějin kulturních společenství – litevských menšin) a čtyřech výzkumných středisek (Centra archeologických výzkumů, Centra bádání Litevského statutu a Litevské metriky, Centra kulturně společenských studií a Etno-antropologického kabinetu). Fakulta vydávala vědecký časopis *Litevské historické studie* (Lietuvos istorijos studijos). Výuku zabezpečovalo v roce 2002 celkem 46 odborníků.²⁴

²³ Lietuvos gyventojų genocidas, I. tomas, 1939–1941, Vilnius 1992; Lietuvos gyventojų genocidas, II. tomas, 1944–47, A-J, Vilnius 1998 a K-S Vilnius 2002.

²⁴ <http://if.neo.lt>.

Těžiště výzkumu katedry starších a středověkých dějin bylo zaměřeno na problematiku dějin litevského velkoknížectví v 15.–18. století. V roce 2002 měla 7 vyučujících a 2 doktorandy.

Katedra moderních dějin se skládala z 11 spolupracovníků a 8 doktorandů. Dlouhodobým projektem, podporovaným univerzitou, byl grant Litva během 19.–20. století a její sousedé: politické, kulturní, etnické konflikty a dialogy. Katedra teorie historie a dějin kultury byla personálně nejsilnější (17 pedagogů, 9 doktorandů), tedy dvojnásobek průměru ostatních kateder. Katedra se zabývala teoretickými a metodologickými problémy historiografie, etnologie a studiím etnických minorit, sociální antropologií, dějinami litevské katolické církve. Její širší záběr, interdisciplinarita ovlivněná postmodernismem, byla reakcí na klasickou „čistou“ historii. Jejím hlavním, dlouhodobým projektem, řešeným týmem v čele s doc. A. Bumbauskasem, se stal právě posun litevské historie od politické faktografické historie k sociálním a kulturním dějinám a antropologii. Nejmladší katedra, vytvořená roku 1999, se po určitých změnách konstituovala do podoby ojedinelého multidisciplinárního Střediska pro nestátní kultury. Bylo zřízeno na základě kooperace mezi Vilniuskou univerzitou a Open Society Found v Litvě s cílem implementace studijních programů nestátních minorit. Pokrývalo karaimská studia, starověrce, romská, tatarská studia a ve spolupráci s Vilniuským jidiš institutem studia jidiš.²⁵

Vilniuská pedagogická univerzita (Vilniaus pedagoginis universitetas) vznikla na základě usnesení Nejvyšší rady Litevské republiky z 20. 5. 1992 přeměnou a rozšířením pedagogického institutu. Univerzita vybudovala osm fakult. Výuka historie se soustředila na Historické fakultě (Istorijos fakultetas). Zabezpečovala vzdělávání učitelů dějepisu a specializovala se na didaktiku dějepisu. Fakulta se podstatně rozšířila na začátku nového století. Jak ukazují údaje ze školního roku 2003/2004, na fakultě dominovali studenti bakalářského studia, počet magistrů byl ve srovnání s nimi zanedbatelný (2319 bakalářů, 192 magistrů). Doktorantské studium nabízelo specializaci na didaktiku historie a sociologii. Výuku zabezpečovalo 72 pedagogů (z toho značná část externistů), mezi nimi 9 profesorů a habilitovaných doktorů, 40 docentů a doktorů. Již od roku 1958 institut vydával populárně vědecký časopis Istorija.²⁶ Nejstarší katedrou je Katedra obecné historie, založená roku 1945. V letech 1988–1989 se zde konstituovala Katedra litevské

²⁵ http://leidykla.vu.lt/inetleid/sc-re_02/fakai/5-ISTOR.html.

²⁶ <http://www.vpu.lt/lt/padal.fakultetas>.

historie (Lietuvos istorijos katedra), v roce 1991 katedra baltské prehistorie, zabývající se baltskou etnogenezí, mytologií a etnografií. V témže roce se vydělila Katedra didaktiky historie.²⁷

Vedle Vilniuské univerzity se nejprestižnějším vysokoškolským historickým pracovištěm stala Fakulta humanitních věd Univerzity Vytautase Velikého v Kaunasu (Vytauto Didžiojo Universitetas). Vznikla jako první jazykově litevská univerzita roku 1922 po připojení historického hlavního města Vilniusu k Polsku. Na univerzitě působili první skutečně profesionální novodobí litevští historici, kteří převážně z nacionalistických pozic formulovali pozitivistická paradigmatu litevských dějin; našli zde útočiště i někteří ruští historici (A. Alekna, Z. Ivinskis, K. Jablonskis, J. Jakštas, A. Janulaitis, L. Karsavinas, J. Matusas, A. Šapoka, J. Totoraitis, z ruských historiků připomeňme pobyt I. Lappa).²⁸ Po znovuzískání Vilniusu vláda rozhodla v lednu 1940 o přestěhování do historického hlavního města. V roce 1989 litevská vláda znovuobnovila univerzitu v Kaunasu; výuka se plně rozběhla na začátku devadesátých let. Výukou dějin ve všech třech stupních se zabývala personálně poměrně silná katedra historie, která v doktorandském studiu spolupracovala s Ústavem litevských dějin ve Vilniusu. Akcentováno bylo širší kulturně historické zaměření, řešení teoretických problémů historických a příbuzných věd. Pracoviště se zaměřilo mj. i na zkoumání litevské emigrace a amerikanistiku. Katedra vydávala ročenku *Kauno istorijos metraštis*, věnovanou dějinám Kaunasu a podílela se na vydávání obnoveného interdisciplinárního kulturně historického a literárního časopisu „Práce a dny“ (*Darbai ir Dienos*).²⁹

Univerzita v největším litevském přístavu a třetím největším městě (Klaipėdos universitetas) vznikla na začátku devadesátých let jako zcela nová univerzita, aby se zde soustředila bádání a studia problematiky západní Litvy jako specifického regionu, který prošel odlišným vývojem (luteránská tradice, od středověku až do první světové války patřil k Prusku, což ovlivnilo náboženskou a kulturní odlišnost) od většiny Litvy. Vzniklo zde i ojedinělé Centrum pro dějiny Pruska (*Prūsijos istorijos centras*), zabývající se dějinami regionu a západních Baltů. Na začátku července 2003 bylo pracoviště reorganizováno pod novým názvem Institut dějin baltského regionu a archeologický institut. Nový název nasvědčoval posunu profilu

²⁷ <http://www.vpu.lt/lt/padal.apiek>.

²⁸ P. Lasinskas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete (1922–1940)*, Vilnius 1940.

²⁹ <http://www.vdu.lt>.

k širšímu pojetí vazeb zemí a národů kolem Baltského moře. Výuku historie zabezpečovala vedle něj Katedra historie (Istorijos katedra), jež byla součástí Fakulty sociálních věd, a vydávala *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*.³⁰

Zcela novou univerzitou se stal původně pedagogický institut v centru Žemaitška ve městě Šialiai (Šialių universitetas). Výukou historie byla pověřena humanitní fakulta. Historická studia se soustředila ve Středisku dějin severní Litvy (Šiarės Lietuvos istorijos centras), které se specializovalo na regionální dějiny, dějiny Žemaitška a rovněž na studium litevsko-livonských vztahů.³¹

Hlavní směry bádání a okruhy diskusí

Během prvé poloviny devadesátých let dominovaly historiografii problémy litevské státnosti, sovětské okupace, represálií, stalinského teroru. Proběhla diskuse o periodizaci litevských dějin, přičemž byla odmítnuta definitivně sovětská koncepce, kopírující ruský historický vývoj. Z řady reflexí je třeba zmínit konferenci, uspořádanou Historickou fakultou Vilniuské univerzity na přelomu května a června 1995, která se pokusila zhodnotit koncepcí sovětské litevské historiografie a zařadit je do širšího kontextu.³² Ke konci devadesátých let s výstupy na začátku našeho století se pozornost přesunula k některým „kostlivcům“ ve skříni, z nichž pravděpodobně nejkontroverznějším tématem se stal holocaust židovského obyvatelstva Litvy a postoj a účast Litevců.³³

Stručně v hlavních bodech zmiňme hlavní okruhy problémů, které na sebe soustředily pozornost litevské historiografie:

Témata ze starších litevských dějin:

Vzhledem k tradici litevské středověké státnosti, inkorporované do sovětského historického modelu, byla bádání nad velkoknížectvím a středověkou a raně novověkou litevskou feudální společností poměrně silně

³⁰ <http://www.ku.lt/bria>.

³¹ <http://www.su.lt/lt/part600/hum>.

³² Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai (sudarė A. Bumblauskas – N. Šepetyš), Vilnius 1999.

³³ Srv. hodnocení litevské historiografie A. Nikžentaitis, Die Geschichtsschreibung in Litauen: Zehn Jahre nach der Wende, Österreichische Geschichte 44 (2002), s. 201–218.

rozvinuta. Oproti moderním dějinám se zde po roce 1991 udržela starší generace erudovaných a respektovaných historiků (M. Jučas, I. Lukšaitė, Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, V. Merkys, A. Tyla). Z problematiky formování litevského středověkého státu a společnosti a jeho novověký vývoj patřily mezi nejdiskutovanější témata:

Předmětem diskusí se stala otázka charakteru LDK, zda ho považovat za litevský nebo ruský stát, event. běloruský stát. Spor o interpretaci charakteru středověkého velkoknížectví měl praktické dopady – spor o státní znak s Běloruskem, který „odstranil“ prezident Lukašenko návratem k staré sovětské symbolice.

Akcentovány byly problémy spojené se zapojením do západního civilizačního okruhu jak při prvním christianizačním pokusu Mindaugase v polovině 13. století, tak christianizace uskutečněné Jogailou (Vladislavem II.). Teorie protizápadního štítu byla odideologizována a akcent byl položen na zapojení do západního orbitu, což konvenovalo s politickými cíli litevského státu během devadesátých let, usilujícího o integraci do západních struktur. Na druhé straně byly potlačeny ruské, resp. běloruské a ukrajinské vazby, zdůrazněna úloha litevského velkoknížectví jako obránce Evropy proti Mongolům a později moskevské Rusi a teorie štítu obrácena opačným směrem.

Předmětem sporu s polskými historiky zůstávala unie s Polskem a její interpretace. Litevští historici trvali na tom, že smlouva z Krevy velkoknížete Jogaily, zavazující za přijetí trůnu k rozsáhlým ústupkům včetně inkorporace Litvy k polskému království, ještě nekodifikovala unii. Spornou byla rovněž interpretace bitvy u Grunwaldu (lit. Žalgiris), jagellonská idea, zachování litevské státnosti i během existence lublinské unie. Přijetí křesťanství, které začlenilo Litvu do západního křesťanského orbitu, bylo oproti odsudku litevských národních aktivistů z konce 19. století a na ně navazující litevskou nacionalistickou a sovětskou historiografii v litevské historiografii vnímáno jako pozitivní prvek. Oproti tomu starší nacionalistický přístup glorifikoval pohanskou Litvu a viděl v recepci křesťanství a feudalizaci země příčinu úpadku země, neboť přijetí křesťanství polským prostřednictvím a působení polské společnosti jako vzorového modelu přineslo ve svých důsledcích polonizaci litevské nobility. Politický konflikt a rozdělení litevských dějin podle nacionálního modelu ovlivnily zařazení panovníků z dynastie Gediminasovců (později Jagellovců) do různých míst hodnotové hierarchie, jak ukázal historik Alvydas Nikžentaitis na vytváření kultů velkoknížete Vytautase (Vitolda) a jeho bratrance velkoknížete a později

polského krále Jogaily (Vladislava II.). Zatímco první se stal národním hrdinou a prototypem ideálního panovníka, bránícího litevské zájmy a symbolem největší slávy a teritoriální expanze litevských středověkých dějin, Jogailovi připadla opačná, negativní funkce státníka, který litevské zájmy zanedbal a stal se polským instrumentem.³⁴

Proti nacionálnímu úhlu negativního chápání polonizace postavil historik středověkých dějin Edvardas Gudavičius koncept propojení polonizace litevské kultury s evropanizací. Důsledkem integrace Litvy do širšího regionálního celku byly různé jazykové varianty litevské kultury – zpočátku běloruský model, po přijetí západního křesťanství převážil polský kulturní orbit. Recepce cizí vyspělejší kultury přinášela adaptaci společenských elit, neznamenala však nutně ztrátu litevské zemské identity.³⁵ Evropanizace v jeho pojetí neznamenala automaticky plnou integraci do západní Evropy, což však bylo chápání, které jednoznačně dominovalo veřejné diskusi devadesátých let s ohledem na sovětskou okupaci, obnovení litevské nezávislosti v letech 1990–1991 a cestu z postsovětského prostoru do západoevropských bezpečnostních a hospodářských struktur.³⁶

Antagonismy čistě nacionalistického pojetí litevských dějin, vyčleňující z historie Litvy (litevského velkoknížectví) dějiny pouze jednoho sledovaného etnika, jehož úloha byla hypertrofována na úkor ostatních etnik, se historik Alfredas Bumblauskas pokusil překlenout multilaterálním přístupem, chápajícím litevské dějiny jako pozitivní průsečík domácí tradice, vlivů západního a východního křesťanství, polské, litevské, ruské (běloruské) kultury. Bez tohoto multilaterálního východiska není možné pochopit dějiny hlavního města Vilnius, „severního Jeruzaléma“, jenž zůstal památkem na setkávání těchto národů, různých křesťanských náboženství, přičemž nelze zapomenout ani na výrazný přínos židovské minority a připomenout je třeba i tatarské a karaimské fragmenty multikulturní mozaiky.³⁷

³⁴ A. Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailo įvazdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius 2002 (Vyšlo též v polské a německé verzi).

³⁵ E. Gudavičius, *Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999; Týž, *Lietuvos europėjimo kelias* (ed. A. Bumblauskas/R. Petrauskas), Vilnius 2002.

³⁶ I. Vinogradnaitė, „Keilas Europon“: europietiškojo identiteto konstravimas Lietuvos viešajame diskuse 1990–2000, in: *Europia idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis* (sud. D. Staliūnas), Vilnius 2002, s. 180–189.

³⁷ A. Bumblauskas, *The Heritage of the Grand Duchy of Lithuania: Perspectives of Historical Consciousness*, in: G. Potašenko (ed.), *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, Vilnius 2002, s. 7–44.

Témata z dějin 19. a 20. století

V dějinách 19. a začátku 20. století byl vedle pokračování výzkumu litevského národního hnutí patrný zájem o zkoumání myšlenkových proudů a osobností, které představovaly alternativu vůči litevskému nacionalismu – ať již to byli krajowcy, kteří se snažili překonat polský a litevský nacionalismus a navázat na tradici LDK, nebo konzervativní proudy.³⁸

Další okruh problémů představovaly podmínky vzniku moderního litevského státu a jeho zahraničně politické klíčové problémy – vilenská otázka a klaipedská otázka (Memelfrage). V analýze charakteru vztahu k sovětskému Rusku a SSSR dominovala otázka mírové smlouvy a litevské neutrality, s kritikou se setkala krátkozrakost litevské zahraniční politiky při využívání sovětské karty ve vilenské otázce.³⁹ Diskutován byl problém sovětské podpory Litvě ve sporu s Polskem. Doslova malou senzaci vyvolal objev a zveřejnění rozhodnutí politbyra o přímé finanční podpoře litevskému krajně pravicovému nacionalistickému tisku před polovinou dvacátých let, informovanosti sovětského vyslanectví o připravovaném převratu na podzim 1926.⁴⁰ Pozornost byla věnována i sekundování litevské diplomacie sovětské diplomacii během autoritativního režimu v Pobaltí a na mezinárodním fóru.

Ze zkoumání otázek, které se dotýkaly zaběhnutého stereotypu vidění, je třeba zmínit v prvé řadě problém vztahů s Polskem a sporu o Vilnius, včetně perzekuce polské minority v Litvě; ovšem ne veškerá kritika litevského přístupu byla během devadesátých let publikovatelná. Jde o téma, kde nejvíce přetrvávaly stereotypy z meziválečného a sovětského období. Výsledky bádání historiků se nezdálo střídat s protichůdnými politickými zájmy a odporem značné části veřejnosti. Vysoce kontroverzním tématem byla otázka bojových operací polských partyzánů na Vilensku a východní Litvě (Armije Krajowe), činnosti litevských jednotek, bojujících na německé straně proti polskému a sovětskému partyzánskému hnutí a represálie proti civilnímu obyvatelstvu jak ze strany Armije Krajowe, tak litevských jednotek generála Povilase Plechavičiuse.

Problém vztahů s Německem a klaipedské otázky oproti tomu nebyl zatížen nacionalistickými stereotypy. Časová vzdálenost umožnila depoliti-

³⁸ Lietuvių, atgimimo studijos, I–XVII, 1990–2001. Nejvýznamnější z hlediska koncepce i shrnutí poznatků o vývoji společnosti v Litvě během 19. a začátku 20. století je práce E. Aleksandravičiuse/A. Kulakauskase, *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius 1996.

³⁹ Č. Laurinavičius, *Lietuvos-Sovietų Rusijos Taikos Sutartis*, Vilnius 1992.

⁴⁰ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius 1996.

zaci a objektivní přístup ke zkoumání klaipedské otázky a vůbec litevsko-německých vztahů. Výzkum se mohl opřít i o poměrně slušnou finanční bázi. Nejnovější bádání přiznala neúspěšnost litevské centralizační politiky; analyzovala mechanismus připojení Klaipedy tzv. povstáním „místního litevského“ obyvatelstva za spolupráce německé a sovětské diplomacie.⁴¹

Další okruh témat se týkal charakteru sovětského režimu v Litvě. Zkoumány byly podmínky umístění sovětských posádek jako důsledek paktu Molotov-Ribbentrop, situace v Litvě a její anexe v roce 1940, sovětský teror a masové deportace obyvatelstva v červnu 1941 před zahájením německého útoku. Výzkumy upřesnily počty obětí sovětského teroru a deportací a partyzánské války. Rozporuplně byla hodnocena úloha prvního tajemníka Komunistické strany Litvy Antanase Sniečkuse, kdy jeho přímá odpovědnost za sovětské represálie byla zlehčována jeho pozdější snahou udržet autonomní pozice Litvy vůči Moskvě během konce padesátých a v šedesátých letech. Na Sniečkusovu rozporuplnou úlohu v moderní historii Litvy poukázal sborník Fenomén Sniečkuse, vydaný roku 2003.⁴²

Také problematika holocaustu v Litvě, participace Litevců a otázka jejich viny se stala jedním z kontroverzních témat bádání. Seriózní vědecký výzkum byl zahájen s opožděním, kdy problém byl již zpolitizovaný, prezentovaný masmédií. Politizace tématu a propojenost se sporem ohledně restituce židovského majetku však negativně zasahovaly do výzkumu holocaustu jako historického problému.

K jeho formulaci jako historického problému dochází v historiografii relativně pozdě až během druhé poloviny devadesátých let. Vyústěním dosavadního výzkumu se stala obsažná práce bývalého ředitele Ústavu litevských dějin a během poloviny devadesátých let litevského velvyslance v USA Alfonsase Eidintase. Zkoumání vztahů litevského a židovského obyvatelstva a podmínek genocidy bylo zařazeno mezi priority Ústavu litevských dějin a Historické fakulty Vilniuské univerzity.⁴³ Na začátku století se vedle Eidintasovy práce objevila celá řada memoárových prací a studií k holocaustu a dějinám židovské minority v Litvě; Historický ústav ve spo-

⁴¹ V. Žalys, Ringen um die Identität – Kova dėl identiteto, Lüneburg 1993.

⁴² Sniečkaus fenomenas. Prisiminimai ir pamąstymai. (sud. V. Kazakevičius – R. Mališauskas), Vilnius 2003.

⁴³ Lietuvos žydų, žudynių byla: dokumentų ir straipsnių, rinkinys (sudare A. Eidintas), Vilnius 2001; A. Eidintas, Žydai, Lietuvai ir holokaustas, Vilnius 2002 (v anglické verzi Jews, Lithuanians and the Holocaust, Vilnius 2003).

lupráci se zahraničními historiky připravil k vydání v angličtině rozsáhlý sborník *The Vanished World of Lithuanian Jews*.

Některé problémové okruhy

Četné monografické výstupy nebyly během devadesátých let doplněny edicemi pramenů k litevské zahraniční politice meziválečného období. Edice z padesátých let byly silně poznamenány ideovou tendenčností. Koncentrace na vlastní martylogii vedla k akcentování výzkumu sovětského teroru a k poměrně pozdnímu zaměření pozornosti na holocaust za druhé světové války.

Nebyla dosud objektivně zpracována otázka vztahu k sovětskému okupačnímu režimu. Pozornost byla věnována mechanismu sovětizace, teroru,⁴⁴ partyzánské rezistenci, ale způsob recepce a zdomácnění sovětského režimu od druhé poloviny padesátých let a zhodnocení úlohy prvního tajemníka Antanase Sniečkuse čekají na solidní výzkum. Politický tlak na pozitivní heroický obraz protisovětských partyzánů znemožňoval vytvoření vyváženějšího obrazu a požití aspektů důsledků rezistence v každodenním životě litevského obyvatelstva.

Litevští historici na začátku devadesátých let slaběji prezentovali výsledky svého bádání na mezinárodním fóru a ve světové veřejnosti přístupných jazycích. Na začátku devadesátých let se objevily problémy s využíváním zahraničních grantových zdrojů, což bylo dáno do značné míry předchozí sovětskou izolací a jejími důsledky včetně jazykového handicapu. Ke konci století vzrůstala prezentace ve světových a jazykových a regionálních „lingua franca“, vytvořila se síť zahraničních vazeb včetně výzkumu bilaterálních vztahů nejen k dominantním velmocím a sousedům, ale i k dalším evropským zemím, které v minulosti ovlivňovaly litevské dějiny, k severskému a středoevropskému regionu. Založení periodického sborníku *Lithuanian Historical Studies* umožnilo seznamovat světovou historickou obec s výsledky bádání.

⁴⁴ Vyšla edice dokumentů: *Lietuvos gyventoju genocidas, I, 1939–1941*, Vilnius 1992; II. tomas, 1944–47, A–J, Vil. 1998, dokumenty k partyzánské protisovětské rezistenci *Lietuvos partizanų kovų ir ju slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, Vilnius 1996; monografie A. Anušauskas, *Liutuvų tautos sovietinis naikinimas 1940–1958*, Vilnius 1996.

Chyběla citelně syntéza moderních dějin v litevštině (projekt LII do r. 2111), k dispozici zatím není ani nástin dějin v dostupných světových jazycích. Syntéza litevských dějin v angličtině byla dovedena jen do roku 1795, třetímu dělení a zániku polsko-litevského státu.⁴⁵

Během devadesátých let dominoval v knižní produkci spíše zájem o politické dějiny, především na úkor hospodářských a sociálních dějin. Lze však konstatovat, že jako varianta vůči klasickému z pozitivismu vycházejícímu pojetí se konstituovaly směry výzkumu vycházející z postmodernismu. Dosud však citelně chyběly moderní litevské hospodářské dějiny.

Při hodnocení změn, jimiž prošla litevská historiografie během devadesátých let a začátku našeho století, je třeba připomenout, že Litva je poměrně malou zemí a knižní trh je omezený. Tomu však neodpovídala vlastní historická knižní a časopisecká produkce i překladová literatura. Nehovořím jen o kvantitě produkce, která je do jisté míry druhořadým ukazatelem, ale o kvalitě řady prací a o přínosu k teoretickým a metodologickým problémům historické vědy včetně úlohy historiografie a obecněji historismu při formulaci identity moderního národní společnosti.

Příloha

Přehled litevských encyklopedií a hlavních historických periodik

Bibliografie

Bibliografie litevské historie vycházela nepravidelně. Během devadesátých let vyšly pouze dva svazky (*Lietuvos istorijos bibliografija*, Vilnius 1996, 1997). V roce 1992 vyšla bibliografie zahraničních prací z humanitních věd, především však historie (*Užsienio lituanistika. Humanitariniai mokslai*, Vilnius 1992). Dalším zdrojem je každoročně Herder-Institutem v Marburgu nad Lahnem vydávaná bibliografie dějin pobaltských států, do níž byly litevské dějiny začleněny od poloviny devadesátých let. (*Baltische Bibliographie: Schriftum über Estland, Lettland, Litauen* 1994, Marburg, 1995). Navazuje na po druhé světové válce paralelně vydávané kontinuální bibliografie k livonským, resp. estonským a lotyšským dějinám jako oblasti tradičního německého zájmu a na zvlášť vydané dvě výběrové bibliografie k historii Litvy, obsahující přehled produkce za léta 1943–1953 a 1970–1993. Všechny uvedené práce vycházely v *Zeitschrift für Ostforschung*.

⁴⁵ Z. Kiaupa/J. Kiaupienė/A. Kuncevičius, *The History of Lithuania before 1795*, Vilnius 2000.

Encyklopedie

Lietuviškoji enciklopedija (red. Vaclovas Biržiška), Kaunas 1933–1940, kolektiv stačil vydat jen 8 svazků do Gin a poté práci přerušila sovětská okupace a válka.
Lietuvių enciklopedija, vycházející v USA zprvu pod red. Vaclovase Biržišky, Boston Lietuviu, enciklopedijos leidykla 1953–1966, 35 svazků + 2 doplňky.
A. Kviklys, Mūsų Lietuva, I–IV, Boston LEL 1964–68.
Bronius Kviklys, Lietuvos bažnyčios, I–VI, Chicago 1980–1987.
Encyclopedia Lituanica, I–VI, Boston, 1970–78, (v angl.).
Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–III, Vilnius 1966–71 s doplňkem 1975.
Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, I–XII, Vilnius 1976–84, doplněk 1985.
Tarybų Lietuvos enciklopedija, I–IV, Vilnius 1985–1988.
Litva, I, Vilnius 1989 (v ruštině).
Visuotinė lietuvių enciklopedija, Vilnius 2001–, zatím vyšly 3 svazky.
JAV lietuviai, I–II, Vilnius 1998–2002.

Litevská historická periodika a jejich vydavatelé

Lietuvos istorijos institutas:

Lietuvos istorijos metraštis (Ročenka litevské historie), vychází od roku 1971.

Lietuvos atgimimo studijos (Studie litevského obrození), periodický sborník k dějinám litevského národního hnutí, vycházející od roku 1990, vyšlo 17 svazků (poslední vyšel roku 2001), nyní zastaven.

Lithuanian Historical Studies, vychází od roku 1996 a to jedenkrát ročně a obsahuje anglické překlady nejzávažnějších prací litevských i zahraničních autorů k litevským dějinám.

LTSR mokslų akademijos darbai (Práce Akademie věd LiSSR), vychází od roku 1955, Ser. A., Istorija, od roku 1990 přejmenována Lituanistica.

Institut ve spolupráci s dalšími pracovišti, především Historickou fakultou Vilniuské univerzity, vydával edici středověkých a novověkých pramenů velkoknížecí kanceláře a zemských úřadů Lietuvos Metrika.

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas:

od roku 1992 vydává časopis Lietuvos istorijos studijos (Studie litevské historie).

Historické práce vedle toho vycházejí od roku 1954 v celouniverzitním časopise Vilniaus valstybinio universiteto mokslo darbai (Vědecké práce Vilniuské státní univerzity).

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (zprvu Komise Sąjudisu 1989 pro zločiny stalinismu), roku 1991 Represijų Lietuvoje tyrimo centras při

Sociologijos, filosofijos ir teisė institutas, roku 1997 RLTC vytvořen Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras /LGGRTC/:

Centrum vydává od roku 1997 periodický sborník Genocidas ir rezistencija a edici dokumentů: Lietuvos gyventojų genocidas, I, 1939–1941, Vilnius 1992.

II. tomas, 1944–47, A-J, Vilnius 1998.

II. tomas, K-S, Vilnius 2002.

Vytauto Didžiojo universitetas /obnovena 1989/ – Humanitariniu, mokslų fakultetas – Lietuvos istorijos katedra, Visuotinės istorijos katedra:

Darbai ir dienos (Práce a dny). Periodický sborník vycházel v letech 1930–1940 a jeho vydávání bylo obnoveno roku 1995.

Praeitis /sborník vydávala v letech 1929–1941 Litevská historická společnost/ (Lietuvos istorijos draugija).

Společnost vydala první a druhý díl (Tomas I, Kaunas 1930, Tomas II, Kaunas 1933), nestihla však v důsledku zahájené sovětizace Litvy v letech 1940–41 vydat již připravený třetí díl. Litevská historická společnost obnovila činnost roku 1988 a o čtyři roky později vydala před válkou chystaný sborník (Tom III, Vilnius 1992).

Vilniaus pedagoginis universitetas:

Na začátku devadesátých let se zde konstituovala Katedra litevské historie (Lietuvos istorijos katedra) rozšířená na Historickou fakultu (Istorijos fakultetas). Již od roku 1958 vydávala pedagogická škola populárně vědecký časopis Istorija.

Klaipėdos universitetas, Prūsijos istorijos centras (Středisko pro dějiny Pruska):

Univerzita vydává Acta Historica Universitatis Klaipedensis.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

S T U D I A

TERRITORIALIA

VIII – 2005

SBORNÍK PRACÍ
SOUČASNÁ SITUACE HISTORIOGRAFÍ
SOUDOBÝCH DĚJIN V EVROPĚ A USA
IMS FSV UK

Redakční rada: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc. (předseda)
PhDr. Luboš Švec (výkonný tajemník)
doc. PhDr. Miloš Calda, prof. PhDr. Jan Křen, DrSc.,
prof. PhDr. Michal Reiman, doc. PhDr. Lenka Rovná, CSc.,
PhDr. Jiří Vykoukal, CSc., PhDr. Miroslav Kunštát,
doc. PhDr. Svatava Raková, CSc.

Prorektor-editor: prof. PhDr. Mojmír Horyna
Vědecký redaktor: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.
Recenzovali: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.
doc. PhDr. Petr Svobodný

Obálku navrhla Kamila Schüllerová
Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1
Praha 2006

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání 1.

ISBN 80-246-1238-0
ISSN 1213-4449